

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM HITTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Nagy József

Élet és halál, örök élet és örök halál a Jelenések könyvében:
a ἄδης, ἄβυσσος és λίμνη τοῦ πυρός összefüggései

Doktori értekezés

Témavezető:
Prof. Dr. Pap Ferenc

Doktori Iskola vezetője:
Prof. Dr. Balla Péter

Budapest
2020

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	6
1. Bevezetés	7
2. Módszer	11
3. A Jel kozmológiája	15
3.1. Dinamikus kozmológia	19
3.2. A kozmosz felosztása	22
3.3. A kulcs (κλείς) mint a kozmosz felosztását segítő szimbólum	25
3.3.1. Dávid kulcsa (κλείς Δαβίδ).....	27
3.3.2. Megválaszolendő kérdések.....	28
3.3.3. Kapcsolódó szavak.....	29
3.3.4. Βάλλω.....	31
3.3.5. Ἐναβαίνω, καταβαίνω.....	33
3.4. Első teremtés	34
3.4.1. Menny (οὐρανός).....	34
3.4.2. Föld (γῆ)	36
3.4.3. Holtak hazája (ἄδης).....	38
3.4.4. Mélység (ἄβυσσος).....	39
3.4.5. Tűz tava (λίμνη τοῦ πυρός)	41
3.5. Új teremtés	42
3.5.1. Tűz tava (λίμνη τοῦ πυρός)	46
3.6. Tenger (θάλασσα)	48
3.7. „Íme, az ajtó előtt állok és zörgetek” (Jel 3,20): Gyakorlati kitekintés	49
3.8. Összefoglalás	50
4. Ἄιδης	52
4.1. Ἄιδης (Ἰνϛϛ) az Ószövetségben	52
4.2. Ἄιδης az Újszövetségben	54
4.3. Jel 1,17–18	55
4.3.1. Szövegkörnyezet.....	55
4.3.2. Kulcshordozók.....	56
4.3.3. Θάνατος és ἄδης.....	58
4.3.4. Térbeli értelem.....	59
4.3.5. A halál felett diadalmaskodó élet	61
4.4. Jel 6,7–8	62
4.4.1. Szövegkörnyezet.....	62
4.4.2. A halált hozó negyedik ló és lovasa(i).....	64
4.4.3. Ószövetségi párhuzamok.....	67

4.4.4.	Csapások.....	68
4.4.5.	Kontextuális kitekintés	70
4.5.	Jel 20,11–15	71
4.5.1.	Szövegkörnyezet.....	71
4.5.2.	Kozmológiai összefüggések	72
4.5.3.	Halottak kiadása	74
4.5.4.	Θάλασσα és ἄδης.....	75
4.5.5.	Θάνατος és ἄδης.....	77
4.5.6.	Az örök életre és örök halálra feltámadtak	77
4.6.	Összefoglalás	79
5.	Ἄβυσσος.....	80
5.1.	Ἄβυσσος (ΒΙΗΤ) az Ószövetségben	80
5.2.	Ἄβυσσος az Újszövetségben	81
5.3.	Jel 9,1–12	83
5.3.1.	Szövegkörnyezet.....	83
5.3.2.	Angyal és kulcs	84
5.3.3.	Ἄβυσσος-ábrázolás.....	87
5.3.4.	Az ἄβυσσος királya	88
5.3.5.	Kozmikus sáskajárás	91
5.3.6.	„De a halál elfut előlük” (Jel 9,6): a ἄδης és a λίμνη τοῦ πυρός peremén.....	93
5.3.7.	Kontextuális kitekintés: Jel 6,7–8.....	95
5.4.	Jel 11,3–14	96
5.4.1.	Szövegkörnyezet.....	96
5.4.2.	Kozmológiai összefüggések	97
5.4.3.	A tanúk személye	98
5.4.4.	A tanúk működése	100
5.4.5.	Exkurzus: a fenevad	100
5.4.6.	Fenevad	104
5.4.7.	Megöletés	105
5.4.8.	Holttestek.....	106
5.4.9.	Az élet diadala	107
5.4.10.	Kontextuális kitekintés: Jel 9,1–12	109
5.5.	Jel 17,1–16	110
5.5.1.	Szövegkörnyezet.....	110
5.5.2.	A fenevad	111
5.5.3.	Látszáfeltámadás és visszatérés.....	113
5.5.4.	A Jel 17,8 ἄβυσσος-felfogása.....	115
5.5.5.	Pusztulás (ἀπώλεια).....	116
5.5.6.	Kontextuális kitekintés: Jel 11,3–14.....	117
5.6.	Jel 20,1–3	118
5.6.1.	Szövegkörnyezet.....	118

5.6.2.	Időbeli szempontok	119
5.6.3.	Kulcs.....	120
5.6.4.	Angyal és kulcs	120
5.6.5.	Börtön.....	121
5.7.	Ἄβυσσος és θάλασσα.....	123
5.8.	Ἄβυσσος és ἄδης: hasonlóságok	124
5.9.	Ἄβυσσος és ἄδης: különbségek.....	125
5.10.	Összefoglalás	127
6.	Λίμνη τοῦ πυρός	128
6.1.	Hinnóm-völgy	128
6.2.	Γέεννα az Újszövetségben.....	130
6.3.	Λίμνη τοῦ πυρός fordítása	133
6.4.	Λίμνη τοῦ πυρός a Jel szövegekörnyezetében.....	133
6.5.	Jel 19,17–21	134
6.5.1.	Szövegekörnyezet.....	134
6.5.2.	Végső háború.....	135
6.5.3.	Ítélet.....	137
6.5.4.	Fenevad és hamis próféta: Tűz tava	138
6.5.5.	Exkurzus: temetetlen holttestek.....	139
6.5.6.	Értelmezés a Jel szövegekörnyezete alapján.....	140
6.6.	Jel 20,7–10	142
6.6.1.	Szövegekörnyezet.....	142
6.6.2.	Elbocsáttatás	143
6.6.3.	Félrevezetni az örök halál irányába	145
6.6.4.	Háború.....	148
6.6.5.	A Sátán bukása	149
6.6.6.	Gyötrődés	150
6.7.	Jel 20,11–15	151
6.7.1.	Szövegekörnyezet.....	151
6.7.2.	A halál halála mint az örök élet.....	152
6.7.3.	A cselekedetek könyve és az élet könyve.....	153
6.7.4.	Második halál	156
6.8.	Jel 21,5–8	160
6.8.1.	Szövegekörnyezet.....	160
6.8.2.	Bűnkatalógus	161
6.8.3.	Tűz tava	162
6.8.4.	Kívülmaradás.....	163
6.9.	Összefoglalás	165
7.	„Légy hú mindhalálig” (Jel 2,10): Gyakorlati kitekintés.....	168

8. Összefoglalás	171
9. Summary	175
10. Bibliográfia.....	178
10.1. Források.....	178
10.1.1. Bibliák.....	178
10.1.2. További források	178
10.2. Kommentárok	179
10.2.1. Jel	179
10.2.2. További kommentárok	182
10.3. Tanulmány- és gyűjteményes kötetek.....	183
10.4. Jegyzetek, monográfiák.....	189
10.5. Egyéb könyvek	196
10.6. Szócikkek	196
10.7. Folyóiratok	199
10.8. Internetes hivatkozás.....	205
10.9. Tanulmányaim	205

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok azért a közösségért, amely segített abban, hogy a doktori értekezésem elkészülhessen. Először is megköszönöm Pap Ferenc témavezetését, akinek a szüntelen bizalmát élvezve dolgozhattam a doktori képzés egész ideje alatt. Köszönöm továbbá Balla Péter tanszékvezető támogatását, aki az értékes visszajelzései mellett lehetővé tette, hogy doktorandusz hallgatóként az újszövetségi bevezetést és a görög nyelv tanegységeket oktathassam a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Újszövetségi Tanszékén.

Az értekezésem nem készülhetett volna el a hazai teológiai könyvtárak és a dolgozóik odaadó támogatása nélkül sem. Nagy segítségemre volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtára, a Sapientia Szerzetestudományi Főiskola Könyvtára és különösképpen a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Török Pál Kari Könyvtára.

Hálás vagyok továbbá, hogy a tanulmányom ideje alatt a Nagyváradi Református Egyházkerület Presbitériuma és lelkipásztora, Zila Péter támogatását élvezhettem. Köszönöm, hogy a gyülekezet beosztott lelkipásztora lehettem. Továbbá megemlékezem a Sárbogárdi Református Egyházkerületről, ahol legelőször feltáruhatott előttem a Szentírás üzenete. Legelőször itt fogalmazódott meg bennem a Jelenések könyve mélyebb megismerésének a vágya.

Végül pedig köszönettel tartozom a családom támogatásáért. Hálás vagyok, hogy a szüleim és a feleségem a doktori tanulmányaim ideje alatt mindvégig mellettem voltak és szüntelenül biztosítottak a támogatásukról. Külön köszönöm a feleségemnek a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseit, illetve hogy hosszú éveken át oly sokat beszélgettem vele a formálódó munkámról.

1. Bevezetés

Jelen értekezésünkben az élet és a halál szerepét a Jelenések könyvében (Jel)¹ a ἄδης, az ἄβυσσος és a λίμνη τοῦ πυρός összefüggésein keresztül kívánjuk feltárni. Az alábbi jól körülhatárolt témaválasztást két szempontból is indokoltnak tartjuk. Először is, a dolgozat tágabb címének kidolgozása egy vaskos monográfiát (esetlegesen egy egész életművet) kívánna meg. A legpontosabban erre Rudolph doktori értekezése mutat rá, amely a Jel élettől és halállal kapcsolatos felfogását veszi górcső alá. A dolgozat közel ötszáz oldalas terjedelme és a túlságosan általánosnak mondható végkövetkeztetései is abba az irányba mutatnak, hogy mindenképpen szükséges a téma célirányosabbá tétele.² Másodszor pedig, ami a konkrét szűkítést illeti: a Jel számos esetben igazolja, hogy a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava³ szorosan összefügg az élet és a halál nagy kérdéskörével.

A legelső példája ennek, hogy a ἄδης mindig a halállal (θάνατος) együtt szerepel (Jel 1,18; 6,7–8; 20,13–14). Másodszor, az ἄβυσσος és a θάνατος közvetlen Jel-béli kapcsolata is jól kivehető (pl. Jel 9,1–12). Harmadszor pedig a tűz tava két ízben is – az örök élet ellentétéként is felfogható – második halállal⁴ együtt szerepel egy versen belül (ὁ θάνατος ὁ δεύτερος; Jel 20,14; 21,8). A szavainkat vizsgálva az élettől kapcsolatos kérdések is feltáruznak. A ἄδης kulcsának megszerzése egyenlő Jézus feltámadásával (Jel 1,18). Az első feltámadást megelőzi a fenevad tűz tavába kerülése és a Sátán ἄβυσσος-ba zárása (Jel 19,20; 20,1–3). Végül pedig a ἄδης tűz tavába vettetése (a halál halála) a Jel felfogása szerinti örök élet egyik megnyilatkozásaként érthető. Az előbbi példák világosan érzékeltetik, hogy az élet és a halál Jel-béli nagy kérdésköre többek között az előbbi szférák⁵ megértésén keresztül ragadható meg. Előrebocsátjuk tehát, hogy a Jel élettől és halállal kapcsolatos felfogása nem értelmezhető a három fogalom behatóbb vizsgálata nélkül.

¹ A bibliai könyvek elnevezésében és rövidítésében a Revidált Új Fordítást (RÚF) követjük.

² RUDOLPH, Stefanus Hermanus: *There will be no Death: Exegetical Evaluation of the Concepts of Life and Death in the Book of Revelation*. Pretoria, 2005, University of Pretoria.

³ A gördülékenyebb szöveg érdekében a λίμνη τοῦ πυρός-t tűz tavaként fordítjuk.

⁴ BAUCKHAM, Richard (2015): Judgement in the Book of Revelation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 76. p.

⁵ A Jel szerinti kozmosz egyes részeire a „szféra” (*sphere, Sphäre*) szóval utalok, követve többek példáját. Vö.: AUNE, David: *Revelation*. 1–3 Vols. Dallas, 1997–1998, Word Books, 319–320. p., 597. p., MAIER, Gerhard: *Die Offenbarung des Johannes*. 1–2. Vols. Witten–Giessen 2009–2012, SCM R. Brockhaus–Brunnen, 126. p., NAGY Viktor: Az alvilág kapui. In Németh Áron (Szerk.): *Az ókori keresztény világ (V.): Eszkatológiai antropológia*. Debrecen, 2019, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 61. p., 69. p.

Szükséges előzetesen megjegyeznünk, hogy a Jel-ben a ᾗδης, az ἄβυσσος és a tűz tava egymástól világosan megkülönböztethető fogalmakként tarthatók számon.⁶ Mindezt azért szükséges nyomatékosítanunk, mert több magyarázó ezzel ellentétes álláspontot képvisel. Ennek a leggyakoribb példája, hogy számos kutató a ᾗδης-ra és ἄβυσσος-ra szinonimaként tekint.⁷ Mások pedig az ἄβυσσος és a tűz tava között vélnek azonosságot felfedezni.⁸ Thomas és Macchia a vizsgálandó fogalmaink közötti határt elhomályosítva arra a következtetésre jutnak, hogy az ἄβυσσος egyszerre fogható fel a holtak hazájaként és a végső büntetés helyeként.⁹

Az előbbi különbségtételek hiánya azért is fájóak, mert ezek a bibliafordításokban is lecsapódnak. Ennek következményeként a probléma a kutatók mellett a szélesebb olvasóközönséget is közvetlenül érinti. A legkifejezőbb példája ennek, hogy több magyar bibliafordítás a Jel-béli ᾗδης-t pokolként adja vissza (ÚFO, RÚF, Ravasz László Újszövetség fordítása).¹⁰ Ez a megoldás azért is vethet fel kérdéseket, mert ᾗδης-ra a Szentírást olvasók könnyen – ugyanakkor tévesen – a végső kárhozat helyeként gondolhatnak.

A három fogalommal kapcsolatos nehézséget az is mutatja, hogy a megkülönböztetés hiánya mellett egy ezzel ellentétes irányú probléma is körvonalazható. Találkozunk olyan

⁶ BØE, Sverre: *Gog and Magog: Ezekiel 38–39 as pre-text for Revelation 19,17–21 and 20,7–10*. Tübingen, 2001, Mohr Siebeck, 254–255. p., HUBER, Konrad: Imaginierte Topoi. Zu Raum und Raumkonzept in der Narration der Johannesoffenbarung. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 150–152. p., KUYKENDALL, Michael: *Lions, Locusts, and the Lamb: Interpreting Key Images in the Book of Revelation*. Eugene, 2019, Wipf and Stock, 116. p., PAUL, Ian: *Revelation: An Introduction and Commentary*. Downers Grove, 2018, InterVarsity Press, 176. p.

⁷ MALINA, Bruce J.: *On the Genre and Message of Revelation: Star Visions and Sky Journeys*. Peabody, 1995, Hendrickson, 142–143. p., MANGINA, Joseph L.: *Revelation*. Grand Rapids, 2010, Brasos Press, 122. p., MARCUS, Joel: The Gates of Hades and the Keys of the Kingdom (Matt 16:18–19). *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 50 (1988) no. 3. 443–455. p., VAN DEN BRINK, J. E.: *Revelation: The Church in the Final Conflict*. Bankstown, 1975, High Road, 103–107. p., BEALE, G. K.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1999, Eerdmans, 984. p., PERES Imre: Hellenistic Texts and Images in John's Apocalypse. In Benyik György (Szerk.): *The Hellenistic and Judaic Background to the New Testament*. Szeged, 2019, JATE Press, 369. p., THOMPSON, Steven: The End of Satan. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 2. 261–262. p. Továbbá hasonló irányba mutat Vladár szócikke is: VLADÁR Gábor: Pokol, holtak hazája. In Bartha Tibor (Szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*. 2. Köt. Budapest, 2004, Kálvin Kiadó, 382–383. p.

⁸ KISTEMAKER, Simon J.: *Revelation*. Grand Rapids, 2001, Baker, 534. p., NAGY FANTAL Mihály: *Az Ó- és Újszövetség bibliai teológiája*. Pápa, 2013, Dunántúli Református Egyházkerület, 1037. p., VINSON, Richard B.: The Sea of Glass, the Lake of Fire, and the Topography of Heaven in Revelation. *Perspectives in Religious Studies*, vol. 45 (2018) no. 1. 134. p.

⁹ THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: *Revelation*. Grand Rapids, 2016, Eerdmans, 183. p. Lenski mindhárom szférára egyaránt a „pokol” (hell) szóval utal. LENSKI, Richard Charles Henry: *The Interpretation of St. John's Revelation*. Minneapolis, 2008, Augsburg Fortress, 288–289. p.

¹⁰ A ᾗδης-t „Hades”-ként adja vissza több fordítás. *English Standard Version*. Wheaton, 2011, Crossway., *The New International Version*. Grand Rapids, 2011, Zondervan. Vö.: PAULSEN, Thomas: Zu Sprache und Stil der Johannes-Apokalypse. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 6. p. Találkozunk az Unterwelt fordítással is. *Zürcher Bibel*. Zürich, 2008, Theologischer Verlag Zürich.

magyarázóval, aki szerint a Jel-ben a ᾠδης és az ἄβυσσος között nem mutatható ki érdemi kapcsolat.¹¹ Ezzel szemben dolgozatunk kiindulópontja, hogy mindhárom fogalom között számottevő jelentésbeli kapcsolópontok fedezhetők fel. Az előbbieken alapján célunk, hogy feltárjuk a három fogalom közötti fontos összefüggéseket és ezek üzenetét a Jel egészére vonatkozólag.

Mivel a vizsgált fogalmaink a Jel kozmoszának egy-egy rétegét alkotják, ezért a dolgozatunk legelső felében a Jel kozmológiájának keretébe helyezzük el ezeket. Továbbá azért is tartjuk ezt fontos feladatnak, mert a Jel-ben az élet és a halál kérdése nem önmagában állva és elvont értelemben szerepel, hanem ennek jelentősége egy-egy szférához kapcsolódóan tárul fel. A tágabb felvetésünk mibenléte is csak a Jel kozmoszának a behatóbb ismeretén keresztül ragadható meg.

Az alfejezetnek további súlyt ad, hogy a Jel kozmológiája egy meglehetősen kevésbé vizsgált terület.¹² Friesen ezen belül is megjegyzi, hogy a legalsóbb régiókról a Jel keveset vizsgált kozmológiáján belül is csupán elvétve esik szó.¹³ A legelső alfejezetben tehát a Jel-ben fellelhető kozmológiai szempontok megértésére törekszünk. Nyilvánvaló, hogy csak úgy tárhatjuk fel a vizsgált fogalmaink közötti összefüggéseket, ha először is pontosan látjuk a tágabb kapcsolódási pontokat. Ennek fényében a nagyobb összefüggések és a fogalmaink megértése szempontjából vezetjük be a *dinamikus kozmológia* fogalmát. Mindezzel azt kívánjuk érzékeltetni, hogy a Jel szerinti világmindenség mozgásban van. Aláhúzendó továbbá, hogy a dinamizmus a dolgozatunk főcíme (élet és halál, örök élet és örök halál) szempontjából is hangsúlyos üzenetet hordoz. Azzal együtt, hogy a Jel szerinti teremtettség mozgásban van, úgy tárul fel előttünk az élet és a halál nagy kérdésköre is. Másodszor pedig az alfejezetünk fontos tézise, hogy a Jel kozmosza a kulcs (κλεις) szimbólumával osztható fel a legpontosabban (Jel 1,18; 3,7; 9,1; 20,1). Mindez annak fényében különösen lényeges állításként tartható számon, hogy – mint ahogyan látni fogjuk – a Jel szerinti világmindenség rendszerezésére számos, egymásnak ellentmondó kísérlet született. Ezek mellett az alfejezet fő célja, hogy rámutasson a ᾠδης, az ἄβυσσος és a λίμνη τοῦ πυρός közötti kapcsolópontokra.

¹¹ TAYLOR, Deborah Furlan: *The Geographical and Adversarial Orientation of the Book of Revelation*. Washington, 2004, Doktori disszertáció, the Catholic University of America, 372. p.

¹² MCDONOUGH, Sean M.: Revelation: The Climax of Cosmology. In Pennington, Jonathan T. – McDonough, Sean M. (Eds.): *Cosmology and New Testament Theology*. London, 2008, T&T Clark, 178. p.

¹³ FRIESEN, Steven J.: *Imperial Cults and the Apocalypse of John Reading Revelation in the Ruins*. Oxford, 2004, Oxford University Press, 156. p.

A kozmológiai keret felvázolását követően a három fogalom egyes előfordulásait vizsgáljuk behatóbban. Mindegyik esetben célunk, hogy feltárjuk az összes Jel-béli előfordulást. Mindezt úgy tesszük, hogy szem előtt tartjuk a Jel szűkebb és tágabb szöveggörnyezetét. Emellett, ha röviden is, de utalunk a Jel-en túlmutató és a fogalmaink megértése szempontjából nélkülözhetetlen, elsősorban intertextuális párhuzamokra. Továbbá az egyes előfordulások esetében is törekszünk arra, hogy fokozatosan rámutassunk a három fogalom közötti további kapcsolópontokra.

A Jel kozmológiájáról szólva és dolgozatunk legvégén is, mintegy kitekintés gyanánt a kutatási eredményeinket gyakorlati szempontok alapján gondoljuk tovább. Ezek az alfejezetek önmagában azért is lényegesekek, mert a Jel célja, hogy a hallgatóságot helyes cselekvésre bírja.¹⁴ Másrészt pedig a dolgozatunkkal az akadémiai közösségen túl a gyakorló és egyben tudományos elkötelezettségű lekipásztorokat is meg kívánjuk szólítani.¹⁵

Előrebocsátunk néhány, a dolgozat olvasását segítő megjegyzést. Először is, az angol és német nyelvű idézeteket önállóan fordítottuk magyarra. Ezzel együtt az eredeti szövegeket a lábjegyzetekben idézzük. Másodsor, a szentírási helyek túlnyomó többségét a Revideált Új Fordítást (RÚF) követve szerepeltetjük. Továbbá a legtöbb esetben a RÚF szóhasználata nyomán utalunk a Jel legfőbb fogalmaira (pl. Bárány, Sátán, tűz tava, új Jeruzsálem). Mivel a Szentírás héber és a görög szövege a munkám elsődleges forrása, ezért alkalomadtán a RÚF-tól eltérő saját fordítással élek. Ahogyan már utaltam rá, dolgozatom szempontjából legmarkánsabban a ᾗδης szó fordításában (és értelmezésében) térek el a RÚF-tól. Míg a RÚF „pokol”-ként adja vissza ezt, addig a lokális értelemben szereplő szót „holtak hazája”-ként fordítom.

¹⁴ STEWART, Alexander E.: *Soteriology as Motivation in the Apocalypse of John*. 2012. Doktori disszertáció, Southeastern Baptist Theological Seminary, xiv. p. – A Jel célja, hogy a hallgatóságot transzcendens üzenetével motiválja. BEALE, G. K. (1999): i. m. 39. p.

¹⁵ Követve itt többek között Lenkeyné példáját. LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *A Jelenések könyvének magyarázata*. Debrecen, 2016, Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma.

2. Módszer¹⁶

Az apokaliptikus iratok egyik ismertetőjele a narratív keret (*narrative framework*).¹⁷ A Jel esetében ez az előszót (Jel 1,1–3), a levélkezdetet (Jel 1,4–8) és a zárást (Jel 22,21) jelenti.¹⁸ A narratív keret részeként tartható számon, hogy szerző egyes szám első személyben mutatkozik be (Jel 1,9), hírt adva a helyzetéről.¹⁹ Láthatjuk továbbá, hogy az elmúlt évtizedek Jel-kutatása alapján ennél markánsabb álláspont is képviselhető ezen a téren. Több magyarázó meggyőzően érvel amellett, hogy a Jel egésze narratívaként is olvasható. A módszer követői a Jel egyes témáit és ezek kibontakozását vizsgálják kellő részletességgel, értékes és a Jel mélyebb megértését segítő eredményekre jutva.²⁰

Újszövetségi vonatkozásban a narratíváról hallva elsőként az evangéliumokra és az ApCsel-re gondolhatunk. Ugyanakkor az előbbi iratok és a Jel narratív sajátosságai között számos alapvető különbség fedezhető fel. Aune az alábbi eltérésekre mutat rá: 1. A Jel-ben – az evangéliumok és az ApCsel ellenében – egy Nagy Történet (*Grand Narrative*) bontakozik ki. Ennek szereplői: Isten, a Bárány és a követők, illetve a velük szemben fellépő Sátán, fenevad és mindenki uralmuk alatt lévő. A két tábor küzdelme az előbbieket diadalával zárul. A Nagy Történet jelzővel a kozmikus hangsúlyok okán is illethető a Jel leírása. 2. A Jel narratívája – ha az evangéliumoktól és az ApCsel-től eltérően is, de – világos ívet rajzol meg. Annak ellenére is tartható ez az állítás, hogy a Jel-ben az egyes mozzanatokkal és szereplőkkel akár fejezetekkel később találkozunk ismételtén. 3. Míg az evangéliumok és az ApCsel leginkább a múltra, addig a Jel túlnyomórészt a jövőre összpontosít. A Jel a jövőt

¹⁶ Sajnos nincs mód arra, hogy részletesebben szóljunk itt a főbb bevezetéstani problémákról, de egy külön tanulmányban sort kerítünk erre a lényeges feladatra. NAGY József: Bevezetés a Jelenések könyvéhez. *KRE-DIT: A KRE-DOK Online Tudományos Folyóirata*. vol. 2 (2019) no. 2. 1–30. p. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/nagy-jozsef-bevezetes-a-jelenések-konyvehez/> letöltve: 2020.01.17.

¹⁷ COLLINS, John J.: Introduction: Towards the Morphology of a Genre. In Collins, John J. (Ed.): *Apocalypse: the Morphology of a Genre*. Missoula, 1979, Society of Biblical Literature, 9. p.

¹⁸ A Jel-ben az apokaliptika, a prófécia és a levél műfaja is szerepel. BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*. Budapest, 2008, Károli Egyetemi Kiadó, 289. p., BEALE, G. K. (1999): i. m. 37. p., DESILVA, David A.: *An Introduction to the New Testament: Contexts, Methods & Ministry Formation*. Downers Grove, 2018, IVP Academic, 787–791. p., FEE, Gordon D. – STUART, Douglas: *How to Read the Bible for All Its Worth: A Guide to Understanding the Bible*. Zondervan, 2002, Grand Rapids, 255. p., GALLUSZ László: *Jézus hét reformációs üzenete a Jelenések könyvében: Kortörténeti szempontok, mai vonatkozások*. Budapest, 2016, Advent, 184. p., KOESTER, Craig R.: *Revelation: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven–London, 2014, Yale University Press, 103–111. p., PAUL, Ian: i. m. 30. p.

¹⁹ Az ἑγενόμενος is a narratív keretet erősíti (Jel 1,9). HUBER, Konrad (2017b): i. m. 132. p., Vö.: Jel 1,17; 5,4. Vö.: BOVON, François: John's Self-presentation in Revelation 1:9-10. *Catholic Biblical Quarterly*, vol. 62 (2000) no. 4. 693–700. p.

²⁰ A megközelítés hasonló a páli leveleket vizsgáló narratív kutatáshoz. LONGENECKER, Bruce W. (Ed.): *Narrative Dynamics in Paul: A Critical Assessment*. Louisville–London, 2002, Westminster John Knox. Vö.: HERMS, Ronald: *An apocalypse for the Church and for the world: the Narrative Function of Universal Language in the Book of Revelation*. Berlin–New York, 2006, de Gruyter, 45. p.

elővételezve mutat rá Isten uralmának a kiteljesedésére. 4. Az előbbi iratcsoportokat realisztikus narratívaként, a Jel-t pedig mitikus narratívaként foghatjuk fel. Az előbbieken a történeti meghatározottság,²¹ az utóbbiban pedig a szimbolikus értelem dominál²² Aune hasznos összefoglalásában – az iratcsoportok közötti nyilvánvaló eltérések mellett – kivehetjük a Jel narratívájának a főbb vonalait is.

A Jel esetében tehát a narratív-kritikai megközelítés legfőbb hozadéka az irat organikus,²³ egységes műként való olvasata (*inner-textual reading*).²⁴ Mindez kifejezi azt a Jel-el kapcsolatos határozott előfeltevést, hogy a rész nem érthető meg a mű egésze nélkül.²⁵ Jóllehet ez a fajta megközelítés legelőször angol nyelvterületen gyökerezett meg, de az utóbbi évekből a módszert használó és egyben meghatározó német²⁶ és francia²⁷ kutatókról is tudunk. Ez is mutatja, hogy a megközelítés egyre szélesebb körben nyer támogatottságot.

A jól ismert reformátori hermeneutikai alapelvekből kiindulva a legfőbb módszertani alapfelvetésünk (előfeltevésünk), hogy *a Jelenések könyve önmagát magyarázza*. A bevezetésben megfogalmazott felvetéseket legfőképpen a Jel mikro- és makrostrukturális szempontjai alapján vizsgáljuk. A makrostrukturális elemzés keretén belül először is a fogalmainkat elhelyezzük a Jel kozmoszról alkotott felfogásában. A dolgozatunk szempontjából a narratív megközelítés hozadékaként tartható számon, hogy végigkísérhetjük kifejezéseink Jel-béli formálódását. További – a dolgozatunk szempontjából is – számottevő hozadéka a narratív megközelítésnek a szintézis keresése. Világos és inspiráló példája lehet ennek Campbell kommentárja. Láthatjuk, hogy a könyv

²¹ „History-like.” AUNE, David: Stories of Jesus in the Apocalypse of John. In Longenecker, Richard N. (Ed.): *Contours of Christology in the New Testament*. Eerdmans, 2005, Grand Rapids–Cambridge, 296. p.

²² AUNE, David (2005): i. m. 294–296. p.

²³ Jeles képviselők: BARR, David L.: *Tales of the End: A Narrative Commentary on the Book of Revelation*. Santa Rosa, 1998, Polebridge Press, BARR, David L.: Narrative Technique in the Book of Revelation. In Fewell, Danna Nolan (Ed.): *The Oxford Handbook of Biblical Narrative*. Oxford, 2016, Oxford University Press, 376–388. p., BARR, David L.: The story John told: Reading Revelation for its Plot. In Barr, David L. (Ed.): *Reading the Book of Revelation: A Resource for Students*. Atlanta, 2003, Society of Biblical Literature, 11–23. p., BORING, M. Eugene: Narrative Christology in the Apocalypse. *Catholic Biblical Quarterly*, vol. 55 (1993) no. 4. 702–23. p., BORING, M. Eugene: *Revelation*. Louisville, 1989, John Knox Press, 28–29. p., JANG, Young: Narrative Plot of the Apocalypse. *Scriptura*, vol. 23 (2003) no. 3. 381–390. p., NEWTON, Jon K.: Story-Lines in the Book of Revelation. *Australian Biblical Review*, vol. 61 (2013) no. 1. 61–78. p.

²⁴ CAMPBELL, Gordon W.: *Reading Revelation: A Literary-theological Approach*. Cambridge, 2012, James Clarke & Co., 26. p., 31. p.

²⁵ RESSEGUIE, James L.: *The Revelation of John: A Narrative Commentary*. Grand Rapids, 2009, Baker, 17–18. p. – A Jel organikus (holisztikus) olvasata megkerülhetetlen, mert „a könyv összes nagyobb témája antitézisek által formálódott” („All of the Book’s major themes are shaped fundamentally by antithesis”). CAMPBELL, Gordon W. (2012): i. m. 45. p. Ezt sejteti dolgozatunk fő címe is (élet és halál).

²⁶ HUBER, Konrad (2017b): i. m. 131. p., SOMMER, Michael (2017): "Show me the way to heaven?": der Leser und die Konstruktion der Raumstrukturen der Offenbarung des Johannes. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 473–486. p.

²⁷ BOVON, François (2000): i. m. 693–700. p.

nem áll meg a narratív analízisnél, hanem a Jel-ben felbukkanó témák között keres kapcsolópontokat (*thematic reading*).²⁸ Végül pedig az alábbi megközelítés híven visszaigazolja Leithart véleményét, aki szerint a könyv egésze „minden nehézség ellenére koherens és egységes.”²⁹

Tudvalevő azonban, hogy a narratív-kritika egy meglehetősen tág határok között mozgó megközelítés. Ennek az egyik szélső pontjaként utalhatunk Meylahn egy tanulmányára. Meylahn azért szakít a Jel történeti és a bibliai beágyazottságával, hogy a Jel és a nem biblikus művek között keressen irodalmi kapcsolópontot.³⁰ Ugyan nem feladatunk itt, hogy ezt az alapvetést kiértékeljük, csupán jelezzük: a dolgozatunk nem ezen az úton indul el. Jóval fontosabb számunkra, hogy többen – akik a történet-kritikai megközelítéssel szemben a Jel-re organikus egységként tekintenek –³¹ használják a történet-kritika eszköztárát is. Ennek a legfontosabb példája, hogy Resseguie és Campbell narratív-kritikai kommentárjai számolnak az intertextualitással, továbbá a narrátor szociális, kulturális és vallási helyzetével is.³² Ugyancsak a megközelítések összekapcsolását érzékelteti Herms értekezésének alcíme: „a literary-narrative and tradition-historical reading of the Book of Revelation.”³³

Jel holisztikus szemlélete (*inner-textual reading*) mellett az előbbieket figyelembe vétele is szükséges, különösen – egy exegetikai, azaz szöveget vizsgáló értekezés esetében

²⁸ CAMPBELL, Gordon W. (2012): i. m. 28. p.

²⁹ „For all their complexity, are coherent and unified.” LEITHART, Peter J.: *Revelation*. Vol. 1., London, 2018a, Bloomsbury–T&T Clark, 298. p.

³⁰ MEYLAHN, R.: Narrative-critical approach as hermeneutical framework for a creative dialogue between biblical sources and secular extra-biblical sources: The Lord of the Rings as an entry into the Book of Revelation. *Verbum et Ecclesia*, vol. 30 (2009) no. 1. 175–201. p.

³¹ Aune kommentárjában a narratív megközelítésre a történet-kritika atomizáló tevékenységére adott ellenreakcióként tekint. AUNE, David: i. m. cviii–cix. p. De néhány évvel később maga is használja a narratív-kritika módszerét. AUNE, David (2005): 292–319. p. – Úgy látjuk, hogy a Jel egységessége történet-kritikailag is igazolható. Vö.: BAUCKHAM, Richard: *The climax of prophecy: Studies on the Book of Revelation*. Edinburgh, 1993a, T&T Clark. x. p., 1. p., 22. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 70. p., KUYKENDALL, Michael: The Twelve Visions of John: Another Attempt at Structuring the Book of Revelation. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 60 (2017) no. 3. 533. p., MAZZAFERRI, Frederick David: *The Genre of the Book of Revelation from a Source-Critical Perspective*. Berlin–New York, 1989, de Gruyter, 37. p., OSBORNE, Grant R.: *Revelation*. Grand Rapids, 2002, Baker Academic, 27–28. p., PAUL, Ian: Source, Structure and Composition in the Book of Revelation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 41–54. p., SWETE, Henry Barclay: *The Apocalypse of St. John: the Greek Text with Introduction Notes and Indices*. London, 1911, Macmillan, xlix. p.

³² RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 17–18. p. Vö.: CAMPBELL, Gordon W. (2012): i. m. 34–35. p.

³³ HERMS, Ronald: *An apocalypse for the Church and for the world: a literary-narrative and tradition-historical reading of the Book of Revelation*. Durham, 2005, Doktori disszertáció, Durham University. – Herms az irodalmi-narratív vizsgálatra mikro-, míg a tradíció-történeti vizsgálatra makro elemzésként tekint. Ez is rámutat a kettő együttes fontosságára. HERMS, Ronald (2006): i. m. 44–45. p. – Johnson szintén a két módszert együttesen használja doktori értekezésében. JOHNSON, David R.: *Pneumatic Discernment in the Apocalypse: An Intertextual and Pentecostal Exploration*. Bangor, 2017, Doktori értekezés, Bangor University, iv. p.

– az intertextualitás (*inter-textual reading*).³⁴ Ellenben az utóbbi(ak) kapcsán nem törekedhetünk teljességre, mivel a dolgozatunkban az intertextualitás – és a további szempontok – legfőbb célja a narratív olvasat beágyazottságának erősítése lehet.³⁵

Végül pedig a további megértés szempontjából szükséges ismertetnünk a narratív-kritika módszer főbb sarokpontjait. A Jel-t a narratív-kritikai megközelítésen keresztül vizsgáló Resseguie – Uspensky nyomán³⁶ – négy olyan meghatározó szempontot emel ki, amelyeken keresztül egy narratíva vizsgálható. 1. A frazeológiai (*phraseological*) szempontokra figyelve a narratívában előforduló szavakat és kifejezéseket vizsgálhatjuk. 2. A térbeli-időbeli (*spatial-temporal*) dimenzióon keresztül arra kaphatunk választ, hogy hol és mikor mentek végbe az események? 3. A pszichológiai (*psychological*) aspektuson keresztül a karakterek gondolatait, magatartását és ezek változását követhetjük nyomon. 4. Az ideológiai (*ideological*) szempontok pedig a narrátor által képviselt értékekre és világmépre mutatnak rá.³⁷

Bár a dolgozatunkban mind a négy szempontról szólni fogunk, de a témafelvetésünkéből kifolyólag nem egyenlő hangsúllyal tudjuk ezt megtenni. Mivel javarészt a Jel egyes szféráit, illetve az élet és a halál nagy kérdéskörét vizsgáljuk, ezért az előbb felsoroltak közül legkevésbé a pszichológiai szempontokat tudjuk kidomborítani. Továbbá, a témafelvetésünkéből kifolyólag kellő nyomatékkal szólunk a térbeliség kérdéséről, ezen belül is az egyes szférák szerepéről és ezek egymáshoz való viszonyáról. Azzal együtt, hogy felfogásunk szerint a Jel szerinti szférák elhelyezhetők egy jól kivehető keretbe, fontos látnunk, hogy az egyes régiók önmagukon túlmutató üzenetet hordoznak.

³⁴ Ószövetségi, újszövetségi, intertestamentális, qumráni, Biblián kívüli, rabbinikus és görög-római iratok. – Az inner-textual reading és inter-textual reading együttes használata a Jel vonatkozásában Campbell nevéhez köthető. CAMPBELL, Gordon W. (2012): i. m. 25. p. Kuykendall az „intertextual” és „intratextual” szavakkal fejezi ki ugyanezt. KUYKENDALL, Michael (2017): i. m. 537–538. p.

³⁵ Resseguie sem a narratív-kritika kizárólagosságáról beszél, hanem számol a történet-kritika szerepével is. RESSEGUIE, James L.: *Narrative Criticism of the New Testament*. Grand Rapids, 2005, Baker, 19. p.

³⁶ USPENSKY, Boris A.: *A Poetics of Composition; the Structure of the Artistic Text and Typology of a Compositional Form*. Berkeley, 1973, University of California Press, 6. p.

³⁷ RESSEGUIE, James L. (2005): i. m. 169–170. p.

3. A Jel kozmológiája³⁸

Tudvalevő, hogy az apokaliptikus iratokon belül a kozmológia kiemelt jelentőséggel bír. A kozmológia minősített szerepét az apokaliptika talán legismertebb műfaji definíciója is nyomatékositja:

Az apokaliptika egy olyan narratív keretbe foglalt kijelentést tartalmazó irodalmi műfaj, amelyben a kijelentést egy túlvilági lény közvetíti az ember számára, amelyben feltárul az a transzcendens valóság, amely idői, amennyiben számol az eszkatológiai üdvösséggel, és térbeli, amennyiben magába foglalja a természetfeletti világot.³⁹

A John Collins által vezetett kutatócsoport mellett mások is kiemelik, hogy az apokaliptika számára a kozmológia és a térbeliség komoly hangsúllyal bír. Kvanvig szerint: „Az apokaliptika célja, hogy átfogó képet adjon az egész [teremtett] valóságról.”⁴⁰

Előzetesen megjegyzendő, hogy kozmológia alatt egy, a térbeliség számos aspektusát magába foglaló gyűjtőfogalmat értünk. Elsőként gondolhatunk arra, hogy a Jel hogyan tekint a világmindenség egészére (pl. teremtés). Ebből következhet a kozmosz egyes rétegeinek szerepe és ezek vizsgálata. Éppen ezért nem egyszerűen a Jel topográfiáját vizsgáljuk, hanem ezt megelőzően mintegy madártávlatból rá kívánunk mutatni, hogy a Jel hogyan gondolkozik a világmindenség egészéről.

A mostani, Jel kozmológiáját feltárandó vizsgálat két szempontból is megkerülhetetlen. Először is, mivel a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava térbeli értelemben veendő,⁴¹ kiemelten fontos, hogy rámutassunk arra a keretre, amelyen belül egyáltalán kísérletet tehetünk szavaink további megértésére. Másodszor pedig, a Jel vonatkozásában

³⁸ Az újszövetségi kozmológiáról általánosságban: PENNINGTON, Jonathan T. – McDONOUGH, Sean M. (Eds.): *Cosmology and New Testament Theology*. London, 2008, T&T Clark.

³⁹ „Apocalypse” is a genre of revelatory literature with a narrative framework, in which a revelation is mediated by an otherworldly being to a human recipient, disclosing a transcendent reality which is both temporal, insofar as it envisages eschatological salvation, and spatial insofar as it involves another, supernatural world.” COLLINS, John J. (1979): i. m. 9. p.

⁴⁰ „Apocalyptic aims at giving a comprehensive picture of the whole reality.” KVANVIG, Helge S.: *The Relevance of the Biblical Visions of the End Time. Horizons in Biblical Theology*, vol. 11 (1989) no. 1. 41. p.

⁴¹ Külön fogunk szólni azokról az elképzelésekről, melyek szerint a ἄδης a Jel-ben megszemélyesített értelmet (is) hordoz. Ezzel együtt határozottan lándzsát törünk amellett, hogy – többek között – a Jel 1,18-ban a ἄδης térbeli értelemben szerepel.

csak kis számú olyan tanulmánnyal és monográfiával találkozunk, amelyek az irat kozmológiáját vizsgálják behatóbban.⁴² Munkánk igyekszik ezt a hiányt is pótolni.

A Jel kozmológiájáról szólva legelőször is a teremtés (kozmozgónia) kérdését érintjük. Mindez nem csupán azért lényeges, mert így átfogóbb képet kaphatunk a Jel felfogásáról, hanem azért is, mert e kérdéskör a könyv hangsúlyos témájaként tartható számon.

A teremtés kérdését legvilágosabban a Jel 4,11 leírása tárja elénk. A Jel 4 tágabb leírása Isten mennyei trónusáig vezet el. A trónus előtt álló négy élőlény és huszonnégy vén a közepén lévő Istent magasztalja. A hódolatuk legfőbb oka, hogy Isten teremtett mindent (Jel 4,11).⁴³ Hasonló gondolat tárul elénk a Jel 14,7-ben, ahol az isteni küldött annak imádatára hív, „aki teremtette a mennyet és a földet, a tengert és a vizek forrásait” (Jel 14,7b). Mindkét egység a mennyei Atyára a világmindenség alkotójaként tekint. A szakaszokat összeköti továbbá, hogy Isten teremtő aktusára a teremtmények az Ő magasztalásával (doxológia) válaszolnak. A hálaadás oka, hogy a teremtés – legyen szó akár az első vagy az új teremtésről – Isten ajándéka. „Isten a jótevő, mi vagyunk ennek címzettjei, a teremtés maga pedig az ajándék.”⁴⁴ A teremtésre mint Isten jótéteményére a Jel szerint a doxológia lehet a felelet.

A Jel kozmológiájának kiindulópontja tehát, hogy Isten teremtett mindent. Az előbbieken alapján elfogadhatjuk Stevenson megállapítását, aki szerint „a teremtés mint teológiai koncepció a könyv központi eleme.”⁴⁵ Hasonló következtetésre jut Müller, aki egy tanulmányában az újszövetségi iratok teremtés-felfogását vizsgálja. Megállapítja, hogy az egész Újszövetségen belül a Róm és a Zsid mellett a Jel-ben leginkább hangsúlyos a teremtés (és a teremtettség) kérdése.⁴⁶ Látható ez többek között a Jel szóhasználatából. A Jel általánosságban is utal a világmindenség egészére, mégpedig a κόσμος (Jel 11,15; 13,8;

⁴² McDonough jelzi, hogy mindez egy kevésbé kutatott terület. MCDONOUGH, Sean M. (2008): i. m. 178. p.

⁴³ Vö.: BURTON, Keith Augustus: The Faith Factor: New Testament Cosmology in its Historical Context. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 39. p.

⁴⁴ „God is the benefactor, we are the recipients, and creation itself is the gift.” STEVENSON, Gregory: The Theology of Creation in the Book of Revelation. *Leaven*, vol. 21 (2013) no. 3. 140. p.

⁴⁵ „Creation as a theological concept is a central component of the book.” STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 139. p. Vö.: BORING, M. Eugene: Revelation 19–21: End without Closure. *The Princeton Seminary Bulletin*, Supplementary Issue (1994) vol. 3. 80. p., STEWART, Alexander E.: *Soteriology as Motivation in the Apocalypse of John*. 2012. Doktori disszertáció, Southeastern Baptist Theological Seminary, 88–89. p. – „Der Schöpfungsgedanke in der Johannesoffenbarung ist nicht nur ein Motiv neben anderen, sondern ein Grundmotiv schlechthin.” HAHN, Ferdinand: Die Schöpfungsthematik in der Johannesoffenbarung. In *Evang. Martin – Merklein, Helmut et. al. (Hrsg.): Eschatologie und Schöpfung*. Berlin–New York, 1997, De Gruyter, 93. p.

⁴⁶ MÜLLER, Ekkehardt: Creation in the New Testament, *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 47. p.

17,8)⁴⁷ és (τὰ) πάντα szavakkal (Jel 4,11).⁴⁸ Általánosságban véve κτίσμα-ként utal a teremtményekre (Jel 5,13; 8,9). Isten teremtő aktusát a κτίζω (Jel 4,11; 10,6) és ποιέω (Jel 14,7; 21,5) igékkel írja le, továbbá az új teremtésről szóló leírásban találkozunk a κοσμέω igével (Jel 21,2.29).

A Jel kozmológiája több hangsúlyos teológiai toposszal is összefonódik. Látható ez abból, hogy a kozmológia – a doxológia mellett – a szótériológiával is összekapcsolódik. Szükséges kiemelni, hogy a Jel a megváltást nem csupán antropológiai szempontból tárgyalja, hanem ennél jóval tágasabb értelemben képzei el, mivel számol az egész teremtettség megváltásával.⁴⁹

A megváltás gondolatát feltételezi – és a Jel kozmosz-felfogása újabb szeletét villantja fel – a Kvanvig által bevezetett kozmikus exorcizmus (*cosmic exorcism*) fogalma. Ennek kiindulópontja, hogy az egész teremtett világ az Isten akaratával szembehelyezkedő erőkkel telített. Ezek az erők Istennel és a Báránnyal szemben igyekeznek fellépni, veszélyeztetve a kozmosz stabilitását.⁵⁰ Isten nem tétlen szemlélője ennek a folyamatnak, és fellép velük szemben. Ennek jele, hogy ezek az erők a kozmosz részeiből egyre inkább kiszorulnak.⁵¹ Kvanvig állítását legszemléletesebben a Sátán kozmoszból való kikerülése igazolja. Legelőször is láthatjuk, hogy Sátánt Isten száműzte a mennyből (Jel 12). A Sátánnak a földön sincs maradása, mivel a mélységbe lesz bezárva (Jel 20,1–3). Ezt követően a tűz tavába vettetéssel még inkább „kijebb” szorul a világmindenségből (Jel 20,10). Összefoglalásként megállapítható, hogy az előbbi jelenség azt a célt szolgálja, hogy az új teremtés megszabaduljon a démonikus romlottságtól.⁵² Hasonló gondolatot fogalmaz meg Gallusz is: „a kozmikus konfliktus témája annak egész folyamatát írja le, hogy Isten

⁴⁷ A κόσμος János evangéliumában 78, János első levelében pedig 22 alkalommal szerepel. JORDAAN, Gert J. C.: Cosmology in the book of Revelation. In *die Skriflig/In Luce Verbi*, vol. 47 (2013) no. 2. 2. p. – A Jel 11,15 pozitív, míg a Jel 13,8; 17,8 semleges értelemben használja a κόσμος-t. CASSEM, N. H.: A Grammatical and Contextual Inventory of the use of κόσμος in the Johannine Corpus With Some Implications for a Johannine Cosmic Theology, *New Testament Studies*, vol. 19 (1972) no. 1. 88. p.

⁴⁸ Az Ószövetség a teremtett világmindenségre a לֵבָא szóval utal (Ézs 44,24).

⁴⁹ DU RAND, Jan A.: Soteriology in the Apocalypse of John. In van der Watt, Jan G. (Ed.): *Salvation in the New Testament*. Leiden–Boston, 2005, Brill, 467. p. Vö.: NGUYEN, van Thanh: A Vision of Cosmic Transformation (Rev 21:1-5). *Bible Today*, vol. 46 (2008) no. 6. 374–375. p., NICKLAS, Tobias: Schöpfung und Vollendung in der Offenbarung des Johannes. *Sacra Scripta*, vol. 8 (2010) no. 88. p.

⁵⁰ Campbell az első teremtés összefüggésében a „cosmic chaos” kifejezést használja. CAMPBELL, Gordon W.: Fire and Fury. Reading Revelation’s Violence in the Context of Recent Interpretation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 173. p.

⁵¹ KVANVIG, Helge S.: i. m. 35–58. p.

⁵² KVANVIG, Helge S.: i. m. 50. p. Vö.: DE WAAL, Kayle B.: The Downfalls of Satan in the Book of Revelation. *Ministry: International Journal for Pastors*, vol. 85 (2013) no. 2. 22–24. p.

királyi uralma érvényre jut a földön.”⁵³ Mangina ugyanezt így fogalmazza meg: „A Jel-re esetlegesen egyfajta kozmikus *theologia crucis*-ként is utalhatunk, ahol Isten teremtettség iránti ősi elkötelezettsége diadalmaskodik a radikális gonosszal szemben is.”⁵⁴

Az előbbieket mellett a kozmosz – különösen a földi szféra – egyben Isten ítéletének az elszenvedője is. A legvilágosabban ezt az első négy trombitászó eseményei érzékeltetik. Ennek keretén belül olvassuk, hogy az első csapás a földet, a második a tengert, a harmadik a folyóvizet, a negyedik pedig az égiteket sújtja (Jel 8,7–13). Megemlíthetjük az ötödik trombitászó leírását is, ahol arról olvasunk, hogy a mélységből feljövő füst a levegőt szennyezi be (Jel 9,2).⁵⁵

A Jel kozmológiájának sokszínűségét igazolja, hogy az irat nem csupán általánosságban utal a teremtettségre, hanem számos alkalommal hívja fel a figyelmet a kozmosz egyes részeire. A Jel legtöbb egységére igaz, hogy egy leírásán belül a világmindenség több szeletét is felvillantja. A Jel legelső fejezete szerinti *földi* látomáson belül élénk tárul a *mennyből* alászálló, Emberfiához hasonló alak, aki meghirdeti a *holtak hazája* feletti diadalát (Jel 1,12–20). Megemlíthető továbbá, hogy a Jel 2–3 szerinti, hét gyülekezetnek írt levelek kozmológiai szempontból is feloszthatóak. Minden egyes levélben szerepel: 1. A *mennybéli* Krisztus önkijelentése (Jel 2,1; 2,8; 2,12; 2,18; 3,1.7.14). 2. A gyülekezet *földi* helyzete (Jel 2,2.9–10.13.14–15.20–23; 3,1–3.8.15–19) 3. Ígéret az *új Jeruzsálemre* vonatkozólag (Jel 2,7.11.17.28; 3,5.12.21).⁵⁶ 4. Bátorítás a gyülekezet *földi* helyzetében.⁵⁷

⁵³ „The cosmic conflict theme describes the whole process of establishing God’s kingly rule on the earth.” GALLUSZ László: *The Throne Motif in the Book of Revelation*. London, 2014, Bloomsbury T&T Clark, 322. p. Vö.: ROLOFF, Jürgen: Neuschöpfung in der Offenbarung des Johannes. In Ebner, Martin – Fischer, Irmtraud (Hrsg.): *Jahrbuch für Biblische Theologie: Schöpfung und Neuschöpfung*. Neukirchen-Vluyn, 1990, Neukirchener, 124. p. – Lee kozmikus drámáról beszél a Jel esetében. LEE, Michelle V.: A Call to Martyrdom: Function as Method and Message in Revelation. *Novum Testamentum*, vol. 40 (1998) no. 2. 194. p.

⁵⁴ „Revelation may thus be seen as a kind of cosmic *theologia crucis*, in which God’s primordial commitment to his creation is triumphant in the face of radical evil.” MANGINA, Joseph: Revelation (Book of). In Johnson, Adam J. (Ed.): *T&T Clark Companion to Atonement*. London–New York, 2017, Bloomsbury T&T Clark, 722. p. Vö.: KEALY, Sean P.: *The Apocalypse of John*. Collegeville, 1987, Liturgical Press, 32. p., RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 18. p. – Az előbbieket okán sem tudunk egyetérteni Friesen meglátásával, aki szerint: „János viszonya a térbeliséghez kétes és zavaros.” („John’s relationship to space, then, is ambivalent and confused.”) Továbbá: „a szerző inkább az idővel mint a térrel számol.” („The author bets on time rather than on space.”) FRIESEN, Steven: Roman Imperial Imagery in Revelation: Space, Knowledge, and Time. In Labahn, Michael – Lehtipuu, Outi (Eds.): *Imagery in the Book of Revelation*. Leuven–Paris, 2011, Peeters. 50. p., 52. p.

⁵⁵ A csapások oka, hogy a föld lakói Isten választottai vérét ontották. LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 298. p.

⁵⁶ Az ígéretek térben és időben is előremutatnak. A Jel számára az időiség lényeges, mivel a változás hamarosan végbemegy (Jel 1,1; 22,6.7.12.20).

⁵⁷ GILBERTSON, Michael: *God and History in the Book of Revelation: New Testament Studies in Dialogue with Pannenberg and Moltmann*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 90–91. p. Vö.: ALKIER, Stefan – NICKLAS, Tobias: Wenn sich Welten berühren. Beobachtungen zu zeitlichen und räumlichen

Végül pedig, a Jel egyes szférái alapvető teológiai mondanivalót hordoznak. Paul irányítja rá találóan a figyelmet, hogy az idői szempontok a „már igen és még nem” kettőssége mellett a térbeliség feszültsége is kibontakozik. Az Isten számára elpecsételve egyszerre mennyei állampolgárok és egyszerre élnek a földön, ahol a Sátán – ha rövid ideig is – de kifejtheti a hatalmát.⁵⁸ Ezzel együtt a Jel térbeli ábrázolása azt is üzeni, hogy Isten nem hagyja magára a választottait. Kézzelfogható jele ennek, hogy a mártírok a mennyben, Isten oltára alatt lelnek védelmet (Jel 6,9–11). Ugyancsak a mennybe emeltetett fel a két tanú a küldetésük végeztével és a feltámadásukat követően (Jel 11,12), illetve a mennybe került a Sátán által üldözött gyermek (Jel 12,5).⁵⁹

3.1. Dinamikus kozmológia

A Jel szerinti kozmológia kiindulópontja, hogy Isten teremtett mindent, és Ő áll a teremtettség középpontjában. Szükséges egy olyan további lényeges szempontra is felhívunk a figyelmet, amely nélkül szintén nem értelmezhető a Jel kozmológiája. Ahogy a módszertani bevezetésnél utaltunk rá, Uspensky a narratív olvasat szempontjából a térbeli-időbeli (*spatial-temporal*) vonatkozások vizsgálatát kiemelten fontosnak tartja.⁶⁰ Ezt a gondolatot továbbfűzve, a Jel esetében elengedhetetlennek tartjuk a két szempont összekapcsolását.

Az előbbieket néhány példával is érzékeltetjük. Míg a Jel 4,11 arra világít rá, hogy Isten teremtette a világmindenséget, addig a Jel számos esetben sejteti, hogy a teremtettség és ennek a törvényszerűségei változnak és mozgásban vannak. „A kozmosz – időben és térben – megrendül, megfeszül vagy épp táncol az eljövendő Isten jelenlétében.”⁶¹ A változás többek között abból is látható, hogy egyes szférák semmivé lesznek (Jel 20,14), mások megújulnak (Jel 21,5), a kulccsal elzárt és áthatolhatatlannak hitt helyek pedig feltáruznak (Jel 1,18; 4,1; 9,1; 20,8).

Strukturen in der Apokalypse des Johannes. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 216. p.

⁵⁸ MÜLLER, Ulrich B.: 'Die Tiefen des Satans erkennen...': Überlegungen zur theologiegeschichtlichen Einordnung der Gegner in der Offenbarung des Johannes. In Kraus, Wolfgang (Hrsg.): *Beiträge zur urchristlichen Theologiegeschichte*. Berlin–New York, 2009, Walter de Gruyter, 473. p., PAUL, Ian: i. m. 221. p.

⁵⁹ GILBERTSON, Michael: i. m. 85. p.

⁶⁰ USPENSKY, Boris A.: i. m. 6. p.

⁶¹ „The cosmos – all time and space – shakes, pushes against, or dances in the presence of the coming God.” HANSEN, Ryan Leif: *Silence and Praise Rhetorical Cosmology and Political Theology in the Book of Revelation*. Evanston, 2012, Doktori disszertáció, Garrett–Evangelical Theological Seminary, 61. p.

A Jel kozmoszát átjárja a változás. A végítéletet megelőzően Isten elől „elfut” a föld és az ég (Jel 20,11). Az ítélet keretén belül a ᾠδης a tűz tavába szorul ki (Jel 20,14). A tenger megszűnik és nem lesz része az új kozmosznak (Jel 21,1).⁶² A kozmosz változása nem ér itt véget. A Jel 21 szerint Isten új eget és földet teremt, majd a menny és föld találkozása tárul elénk. A változások közepette eltűnnek azok a térbeli határok, amelyek hidat vertek Isten és választottai közé. Megfogalmazódik a jó hír: „Isten sátora az emberekkel van” (Jel 21,3). A Bárány és a menyasszony házassága, a menny és a föld házassága céljához ér,⁶³ és az új ég és új föld eggyé lesz.⁶⁴

A Jel-ben két helyen csendül fel közvetlenül a mennyei Atya hangja (Jel 1,8; 21,5–8). Mindkét hely lényeges kozmológiai üzenetet ragyogtat fel. Kirajzolódik, hogy a teremtés folyamatát elkezdő Isten céljához fogja juttatni, amit útjára bocsátott,⁶⁵ mivel Ő, az Alfa és Ómega, a kezdet és a vég (Jel 1,8). Az alfa a teremtettség eredőjére mutat rá, az ómega pedig megjelöli a végcél. Az alfa és ómega, a kezdet és a vég együttesen üzeni, hogy Isten a teremtést meghatározott céllal hozta mozgásba. Ez a cél pedig maga az új teremtés.⁶⁶ Mindezt világosan kifejezi a Jel 21,6, ahol Isten kinyilvánítja, hogy a megkezdett műve beteljesedett (beteljesedik), mivel az új teremtés „megtörtént” (Jel 21,6).⁶⁷

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a Jel kozmológiáját, az előbb felvázolt dinamikus irányultság nem hagyható figyelmen kívül. Ennek a központi szerepét a *dinamikus kozmológia* fogalma bevezetésével is érzékeltetni kívánjuk.⁶⁸ Véleményünk szerint a dinamikus kozmológia megjelölés találóan írja le az újszövetségi irat azon tendenciáját, mely szerint változnak az erővonalak, továbbá maga a kozmosz felépítése is.⁶⁹ A dinamikus kozmológia segítségével mutatunk rá, hogy a Jel teremtés-felfogása mozzanat helyett folyamatot leírva tárja elénk, hogyan jutunk el egész az új teremtésig (ómegáig). Egyetértünk

⁶² A szinoptikusoknál is olvasunk arról, hogy az ég és a föld elmúlik (παρελεύσονται), illetve hogy Jézus szavai (λόγοι) megmaradnak (Mk 13,31. Vö.: Mt 24,35; Lk 21,33). Az, hogy az ég és a föld elmúlik (ἀπὸλθαι) szerepel a Jel 21,1-ben is. Pál „új teremtés” fogalma is rámutat, hogy olyan korban élt, ahol radikális változás ment végbe (Gal 6,15; 2Kor 5,17). JOSEPH, Simon J.: “For Heaven and Earth to Pass Away?” Reexamining Q 16,16–18, Eschatology, and the Law. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, Jg. 105 (2014) Nr. 2. 183. p.

⁶³ MCDONOUGH, Sean M. (2008): i. m. 188. p.

⁶⁴ OSBORNE, Grant R.: i. m. 743. p.

⁶⁵ REDDISH, M. G.: *Revelation*. Macon, 2001, Smyth & Helwys, 403–404. p., LICHTENWALTER, Larry L.: *Creation and Apocalypse*, *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 127. p.

⁶⁶ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 141. p.

⁶⁷ Martin a γέγονav-t úgy fordítja: „it has been and continues to be.” MARTIN, Thomas W.: *The Silence of God: A Literary Study of Voice and Violence in the Book of Revelation*. *Journal for the Study of the New Testament*, vol. 34 (2018) no. 2. 257. p.

⁶⁸ A dinamizmus nem jelent diszkontinuitást, az új teremtés a régiből sarjad ki. „God does not make »all new things,« but »all things new.«” BORING, M. Eugene (1989): i. m. 220. p.

⁶⁹ Ehhez hasonló dinamikus tendenciával az Ószövetségben is találkozunk. Számos helyen kirajzolódik, hogy a statikusnak hitt világ Isten közbeavatkozása révén változik.

Stevenson meglátásával, aki szerint a Jel teremtés-felfogása nem egyszerűen azt fogalmazza meg, hogy Isten mit tett a múltban,⁷⁰ hanem ennél jóval tágabb értelemben szól erről. A teremtés a múlt mellett a jövővel is összekapcsolódik.

Gyakorlati szempontból pedig utalhatunk arra, hogy a fentebbi értelmezés azért lényeges, mert a közbeszédben az apokaliptika⁷¹ és az apokalipszis egyenlő a végső – kozmológiai értelemben is megvalósuló – romlással. Ezzel szemben a Jel dinamikus kozmológiája rámutat, hogy e folyamatban nem a pusztulás, hanem a teremtés gondolata a meghatározó. A Jel kozmológiai íve alapján az élet kibontakozása figyelhető meg. A Jel dinamikus kozmológiája alapján körvonalazódik, hogy a vég(ítélet) hogyan vezet el az új kezdetig, illetve hogy a régi hogyan adja át a helyet az újnak.⁷²

A dinamika szempontjából kiemelendő, hogy a térbeliség mellett az időbeliség is egy olyan alapvető elem, amellyel a következő alfejezetekben szükséges számolnunk. DeSilva mindezt találóan úgy foglalja össze, hogy „a Jel leírása kijelöli jelen kozmosz idői dimenzióját, rámutatva arra, hogy miképp jött létre ennek jelen állapota, illetve hogy végső soron mely irányba tart.”⁷³ A tér és idő együttes szempontja fontosságát Alkier és Nicklas, illetve Huber tanulmánya is érzékelteti, akik a Jel khronotopikus⁷⁴ (*Raumzeit*) szempontjait villantják fel.⁷⁵ Végül pedig Resseguie mutat rá – Uspensky óva intése alapján – hogy a Jel narratív olvasata szempontból a térbeli és az időbeli vonatkozásokat is figyelembe kell vegyük. „A Jel-lel kapcsolatos félreértések akkor történnek meg, amikor a magyarázók nem ismerik fel János térbeli és időbeli nézőpontját.”⁷⁶

Az előbbi megfontolásokat alapul véve a következő alfejezetekben a térbeliség és az időbeliség együttesét (dinamikáját) olyan értelemben is szemléltetni kívánjuk, hogy külön szólunk a Jel szerinti első teremtéstől és az új teremtésről.⁷⁷

⁷⁰ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 140. p.

⁷¹ Illetve az Apokaliptika, azaz a Jel.

⁷² STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 140. p., Vö.: VLADÁR Gábor: Az új ég és új föld motívuma a Jelenések könyvében. In Unger Zoltán (Szerk.): *Föld és Ég: tudomány és hit: Geológia és Teológia Konferencia*. Budapest, 2009, Hantken Kiadó, 125. p.

⁷³ „The narrative of Revelation map out the temporal dimensions of this cosmos, both in regard to how it got to be in its present state and where it is ultimately headed.” DESILVA, David A.: *Seeing Things John's Way: The Rhetoric of the Book of Revelation*. Louisville, 2009, Westminster John Knox Press, 94. p.

⁷⁴ „Chronotopische” ALKIER, Stefan – NICKLAS, Tobias: i. m. 207. p.; HUBER, Konrad (2017b): i. m. 134–135. p.

⁷⁵ ALKIER, Stefan – NICKLAS, Tobias: i. m. 207. p.

⁷⁶ „Misreadings of Revelation occur when interpreters fail to recognize John's spatial and temporal point of view.” RESSEGUIE, James L.: *Revelation Unsealed: A Narrative Critical Approach to John's Apocalypse*. Leiden, 1998, Brill, 3. p. A narratív vizsgálat további meghatározó szempontjai: a phraseological (karakterek beszéde), psychological (szereplők érzése, gondolata) and ideological (szerző, esetleg a narrátor meggyőződése. Vö.: USPENSKY, Boris: i. m. 6. p.

⁷⁷ A dinamizmus a Jel narratív olvasata szempontjából is fontos. Vö.: RESSEGUIE, James L. (2005): i. m. 19. p.

3.2. A kozmosz felosztása

A Jel ábrázolása szerint a világmindenség Isten dinamikus alkotása. Az állításunk részletesebb kibontásához, szükséges, hogy röviden feltárjuk, hogy a Jel által ábrázolt kozmosz mely szférákat foglalja magába.⁷⁸ A tér és idő együttesét figyelembe véve, mindezt az első és az új teremtés esetében is elvégezzük. Ugyanakkor – az első teremtésről szólva – a vizsgálat több szempontból is kihívást jelent. 1. A Jel többféle elnevezést használ a szférákkal kapcsolatosan. 2. Egyes bibliai helyek kettő, mások három, illetve négy részre tagolják a mindenséget. 3. A felosztás tekintetében a magyarázók között sincs egyetértés. Jóllehet az előbbi gondolatok érzékeltetik, hogy vizsgálatunk nem könnyű vállalkozás, azonban a kozmosz további felosztása híján a ᾠδης, az ἄβυσσος és a tűz tava megértése is komoly nehézségbe ütközik.

A munkánk első lépéseként azokat a verseket vesszük górcső alá, amelyek alapján a Jel kozmológiáját vizsgálók kísérletet tesznek a strukturálásra. Az eddigi eredmények kritikai ismertetését követően pedig felvázoljuk saját felosztási javaslatunkat.

Taylor a Jel 14,7; 20,11; 21,1 alapján az első teremtés kétosztatúsága mellett érvel.⁷⁹ Jóllehet Jel 14,7-ben négy megjelölés szerepel (menny, föld, tenger, vizek forrása), de a felsorolás első két tagja előtt határozott névelő áll, szemben ennek az utolsó két elemével. Taylor a különbségből arra következtet, hogy a határozott névelő nyilvánvalóvá teszi a menny és a föld megkülönböztetett szerepét, azaz ezek adják a kozmosz két legfőbb részét (vö.: 1Móz 1,1).⁸⁰ A menny jelenti a kozmosz felsőbb, a föld pedig ennek alsóbb részét. A földi régiót tovább strukturálva Taylor úgy látja, hogy a föld (γη) szárazföld értelemben veendő (1Móz 1,10; Jel 10,5.8, ill. Jel 14,6 utolsó két tagja). Továbbá a Jel 14,7 szerint a földi régió része a tenger és a forrás is.⁸¹ Taylor a Jel tágabb leírása alapján is igazolni kívánja az állítását. Ha említés szintjén is, de kísérletet tesz arra, hogy a ᾠδης, az ἄβυσσος és a tűz tava fogalmakat elhelyezze az általa rendszerezett világképben. Taylor szerint az utóbbiak a kétosztatú világkép alsó részében, a földben találhatóak.⁸² Sajnálatos azonban, hogy az állítását nem fejt ki és nem igazolja részletesebben, hanem csak futólag utal minderre.

⁷⁸ Resseguie szerint a Jel nem topográf, hanem spirituális értelemben utal a Jel egyes szféráira. Feltűnő, hogy a felsorolásában nem szerepel a ᾠδης. Ezzel kapcsolatban megjelenik a testi feltámadás (pl. Jel 20,11–15).

RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 70. p.

⁷⁹ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 370–371. p.

⁸⁰ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 370–371. p.

⁸¹ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 390. p.

⁸² TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 391. p.

Taylor a kétosztatóság mellett a Jel 20,11-gyel is érvel, ahol a föld és az ég említésével találkozunk.⁸³ Sajnálhatjuk azonban, hogy a Jel 20,11–15 leírása alapján sem válaszolja meg azt a kérdést, hogy ha a felfogása szerint a ἄδης a földi szféra része, és ha a Jel 20,11 szerint a föld eltűnik Isten színe előtt, akkor miért említi a szöveg ezt követően is a ἄδης-t, ráadásul kétszer is (Jel 20,13–14)? Ugyanígy arra sem kapunk választ, hogy a föld és az ég „elfutását” követően miért találkozunk a tűz tava említésével – ráadásul két alkalommal is (Jel 20,14.15) –, ha ez a föld részeként tartható számon?

Taylor szerint a kétosztatóság mellett szól, hogy az új teremtés két nagyobb régióból, az új égből és az új földből áll (Jel 21,1). A felvetését szükséges árnyalnunk, mivel Taylor nem számol a Jel dinamikus kozmológiájával, azaz olyan verseket említi egy összefüggésben, amelyek egyike az első (pl. Jel 20,11–15), másika pedig az új teremtés keretén belül értelmezhető (Jel 21,1). Továbbá, a Jel 21,1-et véleményünk szerint az első teremtés esetében inkább a háromosztatóság mellett lehetne felhozni érveként, mivel azt olvassuk itt, hogy a jelenlegi teremtéshez képest nincs többé tenger.

Aune a Jel 10,6 alapján érvel a kétosztatóság mellett. Jóllehet a Jel 10,6 mennyre, földre, illetve tengerre is utal, Aune szerint nem három, hanem két főbb részre, mégpedig 1. mennyre, illetve 2. földre és tengerre tagolható a kozmosz („két szintes kozmosz három szektorban”).⁸⁴ Aune az állítását 1Móz 1,1-re utalva kísérli meg alátámasztani. Az 1Móz 1,1-ben a teremtettség két fő részre, mennyre és földre osztható.⁸⁵ További hasonlóságot jelent, hogy az 1Móz 1-ben is szerepel a tenger, mégpedig a földdel együttesen említve.⁸⁶ Hasonló gondolattal találkozunk a Jel 10,6 szűkebb szövegekörnyezetében is. A Jel 10,1 szerint Isten angyala a *mennyből* szállt alá, majd a jobb lábát a *tengerre*, a bal lábát pedig a *földre* tette (Jel 10,2.5.8). Láthatjuk, hogy két fő részre osztható a világmindenség, egyrésztől mennyre, másrésztől földre és tengerre. Elmondható, hogy a kettő-, illetve a háromosztatú világgép közötti különbség abban áll, hogy az előbbi a tengert úgy ábrázolja, mint ami közelebb található a földhöz. Aune meglátásával szemben két lényeges ellenérv hozható fel: 1. Aune nem számol kellőképpen a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava szerepével. 2. A Jel-ben a θάλασσα számos, egymással össze nem békíthető jelentést is hordozhat (minderről külön fogunk szólni).

⁸³ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 390. p.

⁸⁴ „Two-level cosmos in three sectors” AUNE, David (1997–1998): i. m. 828–829. p.

⁸⁵ Burton a háromosztatóság mellett a 2Móz 20,8–11 alapján érvel. BURTON, Keith Augustus: i. m. 40. p.

⁸⁶ AUNE, David (1997–1998): 565. p.

A legtöbbször szerint a Jel három részre⁸⁷ osztja a világmindenséget.⁸⁸ Ezzel kapcsolatosan a legfőbb hivatkozási alap a Jel 5,3.⁸⁹ A Jel 5,3 alapján történő felosztást a legalsóbb szféra (ὕποκότω τῆς γῆς) meghatározása adja. Példaként megemlíthető, hogy Blount ezzel kapcsolatban az alvilágra gondol.⁹⁰ Kommentárjában később rámutat: alvilág alatt a ἄδης-t és ἄβυσσος-t érti.⁹¹ Thompson a legalsóbb réteget a mélységgel (*abyss*) azonosítja.⁹² Leithart pedig a holtak hazájára gondol.⁹³ Paul az előbbiekkal szemben úgy látja, hogy a Jel 5,3 azokra a teremtményekre utal itt, amelyek elismerik Isten hatalmát, magasztalva Őt.⁹⁴

Paul felvetése nyomán kérekként megfogalmazódhat, hogy a Jel 5,3 alapján milyen mértékben lehetséges a kozmosz strukturálása? A kérdésfeltevést az teszi indokolttá, hogy a tágabb szöveggörnyezet szerint a középpontban nem a kozmosz egyes részeit, hanem az élőlények összességét fedezhetjük fel.⁹⁵ Éppen ezért úgy látjuk, hogy a Jel 5,3 alapján nem lehetséges a Jel kozmoszának rendszerezése.

A Jel 5,13-ban olvasunk a mennyben, a földön, a föld alatt és a tengerben lévő lényekről. Legtöbbször nem tulajdonítanak érdemi jelentőséget annak, hogy a bibliai hely a Jel 5,3-hoz képest kiegészül a tengerrel.⁹⁶ A Jel 5,13 kapcsán is ugyanaz a vélemény fogalmazható meg, mint a Jel 5,3-ról szólva: nem a kozmoszt kívánja strukturálni a bibliai vers, hanem az élőlények összességére utal.⁹⁷ A négyosztatóság kapcsán esetlegesen utalhatunk a Jel 14,7-re.⁹⁸ A vers azonban nem a teremtettség felosztásaként, hanem a 2Móz 20,11-re való utalásként érthető legpontosabban.⁹⁹ Továbbá, a Jel 14,7 szerepéről már fentebb is szövtünk.

⁸⁷ Vö.: Fil 2,10-ben a világnak a három részre tagolása.

⁸⁸ BAJUSZ Ferenc: *Descendit ad inferna. Collegium Doctorum*, 1. évf. (2005) 1. sz. 79. p., BLOUNT, Brian K.: *Revelation: A Commentary*. Westminster, 2009, John Knox Press. 120. p., GARROW, A. J. P.: *Revelation*. London–New York, 1997, Routledge, 103. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 795. p., SZIGETI Jenő: *A hármás angyali üzenet*. Budapest, 2002, Heted7Világ Kiadó, 83. p.

⁸⁹ GARROW, A. J. P.: i. m. 103. p.

⁹⁰ BLOUNT, Brian K.: i. m. 104. p.

⁹¹ BLOUNT, Brian K.: i. m. 173. p. – Huber szerint a ὕποκότω τῆς γῆς azonos a ἄδης-szal. HUBER, Konrad (2017b): i. m. 150–151. p.

⁹² THOMPSON, Leonard L.: *Revelation*. Nashville, 1998, Abingdon. 76. p.

⁹³ LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 267. p.

⁹⁴ PAUL, Ian: i. m. 176. p.

⁹⁵ KOESTER, Craig R.: i. m. 375. p.

⁹⁶ BLOUNT, Brian K.: i. m. 120. p. – A 2Móz 20,4 felosztása fedezhető fel a Jel 5,3-at olvasva. MCDONOUGH, Sean M. (2008): i. m. 183. p. Továbbá ugyanez mondható el a Jel 5,13-kapcsán is. KOESTER, Craig R.: i. m. 375. p.

⁹⁷ Vö.: PAUL, Ian (2018): i. m. 176. p.

⁹⁸ Vö.: GILBERTSON, Michael: i. m. 82. p.

⁹⁹ PAULIEN, John: *Revisiting the Sabbath in the Book of Revelation*, *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 9 (1998) no. 1–2. 183. p.

A fentebb ismertetett lehetőségeket és a bibliai helyeket tanulmányozva feltehetjük a kérdést, hogy egyáltalán beszélhetünk-e egy, a Jel felfogása szerinti egységes világképről, vagy az mondható el, hogy a Jel több, egymással össze nem békíthető felosztást is megenged? Egyáltalán: lehetséges-e bármilyenű strukturálás? Találkozunk olyan kutatóval, aki nemleges választ ad az előbbi kérdésekre.¹⁰⁰

A következő alfejezetben amellet érvelünk, hogy az előbbi felvetésekre minden nehézség ellenére is pozitív válasz adható. A fentebbieket úgy összegezhetjük, hogy a legtöbb magyarázó ugyanazt a hibát véti. A strukturálási lehetőségek visszatérő problémája, hogy a legtöbbben egy-egy verset túlhangsúlyozva, a szűkebb és a tágabb szöveggörnyezet figyelmen kívül hagyásával tesznek kísérletet a rendszerezésre.

3.3. A kulcs (κλεις) mint a kozmosz felosztását segítő szimbólum

Meggyőződésünk, hogy a Jel kozmosza egyedül akkor foglalható rendszerbe, ha a kiragadott bibliai versek helyett egy, az egész könyvben fellelhető szimbólumot választunk ki fő rendezőelvként. Egyetértünk Hay meglátásával, aki szerint minél többször olvassuk a Jel-t, annál inkább felfigyelhetünk arra, hogy a szerző komoly gonddal és tudatossággal választotta ki a könyv szavait.¹⁰¹

Jelen alfejezetben amellet érvelünk, hogy a strukturálásban legnagyobb segítséget az egyes szférák közötti átmenetet kifejező kulcs (κλεις) jelenti (Jel 1,18; 3,7; 9,1; 20,1).¹⁰² A kulcs fontosságát a magyarázók két szempontból is kiemelik. 1. A Jel-béli kulcsok a hatalom kifejezői.¹⁰³ 2. A Jel narratívájának a főbb pontjain szerepelnek. „A teljes

¹⁰⁰ EMERSON, Matthew Y.: *"He Descended to the Dead": An Evangelical Theology of Holy Saturday*. Downers Grove, 2019, InterVarsity Press, 132. p., HOFFMANN, Matthias Reinhard: *Angelomorphic Christology and the Book of Revelation*. Durham, 2003, Doktori disszertáció, Durham University, 189. p., VLADÁR Gábor (2009): i. m. 125. p.

¹⁰¹ HAY, Jared W.: Scrolling through Revelation: A Note on the βιβλ- Word-Group in the Narrative Structure of John's Apocalypse. *The Expository Times*, vol. 129 (2017) no. 3. 105–111. p.

¹⁰² Aune szerint a Jel kulcsai között nincs összefüggés. „A metaforák között nincs kétségtelen kapcsolat.” („There is no apparent relationship between the metaphors.”) AUNE, David (1997–1998): 104. p. Néhány oldallal később azonban ellentétesen érvel, amikor a kulcsok szimbólumával rokon ajtókról és kapukról szól. „Az ősi mitikus világkép szerint a menny és az alvilág kapukkal vagy ajtókkal kapcsolódott a földi szférához.” („According to the ancient mythical view, both heaven and the underworld were linked to this world by doors or gates.”) AUNE, David (1997–1998): i. m. 117. p.

¹⁰³ BUCHANAN, George Wesley: *The Book of Revelation: Its Introduction and Prophecy*. Eugene, 1993, Wipf and Stock, 75. p., LUNCEFORD, Joe E.: *Parody and Counterimaging in the Apocalypse*. Eugene, 2009, Wipf & Stock, 39. p., NAGY Viktor: i. m. 62. p. – Smalley szerint a Jel-béli kulcs minden alkalommal Isten hatalmát mutatja. SMALLEY, Stephen S.: *The Revelation to John: A Commentary on the Greek Text of the Apocalypse*. Downers Grove, 2005, InterVarsity, 226. p.

apokaliptikus történelem a kulcsok történeteként is felfogható.”¹⁰⁴ Az előbbieket azzal egészítjük ki, hogy a kulcsok szimbóluma segítségével a Jel kozmosza feltérképezhető.

Azért a kulcsok szimbólumát választjuk legfőbb rendezőelvként, mert a Jel-ben ez egy olyan visszatérő elem, amely kizárólag a kozmosz egyes részeihez kapcsolódóan jelenik meg. Ebből következik, hogy minden előfordulás gazdagítja a vizsgálatunkat és igazolja a módszerünket. Továbbá a szimbólum azért is kiemelt fontosságú, mert ennek segítségével a Jel összes főbb szférája feltárható és koherens rendszerbe foglalható. A választásunkat tovább erősíti, hogy a kulcsok a könyv különböző egységeiben bukkannak fel. Találkozunk ezekkel a bevezetésben (Jel 1,18), a gyülekezeteknek címzett levelekben (Jel 3,7), a csapások leírásakor (Jel, 9,1), illetve a mű zárásához közeledve is (Jel 20,1). Végül pedig a kulcsok szerepét központivá teszi, hogy a ἄδης (Jel 1,18) és az ἄβυσσος (Jel 9,1; 20,1) esetében is találkozunk ezekkel.

Megemlíthetjük továbbá, hogy a kulcs a Jel-en kívüli iratokban is hordoz kozmikus értelmet. A görög-római felfogás szerint a Kr. e. VII. sz-tól kezdődően találunk azzal kapcsolatos példákat, hogy a mennyet és az alvilágot bizonyos személyek vagy istenek kulccsal tárhatják fel.¹⁰⁵ Anubiszról olvassuk, hogy „a hádész kulcsait bírja” („τῶ τὰς κλειδῶν ἔχοντι τῶν κατὰ Ἄιδου”).¹⁰⁶ Az extrakanonikus 3Bár 11,2-ben Mikáél a mennyek országának kulshordozójaként jelenik meg „Μιχαὴλ ὁ κλειδοῦχος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.”¹⁰⁷ Végül pedig az Újszövetség két előfordulásának az egyike (Mt 16,18–19) kozmikus értelmet hordoz. Kiemelendő, hogy a mátéi versekben a ἄδης és az οὐρανός kulcsával is találkozunk.

A Jel a θάνατος és a ἄδης (Jel 1,18), az ἄβυσσος (Jel 9,1; 20,1), valamint a Dávid kulcsa (ἢ κλείς Δαυὶδ: Jel 3,7) esetében szól kulcsokról. Mivel az előbbi kettőről dolgozatunk későbbi fejezeteiben részletesebben is szólni fogunk, és mivel a Dávid kulcsa kozmológiai szerepe (is) komoly vita tárgyát képezi, szükséges, hogy a további vizsgálatokat megelőzően röviden feltárjuk a Dávid kulcsa kifejezés értelmét.

¹⁰⁴ „The entire apocalyptic history can be told as a story of keys.” LEITHART, Peter J.: *Revelation*. Vol. 2., London, 2018b, Bloomsbury–T&T Clark, 302. p.

¹⁰⁵ A mennyek (pl. Diké) vagy az alvilág felett (Perszephoné). MÜLLER, D. – BROWN, C.: κλείς. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976c, 734. p., JEREMIAS, Joachim: κλείς. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 746. p.

¹⁰⁶ PGM; 4,341–42 (vö.: PGM 4,1466). HORSLEY, G. H. R.: *New Documents Illustrating Early Christianity: Review of the Greek Inscriptions and Papyri Published in 1976*. North Ryde, 1981, Macquarie University.

¹⁰⁷ KULIK, Alexander: *3 Baruch: Greek-Slavonic Apocalypse of Baruch*. 2010, Berlin–New York, 2010, De Gruyter, 303. p., 330–332. p.

3.3.1. Dávid kulcsa (κλείς Δαυίδ)

Többek szerint Dávid kulcsa az új Jeruzsálembé való bejutásra utal.¹⁰⁸ Bass két kontextuális érvet hoz fel emellett. 1. Mivel az új Jeruzsálemből olvasva is találkozunk kapukkal (Jel 21,12–13.15.21.25; 22,16), ezért minden bizonnyal a Jel 3,7-ben lévő kulcs is az új teremtésre vonatkozik. 2. Bass a filadelfiai gyülekezetnek írt levél üzenetét a következőképp ragadja meg: bár a filadelfiai keresztyéneket hitük megvallásáért és gyakorlásáért a zsinagógából számúzik, de reménységük lehet, hogy Krisztus ajtót nyit számukra, mégpedig az új Jeruzsálembé.¹⁰⁹

Bass meglátásával szemben úgy látjuk, hogy Dávid kulcsa az első teremtésen belüli mennyre vonatkozik.¹¹⁰ Véleményünk szerint ezt támasztja alá a Jel 3,7 szűkebb és tágabb leírása. A Jel 2–3-ról szólva rámutattunk, hogy a felépítését tekintve mindegyik levél hasonló logika alapján utal a kozmosz részeire. A Jel 2–3 minden levelében olvashatjuk: 1. A mennyben lévő Krisztus önkijelentését (Jel 2,1; 2,8; 2,12; 2,18; 3,1.7.14). 2. A gyülekezet földi helyzetét (Jel 2,2.9–10.13.14–15.20–23; 3,1–3.8.15–19) 3. Az új Jeruzsálemre vonatkozó ígéretet (Jel 2,7.11.17.28; 3,5.12.21).¹¹¹ 4. Bátorítást a gyülekezet földi helyzetében.¹¹² Az előbbieken alapján nyilvánvaló, hogy a Dávid kulcsa a mennyet nyitja meg. Ha nem is olyan horderejű érv, mint az előbbi, de a Jel más helye is igazolja állításunkat. A Jel 4,1-ben a kulccsal összefüggő szimbólumként egy nyitott ajtó tűnik fel. Hangsúlyos, hogy ez az ajtó nem az új teremtés, hanem a mennyek országa vonatkozásában jelenik meg. A Jel 4-ben is az körvonalazódik, hogy a mennyei kulcsokat kézben tartó Krisztusnak hatalma van arra, hogy feltárja a mennyek országa dicsőségét. További lényeges kontextuális érv, hogy a földet és a mennyet elválasztó kapun belépve a Bárány Jézussal, Dávid utódával találkozunk (Jel 5,5). Azzal, akinek kezében van a Dávid kulcsa (Jel 3,7).

¹⁰⁸ AUNE, David (1997–1998): i. m. 236. p., BOLYKI János: *A Jelenések könyve 1,4,5 fejezetének magyarázata*. Budapest, é.n., Budapesti Református Theológiai Akadémia, 75. p., BLOUNT, Brian K.: i. m. 74. p., FANNING III, Buist M.: *Revelation*. Grand Rapids, 2020, Zondervan, 172. p., GONZÁLEZ, Catherine Gunsalus – GONZÁLEZ, Justo L.: *Revelation*. Westminster, 1997, Westminster John Knox Press, 34. p., HOLTZ, Traugott: *Die Christologie der Apokalypse des Johannes*. Berlin, 1971, Akademie Verlag, 86. p., HOLTZ, Traugott: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht, 32. p., JEREMIAS, Joachim: κλείς. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 748. p., MÜLLER, Ulrich B.: *Die Offenbarung des Johannes*. Gütersloh–Würzburg, 1984, Mohn–Echter, 86. p., UNTERGASSMAIR, Franz Georg: κλείω. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 2. Eerdmans, 1991, Grand Rapids, 296–297. p.

¹⁰⁹ BASS, Justin W.: i. m. 40–42. p.

¹¹⁰ Vö.: MAIER, Gerhard (2009): i. m. 219. p.

¹¹¹ Az ígéretnek térben és időben is előremutatnak.

¹¹² GILBERTSON, Michael: i. m. 90–91. p.

3.3.2. Megválaszolandó kérdések

Az előbbiek fényében amellet érvelünk, hogy a θάνατος és a ᾠδης kulcsai a holtak hazáját, az ἄβυσσος kulcsa a démoni lelkek gyűjtőhelyét, a Dávid kulcsa pedig a mennyet nyitja meg. Véleményünk szerint a három kulcs három egymástól világosan megkülönböztethető szférát feltételez.

A Jel-t olvasva azonban látható, hogy az egyes szférák és kulcsok között nem mutatható ki mindig közvetlen összefüggés. Ezzel a problémával nem csupán a kulcsok, hanem a Jel lokális szempontjait vizsgálva számos helyen találkozunk. Sommer, miközben a Jel egyes szféráit vizsgálja, szintén felhívja a figyelmet erre a problémára. Megoldás gyanánt az általunk felvázolt módszerhez hasonlóan rámutat, hogy a Jel egésze segít megválaszolni a felmerülő szférákkal kapcsolatos problémákat. „Az olvasó ösztönöztetve van, hogy ne botoljon meg a töréseknél, hanem egészítse ki azokat a szövegösszefüggés alapján.”¹¹³ Sommer megállapítása hasznosnak bizonyul a kulcsok kozmológiai szerepének a vizsgálatokor is.

Sommer észrevétele nyomán elindulva, a Jel kozmológiája alapján magától értetődő, hogy számolnunk kell a földi szférával (ugyanakkor nem találkozunk a földhöz kapcsolódó kulccsal). Lényeges itt, hogy a földről szólva is segítségül hívhatjuk a felosztást segítő kulcsokat. Az ἄβυσσος-ról olvasva kétszer is találkozunk a kulcsok említésével (Jel 9,1–2; 20,1). Mindkét bibliai hely alapján kivehető, hogy a mennyből a földre alászálló angyal a mélységet a földről nyitja meg és zárja be. Az ἄβυσσος és a föld közötti kapcsolatot a Jel 9,1–2 még inkább aláhúzza, amikor a mélység kútjáról (φρέαρ) szól. Míg a kút szája a földön található, addig ennek a lentebbi rétege jelenti az ἄβυσσος-t. Ezek alapján felfigyelhetünk az ἄβυσσος és a föld összefüggésére is, azaz megláthatjuk, hogy az ἄβυσσος egy, a föld alatti hely.

A módszerünket követve a tűz tava nem helyezhető el a Jel kozmológiájába. Ennek oka abban keresendő, hogy a Jel nem szól olyan kulcsról, amellyel a tűz tava kapuját lehetne nyitni és zárni. Véleményünk szerint ez a kivétel a Jel bravúros megkomponáltságát igazolja. Legelőször is, minden egyes kulccsal rendelkező hely kapcsán hangsúlyos a bebocsáttatás (Jel 3,7) és a szabadulás gondolata.¹¹⁴ A tűz tava esetében azért sem szerepel kulcs, hogy a könyv ezzel is rámutasson a kiszabadulás lehetetlenségére, azaz a tűz tava végállomás-

¹¹³ „Der Leser wird automatisch dazu gedrängt, nicht über Brüche zu stolpern, sondern ergänzt diese aus dem Kontext heraus.” SOMMER, Michael (2017): i. m. 486. p.

¹¹⁴ A Sátán az ἄβυσσος-ba kerül (Jel 20,1–3), majd onnan kiszabadul (Jel 20,7). A Jel 9,1–2-ben is a démoni lények szabadon bocsátásával találkozunk.

jellegére. Másodszor, a tűz tavából való szabadulás kozmológiai szempontból sem képzelhető el, mivel a Jel a tűz tava összefüggésében üzeni, hogy a teremtettség egészén kívül található. Részletesebben rá fogunk mutatni, hogy mindez konkrétan azt jelenti, hogy a tűz tava az első teremtésen, és az új teremtésen is kívül helyezkedik el. Összefoglalásként elmondható, hogy a tűz tava nem integráns része a Jel világképének, mivel nem kapcsolódik szorosan az egyes szférához. Vitathatatlan azonban, hogy a tűz tava része a Jel által megrajzolt kozmikus képnek, azaz a könyv egyszerre számol, illetve nem számol ezzel. Ezt a kettősséget igazolja itt a kulcsok hiánya.

Az alfejezetünket summázva, a Jel első teremtés szerinti világképe összesen négy plusz egy főbb önálló elemet foglal magában, mégpedig beszélhetünk a mennyről, a földről, a ἄδης-ről, az ἄβυσσος-ról, illetve a tűz taváról. Továbbá, elengedhetetlennek tartjuk, hogy a ἄδης-t és az ἄβυσσος-t ne lássuk el, mintegy összefoglalóan az alvilág címkével. Egy ilyen általános megjelölés a két, egyébként különböző szféra összemosásának veszélyét hordozná magában.

3.3.3. Kapcsolódó szavak

A fentebbi meglátásainkat tovább igazolandó, utalhatunk olyan motívumokra és igékre, amelyek a kulcsokkal hozhatóak összefüggésbe. Előrebocsátjuk, hogy – a kulcsokkal ellentétben – ezek a szavak nem minden Jel-béli előfordulása hordoz kozmikus értelmet. Ebből következően a vizsgálatunk szempontjából figyelmet érdemlő előfordulásokra szorítkozunk.

Legelőször is hangsúlyos, hogy a κλεις igei alakja (κλείω) is szerepelhet kozmikus értelemben.¹¹⁵ Jóllehet két esetben nem mutatható ki minden kétséget kizáróan, hogy a szférák megjelölése összefüggésében szerepel (Jel 3,8; 21,25). A Jel 3,7 alapján viszont nyilvánvaló a kozmikus értelem, mivel Dávid kulcsa vonatkozásában szerepel az ige. A Jel 3,7-ben a szó megkülönböztetett szerepét mutatja, hogy egyszerre találkozhatunk itt az igei és a főnévi előfordulással (κλεις, κλείω). Következő hangsúlyos példa a Jel 11,6, ahol az égbolttal együtt szerepel a κλείω. Utalhatunk itt egy több szempontból is hasonló leírására, ahol arról olvasunk, hogy Isten ítélete nyomán a próféta bezárta az eget, hogy ne essen az eső (Lk 4,25). Végül kiemelendő, hogy a κλείω nem csupán a menny, hanem az ἄβυσσος-szal együtt is szerepel (Jel 20,3). Továbbá a Jel 20,1-ben szintén felfigyelhetünk a κλεις-re, a szó főnévi alakjára.

¹¹⁵ Az Újszövetség egyes helyei is kozmikus értelemben használják a szót (pl. Mt 23,13; Lk 4,25).

Megemlíthetjük – a kulccsal együtt is értelmezhető – kinyit (ἀνοίγω) igét.¹¹⁶ Jelentőségét mutatja, hogy kozmikus értelemben a ἄδης (Jel 6,7–8), az ἄβυσσος (Jel 9,2) és a menny vonatkozásában is szerepel (Jel 4,1; 19,11). Az utóbbi kapcsán megemlíthető, hogy szerepel a mennyei templom (Jel 11,19) és a mennyei szent sátor összefüggésében is (Jel 15,5). Az ἀνοίγω kozmikus jelentése nem idegen az Újszövetség egyéb helyei számára sem, mivel több helyen is szerepel az οὐρανός-szal együtt (Mt 3,16; Lk 3,21; Jn 1,51).¹¹⁷

Az előbbieket mellett a kulcs szempontjából is röviden szólhatunk az ajtó (θύρα) és a kút (φρέαρ) említéséről. Az ajtó a mennyei szférába való bebocsátásra is vonatkozhat (Jel 4,1).¹¹⁸ Lényeges, hogy a János előtt feltáruló mennyei ajtóról (divinum) passivumban olvasunk (ἡνεωγμένη). A passivum üzeni, hogy Isten tárja fel a mennyek ajtaját. A kút Jel-ben négy alkalommal is szerepel, egy szakaszon belül (Jel 9,1.2 [3x]). A Jel 9,2-ben lévő háromszori előfordulás mutatja ennek kiemelt szerepét. A Jel 9,1-ben a kulcs összefüggésében szerepel a kút, a Jel 9,1–2-ben pedig két alkalommal az ἄβυσσος-szal is együtt találkozunk a szóval.

A kulcsokhoz szorosan kapcsolódó szavakról szólva két lényeges megállapítás tehető. Először is, a fentebb javasolt strukturálásunkat teljes egészében alátámasztják. Aláhúzandó, hogy a kapcsolódó szavak között sem találtunk olyat, ami módosítaná vagy árnyalná a tűz távával kapcsolatban megfogalmazottakat, mivel ezek egyike sem szerepel a tűz távával együttesen.

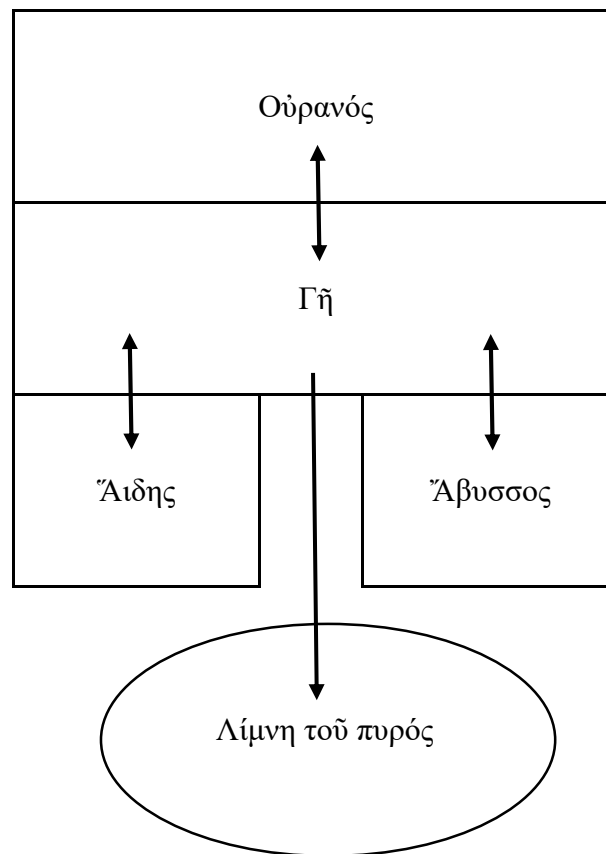
A fentebb megfogalmazottak alapján egy ábrán keresztül is szemléltetjük, hogy miként képzeljük el a Jel szerinti első teremtést.¹¹⁹ Bár a lentebbi ábrázolás kapcsán támaszkodunk a Garrow által készített grafikára, de az eddigi eredményeink fényében ezt pontosítjuk. Garrow ábrájának éppen a legalsóbb elemeit taglaló részét nem tudjuk elfogadni. A legalsó (szerves) szférára egy egységként tekint, és az Abyss/Hades gyűjtőnévvel illeti. Ezzel szemben mi két részre osztjuk ezt. Végül pedig nyilakkal szemléltetjük, hogy mely szférák közötti átmenetre van példa a Jel szerinti első teremtésen belül.

¹¹⁶ A κλείς és az ἀνοίγω kapcsolatára Brown szótárának az „open, close, key” fejezetcíme is felhívja a figyelmet, mivel mindkét szóról az alfejezeten belül olvashatunk részletesebben. Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976, Zondervan, 726. p.

¹¹⁷ Az 1Móz 7,11-ben a πηγή (LXX: ἀνοίγω) szerepel a menny összefüggésében. PEISKER, C. H. – BROWN, C.: ἀνοίγω. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976, Zondervan, 726. p.

¹¹⁸ A földet a mennytől ajtó és kapu választja el (1Móz 28,17; Zsolt 78,23). Vö.: PRUSZINSKI, Jolyon G. R.: *The Cognitive Phenomenology of Doors in the Book of Revelation: A Spatial Analysis*. *Religions*, vol. 10 (2019) no. 3. 1–14. p., SMALLEY, Stephen S.: i. m. 113. p.

¹¹⁹ GARROW, A. J. P.: i. m. 104. p.

1. ábra: az első teremtés felosztása

3.3.4. Βάλλω

Kiemelhetünk néhány olyan további szót, amelyek ugyan nem kapcsolódnak szorosan a kulcs képéhez, de a térbeliség szempontjából elengedhetetlenek. Azért is utalunk ezekre, hogy igazoljuk: a most vizsgálandó szavak mindegyike összhangba hozható az ismertett felosztási javaslatunkkal.

A levettetést (is) kifejező βάλλω kozmikus értelemben rámutathat a szférák közötti átjárásra, pontosabban a lefelé (és kifelé) irányú mozgásra.¹²⁰ A Jel-béli előfordulások lényeges vonása, hogy az ige, kozmikus értelmet hordozva, leggyakrabban (divinum) passivumban szerepel. Ez egyértelműen üzeni, hogy Isten az, aki képes az egyes szférákból való kizárásra.

A levettetés számos esetben Isten ítéletét fejezi ki. Példázza ezt a pecsétek feltörésének a leírása, ahol kétszer is szerepel az ige. Mindkét esetben a mennyből a földre

¹²⁰ A βάλλω kozmikus értelme azért is hangsúlyozandó, mert találkozunk olyan szócikkel, amely nem hívja fel erre a figyelmet. Pl. HOFINUS, O.: βάλλω. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 191–192. p.

történik az átmenet. A hatodik pecsét feltörését követően az ég csillagai lehullnak a földre (Jel 6,13). A hetedik pecsét feltörése után egy (mennyei) angyal arany füstölőt dob le a földre (Jel 8,5).

A βόλλω legkoncentráltabban a Jel 12-ben fordul elő. A Sátán az égről (és az égből) farkával a földre sodorja az ég csillagainak a harmadát (Jel 12,4). A Jel 12,9-ben három alkalommal is felcsendül, hogy a Sátánnak és az angyalainak mennyből való levettetésükkel a visszájára fordul minden. Ez a hangsúlyos gondolat a következő versekben is visszatér (Jel 12,9.10.13). Kiemelendő a Jel 12,9, ahol három alkalommal is találkozunk a βόλλω-val. Az előbbieket mellett a Jel 12 a levettetés kapcsán a „honnan?” mellett (t.i. a mennyei szférából) a „hová?” kérdésre is választ ad, mivel megtudjuk, hogy a Sátán a földi szférában folytatja a működését. Továbbá a Jel 12 mellett a későbbiekben is találkozunk a βόλλω-val a Sátán vonatkozásában. Feltárul előttünk, hogy a Sátánnak a földön sincs maradása, mert innen az ἄβυσσος-ba (Jel 20,3), a mélységből történő szabadon bocsátását követően pedig a tűz tavába kerül (Jel 20,10). Az a Sátán, aki a csillagok harmadát lesodorta az égből, háromszorosan is megtapasztalja a levettetést. Kozmológiai szempontból lényeges látnunk, hogy a Sátán először a mennyből a földre, majd pedig a mélységbe szorul ki (Jel 20,1–3). Ezt követően a földi szférába jöhet fel, majd pedig a tűz tava jelenti számára a végállomást (Jel 20,7–10).

Hangsúlyos, hogy a levettetés összekapcsolódik a végítélettel. Mindez a végítélet negatív kimenetelének egyik kifejeződéseként tartható számon. A Jel 14-ben két alkalommal is szerepel a βόλλω. Először a felhőn ülő angyal a sarlóját a földre dobta (Jel 14,16), majd Isten haragja borsajtójába vetette, amit learatott (Jel 14,19). Dolgozatunk szempontjából leginkább lényeges, hogy a tűz taváról olvasva egy kivételtől eltekintve (Jel 21,8) minden esetben megjelenik a levettetés (Jel 19,20; 20,10.14.15). Megjegyzendő, hogy a βόλλω hasonló értelmű (végítélettel összefüggő) előfordulásával az Újszövetség több helyén is találkozunk (pl. Mt 13,50). Továbbá láthatjuk, hogy az ige megjelenik a végső kárhozatot kifejező γέννα-val együttesen is (pl. Mk 9,45.47).

A βόλλω mellett a πίπτω ige is szerepelhet kozmikus összefüggésben.¹²¹ Egy alkalommal a mennyei szférából való aláhullást írja le (Jel 9,1). Továbbá az égből való aláhullással együtt is megjelenhet a πίπτω (Jel 6,13; 8,10). Fanning szerint az előbbi két helyen semleges értelemben, a szférák közötti átmenetet írja le az ige.¹²²

¹²¹ A leggyakrabban az elbukást fejezi ki a πίπτω (pl. Jel 18,2).

¹²² FANNING III, Buist M.: i. m. 295. p.

3.3.5. Ἀναβαίνω, καταβαίνω

Az ἀναβαίνω a (Jeruzsálembé való) felmenetel (Gal 2,1), a növekedés (Mt 13,7) és a hegyre való felmenetel (2Móz 34,4) értelmet is hordozhatja.¹²³ Témánk szempontjából leginkább lényeges, hogy az ἀναβαίνω és a καταβαίνω is leírhatja a szférák közötti átjárást.¹²⁴ A καταβαίνω kozmológiai szempontból vonatkozhat Isten eszkatológikus eljövételére (1Thessz 4,16), illetve Krisztusra, a mennyből aláhulló kenyérre (Jn 6,50.58).¹²⁵ Több helyen is találkozunk a két szó ilyen értelmű együttes említésével (pl. 1Móz 28,12; Ef 4,9–10).

A Jel szerinti ἀναβαίνω gyakran az egyik szférából a másikba való felmenetelt írja le. Találkozunk ezzel a mennyről (Jel 4,1; 8,4; 11,12) és az ἄβυσσος-ról olvasva is. Az ἄβυσσος-szal kapcsolatban lényeges, hogy a Jel 20,1–3-at leszámítva minden esetben olvasható az ἀναβαίνω (Jel 9,2; 11,7; 17,8; 20,9). Szintén hangsúlyos, hogy az ἄβυσσος-szal rokon tengerrel (Jel 13,1), illetve földdel (Jel 13,11) együtt is szerepel az ige.

Bár a Jel szerinti üdvösség és végső kárhozat élesen elkülönül egymástól, az ἀναβαίνω-ról olvasva találkozunk ennek egyedüli az árnyalásával. Két esetben is megjelenik, hogy az ítéletet követően a gyötrődők füstje egészen a választottakig felszáll (Jel 14,11; 19,3). Ezek a leírások az isteni ítéletet követő vertikális irányú elkülönülésre mutatnak rá.

Az ἀναβαίνω mellett az ellentétes irányú mozgást – az alászállást kifejező – καταβαίνω ige is hordozhat kozmikus értelmet. Legelőször is a καταβαίνω a csapások leírásakor szerepel. Többek között, amikor Isten jégesőt bocsátott az emberekre (Jel 16,21) és tüzet a szent várost ostromlókra (Jel 20,9). Az utóbbi kapcsán megemlítendő, hogy a fenevadnak ereje volt, hogy tüzet bocsásson le az égből a földre (Jel 13,13). Ezzel együtt ironikusnak mondható, hogy a Sátán oldalán harcolókat az égből alászálló tűz pusztítja el.

Továbbá a καταβαίνω-val a mennyei és a földi szféra átlépése is kifejezhető. A mennyből alászálló angyal (Jel 10,1; 18,1; 20,1) és a földre száműzött Sátán összefüggésében is megjelenik ez (Jel 12,12). Végül pedig, a Jel több ízben is hangsúlyozza, hogy az új Jeruzsálem a mennyből fog alászállni (Jel 3,12; 21,2; 21,10).

¹²³ A LXX leggyakrabban az ἠνε-t fordítja ἀναβαίνω-ként. SIEDE, B.: ἀναβαίνω. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976, Zondervan, 184. p.

¹²⁴ Bales a καταβαίνω kapcsán több olyan példát hoz, amelyek a szférák közötti – elsősorban a ἄδης és a földi szféra közötti – átmenetet írják le (pl. Ézs 14,11.15; 4Móz 16,30.30; Zsolt 139,8 [LXX: Zsolt 138,8]). BALEs, William: The Descent of Christ in Ephesians 4:9. *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 72 (2010) no. 1. 91–97. p.

¹²⁵ SIEDE, B.: i. m. 184–186. p.

3.4. Első teremtés

Bár a dolgozatunk a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava fogalmakat vizsgálja, de ahhoz, hogy ezeket el tudjuk helyezni a Jel világképében, szükséges a kapcsolódó főbb szférák vizsgálata is. A dolgozatunk keretét szétfeszítené, ha a teljesség igényét szem előtt tartva tennénk meg ezt. Ugyanakkor szükséges, hogy legalább röviden rámutassunk a Jel szerinti kozmosz egészére, hogy pontosabban láthassuk a vizsgált szavainkat, továbbá az élet és a halál kérdéskörét.

3.4.1. Menny (οὐρανός)

A Jel-ben az οὐρανός kétféle értelemben szerepel. Először, az οὐρανός-szal a mennyei égbolt alatti, föld feletti köztes réteg írható le (Jel 4,1; 6,13.14; 12,1.3; 13,13).¹²⁶ Ennek összefüggésében több kapcsolódó szóra utalhatunk. Az ég közepén (μεσουράνημα) a mennyei szférából alászálló, az égbolton áthaladó angyal jár (Jel 14,6). Emellett vonatkozhat az égbolton repülő sasra és madarakra (Jel 8,13; 19,17).¹²⁷ Másodszor, a felhő (νεφέλη) is a menny és a föld közötti területen helyezkedik el. Krisztus eljövetele (Jel 1,7), az erős angyal alászállása (Jel 10,1), a két tanú felemeltetése (Jel 11,12) és a végítélet leírásában is megjelenik (Jel 14,14–16). Harmadszor, az ἄήρ jelölheti az eget (Jel 9,2; 16,17).¹²⁸ Nem eldönthető azonban, hogy az esők tárháza az égbolt alatti vagy feletti régió része. Taylor az utóbbi lehetőség mellett teszi le voksát.¹²⁹

Ezzel együtt az οὐρανός leggyakrabban az égbolt feletti, mennyei szférára utal (Jel 4,2; 8,1; 11,5.19 stb). Az eget és a mennyet a boltozat választja el egymástól. A Jel 4,6 szerint ez jelöli az üvegtengert.¹³⁰ A mennyről szólva megjegyzendő, hogy a Jel tud nem ennek többosztatúságáról.¹³¹

¹²⁶ Pennington bizonyítja, hogy Mt-nál az egyes számban szereplő οὐρανός az égboltra vonatkozik.

PENNINGTON, Jonathan T.: *Heaven and Earth in the Gospel of Matthew*. Leiden, 2007, Brill, 136–139. p.

¹²⁷ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 371. p. – Minden esetben olyan szövegkörnyezetben szerepel, ami előre jelzi, hogy mi történik a földön (8,13; 14,6.8.9). GILBERTSON, Michael: i. m. 83. p.

¹²⁸ Az ἄήρ a Jel-ben térbeli értelemben veendő. LOUW, Johannes P. – NIDA, Eugene A.: ἄήρ. In Louw, Johannes P. – Nida, Eugene A. (Eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*. Vol. 1. New York, 1988, United Bible Societies, 3. p.

¹²⁹ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 371. p.

¹³⁰ BEALE, G. K. (1999): i. m. 92. p.

¹³¹ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 371. p. – A Jel ötvenegyszer egyes számban, míg egy ízben többes számban használja az οὐρανός-t. Az utóbbi kapcsán (Jel 12,12) elvethető a menny többosztatúságának lehetősége. A többes számú használat az Ószövetségből eredeztethető (5Móz 32,43; Ézs 44,23; 49,13). A LXX-ban az εὐφραίνω és az οὐρανός együttesen többes számban szerepel, akárcsak a Jel-ben. WRIGHT, Edward J.: *The Early History of Heaven*. New York, 2000, Oxford University Press, 134. p. Vö.: SMALLEY, Stephen S.: i. m. 113. p.

Ha a mennyei szféra vertikális rétegződése nem is, de ennek a horizontális sokszínűsége mindenképpen kirajzolódik. A mennyei szférának része – többek között – Isten temploma (Jel 11,19), ahol az angyalok (Jel 14,15.17; 15,5–6) és a mártírok (Jel 7,15) magasztalják Őt.¹³² Továbbá része a mennyi oltár (Jel 8,3). Az oltár kapcsolódhat Isten ítéletéhez (pl. Jel 8,5). Továbbá a Jézus nevéért megölt, de még fel nem támadt mártírok is itt várakozhatnak a mennyei oltár alatt, Isten közelében, az Ő védelmét élvezve (Jel 6,9–11). A mennyben található Isten trónusa (Jel 4,2) és Krisztus trónja is (Jel 3,21). A trón kozmológiai szempontból is lényeges. Mindez üzeni, hogy hol jutott Isten uralma teljes egészében érvényre (vö.: Jel 22,3).¹³³ Ezzel együtt hangsúlyos, hogy a mennyei világba Isten akaratából lehet bepillantani (Jel 4,1).¹³⁴

A mennyhez számos cselekmény köthető. Innen indul Isten ítélete (pl. Jel 15,1). A mennyből szorul ki először a Sátán (Jel 12). A menny az isteni védelem helye is (Jel 6,9–11; 11,12). A menny azért is az isteni védelem helye, mivel igaz ugyan, hogy a fenevad és a meg nem térők a földről káromolják a menny Urát, de nem juthatnak fel ide (Jel 13,6; 16,11).

A mennyek országába bepillantva sok esetben a fehér (λευκός) színnel találkozunk. A szó huszonhat újszövetségi előfordulásból tizenhat a Jel-ben szerepel. Vonatkozhat konkrétan a mennyei szférára (Jel 3,4.5.18; 4,4; 6,11; 7,9.13; 19,14), illetve ugyancsak a mennyei szférára, eszkatológikus összefüggésben (Jel 1,14; 2,17; 6,2; 14,14; 19,11.14; 20,11).¹³⁵

A dinamikus kozmológia szempontjából említésre méltó a Jel 6,9–11 leírása. Jól kivehető, hogy az első teremtés szerinti menny közel sem jelenti a végső reménységek betetőzését. Igazolja ezt, hogy az oltár alatt lévő mártírok test nélkül vannak. Továbbá hangsúlyos, hogy Isten még nem szolgáltatott nekik igazságot. Ugyanilyen hangsúlyos, hogy a menny az új Jeruzsálem egyes elemeit magába foglalja. A Jel 4,3-ben és a Jel 21,11-ben megjelenik a jáspis, amely a város falának anyaga.¹³⁶

A Jel narratívája szempontjából a menny azért is kiemelten fontos, mert a mű a mennyei nézőpontból tekint mindenre. Mindez azért is lehet lényeges, mert „a fenevad földi

¹³² Továbbá a mennyben Istent magasztalja a huszonnégy vén (Jel 4,8–11) és a nagy sokaság is (Jel 7,9–12; 19,1).

¹³³ Gallusz a Jel 22,1–5 kapcsán jegyzi meg, hogy a trón Isten és a Bárány uralmának a jele az új teremtésben. Az egységen belül éri el a trón motívuma a csúcspontját. GALLUSZ László (2014): i. m. 261. p.

¹³⁴ ØKLAND, Jorunn: Carnelian and Caryatids: Sacred Space in the Apocalypse of John. In Økland, Jorunn – de Vos Cornelis et al. (Eds.): *Constructions of Space III.: Biblical Spatiality and the Sacred*. London, 2016, T&T Clark, 189. p.

¹³⁵ GALLUSZ László (2014): i. m. 137. p., SATAKE, Akira: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht, 395. p.

¹³⁶ MCDONOUGH, Sean M. (2008): i. m. 182. p.

perspektívából szemlélve nem rettenetes és nem tűnik úgy, hogy az isteni imitálása volna, hanem a jó benyomását kelti.”¹³⁷ A földi történéseket tehát a mennyei nézőpontból értékelhetjük ki helyesen.

3.4.2. Föld (γῆ)

A Jel számára a földi régió kiemelt fontossággal bír. Látható ez abból, hogy a föld (γῆ) szó ötven alkalommal szerepel a Jel-ben. Megjegyzendő itt, hogy a γῆ-t az egész Újszövetség nyolcvankét alkalommal hozza összesen. Látható tehát, hogy az előfordulások több mint fele a Jel-hez köthető.¹³⁸

A Jel-ben lévő γῆ tág értelemben az egész földi szférára értendő.¹³⁹ Emellett az οἰκουμένη is jelentheti a földkerekséget (Jel 3,10; 12,9; 16,14). A földi régió a szárazföldnél jóval tágabb értelemben veendő. Része lehet ennek a tenger és a vizek forrása (Jel 14,7),¹⁴⁰ illetve a puszták is (Jel 12,6).¹⁴¹ Mivel a föld a Jel kozmoszának középső szintjén helyezkedik el, ezért innen lehetséges legtöbb irányba az átjárás. Sőt mi több, az összes szféra megközelíthető a földről; a menny (Jel 4,1), a ἄδης (Jel 1,18; 6,7–8), az ἄβυσσος (pl. Jel 9,1; 11,7), illetve a tűz tava (pl. Jel 19,20) is. Ez nem mondható el egyetlen más régióról sem.

A dinamizmus szükségességét leginkább a földi régió kapcsán láthatjuk. Jóllehet a Jel legelső fejezete rámutat, hogy Krisztus engesztelő áldozata a választottakat megszabadította a bűntől (Jel 1,5), és Isten uralma a gyülekezeteken keresztül a földön is kézzelfogható, de ennek kiteljesedése még várat magára.¹⁴² Mindezt igazolja a kapcsolódó számos – a földdel összefüggésbe hozható – negatív megjegyzés. A Jel a föld lakói (Jel 3,10; 6,10; 11,10; 13,12.14; 17,8),¹⁴³ a föld minden nemzetsége (Jel 1,7), a föld ura (Jel 11,4),¹⁴⁴ a föld királyai (Jel 17,2; 17,18; 18,3.9; 19,19), a föld hatalmasai (Jel 18,23), a föld kereskedői (Jel 18,11) kifejezésekkel utal az itt élők Istennel szembeni lelkiületéről, és szól róluk negatív értelemben.

¹³⁷ „Viewed from at this-worldly perspective the beast neither monstrous nor even an imitation; rather, he appears good.” RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 43. p.

¹³⁸ THOMAS, Robert I.: *Revelation 8–22: An Exegetical Commentary*. Chicago, 1995, Moody, 550. p.

¹³⁹ A γῆ jelenthet szárazföldet is (Jel 10,5.8; vö.: 1Móz 1,10).

¹⁴⁰ A Jel a földkerekségre úgy utal, hogy ez négy részből áll (pl. Jel 7,1; 20,8).

¹⁴¹ BREU, Clarissa: „Geht hinaus aus ihr!” (Offb 18,4). Vier Frauenfiguren und ihre Bedeutung für die Organisation des Raumes in der Johannesoffenbarung. *Protokolle zur Bibel*, Jg. 27 (2018) Nr. 1. 34. p.

¹⁴² DU RAND, Jan A: "Your kingdom come 'on earth as it is in heaven'": The theological motif of the Apocalypse of John. *Neotestamentica*, vol. 31 (1997) no. 1. 73. p.

¹⁴³ A kifejezés azt sugallja, hogy ezek az emberek *csupán* a föld lakói. OSBORNE, Grant R.: i. m. 503. p.

¹⁴⁴ Huber szerint a Jel 11,4-ben szereplő „föld ura” Istenre értendő: HUBER, Konrad (2017b): i. m. 149. p.

A föld lakóiról olvassuk, hogy csodálják és imádják a fenevadat (Jel 13,3.8). „A föld lakói” megjelölés legfőképpen a világ királya irányába történő elköteleződést érzékelteti.¹⁴⁵ Ez a fajta „földhöz ragadtság” azért is jelent problémát, mert ennek következményeképp megszűnik a mennyel való kapcsolat. A „földhöz ragadt” nem felfelé, hanem a mélységből (ἄβυσσος) érkezőre és a mennyből levetettre tekint (Jel 11,7; 12,9).

A föld lakóinak hódolata oda vezethető vissza, hogy a nagy parázna, a hamis próféta megrontotta a földet (Jel 19,2). A fenevad és a föld közötti kapcsolatot tovább erősíti, hogy a második fenevad a földből jön fel (Jel 13,11). A fenevadak mellett a Sátán szerepéről is szólnunk kell. A levetetése után a Sátán itt tevékenykedik (Jel 12,4). Befolyását és erejét mutatja, hogy a földön neki is trónja van (Jel 2,13) – a fenevadhoz hasonlóan (Jel 13,2) –. Az előbbiekből következik Isten választottainak a nehéz földi sorsa, illetve az, hogy itt a próféták és szentek vérént ontják (Jel 18,24).¹⁴⁶

Hangsúlyos, hogy a Jel nem általánosságban véve a földi szféráról, hanem a föld lakóiról beszél negatívan. A menny és a föld közötti ellentét spirituális természetű, nem pedig önmagában a két szféra között húzódik a legfőbb feszültség. A menny Isten királyságának helye, a jelenlegi föld pedig a világi uralom megtestesítője. Ebből következik, hogy az egyes isteni csapások célja nem a föld pusztítása, hanem hogy ítéletet mondjon azok felett, akik spirituálisan a földhöz (és annak urához) kapcsolódnak.¹⁴⁷

Az előbbieket összefoglalva: a fő problémát az jelenti, hogy a Jel szerinti istenellenes erők a földön királyságot építettek maguknak. Lényük szorosan összefonódik a jelenlegi világgal, és eltorzítják a természet és a társadalom rendjét.¹⁴⁸

Krisztus (kozmosz) küldetésének a lényege, hogy a világ királyságát Isten és a Messiás uralmává formálja át (Jel 11,15).¹⁴⁹ A Jel 4–11 legvégén felcsendül, hogy a világ feletti hatalom örökkön-örökké azé a Krisztusé lesz, aki elpusztítja a föld pusztítóit (Jel 11,15.18).¹⁵⁰ A gonoszok Isten földjét megrontották és ennek következményeként Isten ítéletet mond felettük. Isten azonban igényt tart a földre a hű tanúkon és ítéletén keresztül.¹⁵¹

¹⁴⁵ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 140. p., JORDAAN, Gert J. C.: i. m. 5. p. Vö.: GUNDRY, Robert H.: The New Jerusalem: People as Place, not Place for People. *Novum Testamentum*, vol. 29 (1987) no. 3. 259. p. Vö.: MAIER, Harry O.: i. m. 238. p.

¹⁴⁶ Az első teremtésben is látható a menny és föld közötti kapcsolat. A földi imát mennyei válasz követi (Jel 6,17; 7,1–17). A mennybéli hét pecsét feltörése kihat a földre (Jel 6,1–2). JANG, Young: i. m. 384. p.

¹⁴⁷ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 140. p.

¹⁴⁸ KVANVIG, Helge S.: i. m. 50. p.

¹⁴⁹ Mindez a megöletésével kezdődik és a visszajövetelével zárul. DU RAND, Jan A. (1997): i. m. 72. p.

¹⁵⁰ DU RAND, Jan A. (1997): i. m. 71. p. – Isten a teremtés megváltója is (Jel 11,18). BORING, M. Eugene (1994): 80. p., STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 141. p.

¹⁵¹ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 141. p.

Az utóbbi gondolattal függ össze azon ígéret, mely szerint a választottak a földön fognak uralkodni (Jel 5,10).

A reménység alapja, hogy Krisztus uraknak Ura (κύριος κυρίων: Jel 7,14; 19,16), királyoknak Királya (βασιλεὺς βασιλέων: Jel 17,14; 19,16) és a föld királyainak fejedelme (ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς: Jel 1,5). Ezek a felségjelzők a földi és a mennyi dimenzió szempontjából is értelmezhetők és megmutatják Krisztus szférákon átívelő hatalmát.¹⁵²

Számos negatív utalás mellett az első teremtés szerinti föld pozitív értelemben is szerepel. A Jel 12-ben, amikor a mennyből kiszoruló Sátán a választottakra tör, azt olvassuk, hogy a föld segít a szenteknek a menekülésben (Jel 12,14). Erről olvashatunk a Jel 12,15–16 is. Hiába kísérelte meg a Sátán, hogy vízzel elárassza az előle menekülő asszonyt, szándékát nem tudta megvalósítani, mert a föld elnyelte a vizet.¹⁵³ Ugyan a Sátán trónusa a földön van (Jel 2,13),¹⁵⁴ de közel sem igaz, hogy bármit meg tudna tenni. Ez is lényeges bátorítást nyújthat Krisztus nehézséget átélő követőinek.

3.4.3. Holtak hazája (ἄδης)

Számos görög-római szövegben és apokaliptikus iratban olvasunk alvilági utazásokról (*katabasis story*).¹⁵⁵ A Jel viszont nem tartalmaz ehhez hasonló beszámolókat,¹⁵⁶ így nem értesülünk arról, hogy a Jel szerinti ἄδης hogyan képzelhető el. Mindez azért is kiemelendő, mert a fentebb tárgyalt mennyi és földi régió kapcsán gazdag leírás tárul elénk. Ezzel szemben a ἄδης-szal kapcsolatban csak a legfőbb körvonalak rajzolódnak ki. Legelőször is, hogy Krisztus kezében vannak a kulcsai (Jel 1,18). Másodsor, hogy Isten ítélete eszközeként a földön fejtheti ki pusztítását (Jel 6,8). Harmadszor pedig a végítélet eszközeként kiadja az elhunytakat, majd maga is a tűz tavába hullik alá (Jel 20,13–14).

¹⁵² PERES Imre: A mennyi-apokaliptikus Krisztus. *Studia Theologica Debrecinensis*, 5. évf. (2012) 1–2. sz. 54. p. Vö.: STRECKER, Georg – HORN, Wilhelm: *Theology of the New Testament*. New York – Berlin, 2000, de Gruyter, 527. p.

¹⁵³ Vö.: BREU, Clarissa: i. m. 33. p., DE WAAL, Kayle B.: The Two Witnesses and the Land Beast in the Book of Revelation. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 53 (2015) no. 1. 163–164. p., MAIER, Harry O.: i. m. 149. p.

¹⁵⁴ Gallusz rámutat, hogy sem bibliai, sem Szentíráson kívüli helyeken nem találkozunk a „Sátán trónusa” említésével. A kifejezés kapcsán is említést tesz a kozmikus konfliktusról. GALLUSZ Laszlo (2014): i. m. 201. p., 209. p.

¹⁵⁵ Vö.: EKROTH, Gunnel – NILSSON, Ingela (Eds.): *Round Trip to Hades in the Eastern Mediterranean Tradition Visits to the Underworld from Antiquity to Byzantium*. Leiden–Boston, 2018, Brill.

¹⁵⁶ Bolyki szerint a Jel annyiban utal a mennyre vagy az alvilágra, amennyiben ez a teológiai üzenete szempontjából lényeges. BOLYKI János (é.n.): i. m. 33. p.

Előrebocsátjuk, hogy a Jel-ben a ἄδης, Bass és Karrer szerint minden esetben megszemélyesített értelemben veendő.¹⁵⁷ Bass a véleményét arra alapozza, hogy a Jel egy alkalommal sem utal a ἄδης-re, amikor felvillantja a kozmosz egyes rétegeit. Mindezt azért tartja lényegesnek, mert a ἄδης az Újszövetség több helyén lokális értelmet hordozva a menny ellenpontjaként jelenik meg (Mt 11,23; Lk 10,15). Mivel Bass szerint a Jel-ben nem találkozunk hasonló előfordulással, ezért itt a megszemélyesített értelemre kell gondoljunk.¹⁵⁸ Bár a későbbi fejezetekben szólnak róla, hogy a ἄδης egyes helyeken esetlegesen megszemélyesített értelmet is hordozhat,¹⁵⁹ azonban már itt jelezzük, hogy Bass kizárólagosságot megfogalmazó felvetésével szemben több ellenérv megfogalmazható. 1. A Jel 1,9–20-t minden további nélkül érthetjük úgy, hogy a menny és a föld mellett harmadik szféraként a ἄδης is megjelenik. 2. Bass meglátását a Jel ἄβυσσος-használata fényében is árnyalhatjuk. Jóllehet az ἄβυσσος egyértelműen önálló szférát jelöl, szintén a tágabb összefüggésben jelenik meg a kozmosz részeként, akárcsak a ἄδης.

A Jel dinamikája szempontjából lényeges, hogy a ἄδης kizárólag az első teremtés részeként szerepel. Rögtön a Jel legelső fejezetében felcsendül a jó hír, hogy Krisztus kezében van ennek kulcsa (Jel 1,18). A ἄδης teljes pusztulása csupán az első és az új teremtés peremén valósul meg (Jel 20,11–15).

3.4.4. Mélység (ἄβυσσος)

Az ἄβυσσος elhelyezése a Jel világgképében többek szerint meglehetősen nehéz vállalkozás. Bass úgy fogalmaz, hogy „az abüsszosz minden bizonnyal egy olyan hely, amely valahol valamilyen formában létezik.”¹⁶⁰ Huber szerint a tűz tavához hasonlóan nem illeszthető be a Jel világgképébe.¹⁶¹

Véleményünk szerint ennél pontosabban körülhatárolható ez a Jel világgképében. Legelőször is a Jel az ἄβυσσος-ból érkezők (f)eljövetelét minden esetben az ἀναβαίνω igével

¹⁵⁷ PENNINGTON, Jonathan T.: i. m. 201. p. Pennington szerint a Jel-béli ἄδης nem önálló kozmológiai elem, hanem a halál, illetve halál angyala jelentést hordozza. PENNINGTON, Jonathan T.: i. m. 207. p., KARRER, Martin: Himmel, Millennium und neuer Himmel in der Apokalypse. In Ebner, Martin – Fischer, Irmaud (Hrsg.): *Jahrbuch für Biblische Theologie: Der Himmel*. Neukirchen-Vluyn, 2006, Neukirchener, 248. p.

¹⁵⁸ BASS, Justin W.: *The battle for the keys: Revelation 1,18 and Christ's descensus ad Inferos*. Eugene, 2014, Paternoster, 28. p. – Resseguie a Jel-béli szférák között nem említi a ἄδης-t. RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 70. p.

¹⁵⁹ Fanning szerint a Jel-ben egyszerre találkozunk a ἄδης megszemélyesített (Jel 6,8; 20,14) és a térbeli értelmével is (Jel 1,18; 20,13). FANNING III, Buist M.: i. m. 104. p.

¹⁶⁰ „The abyss must be a real place that exists somewhere in some kind of reality.” BASS, Justin W.: i. m. 42. p.

¹⁶¹ HUBER, Konrad (2017b): i. m. 152. p.

írja le (Jel 9,2; 11,7; 17,8).¹⁶² Mindez egyértelművé teszi, hogy egy alsóbb régióról beszélünk. Továbbá a Jel-ben két helyen is úgy találkozunk az ἄβυσσος-szal, hogy közben kirajzolódik a világmindenség három részre bontatása. A Jel 9,1-ben egy angyali lény a *mennyből* a *földre* száll alá, akinek kezében van a *mélység* kulcsa. A Jel 20,1-ben¹⁶³ is hasonló kép rajzolódik ki. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy az ἄβυσσος a Jel háromszatú világképe legalsó szintjén helyezkedik el (Jel 9,1–11; 20,1–3).¹⁶⁴ A Jel olvasata alapján az az érzésünk lehet, hogy az ἄβυσσος-ba nem lehet közvetlenül a legfelsőbb mennyei szintből alászállni. Először a földre kell az angyalnak leszállni, hogy ezt követően ki tudja nyitni a mélységek kapuját (Jel 9,1).

Resegguie szerint az ἄβυσσος a menny ellenpontja.¹⁶⁵ Míg az ἄβυσσος-ból az istenellenes erő feljön (ἀναβαίνω: pl. Jel 9,1; 11,7; 17,8), addig a mennyből Isten szövetségesei vagy maga Isten, úgy száll alá (καταβαίνω: Jel 10,1; 20,1; 21,2). Míg az ἄβυσσος-ból különféle, szörnyű teremtmények jönnek fel, és a működésük nyomán megjelenik a környezet pusztítása (pl. felszálló füst, Jel 9,2), addig a menny tiszta és csodálatos módon kerül kiábrázolásra.¹⁶⁶ Mindez kiegészíthető azzal, hogy a menny és a mélység is ki akarja terjeszteni uralmát a földre. Az előbbieket alapján sem tudjuk elfogadni azt a felvetést, hogy a Jel 9,1–12-ben egy mennyei ἄβυσσος-szal találkoznánk.¹⁶⁷

Az ἄβυσσος nem lesz része az új teremtésnek, de nem olvasunk olyan egyértelműen ennek pusztulásáról, mint a ἄδης tűz tavába vettetéséről (Jel 20,14). Leggyakrabban a Jel 21,1 kapcsán gondolnak arra, hogy az itt szereplő θάλασσα az ἄβυσσος szinonimája.¹⁶⁸ Ha az ἄβυσσος pusztulásáról közvetlenül nem is értesülünk, de az innen a földre érkezők elítéléséről szól a Jel (Jel 19,20; 20,10).

¹⁶² A Jel 20,1–3 leírásában a Sátán mélységbe kerülése a hangsúlyos.

¹⁶³ A millennium kozmológiáját nem vizsgáljuk külön. Röviden viszont megjegyezzük, hogy az ezer éves birodalom szempontjából is megkerülhetetlen a kulcs szerepe, mivel ennek kezdetén a Sátán bezáratik az ἄβυσσος-ba. Mi is úgy látjuk, hogy a földön jut érvényre az ezer éves birodalom. BORING, M. Eugene (1994): i. m. 70. p.

¹⁶⁴ Vö.: RYAN, Sean Michael. *Hearing at the Boundaries of Vision: Education Informing Cosmology in Revelation 9*. London, 2012, T&T. Clark. 84. p., Isten előtt nincs rejtve a menny, a föld és a mélység (ἄβυσσος) sem (Zsolt 139,8–9).

¹⁶⁵ LXX-ban az ἄβυσσος az οὐρανός ellentétéként is megjelenik. A Jel szerint θάλασσα is lehet az οὐρανός ellenpontja. A Jel 13,1-ben olvasunk a θάλασσα-ból feljövő fenevadról, aki káromolja a menny (οὐρανός) lakóit.

¹⁶⁶ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 89. p.

¹⁶⁷ MALINA, Bruce J.: i. m. 142–143. p.

¹⁶⁸ HUBER, Konrad: Kontrastierung und Überblendung. Strategien der Rauminzenierung in der Narration der Johannesoffenbarung. *Protokolle zur Bibel*, Jg. 26 (2017a) Nr. 2. 115–135. p. 123. p.

3.4.5. Tűz tava (λίμνη τοῦ πυρός)

A tűz tavára ugyan több magyarázó is az alvilág részeként utal,¹⁶⁹ de ezt az elképzelést nem tudjuk elfogadni. Azokkal értünk egyet, akik szerint a Jel egységes világképébe nem helyezhető el a tűz tava.¹⁷⁰ Fentebb szoltunk róla, hogy a Jel szerinti kozmosz rendszerezésében a kulcs szimbóluma nyújtja a legnagyobb segítséget. A tűz tava esetében viszont egy alkalommal sem találkozunk kulcsokkal (sem az első, sem az új teremtésről olvasva). Úgy gondoljuk, hogy a kulcsok hiánya legalább olyan számottevő üzenetet hordoz itt, mint a többi szféra esetében ezek megléte. Először is, a kulcs hiánya rámutat, hogy lehetetlen a tűz tavából való kiszabadulás. Minden eddigi hely kapcsán láthattuk, hogy a kulcs összefügg a szférák közötti átjárással és a szabadulás lehetőségével (Jel 1,18; 9,1). Másodsor pedig kozmológiai szempontból a kulcsok hiánya üzeni, hogy a tűz tava nem szerves része a Jel kozmoszának.

Az integritás hiányát mutatja, hogy a tűz tava az egyedüli, ahol nem jelenik meg a dinamika. Nem olvasunk arról, hogy a tűz tava az első vagy az új teremtésen belül bármilyen formában változna. Ennek oka, hogy a tűz tava az első és az új teremtésen is *kívül* található. A tűz tava kívül marad az első teremtésen, annak az elmúlásán (Jel 20,11–15), és kívül marad az új teremtésen is (Jel 21,8). Nem múlik el, mivel nem része a réginek, nem újul meg, mivel nem része az újnak.¹⁷¹ Az előbbi gondolatokat támasztja alá Yarbrow Collins megjegyzése, aki a Jel 19,17–21-t magyarázva jelzi: „a gonosz erői (a fenevad és a hamis próféta) eltávolítottak Isten teremtéséből (a tűz tavába vettettek).”¹⁷²

Abból, hogy a tűz tava nem szerves része a Jel kozmoszának, további lényeges következtetés is levonható. Utaltunk arra, hogy a Jel a szótériológiát tág metszeten keresztül értelmezi. Ennek világos jele, hogy a szótériológia az emberi megváltás mellett magába foglalja a kozmikus dimenziót is.¹⁷³ Mindezt annyival egészíthetjük ki, hogy a tűz tava az a szféra, amely kívül marad a megváltáson. Hasonló sors vár rá, mint a ἄδης-ra (Jel 20,14) és

¹⁶⁹ Pl. AUNE, David (1997–1998): 318–319. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 120. p., LOUW, Johannes P. – NIDA, Eugene A.: λίμνη τοῦ πυρός. In Louw, Johannes P. – Nida, Eugene A. (Eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*. Vol. 1. New York, 1988, United Bible Societies, 6–7. p. – Taylor szerint a ἄδης és az ἄβυσσος a földi szféra része. TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 391. p. Bass szerint a tűz tava és a γέεννα nem része az alvilágnak. Az ítéletre érdemesek kerülnek ide. BASS, Justin W.: i. m. 45. p.

¹⁷⁰ FRIESEN, Steven J. (2004): i. m. 152. p.; GARROW, A. J. P.: i. m. 104. p.

¹⁷¹ McDonough szerint örökké irreleváns marad. Paradox voltát mutatja, hogy a tűz tava végső soron egy nem létező hely. MCDONOUGH, Sean M. (2008): i. m. 184. p.

¹⁷² „The forces of evil (the beast and the false prophet) are eliminated from God's creation (thrown into the lake of fire).” COLLINS, Adela Y.: *Eschatology in the Book of Revelation*. *Ex Auditu*, vol. 6 (1990) no. 1. 70.

p.

¹⁷³ DU RAND, Jan A. (2005): i. m. 467. p. – Továbbá a Jel 13,8 és 17,8 szerint a választottak a világ teremtésekor beíratk az élet könyvébe.

az ἄβυσσος lakóira (pl. Jel 20,7–10), mivel ezek kívül maradnak az új teremtésen. A tűz tava sajátos ábrázolásának az oka van Wieringen szerint abban fedezhető fel, hogy a sémi gondolkodás nem tudta kifejezni az elvont értelemben vett „semmi” fogalmát. A tűz tava mellett a kapcsolódó „második halál” és a pusztulást leíró ἀπόλλυμι igét is ide sorolja.¹⁷⁴

A tűz tava paradox voltát mutatja, hogy bár nem szerves része a Jel világképének, mégis összefogja azokat, amik (és akik) kívülmaradnak az új teremtésen. A címben szereplő „örök halál” többek között az előbbi vonásokat is magába foglalja.

3.5. Új teremtés¹⁷⁵

Érdekességként hívjuk fel a figyelmet a Locker szerinti korszakolásra. Locker amellett érvel, hogy amit mi első teremtésnek nevezünk, az a Jézus feltámadása előtti korszakra értendő. Ennek fényében az új teremtés a Jézus feltámadása utáni időt jelöli. Ebből következőleg a Jel címzettei már az új teremtés szerinti időben élnek.¹⁷⁶ Locker felvetését – többek között – azért sem támogatjuk, mert ez számos kérdést hagy megválaszolatlanul. Problémát jelent, hogy ennek fényében hogyan értsük a fenevad, a hamis próféta és a Sátán gyülekezeteiket fenyegető működését. Részben az előbbieken okán is az új teremtésre eljövendő valóságként tekintünk.

A fentebb utaltunk arra, hogy a Jel dinamikus kozmológiáját feltárandó, térbeli és időbeli szempontokkal is szükséges számolnunk. Mindkettőből következik, hogy külön alfejezeten belül kell szóljunk az új teremtésről, ezen belül is az új ég és új föld kapcsolatáról.¹⁷⁷ Az első teremtéssel ellentétben az új teremtés szerinti kozmosz két főbb részét (új ég és új föld) nem tárgyaljuk külön alfejezeten belül. Ezzel is érzékeltetjük a Jel-nek azt a kozmológiai hangsúlyát, hogy eltűnnek az új ég és az új föld közötti határok.

A Jel kozmológiája kapcsán azért is beszélhetünk dinamizmusról, mert az első és az új teremtés egymással szorosan összefügg, és a kettő között lényeges párhuzam fedezhető fel. A két teremtés közötti kapcsolópontot legvilágosabban a minőségi (és időbeli) többletet

¹⁷⁴ VAN WIERINGEN, Archibald: Descent into the Netherworld: A Biblical Perspective. In Sarot, Marcel – van Wieringen, Archibald (Eds.): *The Apostles' Creed: 'He Descended into Hell'*. Leiden, 2018, Brill, 29. p.

¹⁷⁵ Deutsch az új teremtéssel kapcsolatban rámutat a bibliai és az extrakanonikus, illetve a rabbinikus párhuzamokra. DEUTSCH, Celia: Transformation of Symbols: The New Jerusalem in Rv 21:1–22:5. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, vol. 78 (1987) no. 1–2. 115–118. p.

¹⁷⁶ LOCKER, Markus: A Semiotic Analysis of the "New Jerusalem" in the Book of Revelation. *Journal of Biblical Theology*, vol. 1 (2018) no. 4. 197. p.

¹⁷⁷ Vö.: 2Pt 3,13.

kifejező καιός (új) jelző érzékelteti.¹⁷⁸ Az első teremtés legvégén az ég és a föld elfut Isten színe előtt (Jel 20,11). A Jel 21,1-ben pedig az új égről és az új földről hallunk. Jeruzsálem helyett pedig az új Jeruzsálem (Jel 21,2) jelenik meg.

Több magyarázó fontosnak tartja kiemelni, hogy a Jel nem a véος, hanem a καιός megjelöléssel utal az új égre, az új földre és az új Jeruzsálemre. Többek szerint a véος a teremtés radikális megújítását jelenti, az utóbbi – itt szereplő – καιός viszont a minőségi különbséget hivatott érzékeltetni.¹⁷⁹ Több kutató azonban a véος és a καιός közötti különbséget, illetve az utóbbi minőségi értelmet is hordozó jelentését túlértékeli. Ulfgard szerint a καιός jelen esetben kizárólag a minőségi értelemben vett újat jelöli. Az állításából következik – amelyet ő is következetesen felvállal – a καιός idői szerepének szinte teljes háttérbe szorulása.¹⁸⁰ Ezzel együtt ne felejtjük el, hogy a leírásban az időbeliség szerepe markánsan kirajzolódik. Az egységünket megelőzően az ég és a föld elfutásáról értesülünk (Jel 20,11). Véleményünk szerint megkerülhetetlen, hogy csupán ezt követően olvasunk az új ég és az új föld teremtéséről (Jel 21,1).¹⁸¹

Az új teremtés nem csupán az első teremtéssel, hanem ennek kiindulópontjával (alfájával) is szorosan összefügg. A Jel lényegileg ott fejeződik be, ahol Mózes első könyve kezdődik, mégpedig Isten kertjében. A Jel 21–22 számos ponton visszautal az 1Móz 1–2-re, ahol a teremtés leírásával találkozunk. Az új teremtés részeként feltűnik az 1Móz-ben is szereplő élet fája (1Móz 3,22; Jel 22,1–2),¹⁸² és az éden folyóihoz hasonló élet vize (1Móz 2,9–10; Jel 22,1). Továbbá – az 1Móz 1–2 mintájára – az új teremtésben sem lesz átok (Jel 22,3). Mindezt úgy értékelhetjük ki, hogy az alfa ómegává lett, elérve a célját.¹⁸³ Aláhúzendó továbbá, hogy a teremtés folyamatában a beteljesedés (*fulfillment*), nem pedig a lecserélés (*replacement*) hangsúlyos.¹⁸⁴ Hohnjec – ha nem is a kozmológia, de – általánosságban a Jel-

¹⁷⁸ A καιός a páli levelekben krisztológiai vonatkozásban szerepel (Gal 6,15; 2Kor 5,17), a Jel-ben kozmológikus összefüggésben jelenik meg. ROLOFF, Jürgen (1990): i. m. 129. p.

¹⁷⁹ LEE, Pilchan: *The New Jerusalem in the Book of Revelation: A Study of Revelation 21–22 in the Light of Its Background in Jewish Tradition*. Tübingen, 2001, Mohr Siebeck, 268. p., Vö.: ROLOFF, Jürgen (1990): i. m. 125. p.

¹⁸⁰ Ulfgard Jézus feltámadását, és a vele való kapcsolat jelenvalóságát hangsúlyozza. Mindezt úgy teszi, hogy alulértékeli a parúzia és a kozmikus összefüggések fontosságát. ULFGARD, Håkan: *Feast and Future: Revelation 7,9-17 and the Feast of Tabernacles*. Lund, 1989, Wallin & Dalholm, 7. p., 87–88. p.

¹⁸¹ A καιός Jel-béli minőségi és időbeli vonatkozásáról szól többek között Hohnjec is. HOHNJEC, Nikola: Az újszerűség teológiája a Jelenések könyvében. In Simon T. László (Szerk.): *Utolérnek téged a szavak: a hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*. Pannonhalma, 2011, Pannonhalmi Főapátság, 153. p. Vö.: BOLYKI János: *Teremtésvédelem: ökológiai krízisünk teológiai megközelítése*. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 70–71. p.

¹⁸² Hangsúlyos, hogy az új Jeruzsálem belülről lehetséges az élet fájához való hozzáférés.

¹⁸³ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 141. p.

¹⁸⁴ STEVENSON, Gregory (2013): i. m. 141. p., BORING, M. Eugene (1994): 75. p.

ben szereplő *καινός* kapcsán megemlíti ennek dinamikus-jellegét. Megfogalmazása szerint ennek köszönhető a mozgás vagy a haladás.¹⁸⁵

A vizsgált fogalmaink kapcsán látható, hogy sem a *ἄδης*, sem az *ἄβυσσος* nem lesz része az új teremtésnek. Azon túl, hogy a Jel 20,11–15 szerint a *ἄδης* a tűz tavába kerül, a Jel 21,4 külön kiemeli, hogy az új teremtésen belül nem lesz halál. Az *ἄβυσσος* kapcsán látható, hogy az Istennel szembeni erők is a tűz tavába szorulnak ki (Jel 19,20; 20,10), ezért ennek szerepe okafogyottá válik. Az első és az új teremtés közötti törést ezeknek az erőknek az eltűnése jelzi.¹⁸⁶

Az első teremtésről szólva a kulcs szimbólumát hívtuk segítségül a Jel kozmosza rendszerezésében. Az új teremtésről olvasva viszont egy alkalommal sem találkozunk kulccsal. Arról olvasunk, hogy az új Jeruzsálem kapui (Jel 21,25; 22,14) nem lesznek bezárva. Hangsúlyos, hogy a Jel 21,25-ben a *κλείω* igével találkozunk. Jóllehet az új teremtésről szóló leírásokon belül nem szerepel a kulcs, de ennek a hiánya legalább olyan lényeges üzenetet hordoz, mint a kulcs megléte.

Az első teremtésről szólva amellet érveltünk, hogy a Jel szerinti kulcsok rámutatnak a különböző szférákra. Az új teremtés kapcsán pedig a kulcs hiánya feltételezi az új ég és új föld közötti határok megszűnését. A Jel 21,1-ben az új égről és az új földről olvasunk, azonban nem beszélhetünk egy, a mennyei és az isteni szférát elválasztó, ajtóval elzárt égboltról (vö.: Jel 4,1), így a kulcs szerepe okafogyottá válik. Sőt mi több, az új ég és új föld találkozása csendül fel örömmüzenetként a Jel utolsó fejezeteiben.

A szférák közötti határ megszűnésének kérdését du Rand találóan foglalja össze:

Amíg az emberiség visszautasítja annak tudomásulvételét, hogy Isten uralkodik a földön, addig ő csak a mennyben dicsőítetik méltóképpen. Miután a gonosz elpusztított, Isten trónja földi valósággá lesz (Jel 22,3), mivel uralma földön és mennyen elismertté válik. Ezt követően a »trónon ülő« és az általa uralt világ közötti különbség szertefoszlik. Ezt követően a hűségesek uralkodni fognak vele a földön (Jel 22,5). Isten tökéletes uralma felismert és elismert lesz.¹⁸⁷

¹⁸⁵ HOHNJEC, Nikola: i. m. 155. p.

¹⁸⁶ NICKLAS, Tobias (2010): i. m. 93. p. – A tenger eltűnése kapcsán említi meg Collins az első és az új teremtés közötti folytonosság hiányát (Jel 21,1). COLLINS, Adela Y. (1990): i. m. 64. p.

¹⁸⁷ „So long as humanity in general refuses to acknowledge God’s reign on earth, he is only properly glorified in heaven. After evil has been destroyed, God’s throne will become a reality on earth (22:3) because then his reign will be recognised on earth as it is in heaven. Then, the distance between the ‘One who sits on the throne’ and the world over which he rules has been gone. Thereafter the faithful will reign with Him on earth (22:5). The perfection of God’s rule will be fully recognised and acknowledged.” DU RAND, Jan A. (1997): i. m. 70. p.

Egyet értünk du Rand – az úri imádság gondolatiságát – szem előtt tartó ötletes észrevételével, mely szerint az új teremtés alkalmával az isteni uralom a mennyen és a földön egyaránt érvényre jut, és kézzelfoghatóvá lesz („God’s kingship on earth as it is in heaven”).¹⁸⁸

Az új teremtésről olvasva két helyen találkozunk a föld (γῆ) említésével.¹⁸⁹ A Jel 21,1-ben azt olvassuk, hogy Isten új eget és új földet teremt. Emellett a Jel 21,24 szerint a föld királyai dicsőségüket az új Jeruzsálembe viszik. Az első teremtésről szólva rámutattunk, hogy a „föld királyai,” több ehhez hasonló kifejezéssel együtt, negatív értelemben a Sátán és a fenevadak által megtévesztetteket jelölik. Az új teremtésről szóló leírásban azonban a kifejezés pozitív értelemben szerepel. A föld királyai elismerik Isten mennyei és földi uralmát.¹⁹⁰

Az új föld (és az új teremtés) központja új Jeruzsálem lesz, amely a mennyből száll alá (καταβαίνω: Jel 3,12; 21,2.10).¹⁹¹ A várost Isten közvetlen jelenléte teszi naggyá. Itt lesz Isten sátora (Jel 21,3). A Báránnyal együtt betölti a várost dicsőségével (Jel 21,11). Isten és a Bárány lesz a város temploma (Jel 21,22) és világossága (Jel 21,23). A jelenlétük kézzelfogható jele, hogy a városban lesz a trónusuk (Jel 22,3). Ezeket az utalásokat – Vladárral együtt – az új teremtés legjelentősebb motívumaiként fogjuk fel.¹⁹²

Az itt felbukkanó trónus kapcsán még inkább igazolható, hogy eltűnik a menny és a föld közötti határvonal. Gallusz a trón kapcsán jegyzi meg, hogy Isten trónja a teremtettség középpontjában helyezkedik el. „Isten trónusának az első égből az új földre való költözése a mennyei királyi szék áthelyezését is jelenti.”¹⁹³ Ennek következménye, hogy „az új világrendben Isten lakhelye nem a kerubok fölötti megközelíthetetlen helyen lesz, hanem az új Jeruzsálem központjában, ahol a szolgálói színről-színre láthatják őt (Jel 22,4).”¹⁹⁴ Taylor szintén rámutat, hogy míg az első teremtés alkalmával Isten trónja a mennyben volt, most a

¹⁸⁸ DU RAND, Jan A. (1997): i. m. 70. p. Vö.: MAUSER, Ulrich W.: "Heaven" in the World View of the New Testament. *Horizons in Biblical Theology*, vol. 9 (1987) no. 1. 48. p.

¹⁸⁹ Mindez azért is meglepő, mert a Jel 1–20-ban több mint hatvenszor fordul elő a szó.

¹⁹⁰ A földi királyok kapcsán nem kell egyfajta üdvuniverzalizmusra gondolnunk (vö.: Jel 21,8). BEALE, G. K. (1999): i. m. 1097–98. p.

¹⁹¹ Hangsúlyos, hogy új Jeruzsálem nem egy magas hegyen található (vö.: Ez 40,2), hanem úgy száll alá. HUBER, Konrad (2017a): i. m. 128. p. Továbbá Isten, nem pedig az ember cselekvése hangsúlyos itt. COLLINS, Adela Y. (1990): i. m. 64. p.

¹⁹² VLADÁR Gábor (2009): i. m. 129. p.

¹⁹³ „The moving of God’s throne from the first heaven to the new earth means the relocation of the seat of the divine kingdom.” GALLUSZ László (2014): i. m. 327. p.

¹⁹⁴ „In the new order God’s dwelling is not found above the cherubim in an inaccessible realm, but it is in the midst of the New Jerusalem where his servants can access him face to face (22:4).” GALLUSZ László (2014): i. m. 327. p.

városban lesz megtalálható (Jel 22,3). Galluszhoz hasonlóan Taylor is arra a következtetésre jut, hogy a menny és a föld közötti különbség eltűnik.¹⁹⁵

Az új teremtésen belül a legfőbb válaszfal az új Jeruzsálem és az ezen kívüli területek között húzódik (pontosabban húzódhatna). Mindezt igazolja, hogy a Jel hosszasan szól az új Jeruzsálem faláról (Jel 21,12–21). Megemlíti, hogy a tizenkét kaput egy-egy angyal őrzi. Továbbá rámutat arra, hogy a város egy magas hegyen áll (Jel 21,10). Emellett az új Jeruzsálem és a kívül eső területek közötti különbség is eltűnik, mivel a város kapui nem lesznek bezárva (Jel 21,25).¹⁹⁶ Blount az előbbieket találóan a „radikális nyíltság” („radical openness”) kifejezéssel foglalja össze.¹⁹⁷

Az új Jeruzsálem vertikális és horizontális nagyságát a kiterjedése is mutatja. A magassága – szó szerint is – az égig ér (Jel 21,16). Mindez kifejezheti a föld és az ég egyesülését.¹⁹⁸ Ugyanezt erősíti, hogy a város egy hatalmas hegyen fekszik (Jel 21,10).¹⁹⁹ Másodszor pedig, hogy az új teremtésen belül nem lesz nap és hold (Jel 21,23).²⁰⁰

Az új Jeruzsálemről olvasva a κόσμος igei formájával (κοσμέω) két alkalommal is találkozunk. Az ige mindkét esetben a rendezettséget és díszítettséget írja le. A Jel 21,2-ben a felékesített új Jeruzsálemre, a Jel 21,19-ben pedig a város falát díszítő alapkövekre vonatkoztatva olvasunk erről.

3.5.1. Tűz tava (λίμνη τοῦ πυρός)

Himmelfarb mutat rá, hogy az új Jeruzsálemben azért nem lesz templom, mert az egész város templommá lesz. Ennek a legvilágosabb jele, hogy egy, az Ezékiel könyvében lévő angyali küldöthöz hasonlóan (Ez 40–42) a Jel-ben is egy angyal méri meg az új Jeruzsálemet (Jel 21,15–21).²⁰¹ Ahogy a templomba sem léphettek be az illetéktelenek, úgy az új teremtésnek

¹⁹⁵ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 398. p. – Mások is úgy látják, hogy a Jel szerint a menny és a föld egygyé lesz. CAMPBELL, Gordon W. (2012): 320. p., DEUTSCH, Celia: i. m. 111. p., GILCHREST, Eric J.: *Revelation 21–22 in Light of Jewish and Greco-Roman Utopianism*. Leiden–Boston, 2013, Brill, 230. p., MORRIS, Leon: *The Book of Revelation: An Introduction and Commentary*. Grand Rapids, 1987, Eerdmans, 244. p., SWEET, John: *Revelation*. London, 1979, S. C. M., 296. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 743. p., RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 83. p., WRIGHT, Edward J.: i. m. 208–209. p. Vö.: STEVENS, Gerald L.: *Revelation: The Past and Future of John's Apocalypse*. Pickwick, 2016, Eugene, 528. p.

¹⁹⁶ Nem kell, hogy Friesen nyomán a folyamatosan nyitott kapura képzavarként gondoljunk. FRIESEN, Steven J. (2011): i. m. 51. p.

¹⁹⁷ BLOUNT, Brian K.: i. m. 394. p.

¹⁹⁸ KIDDLE, Martin: *The Revelation of St. John*. Edinburgh–London–New York, 1943, Hodder and Stoughton, 430–431. p.

¹⁹⁹ A hegy a menny és a föld találkozását jelöli (vö.: Jel 14,1). A Gonosz erői összefüggésében kifejezheti, hogy isteni magasságba kívánnak emelkedni (Jel 16,16). RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 33–34. p.

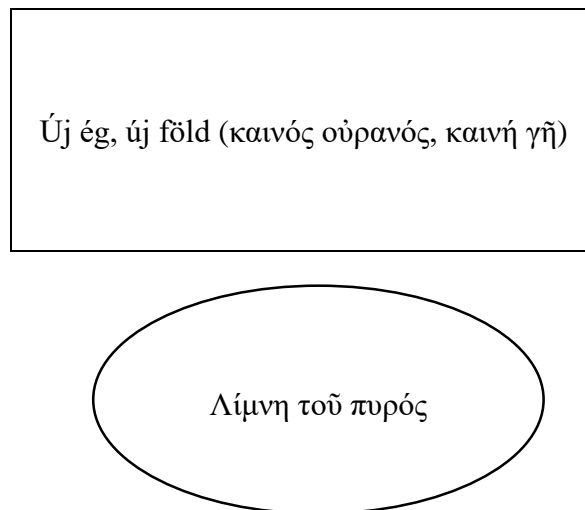
²⁰⁰ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 371. p.

²⁰¹ HIMMELFARB, Martha: *The Apocalypse: a Brief History*. Chichester, 2010, Wiley–Blackwell, 84–85. p.

sem lehetnek részesei azok, akik nem lettek erre felvértezve. A Jel a kívülmaradás lehetőségére bűnkatalógusok formájában is emlékeztet (Jel 21,8; 21,27; 22,15).

Az új ég és új föld, illetve a tűz tava között több számottevő párhuzam is vonható. 1. Az új ég és új föld megújul, a tűz tava viszont kívül marad az újjáteremtésen. 2. Az előbbieken Isten választottai, az utóbbiban az Istennel szembeni erők lakoznak majd.²⁰² 3. Egyezést jelent viszont, hogy mindkét esetben eltűnnek a határok. Az új ég és az új föld vonatkozásában ez az Isten és az ember találkozást jelenti. A tűz tava esetében pedig a Sátán és a követői záratnak össze.

Összefoglalásként elmondható, hogy az új teremtés és a tűz tava között lehetetlen az átjárás. Giesen meglátását elfogadva, a tűz tavára az Istennel szembeni áthidalhatatlan távolság metaforájaként tekintünk.²⁰³ Ezzel együtt az új teremtésen és a tűz taván belül eltűnnek a válaszfalak. Az előbbi jelentőségéről fentebb szóltunk. Az utóbbi kapcsán pedig a ᾠδης-ből feltámadottak – akiknek a neve nincs beírva az élet könyvébe (Jel 20,15) – illetve az ἄβυσσος lakói is a tűz tavába kerülnek (Jel 19,20; 20,10). Az eddig megfogalmazottak alapján a Jel szerinti új teremtés – Garrow ábráját alapul véve – a következőképpen osztható fel.²⁰⁴

2. ábra: az új teremtés felosztása

²⁰² A korábban említett kozmikus exorcizmus a tűz tavába kerüléssel zárul.

²⁰³ GIESEN, Heinz: *Die Offenbarung des Johannes*. Friedrich Pustet, 1997, Regensburg, 448. p. Vö.: MAIER, Gerhard (2012): i. m. 418. p.

²⁰⁴ GARROW, A. J. P.: i. m. 117. p.

3.6. Tenger (θάλασσα)

A Jel szerinti tengerről két okból is szükséges röviden szólnunk. Először is azért, mert a θάλασσα módszerünket követve nem helyezhető el a Jel világképébe, mivel nem olvasunk egy, a θάλασσα-hoz tartozó kulcsról. Másodsor pedig a θάλασσα a ἄδης és az ἄβυσσος szinonimájaként is szerepel a Jel-ben. Az utóbbi észrevétel bizonyos mértékig választ is ad az előbbi problémára, mivel a Jel felfogása szerinti θάλασσα számos, egymással össze nem békíthető értelmet hordoz.

Ahhoz, hogy még inkább érezzük a Jel θάλασσα-felfogásának összetettségét, mintegy felsorolásszerűen rámutatunk a szóhasználat sokszínűségére. Mindebben a legnagyobb segítségünkre Moo egy tanulmánya lehet, amely alapján látható, hogy a θάλασσα az első teremtésen belül hatféle értelmet hordozhat. A Jel szerinti θάλασσα lehet: 1. A teremtés szerves része (Jel 7,1–3; 14,7). 2. A mennyei tenger (Jel 4,6; 15,2). 3. Az a hely, ahonnan az első fenevad érkezik a földre (Jel 13,1).²⁰⁵ 4. Istennel szembehelyezkedők gyűjtőneve. 5. Ami Babilon kereskedő tevékenységét segíti (Jel 18,21). 6. A ἄδης-hez hasonlóan az elhunytak gyűjtőhelye (Jel 20,13).²⁰⁶ Emellett Stevens arra hívja fel a figyelmet, hogy a tenger a veszélyt is jelölheti, mivel jellemző rá a kiszámíthatatlanság.²⁰⁷

Az előbbieken túl még nem szóltunk a Jel 21,1-ben lévő (az új teremtésen belül egyedüli) előfordulásról. Moo szerint az 1Móz 1,2 olvasatában érthető meg a θάλασσα Jel 21,1-béli szerepe. A tenger és az éjszaka (Jel 21,5; 22,5) elmúlása az ítélet lehetőségének a végét jelenti. Az új kozmosz számára ezek nem jelentenek fenyegetettséget.²⁰⁸ Gilcrest a Jel 21,1 kapcsán arra irányítja a figyelmet, hogy a zsidó és a görög olvasók számára mást jelentett a tenger elmúlása. A görög felfogás szerint a tenger az, ami elválaszt az üdvösség helyétől, mivel a tenger lehetetlenné tette a végső boldogság helyének a megközelítését. Ezzel szemben a zsidók a tenger hiánya kapcsán a fogságból történő hazatérésre gondolhattak (átkelés a Vörös-tengeren). Az eltérő kép lényegében ugyanazt fejezi ki: a tenger hiánya a váradalmak helyéhez való hozzáférést jelenti.²⁰⁹

²⁰⁵ Az ἄβυσσος szinonimája a tenger, mivel a fenevad az ἄβυσσος-ból jön fel a földre (Jel 11,7; 17.8.11).

²⁰⁶ MOO, Jonathan: The Sea That is No More. Rev 21:1 and the Function of Sea Imagery in the Apocalypse of John. *Novum Testamentum*, vol. 51 (2009) no. 2. 150–161. p.

²⁰⁷ Gondolhatunk Pál római útjára is (ApCsel 27) STEVENS, Gerald L.: i. m. 527. p.

²⁰⁸ MOO, Jonathan: i. m. 165–167. p.

²⁰⁹ GILCREST, Eric J.: i. m. 230–232. p.

3.7. „Íme, az ajtó előtt állok és zörgetek” (Jel 3,20): Gyakorlati kitekintés

A Jel 3,20 krisztusi felhívása a Jel narratív olvasata alapján meghökkentő üzenetet hordoz. A kulcsok, az ajtók és a kozmosz egyes rétegei közötti átjárásról szólva rámutattunk Isten teljhatalmára (ἐξουσία). Isten mindenén át tud hatolni, és mások számára is lehetővé teszi az áthaladást. Továbbá, hatalma van arra, hogy egyes szférákból és az új teremtésből némelyeket kizárjon. Hatalma van arra, hogy mindent újjáteremtsen, illetve hogy összekapcsolja az eget a földdel. A Jel 3,7-ben Krisztus magára vonatkoztatva mondja: „amit kinyit, senki nem zárja be, és amit bezár, senki nem nyitja ki.” Ebben a szövegekörnyezetben csendül fel látszólag érthetetlenül, hogy a minden hatalommal rendelkező maga várja a bebocsátást.

Érdekességként megjegyzendő, hogy a Jn szerint a feltámadott Krisztus számára nem jelent akadályt a tanítványok által bezárt – fizikai értelemben vett – ajtó. Az evangélium két ízben is nyilvánvalóvá teszi, hogy Krisztus könnyedén át tud jutni ezen (Jn 20,19.26). Továbbá az evangélium korábbi fejezetei alapján egy ennél is lényegesebb kapcsolódó gondolat körvonalazódik. Krisztus önközlése szerint Ő maga az ajtó. Mindezzel arra tanítja a hallgatóit, hogy rajta keresztül lehetséges a megtartatás (Jn 10,7.9). A negyedik evangélium gondolatisága fényében tehát még nehezebben érthető a Jel 3,20 megjegyzése, amely szerint az ajtón kívül álló Krisztus az, aki zörget.

Hangsúlyos továbbá, hogy a Jel 3,20-ban fellelhető ajtó nem kozmikus, hanem ekkleziológiai (esetleg antropológiai) összefüggésben szerepel. Megkerülhetetlen, hogy itt a kozmosz szféráinak kulcsát birtokló Krisztus nem isteni hatalmát teszi nyilvánvalóvá, hanem az ajtó előtt megállva kéri a bebocsátást. Ez a mozzanat legalább annyit elárul Róla, mint az önkijelentése, mely szerint kezében van a holtak hazája és a Dávid kulcsa (Jel 1,18; 3,7). Krisztus megnyilatkozása kettős üzenetet tár elénk: „Jézus nem tör be akaratosan az ember életébe, de rendelkezésre áll.”²¹⁰ Emellett zörgetésének a módjáról is értesülünk. Nem fenyegetően jön, hanem baráti gesztussal érkezik, hogy asztalközösségre invitálja az őt befogadókat.²¹¹

²¹⁰ GALLUSZ László (2016): i. m. 179. p.

²¹¹ HEMER, Colin J.: *The Letters to the Seven Churches of Asia in Their Local Setting*. Sheffield, 1989, Sheffield Academic, 204. p.

Ebben az összefüggésben a zárt ajtó Krisztus üzenetének a meg nem hallását és figyelmen kívül hagyását fejezi ki.²¹² Általánosságban elmondható, hogy a Jel az üldözést átélőket Isten eleve elrendelő szeretetével bátorítja (Jel 13,8; 17,8). Ugyanakkor az elkényelmesedett közösségek egyéni felelősségét is világosan aláhúzza.

A Jel 3,20 meglehetősen paradox képet tár elénk. Úgy tűnik, hogy Krisztus van kívül, és a laodiceai gyülekezet belül. A Jel egésze alapján viszont ennek az ellenkezőjét vonhatjuk le tanulságként. A Jel 3,20 pontosan érzékelteti azt, amit C. S. Lewis a kárhozatról fogalmazott meg: „a pokol kapui belülről vannak bezárva.”²¹³

3.8. Összefoglalás

A Jel-ben a kozmológia kérdése kiemelt jelentőséggel bír. A teremtésről szólva a Jel nyilvánvalóvá teszi, hogy Isten a világmindenség alkotója (Jel 4,11). Emellett a kozmológia összefügg a doxológia és a szótériológia kérdésével is. Szintén a kozmológia fontosságát mutatja, hogy a Jel leírásainak jelentős része egy szövegösszefüggésen belül felvillantja a világmindenség különböző szféráit, az üzenetét mintegy kozmikus távlatokba helyezve.

A Jel kozmosza mozgásban van és meghatározó változás előtt áll. A tér- és időbeliség szempontját együttesen érvényesítendő vezettük be a dinamikus kozmológia fogalmát és mutattunk rá ezen keresztül az első és az új teremtés egyes részeire és összefüggéseire.

Számos megközelítést láthattunk, amely a Jel kozmoszát egy-egy kiragadott bibliai vers alapján próbálta meg felosztani (pl. Jel 5,3.13; 10,7; 14,6). Feltárulhatott azonban, hogy ezek a kísérletek nem vezettek eredményre. A Jel kozmológiájának strukturálásában a kulcsok szimbóluma jelenti a legnagyobb segítséget. Ennek fényében az első teremtés az οὐρανός-γῆ-ἄδης-ἄβυσσος és a tűz tava szférákra osztható. Az új teremtés összefüggésében az előbbi kettő összekapcsolódásáról és az ezen kívül maradó tűz taváról beszélhetünk.

A tűz tavához nem tartozik kulcs. Mindez azt üzeni, hogy lehetetlen innen az átjárás a világmindenség többi részébe. Ennek oka, hogy a tűz tava kívül marad az első és az új teremtésen. Egyszerre számol vele a Jel kozmológiája, és érzékelteti, hogy nem szerves része a teremtettségnek.

Továbbá rámutattunk, hogy az új teremtésen belül az új ég és új föld között sincs kulcs. Hangsúlyos, hogy a kulcsok hiánya itt az előzőekkel ellentétes üzenetet hordoz. Az új

²¹² RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 44. p. Vö.: PEZZOLI-OLGIATI, Daria: *Täuschung und Klarheit zur Wechselwirkung zwischen Vision und Geschichte in der Johannesoffenbarung*. Göttingen 1997, Vandenhoeck & Ruprecht, 47. p.

²¹³ LEWIS, C. S.: *A fájdalom*. Budapest, 1992, Harmat, 116. p.

teremtés összefüggésében a kulcsok hiánya is üzeni, hogy az új ég és új föld közötti határok eltűnnek, mivel a mennyből az új Jeruzsálem mellett Isten is alászáll, hogy közösségben lehessen az övéivel (Jel 21,2–3).

Láthattuk, hogy a ἄδης és az ἄβυσσος az első teremtés részeiként szerepelnek, de az új teremtésen kívül kell maradjanak. Pontosabban: a ἄδης a tűz tavába kerülnek, az ἄβυσσος szerepe pedig okafogyottá válik, mivel korábbi lakói szintén a tűz tavába vettetnek (Jel 19,20; 20,10).

Végül pedig a jelen fejezettel érzékeltetni kívántuk, hogy az élet és a halál, illetve örök élet és örök halál kérdésköre a Jel-ben nem elvontan, hanem szorosán a különféle szférákhoz kapcsolódva jelenik meg.

4. ἄδης

A ἄδης etimológiájának a feltárására számos kísérlet született. 1. A ἄδης a ὀράω *alfa privativummal* ellátott főnévi igenévi alakjából eredeztethető (ιδεῖν). Ebből következik, hogy a ἄδης azt jelenti, hogy láthatatlan.²¹⁴ 2. A ἄδης az αἰανής szóból vezethető le. Eszerint a ἄδης eredetileg a homályos, rémisztő,²¹⁵ rettenetes jelentéssel bír.²¹⁶ 3. A ἄδης a ἄδω vagy a χάδω igéből ered, amely így a mindent befogadó jelentésből sarjad.²¹⁷ A ἄδης-felfogás összetettségét szintén mutatja, hogy a görög-római szövegekben a ἄδης lokális és megszemélyesített értelmet is hordozhat. A kutatók körében nem eldöntött kérdés, hogy a megszemélyesített²¹⁸ vagy lokális értelem mondható-e a korábbinak.²¹⁹

4.1. ἄδης (ἁδῆ) az Ószövetségben²²⁰

A LXX gyakran fordítja a ἁδῆ-t ἄδης-ként.²²¹ Erre hatvan – Merill összesítése alapján hatvanegy – alkalommal látunk példát.²²² Mindez annak fényében magas számú előfordulás, hogy a ἁδῆ összesen hatvanöt ízben szerepel az Ószövetségben.²²³

²¹⁴ Többek között Bass is ezt a lehetőséget támogatja. BASS, Justin W.: i. m. 20. p., LENSKI, Richard Charles Henry: i. m. 75. p. – Platón szerint a láthatatlan lélek egy láthatatlan helyre, a ἄδης-ba kerül (Pl. Phd. 80d). Kerényi szerint ἄδης az alvilág láthatatlan ura, Hélios napisten, esetleg Zeusz ellentéte. Zeusz neve azt jelenti: napfényes, világos. KERÉNYI, Karl: *Mythologie der Griechen: Götter, Menschen und Heroen*. Stuttgart, 2013, Klett–Cotta, 169. p.

²¹⁵ BIETENHARD, H.: ἄδης. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976b, Zondervan, 206. p.

²¹⁶ FRENÝÓ Zoltán: A Hádészról az Orcusig. In L. Erdélyi Margit – Peres Imre (Szerk.): *Gaudium et corona – Tanulmánykötet ThDr. Ing. Takács Zoltán, PhD. tiszteletére, 80. születésnapja alkalmából*. Komárno, 2007, Selye János Egyetem, 63. p.

²¹⁷ SCHMITZ, Leonhard: i. m. 318–319. p.

²¹⁸ BEEKES, Robert: ἄδης. In Beekes, Robert (Ed.): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1. Leiden–Boston, 2010, Brill, 34. p.

²¹⁹ BREMMER, J. N.: Hades. In Karel van der Toom et al. (Eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden–Boston–Köln, 1995, Brill, 383. p.

²²⁰ Egy tanulmányomban részletesebben szövegek a ἄδης görög-római és extrakanonikus beágyazottságáról. NAGY József: A ἄδης szó használata, különös tekintettel a Jelenések könyvében. In Czentnár Simon – Nagy József – Nagy Levente (Szerk.): *Beszélgétek el dicsőségét: Conferentia Rerum Divinarum 6*. Budapest, 2019, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 37–51. p.

²²¹ PÉNTÉK Dániel Gábor: A Héber Biblia alvilágképének értelmezési irányai a kutatásban. In Kiss Gábor (Szerk.): *Fiatalkutatók és Doktoranduszok VIII. Nemzetközi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete*. Budapest, 2018, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 169. p. – A LXX ἄδης-ként fordítja az alábbi szavakat: צְלֵמָת (Jób 38,17), הַמָּוֶת (Zsolt 94,17 [LXX: Zsolt 93,17]; 115,17 [LXX: Zsolt 113,25]); Ézs 14,19 (אֲבְרָתֵי-בְּוֹר); בְּוֹר (Ézs 38,18).

²²² BIETENHARD, H (1976a): i. m. 206. p. Vö.: HENNING, Meghan: i. m. 21. p., PEARSON, Fred B.: Sheol and Hades in Old and New Testament. *Review and Expositor*, vol. 35 (1938) no. 3. 304. p., MERRILL, Eugene H.: ἁδῆ. In VanGemeren, Willem A. (Ed.): *Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. Vol. 4. Grand Rapids–Carlisle, 1997, Zondervan–Paternoster, 6. p.

²²³ MERRILL, Eugene H.: i. m. 6. p. WÄCHTER, L.: ἁδῆ. In Botterweck, Johannes G. – Ringgren, Helmer et al. (Eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 14. Grand Rapids, 2004, Eerdmans, 241. p.

A אֲשׁוּר lokális jellegét az עלה (Zsolt 30,4) és a ירד²²⁴ (Jób 7,9) erősíti, utalva a feljövételre és az alászállásra.²²⁵ Szintén ezt domborítja ki a שלח (messze küldeni: Ézs 57,9), חתר (leásni: Ám 9,2), שוב (összefüggésünkben: menni: Zsolt 9,18) és הלך (menni: Préd 9,10).²²⁶ A אֲשׁוּר a föld szívében (Ez 26,20; 32,18),²²⁷ óceánok alatt, alant (תחת: Jób 26,5) húzódik (5Móz 32,22; Zsolt 86,13), és a mélység leírásakor szerepel (Zsolt 86,13; Péld 9,18).²²⁸ A אֲשׁוּר a „sötétség és homály” országa (Jób 10,21–22). Egy erős városhoz hasonlóan kapukkal, reteszekkel van felvértezve (Ézs 38,10, ill. Jób 17,16).

Minden halott lélek (רפאים) a földi érdemeitől független a אֲשׁוּר-ba fog lakozni (Préd 6,6; Zsolt 89,49). Az elhunytak csatlakozhatnak a családjukból korábban ide költözöttekhez (1Móz 15,15; 25,8; 25,17; 49,33). A אֲשׁוּר-ból lehetetlen a szabadulás (Jób 7,9; Énekek 8,6). „Mert bizony meghalunk, és olyanok leszünk, mint a víz, amelyet ha a földre öntenek, nem lehet összeszedni” (2Sám 14,14a).

A אֲשׁוּר-ban lévők léte töredékes. „A halál utáni élet az Ószövetségben csak vegetálás. Nem teljes élet, de létezés. Fontos viszont, hogy akkor is az egész embert érinti ez a létezés, nem csak a lelkét.”²²⁹ Ebből következik, hogy a אֲשׁוּר (ᾗδης) az élet összezsugorodásaként értelmezhető.²³⁰ Ebben az a legijesztőbb, hogy a אֲשׁוּר-ban nem lehet Istent megtalálni és magasztalni (Ézs 38,18; Zsolt 6,6; 30,10; 88,11–13; 115,17).²³¹ A אֲשׁוּר-ban Isten nem tesz csodát (Zsolt 88,11–13). A Zsolt 88,6 szerint az elhunytak „kikerültek kezedből.”²³² Az Ószövetség az ősi közel-keleti kultúrákhoz képest szűkszavúan nyilatkozik a halottak sorsáról. Ennek az a magyarázata, hogy az elhunytak nem Isten közelében vannak.²³³

A אֲשׁוּר ugyan nem Isten ítéletének helye (nem egyenlő a pokol-felfogásunkkal), de ítéletének *eszköze* lehet. Isten ítélete megvalósulhat abban, hogy az embert idő előtt ide számúzi (pl. 4Móz 16,31–33; Ézs 5,14; Ez 26,19–21).²³⁴ Emellett a אֲשׁוּר-nak ereje van, hogy

²²⁴ A ירד hiphil alakja kifejezheti, hogy az emberek akaratuk ellenére kerülnek ide (pl. 1Móz 42,38; 44,29.31; 1Sám 2,6; 1Kir 2,6.9; Ez 31,26). MERRILL, Eugene H.: i. m. 6. p.

²²⁵ Az alászállásra utalva szerepel az „elsüllyedni” jelentést hordozó חתר is (Jób 7,16; 21,13).

²²⁶ WÄCHTER, L.: i. m. 242. p. – Számos bibliai hely ruházza fel a אֲשׁוּר-t emberi tulajdonságokkal (pl. Zsolt 49,15; Jób 24,19; 28,22; Ézs 5,14). A אֲשׁוּר elnyelheti az embert (Péld 1,12; Zsolt 141,7), mohósága nem kielégíthető (Péld 27,20), háza van (Jób 17,13), mezítelen Isten előtt (Jób 26,6), el tud csábítani (2Sám 22,5), szövetség köthető vele (Ézs 28,15.18).

²²⁷ DE VOS, Christiane: *Klage als Gotteslob aus der Tiefe: Der Mensch vor Gott in den individuellen Klagepsalmen*. Mohr Siebeck, 2005, Tübingen, 97. p.

²²⁸ WÄCHTER, L.: i. m. 242. p.

²²⁹ ENGHY Sándor: *Halál, feltámadás, örökélet az Ószövetségben*. Budapest, 2014, magánkiadás, 112. p.

²³⁰ GOUNELLE, André – VOUGA, François: *Mi van a halál után? Keresztény elgondolások a túlvilágról*. Pannonhalma, 2008, Bencés Kiadó, 7. p.

²³¹ Ellenpélda: Zsolt 139,8.

²³² Énok (1Móz 5,14) és Illés (2Kir 2,11), mégpedig Isten közelébe vitetve.

²³³ CHESTER, Andrew: *Future hope and Present Reality*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 268. p.

²³⁴ Vö.: Jel 6,7–8.

a birodalmából kilépve behatoljon az élők közösségébe. A testi-lelki nyomorúságot megtapasztaló ember a földön is a halál – ha nem is helyén, de – állapotában találhatja magát (pl. Zsolt 18,5; Zsolt 116,3.8; Jób 17,13).²³⁵ A betegség²³⁶ és az üldöztetés²³⁷ mellett a fogság is keltheti a לַיָּסוּף-ban való lét érzetét (Zsolt 18,6; 116,3). A לַיָּסוּף közelségét megtapasztalta a lelki nyomorúságot átélő is (rágalom, szemrehányás, káröröm, csúfolódás). Az Ószövetség szerint az élet fontos része az embertársakkal való közösség. Ennek ellentéte a halál, amely egyenlő az emberi kapcsolatok elvesztésével.²³⁸ Összefoglalva, a לַיָּסוּף legáltalában az élet összeszűküléseként határozható meg.²³⁹

4.2. ἄδης az Újszövetségben

Az Újszövetségben a ἄδης tíz alkalommal szerepel (Mt 11,23; 16,18; Lk 10,15; Lk 16,23; ApCsel 2,27.31; Jel 1,18; 6,8; 20,13.14). Egyes kéziratok szerint az 1Kor 15,55-ben is fellelhető a szó.²⁴⁰ A páli corpuson belül ez az egyetlen, szövegkritikailag vitatható hely.²⁴¹ Az Újszövetségben (a Jel előfordulásaitól még eltekintve) a ἄδης lokális értelmet hordoz. A ἄδης az οὐρανός ellenpontjaként a világmindenség legalsóbb szintjét jelöli (Mt 11,23 Lk 10,15). A lokális-jelleget hangsúlyozza többek között az alászállás (καταβαίνω) említése is (Mt 11,23; Lk 10,15).²⁴²

A Mt 16,18-ban a πύλαι ἄδου (hádész kapui) kifejezés is egyértelműen a térbeliség irányába mutat.²⁴³ A Mt 16,18 szerint egy kapuval rendelkező város képe körvonalazható.²⁴⁴ A kapu mellett kulccsal (κλείς) és ezekhez kapcsolódó kozmikus szférákkal is találkozunk itt (ἄδης, οὐρανός). Az ApCsel 2,25–28-ban Péter igehirdetése rámutat, hogy „jöllehet Krisztus eljutott a halottak birodalmába, de Isten nem engedte meg, hogy ez számára örök

²³⁵ HORST, Dietrich Preuss: *Old Testament Theology*. Vol. 1. Westminster, 1995, John Knox Press, 261. p.

²³⁶ A zsoltárfírók a betegséget a halottak birodalmába kerülésnek és nem pusztán annak elővételezésnek fogják fel. HAMAR Zoltán: „Az Úr színe előtt járok az élők földjén” (Zsolt 116,9). A halálból való szabadítás motívuma a Zsoltárok könyvében. *Studia Biblica Athanasia*, 10. évf. (2008). 1. sz. 23. p.

²³⁷ PODELLA, T: Scheol. In Görg, Manfred – Lang, Bernhard (Hrsg.): *Neues Bibel-Lexikon*. Vol. 3. Düsseldorf, 2001, Benziger, 471–472. p.

²³⁸ HAMAR Zoltán: i. m. 24. p.

²³⁹ GOUNELLE, André – VOUGA, François: i. m. 7. p.

²⁴⁰ Pl. D, F, G, K, L, Ψ, 075, 104.

²⁴¹ Geldenhuys a ἄδης újszövetségi előfordulásaként említi az 1Kor 15,55-öt. GELDENHUYS, Norval: *The Gospel of Luke*. Grand Rapids, 1979, Eerdmans, 429. p.

²⁴² Vö.: BALES, William: i. m. 87. p., 97–98.

²⁴³ Mindezt ismeri az Ószövetség (שְׁעָרֵי אֵדֶן Ézs 38,10). Rokon kifejezések: מְנַחֵם (Zsolt 9,14; 107,18; Jób 38,17), illetve מְנַחֵם צְלָרִי (Jób 38,17). JEREMIAS, Joachim (1959): i. m. 924. p. – A πύλαι ἄδου és πύλαι οὐρανοῦ a későbbi zsidó irodalomban is fellelhető (Bölcs 16,13, SalZsolt 16,2).

²⁴⁴ GERÉB Zsolt: A menny és a pokol az Újszövetségben. In Geréb Zsolt: *Újszövetségi tanulmányok*. Nagyvárad, 2005, Partium, 165. p.

börtönné váljon.”²⁴⁵ Az a Péter magyarázta a 16. zsolttárt krisztológiai szempontból, aki találkozhatott a feltámadott Jézussal.²⁴⁶

A legnehezebben érthető újszövetségi előfordulás a gazdag és Lázár példázatában szerepel (Lk 16,23). Néhányak szerint a ἄδης egyenlő itt a végső kárhozat helyével.²⁴⁷ Ezzel szemben ellenvetésünk – melyet Outi is elismer – hogy a Lk-ApCsel-ben a végítéletre az utolsó napon kerül sor.²⁴⁸ Narratív szempontból megkerülhetetlen, hogy 1. Lk használja a γέννα-t (Lk 12,5). 2. Említést tesz az univerzális végítéletéről (Lk 11,32). 3. Számottevő makrokontextuális párhuzam, hogy az ApCsel 2,27.31-ben a ἄδης egyértelműen a holtak hazáját jelöli. 4. Mikrokontextuális szempontból hangsúlyos, hogy a gazdag rokonai továbbra is a földön élnek (Lk 16,27–28).²⁴⁹ Ennek fényében – többekkel együtt –²⁵⁰ úgy látjuk, hogy a ἄδης a végítéletet megelőző átmeneti helyként fogható fel a Lk 16,23-ban is.

4.3. Jel 1,17–18

4.3.1. Szövegkörnyezet

Az Emberfiához hasonló alak úgy mutatkozik be mint aki az „első és utolsó” (Jel 1,17).²⁵¹ Hatalma a mennyre, a földre (Jel 1,5), sőt a föld alatti helyekre is kiterjed (Jel 1,17–18). Nagysága a halál feletti diadalában is megmutatkozik. Ő az „elsőszülött [πρωτότοκος] a halottak közül” (Jel 1,5).²⁵² Minden bizonnyal üzenetértékű, hogy János a látomását az Úr

²⁴⁵ PAPP György: Alászállt a poklokra. *Református Szemle*, 104. évf. (2011) 1. sz. 58. p.

²⁴⁶ MARSHALL, Howard I.: Acts, In Beale, G. K. – Carson D. A. (Eds.): *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*. Grand Rapids, Baker, 2007, 539. p. Vö.: HAMAR Zoltán: i. m. 18–19. p.

²⁴⁷ OUTI, Lehtipuu: *The Afterlife Imagery in Luke's Story of the Rich Man and Lazarus*. Leiden, 2007, Brill, 266. p., RAJU, Elaine: RAJU, Elaine: *Tod, Auferstehung und ewiges Leben im Matthäusevangelium*.

Heidelberg 2017, Doktori disszertáció, Universität Heidelberg, 69–70. p. Raju továbbá azon kevés kutatók közé tartozik, akik szerint Mt-nál a ἄδης és a γέννα nem különböztethető meg. RAJU, Elaine: i. m. 85. p.

²⁴⁸ OUTI, Lehtipuu: i. m. 302–303. p.

²⁴⁹ BERNSTEIN, Alan: *The Formation Of Hell Death And Retribution In The Ancient And Early Christian Worlds*. London, 2003, University College London, 280. p.

²⁵⁰ BAJUSZ Ferenc: i. m. 81. p., Darrell L.: *Luke*. Vol. 2. Grand Rapids, 1996, Baker, 1370. p., MEALY, J. Webb: Revelation is One: Revelation 20 and the Quest to Make the Scriptures Agree. In Reynolds, Benjamin E. – Lugioyo, Brian et al. (Eds.): *Reconsidering the Relationship between Biblical and Systematic Theology in the New Testament: Essays by Theologians and New Testament Scholars*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 136. p.

²⁵¹ A Jel 1,17–18 Krisztus prae-, illetve postegzisztenciájára is rámutat. LINDEMANN, Andreas: »... und der Tod wird nicht mehr sein«: die Zukunft des Todes in der Jesusüberlieferung, bei Paulus und in der Johannesoffenbarung. In Elschenbroich, Julian – de Vries, Johannes (Hrsg.): *Worte der Weissagung: Studien zu Septuaginta und Johannesoffenbarung*. Leipzig, 2014, Evangelische Verlaganstalt, 269. p.

²⁵² A Jel 1,5 és a Jel 1,17–18 összecseng. HOFFMANN, Matthias Reinhard: *The Destroyer and the Lamb: The Relationship between Angelomorphic and Lamb Christology in the Book of Revelation*. Tübingen, 2005, Mohr Siebeck, 213. p. – Almási a Jel 1,17–18 magyarázatakor utal arra, hogy a Jel 1,5-ben a πρωτότοκος kifejezi, hogy „Ő nyitotta meg a halál méhét.” ALMÁSI Tibor: *A Jelenések könyve*. 1. köt., Szokolya, 1998, Gyúró Art-Press, 52. p.

napján (Jézus feltámadása napján) kapta meg (Jel 1,10).²⁵³ Továbbá az Emberfiához²⁵⁴ hasonló alak kinyilvánítja, hogy ő az „élő” (Jel 1,17),²⁵⁵ az „Én vagyok” (Jel 1,17), valamint közli, hogy „halott voltam, de íme, élek örökkön-örökké” (Jel 1,18). Az önkinyilatkoztatása csúcspontján olvassuk: „nálam vannak a halál és a pokol kulcsai” (Jel 1,18).²⁵⁶ Filho arra hívja fel a figyelmet, hogy „János azonosítja a történeti Jézust a kozmikus Krisztussal, akinek uralma a földre és a túlvilágra is kiterjed. A Messiás Jézus mindenek fölött uralkodik: a holtak hazáján, a földön és a mennyen.”²⁵⁷ Kozmikus szempontból szintén lényeges, hogy a Krisztus tekintete a naphoz hasonlítható (Jel 1,16). Ereje a magasság mellett a mélység vonatkozásában is kézzelfogható, mivel Nála van a halál kulcsa.²⁵⁸

4.3.2. Kulshordozók

A kutatók egy része a Jel 1,18-ban lévő kulcsokat a görög-római leírások, mások pedig a zsidó források felől kísérlik megérteni. Bármelyik nyomvonalon is induljunk el, mindegyik esetben központi szerepe van a kozmikus vonatkozásnak.

Az utóbbi idők egyik legnépszerűbb magyarázata Aune nevéhez köthető, aki amellet érvel, hogy a Jel 1,18 kulcsa a görög-római világban ismert Hekaté fontos jellegzetességét tartja a szeme előtt.²⁵⁹ Az istenséget gyakran illették a kulshordozó (κλειδοφόρος: Orph. H. 1,7) jelzővel.²⁶⁰ Ez az általános megjelölés pontosítható, mivel Hekatéra a ᾠδης kulcsa

²⁵³ Nem tudható a kijelentés pontos éve, hónapja, napja. Az időszámítás az égitestekkel van összefüggésben. Az a Krisztus jelenik meg, aki kezében tartja a csillagokat (Jel 1,20). KARRER, Martin (2006): i. m. 240. p.

²⁵⁴ Krisztus az Emberfiához hasonlóként (ὁμοιος υἱὸς ἀνθρώπου Jel 1,13) látatja magát. REYNOLDS, Benjamin E.: *The Apocalyptic Son of Man in the Gospel of John*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck, 84–85. p., NICKELSBURG, Georg E.: *Resurrection, Immortality and Eternal Life in Intertestamental Judaism and Early Christianity*. Cambridge, 2006, Harvard University Press, 310–311. p. – Az Emberfia előre szól a haláláról és feltámadásáról (pl. Mk 8,31; 9,9–12.31; 10,33–34). Továbbá az Emberfia kozmikus vonatkozásban szerepelhet. Hatalma (kulcsa) van a halál fölött (Mt 16,13–28).

²⁵⁵ Vö.: 5Móz 5,26; 1Sám 17,26.36; Jer 10,10; 23,36; Dán 6,27. AUNE, David: *God and Time in the Apocalypse of John*. In Aune, David: *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity*. Tübingen, 2006a, Mohr Siebeck, 268. p.

²⁵⁶ Saját fordítás. – Krisztus mindenható, mivel megölték, de feltámadt (vö.: Jel 5,6). AUNE, David (2005): i. m. 313. p.

²⁵⁷ „John therefore identifies the historical Jesus with the cosmic Christ, whose reign transcends all things of this world and the netherworld. Christ, the Messiah, reigns over all things: in Hades, on Earth and in heaven.” FILHO, José Adriano: *Revelation 1,9–20: John’s vision and prophetic commission. Pistis & Praxis: Teologia e Pastoral*, vol. 5 (2013) no. 2. 454. p. Vö.: LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 182. p.

²⁵⁸ KARRER, Martin: *Johannesoffenbarung*. Patmos Verlag–Vandenhoeck & Ruprecht 2017, Ostfildern, 268–269. p.

²⁵⁹ Hekaté Szelénként (Lunaként) a mennyben, Artemiszként (Dianaként) a földön, Perszephonként (Proserpinaként) a ᾠδης-ban lakozott (Hes. Theog. 412–17; 427; Orph. H. 1,2). AUNE, David (1997–1998): i. m. 104. p. A Jel szerint Krisztus hatalma kiterjed a mennyre, földre és holtak hazájára is.

²⁶⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 104. p.

hordozójaként is tekintettek.²⁶¹ Aune meglátását értékesebbé teszi, hogy az istenség Kis-Ázsia térségében jelentős népszerűségnek örvendett, ezen belül is a Jel megírása korában – a Kr. u. I. század legvégén²⁶² – Hekaté kultusza népszerű volt.²⁶³ Aune szerint a Jel azzal a céllal utal Hekaté ismertetőjére, hogy polemikus élel rámutasson arra, hogy a θάνατος és a ἄδης kulcsát egyedül Krisztus birtokolja.²⁶⁴

Aune észrevételét többen árnyalják, illetve elutasítják.²⁶⁵ Beale szerint is elképzelhető, hogy a szerző szeme előtt ott lebeghetett a Hekaté-kultusz, de más mitologikus alakokkal is kapcsolatba hozható a ἄδης kulcsa.²⁶⁶ A ἄδης kulcsának hordozójaként tekintettek az akkoriak Aiakoszra (Lucian. Dial. mort. 6[20].1.), Plutóra (Paus. Descr. 5,20,3) és Hermészre (Rom. Civ. 2,535) is.²⁶⁷ Emellett Anubis egyiptomi istenség kapcsán is találkozunk ezzel az összekapcsolással (PGM 4,1466; 4,340-42).²⁶⁸

Továbbá felmerül a kérdés, hogy az a Jel, amelyik olyan mélyen merít az Ószövetségből, kizárólag egy görög-római istenség ismertetőjelét tartaná a szeme előtt.²⁶⁹ Számos targumi és rabbinikus szöveg említi, hogy Isten kezében van az élet és a sírok kulcsa (Targ. Paleszt. 5Móz 28,11–12 Targ. Jer. 1Móz 30,22). A Szanh 113a szerint három olyan kulcs van, amelyet Isten birtokol (eső, születés, halál).²⁷⁰ Ennek fényében a Jel azt üzenheti, hogy a ἄδης kulcsát birtokló Krisztus jóval nagyobb erővel rendelkezik, mint Isten egy anyala,²⁷¹ sőt mi több, Ő maga is valóságos Isten.

Zofóniás Apokalipszise 6,11–15 számos ponton hasonlít a Jel 1,12–18 leírására. Bass hívja fel a figyelmet a két szakasz közötti párhuzamra. Zofóniás Apokalipszisében Eremiél, a Jel-ben Krisztus áll a látomás középpontjában. Hasonlóságot jelent, hogy mindkét esetben

²⁶¹ Hekaté a varázslás és mágia istene is. BORING, M. Eugene (1989): i. m. 84. p., WITHERINGTON, Ben III.: *Revelation*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 82. p.

²⁶² BALLA Péter: i. m. 288. p.

²⁶³ A Hekatére a Jel 22,15 magyarázatakor is történik utalás. Az istenség egyik szimbóluma a kutya. A neki szentelt tisztulási rituálé alkalmával kutyaáldozatot is bemutatnak. STRELAN, Rick: "Outside Are the Dogs and the Sorcerers ..." (Revelation 22:15). *Biblical Theology Bulletin*, vol. 33 (2003) no. 4. 148. p.

²⁶⁴ AUNE, David (1997–1998): i. m. 104. p. – Aune fentebbi véleményét több magyarázó is átveszi. STEFANOVIĆ, Ranko: *Revelation of Jesus Christ: Commentary on the Book of Revelation*. Berrien Springs, 2002, Andrews University Press, 97–98. p., THOMAS, Rodney Lawrence: *Magical Motifs in the Book of Revelation*. London, 2010, T&T Clark, 91. p.

²⁶⁵ Az utóbbi kategóriába sorolható: LUNCEFORD, Joe E.: i. m. 40. p.

²⁶⁶ BEALE, G. K. (1999): i. m. 215. p. Vö.: BASS, Justin W.: i. m. 32. p.

²⁶⁷ KOESTER, Craig R.: i. m. 247. p. Aune szerint a Jel a görög-római meggyőződésre ad választ itt. További, görög mitológiából vett párhuzamok: NAGY Viktor: i. m. 61–64. p.

²⁶⁸ GASPARRO, Giulia Sfameni: *Egyptian Theological Lore in PGM IV: a religious-historical commentary*. In Bąkowska-Czerner, Grażyna – Roccati, Alessandro et. al. (Eds.): *The Wisdom of Thoth: Magical Texts in Ancient Mediterranean Civilisations*. Oxford, 2015, Archaeopress, 112. p.

²⁶⁹ THOMAS, Robert I. (1995): i. m. 112. p.

²⁷⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 104. p.

²⁷¹ STUCKENBRUCK, Loren T.: *Angel Veneration & Christology: A Study in Early Judaism & the Christology of the Apocalypse of John*. Mohr Siebeck 1995, Tübingen, 220. p.

a látomásban részesülő térdre esett a központi alak előtt. Ezzel együtt a két beszámoló közötti alapvető eltérésként tartható számon, hogy Krisztus Istenként jelenik meg, mivel elfogadja a dicsőítést (Jel 1,17), ellentétben ZofAp leírásával. Továbbá lényeges megemlítenünk, hogy a ZofAp szerint Eremiélnél a mélység kulcsa is található.²⁷²

Lényegét tekintve bármelyik elképzelést is érezzük hangsúlyosabbnak, a kulcs birtoklása Krisztus isteni voltát teszi egyértelművé. A könyvtárnyi szakirodalmon belül ugyanakkor találkozunk olyannal, amelyik megkérdőjelezi ezt a legkisebb közös nevezőt is. Hoffmann rámutat, hogy a kulcs önmagában nem hangsúlyozza Krisztus istenségét, mivel a Jel 20,1-ben az ἄβυσσος kulcsa egy angyal kezében van.²⁷³

4.3.3. Θάνατος és ἄδης

A ἄδης minden esetben a θάνατος-szal együtt szerepel (Jel 1,18; 6,8; 20,13–14).²⁷⁴ A ἄδης és a θάνατος közös említésére a görög-római iratokban is találunk példát (Eur. Alc. 19.).²⁷⁵ Továbbá a LXX is gyakran kapcsolja össze a két szót (pl. Zsolt 18,6; 116,3; 49,15; Ézs 28,15; Hós 13,14; Sir 48,4–5; 51,6),²⁷⁶ illetve az apokrif iratok számára sem ismeretlen az együttes szóhasználat (ZofAp 6,11–15).

A Jel előfordulásai kapcsán kérdésként fogalmazódhat meg: hogyan viszonyul egymáshoz a két szó? Wall szerint, mivel a ἄδης mindig a θάνατος összefüggésében lelhető fel, ezért a kettő nem különböztethető meg egymástól. „A zsidó mitológia szerint hádész a holtak hazáját jelöli. Ennek fényében a halál és hádész költői redundancia, amely annak bizonyosságát emeli ki, hogy Isten legyőzte a halált Krisztusban.”²⁷⁷ Wall véleménye mellett szól, hogy a ἄδης és a θάνατος a LXX – leginkább költői szövegeiben – parallelizmus részeként szerepel. Ne felejtsük el itt, hogy a Jel egyik kapcsolódó előfordulása sem költői szöveg. Másodszor, a Jel tágabb leírása alapján rá fogunk mutatni, hogy míg a ἄδης a θάνατος, addig a tűz tava (λίμνη τοῦ πυρός) a második halál (δεύτερος θάνατος) összefüggésében szerepel. A két szféra és az ezekhez kapcsolódó halál semmiképpen sem redundancia, hanem lényeges teológiai üzenetet hordoz. Harmadszor, szintén Wall

²⁷² BASS, Justin W.: i. m. 35. p.

²⁷³ HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 215. p.

²⁷⁴ A θάνατος állhat önmagában a ἄδης említése nélkül is (pl. 2,1; 2,23; 9,6; 12,11; 13,3.12; 18,8; 21,4). A második halál fogalmát nem számoltuk ide.

²⁷⁵ Euripidész Kr. e. V. sz-i művében a θάνατος megszemélyesített értelmet, a ἄδης pedig lokális értelemet hordoz.

²⁷⁶ Az előfordulások többsége parallelizmus részeként hozza a szavakat.

²⁷⁷ „According to Jewish mythology, Hades is the place of the dead. In this light, the phrase, dead and Hades, is a poetic redundancy, emphasizing the certainty of God’s triumph over death in Christ.” WALL, Robert W.: *Revelation*. Peabody, 1991, Hendrickson, 65. p.

véleményét árnyalja, hogy a görög-római felfogás szerint a két szó megkülönböztethető fogalmat jelöl.

Wall véleményét többen nem fogadják el. Aune és Thomas – a Jel 1,18 kapcsán – úgy látja, hogy a két szó között különbség tehető. Meglátásuk szerint a Jel 1,18 azt üzeni, hogy Krisztus a halál és a holtak hazájában lévők felett is Úr.²⁷⁸ Blount szerint a θάνατος az a személy, aki az emberi élet lényegét ellopja, a ᾠδης pedig az a hely, ahol az emberi lelkek raboskodnak.²⁷⁹ Az egyén tehát a θάνατος megízlelését követően kerül a ᾠδης-ba (vagy ᾠδης-hoz). Minderre az a Jel 6,7–8 mutat rá legvilágosabban, ahol a negyedik lovast szimbolizáló θάνατος pusztítása következtében kerülnek a meghaltak a ᾠδης-ba. Ugyancsak ezt igazolja a Jel 9,6 leírása, ahol θάνατος elfutása következtében ᾠδης-ről sem beszélhetünk.

4.3.4. Térbeli értelem

Számos egymásnak ellentmondó kísérlet mutatja a „τάς κλεις τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ᾠδου” (Jel 1,18) feloldásának a nehézségét. A legfőbb kérdést az jelenti, hogy *genitivus objectivus* (vagy *locativus*) vagy *genitivus subjectivus* (vagy *possessivus*) értelemben vegyük-e a nyelvtani szerkezetet? Az előbbi lehetőség szerint a lokális,²⁸⁰ az utóbbi szerint a megszemélyesített értelem az elfogadható.²⁸¹ A válaszadást tovább nehezíti, hogy egyesek szerint a fogalompár hordozhat lokális (Jel 20,13) és megszemélyesített értelmet is (Jel 20,14).²⁸²

A nehézségek ellenére legtöbben határozott állást foglalnak.²⁸³ Sokak szerint kizárólag a megszemélyesített értelemről beszélhetünk a Jel-ben.²⁸⁴ Jóllehet a görög-római előfordulások fényében ez az állítás is igazolható, azonban a zsidó iratok, különösen az Ószövetség fényében, nehezebben képviselhető mindez.²⁸⁵ Emellett többen az újszövetségi

²⁷⁸ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1103. p., THOMAS, Rodney Lawrence (2010): i. m. 92. p.

²⁷⁹ BLOUNT, Brian K.: i. m. 46. p., 374. p.

²⁸⁰ A kulccsal lehetséges a halál és a holtak hazája ajtajának nyitása.

²⁸¹ A θάνατος és a ᾠδης által birtokolt kulcs. PRIGENT, Pierre: *Commentary on the Apocalypse of St. John*. Tübingen, 2004, Mohr Siebeck, 142–143. p. Az utóbbi lehetőségből következik, hogy a Jel olyan hatalmasságra (hatalmasságokra) utal, aki kézben tartotta az alvilág kulcsait. GERÉB Zsolt: A Jelenések könyvének magyarázata. I–V. fejezet. In Geréb Zsolt: *Újszövetségi tanulmányok*. Nagyvárad, 2005, Partium, 45. p., MAIER, Gerhard (2009): i. m. 126. p.

²⁸² THOMAS, Rodney Lawrence (2010): i. m. 85. p.

²⁸³ Emerson bár – vállaltan is Bass monográfiájára támaszkodva – a megszemélyesített értelmezést fogadja el, de jelzi, hogy a térbeli értelmezést sem tartja elképzelhetetlennek. EMERSON, Matthew Y.: i. m. 52. p.

²⁸⁴ BASS, Justin W.: i. m. 107. p., CHARLES, Robert H.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John*. Vol. 1–2, Edinburgh, 1920, T. & T. Clark, 169. p., HENNING, Meghan: i. m. 132–133. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 722. p.

²⁸⁵ Charles a Hós 13,14-re utalva (ahol számos fogalom megszemélyesített formában szerepel) a megszemélyesített értelmet támogatja. De két targumi szövegen keresztül is arra rámutat, hogy a kulcs személyekhez köthető (Tg. 1Móz 30,22; Tg. 5Móz 28,12). CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 32–33. p.

előfordulások szempontjából tesznek kísérletet a megszemélyesített értelem igazolására. Találkozunk olyan véleménnyel, mely szerint az Újszövetségben a θάνατος akkor rendelkezik névelővel, amikor megszemélyesített értelmet hordoz.²⁸⁶ Brütsch megjegyzi, hogy a perszonifikáció erősítheti azt az elképzelést, hogy Krisztusnak küzdenie kellett a kulcsért.²⁸⁷

Emellett többen a lokális értelem mellett törnek lándzsát.²⁸⁸ Aune hosszas vizsgálatot követően rámutat arra, hogy egyetlen olyan szövegről sem tudunk, ahol a (megszemélyesített) θάνατος kezében kulcs lett volna. Továbbá megszemélyesített értelmű ᾄδης-ről is kevés helyen olvasunk (pl. Paus. 5,20,3).²⁸⁹ Ellenben a kulcs mellett gondolhatunk a πύλαι ᾄδου, azaz a hádész kapui kapcsolódó kifejezésre. Mindezt ismeri az Ószövetség (לִּי וְעַיִן עֵז 38,10),²⁹⁰ illetve a görög kifejezés (πύλας ᾄδου, ill. πύλαι ᾄδου) a későbbi zsidó irodalomban is fellelhető (Bölcs 16,13, SalZsolt 16,2 stb.), mindegyik előfordulásban a holtak hazájaként jelenik meg.

Az előbbiek alapján mi is a lokális értelmet tartjuk elfogadhatónak.²⁹¹ A legfőbb érünk – ahogy a Jel kozmológiájáról szólva rámutattunk – a Jel szövegösszefüggésében lelhető fel. A Jel felfogása szerint a világmindenség részei kapukkal különülnek el egymástól. A kapuk arra utalnak, hogy egy kulcs birtokában lehet átjutni ezeken. Láthatjuk,

²⁸⁶ BLASS, Friedrich – DEBRUNNER, Albert: *Grammatik des Neutestamentlichen Griechisch*. Göttingen, 1959, Vandenhoeck & Ruprecht, 259. p.

²⁸⁷ BRÜTSCH, C.: *Die Offenbarung Jesu Christi*. Vol. 1., 1970, Zwingli Verlag, 95. p. Jeremias szerint Krisztus küzdelem révén szerezte meg a kulcsot. Jeremias hozzáteszi, hogy ez összekapcsolódik az Ő halálával és feltámadásával (Jel 1,18a). JEREMIAS, Joachim: κλεις. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 746. p.

²⁸⁸ BAUER, Thomas Johann: *Das tausendjährige Messiasreich der Johannesoffenbarung 19,11–21,8*. Berlin–New York, 2007, de Gruyter, 228. p., FANNING III, Buist M.: i. m. 104. p., HUBER, Konrad (2017b): i. m. 151. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 247. p., LADD, George Eldon: *A Commentary on the Revelation of John*. Grand Rapids, 1993, Eerdmans, 258. p., MÜLLER, Ulrich B.: i. m. 85. p., PAUL, Ian (2018): i. m. 176. p., SMALLEY, Stephen S.: i. m. 56. p.

²⁸⁹ AUNE, David (1997–1998): i. m. 103. p.

²⁹⁰ Mindez rokon a מֶנַח וְעַיִן עֵז (Zsolt 9,14; 107,18; Jób 38,17), illetve a שְׁעָרֵי צִלְמֹנָה (Jób 38,17) kifejezésekkel. JEREMIAS, Joachim: πύλη. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 6. Stuttgart, 1959, Kohlhammer, 924. p.

²⁹¹ Jeremias szerint ᾄδης térbeli értelmezése idegen az Újszövetség (vö.: 1Kor 15,26; 54–56) különösképpen a Jel szóhasználatától. JEREMIAS, J. (1939): i. m. 746. p. Továbbá: BEASLEY–MURRAY, George R.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1983, Eerdmans, 68. p., BOUSSET, Wilhelm: *Die Offenbarung Johannis*. Göttingen, 1906, Vandenhoeck & Ruprecht, 198. p., LAMBRECHT, Jan: *Final Judgments and Ultimate Blessings: The Climactic Visions of Revelation 20,11–21,8*. *Biblica*, vol. 81 (2000) no. 3. 364. p., LOHSE, Eduard: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 1988, Vandenhoeck & Ruprecht, 22–23. p., ROLOFF, Jürgen: *Die Offenbarung des Johannes*. Zürich, 1984, Theologischer Verlag, 44. p. – Az Újszövetség egésze lokális értelemben használja a fogalmat. NAGY ANTAL MIHÁLY: i. m. 1036. p.. Találkozunk olyan véleménnyel is, hogy kizárólag a Jel 1,18 esetében beszélhetünk lokális értelemről. GIESEN, Heinz: i. m. 221. p. Hasonlóképpen látja ezt Paulsen is, aki az alábbi fordítást javasolja: „ich habe die Schlüssel zum Tod und zum Hades.” PAULSEN, Thomas: i. m. 6. p.

hogy egy-egy angyal, illetve Krisztus birtokolja azt a kulcsot, amely a bejutáshoz szükséges.²⁹²

A Jel-t vizsgálva számos példára gondolhatunk itt. Legelőször is arra, hogy János legelső mennyei látomását megelőzően egy nyitott ajtón keresztül léphetett be a mennyekbe (Jel 4,1).²⁹³ Láttuk, hogy Dávid kulcsa Krisztus kezében van (Jel 3,7). Továbbá, az ἄβυσσος is kapukkal rendelkezik (Jel 9,1–2; 20,1–3). A holtak hazája kapcsán is láthatjuk, hogy mindez egy föld alatti börtönre emlékeztet (Jel 20,13). Továbbá az új Jeruzsálem is kapukkal rendelkezik majd. Végül pedig korábban is rámutattunk, a Jel-ben a kulcs minden esetben térbeli összefüggésben szerepel.

4.3.5. A halál felett diadalmaskodó élet

Jóllehet Brütsch és Maier szerint a Jel 1,18 nem mutat rá egyértelműen, hogy Krisztus miként szerezte meg a θάνατος és a ἄδης kulcsát,²⁹⁴ de számos magyarázó véleményét elfogadva úgy látjuk, hogy a kulcsok megszerzése Krisztus halála és feltámadása összefüggésében nyer értelmet.²⁹⁵

Többen az Újszövetségre utalva keresnek esetleges kapcsolópontokat. A Jn 10,7–10 a Jel 1,18 szempontjából párhuzamot jelenthet. Jézus a Jn 10,7-ben egy, a kulcshoz hasonló szimbólummal, az ajtó (θύρα) képével utal magára. A Jel 1,18-hoz hasonlóan bátorítást jelent, hogy a Krisztust követők részesülhetnek a megmenekülés és az élet ajándékában, hiszen Ő az, aki ki tudja nyitni és be tudja zárni a halál ajtajait.²⁹⁶ Az előbbi versnél konkrétabb párhuzamot jelent az ApCsel 2,31 és a Róm 10,7.²⁹⁷

Ahogy a szöveggörnyezetről szólva is érzékeltettük, a Jel 1,18 egésze mutat rá leginkább a feltámadásra. A Jel 1,18a („halott voltam [ἐγενόμην], de íme, élek [ζῶν]

²⁹² THOMAS, Rodney Lawrence: *Magical Motives in the Book of Revelation*, doktori disszertáció, 2007, Durham University Press, 98–99. p. – Egyes szövegek szerint Isten angyala át tudja törni a ἄδης kapuit (SibOr 2,280–95).

²⁹³ Több bibliai (Ézs 38,10; Mt 16,18), deuterokanonikus (Bölcs 16), extra biblikus (SibOr 2,280–95), rabbinikus (b. Hag. 12b; 2Én 42; Pirqé R. El. 34b.; Taan 2a) szöveg kiemeli, hogy a holtak hazája kapukkal rendelkezik. Emellett a halál vonatkozásában is találkozunk hasonló szöveggel (שערי מות 1QH^a 14,27).

²⁹⁴ BRÜTSCH, C.: i. m. 95–96. p., MAIER, Gerhard (2009): i. m. 127. p.

²⁹⁵ AUNE, David (2005): i. m. 313. p., BOLYKI János (é.n.): i. m. 26. p., EMERSON, Matthew Y.: i. m. 53. p., HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 128. p., KARNER Károly: *Apokalipszis*. Magánkiadás, 1974, Bécs, 52. p., KUYKENDALL, Michael (2019): i. m. 48. p., LEE, Hee Youl: *Dynamic Reading of the Holy Spirit in Revelation: A Theological Reflection on the Functional Role of the Holy Spirit in the Narrative*. Bristol, 2011, University of Bristol, 147. p., STEWART, Alexander: i. m. 193. p., THOMAS, Robert I.: *Revelation 1–7: An Exegetical Commentary*. Chicago, 1992, Moody, 120. p., VAN DEN BRINK, J. E.: i. m.: 17., 103–104. p., 307–310. p.

²⁹⁶ THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 119. p.

²⁹⁷ PERES Imre: *Apocalypsis Homeri: Homeroszi motívumok a Jelenések könyvében*. In Nagy Antal (Szerk.): *Napkeletől napnyugatig: Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest, 1999, Lux, 147. p.

örökkön-örökké”) rávilágít, hogy Krisztus halála és feltámadása összefüggésében olvasunk a kulcsokról. Minderre világosan rámutat ennek megfogalmazása. Az aoristos érzékelteti, hogy Krisztus egy adott ponton halott volt (ἐγενόμην), de az imperfectum nyilvánvalóvá teszi, hogy Krisztus az önkijelentésekor nem halott, hanem élő (ζῶν).²⁹⁸ Ezt még inkább érzékelteti az „örökké” jelző. Emellett a Jel 1,18 vonalvezetése is sokatmondó: „Halál – élet – kulcs birtoklása.”²⁹⁹

Middleton jegyzi meg, hogy nem a halál uralja az emberek végzetét. Éppen ezért nem kell félni a haláltól és a mártíromságtól, mert a halál kulcsa Krisztus kezében van. A bibliai hely tehát a bizonyágtevők bátorítása céljából fogalmazódott meg.³⁰⁰ „Jézusnak azon ábrázolása, mely szerint a világ ura és hogy az apokaliptikus események kozmikus ura, a halálára való utalásra vezethető vissza.”³⁰¹ Mindez kiegészíthető azzal, hogy a Jel 1,18-ban lévő időű célja a figyelem felhívása. János mellett a Jel olvasóit is személyesen megszólítja.³⁰²

Mivel Krisztus diadalmaskodott a halál felett, és hatalma van arra, hogy másokat is feltámasszon, a halálig tartó hűségre hívva a követőit (Jel 2,10).³⁰³ Krisztusnak a halál és az elmúlás feletti hatalma a Jel 21,4 (és a Jel 20,14–15) megfogalmazásában ér céljához, amikor a régi és az új teremtés peremén a θάνατος és a ἄδης mint megszemélyesített entitás, illetve mint föld alatti régió is eltöröltetik.

4.4. Jel 6,7–8

4.4.1. Szövegkörnyezet

A Jel 4,7-ben a mennybe bepillantva olvassuk, hogy Isten trónusa előtt négy élőlény (oroszlán, bika, ember, sas) áll.³⁰⁴ Párhuzamként fogható fel, hogy a Jel 6,1–8 leírásában is

²⁹⁸ THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 83. p.

²⁹⁹ „Tod – Leben – Schlüsselgewalt” HOLTZ, Traugott (1971): i. m. 84. p. Vö.: FEE, Gordon D.: *Revelation*. Eugene, 2011, Wipf & Stock, 20. p.

³⁰⁰ MIDDLETON, Paul: *Radical Martyrdom and Cosmic Conflict in Early Christianity*. London, 2006, T&T Clark, 169. p.

³⁰¹ „Die Stellung des Christus als Kyrios der Welt und kosmischer Herr der apokalyptischen Geschehnisse mit der Begründung in seinem Tode ausgedrückt wird.” HOLTZ, Traugott (1971): i. m. 80. p.

³⁰² KARRER, Martin: *Johannesoffenbarung*. Patmos Verlag–Vandenhoeck & Ruprecht 2017, Ostfildern, 269. p.

³⁰³ GANOONE, Diop: Jesus Christ in the Midst of His People: A Study of Revelation 1:9–22. *Journal of the Adventist Theological Society*. vol. 8 (1997) no. 1–2. 48. p. Vö.: BUCHANAN, George Wesley: i. m. 75. p.

³⁰⁴ A Jel 4–5 és az egységünk összetartozásáról szól: BÖCHER, Otto: *Johannes-Offenbarung und Kirchenbau: das Gotteshaus als Himmelsstadt*. Neukirchen-Vluyn–Ostfildern, 2010, Neukirchener–Patmos, 46. p. Vö.: MARTIN, Thomas W.: Angels Run Amok: A Literary-Theological Reassessment of the Violence against Creation in the Book of Revelation. *Canadian-American Theological Review*, vol. 5 (2016) no. 1. 25–42. p.

négy élőlényel találkozunk. Minden egyes (mennyei) pecsét feltörését követően egy-egy élőlény szólítja elő a pusztító lovasokat (Jel 6,1.3.5.7). Bár a szöveg nem mutat rá egyértelműen, de többekkel együtt feltételezzük, hogy az egyes lovasokat más-más élőlény hívja elő, mégpedig a Jel 4,7 sorrendisége alapján (az első lovast az első élőlény, és így tovább). Így a Jel 6,7-ben színrelépő negyedik élőlény azonos lehet a Jel 4,7 negyedik szimbolikus, repülő sashoz hasonló lényével.³⁰⁵ Mindezt a Jel szövegkörnyezete is igazolja. A csapásokat és ezek üzeneteit is összefüggésbe hozhatjuk az aktuálisan színrelépő élőlényekkel. A sashoz hasonló alak, illetve a θάνατος és a ἄδης fellépése között is kapcsoló pont fedezhető fel. A Jel 19,17–21-ben, a Bárány, illetve a fenevad és a hamis próféta küzdelmét követően arról értesülünk, hogy a legyőzöttek holttesteit az égi madarak falják fel. Látható, hogy mindkét esetben megjelenik a pusztulás.

Továbbá, a Jel 4–5 jelentősen tompítja a Jel 6,1–8 leírásának az életét. A Jel 5,9-ben olvashatjuk, hogy egyedül a Bárány Jézus méltó arra, hogy az Atya kezéből átvegye a könyvet és feltörje annak a pecsétjeit. Mindez azt jelenti, hogy Krisztusnak hatalma van a θάνατος és a ἄδης ereje felett is.³⁰⁶

A Jel 6,7–8 a Jel 1,17–18 olvasatában is jól értelmezhető. Először is egy ellentétes irányú kozmikus mozgásra figyelhetünk fel. Míg a Jel 1,17–18-ban Krisztus ki tudott lépni a halál ajtóin, addig jelen versekben a halál lép ki a ἄδης kapuján, hogy minél többeket magával ragadhasson. Mindemellett lényeges, hogy Krisztus itt is kezében tartja a θάνατος és a ἄδης kulcsait. Mindez abból látható, hogy a pusztító hatalmak ereje a föld negyedrésszére terjedhet ki (Jel 6,7–8). Beale szerint mivel Krisztusnál van a θάνατος és a ἄδης kulcsa, ezért itt Krisztus eszközeként jelennek meg.³⁰⁷ Végül pedig kozmológiai szempontból figyelemre méltó, hogy a tágabb szövegkörnyezet mellett a Jel 6,7–8-t olvasva is feltárul előttünk a menny, a föld és a holtak hazája is.

Az első négy pecsétről szóló leírás összefüggő egységet alkot (Jel 6,1–8). Krisztus a pecsétek feltörőjeként irányítja az eseményeket. A pecsétek feltörését követően az ἔργου imperativusszal találkozunk (Jel 6,1.3.5.7). Az Isten trónusa körüli élőlények (Jel 4,7) hívják

³⁰⁵ DOUKHAN, Jacques: *Secrets of Revelation: The Apocalypse Through Hebrew Eyes*. Hagerstown, 2002, Review and Herald, 62. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 234. p. Vö.: LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 298. p. Hangsúlyos továbbá, hogy Krisztus mint Bárány töri fel a pecsétet. KOCSIS Imre: *A Bárány-Krisztus dicsőítése a Jel 5,9-14-ben*. In Kuminetz Géza (Szerk.): *Lángolt a szívünk... (Lk 24,32): a hetvenéves Takács Gyula köszöntése*. Budapest, 2017, Szent István Társulat, 87–89. p.

³⁰⁶ A pecsétek felkészítenek Isten súlyosabb büntetésére. LAMBRECHT, Jan: *The Opening of the Seals* (Rev 6,1–8,6). *Biblica*, vol. 79 (1998) no. 2. 209. p.

³⁰⁷ BEALE, G. K. (1999): i. m. 385. p.

elő a lovasokat.³⁰⁸ A pecsét feltörése és a felszólítás rámutat, hogy akkor kerülhet sor a csapásokra, amikor erre Isten parancsot ad, mivel az élőlények közvetlenül színe előtt állnak.

Egyesek szerint a csapások tartalmi szempontból is összekapcsolhatók. Müller úgy látja, hogy a csapások egymásból következnek. A győzelmet (Jel 6,2)³⁰⁹ vérontás követi (Jel 6,4), melynek eredménye az éhínség és gazdasági nehézségek (Jel 6,5–6), végül pedig a halál teljeseedik ki (Jel 6,8).³¹⁰ Az olvasat szerint a θάνατος és a ἄδης pusztítása a Jel 6,1–8 egészének a betetőzése. A θάνατος és a ἄδης nem (csupán) pusztít, hanem a korábbi csapások alkalmával megöltek is magukhoz veszik. Jómagam azokkal értek egyet, akik szerint a θάνατος és a ἄδης pusztítása nem az előzőek summázásaként érthető, hanem külön csapásként jelenik meg. Ezt erősíti a Jel 6,8 második fele, amely kifejezi, hogy a negyedik csapás újat hoz az eddigiekhez képest.³¹¹

A negyedik pecsét több ponton eltér a megelőzőektől. Először is, kizárólag a negyedik lovas nevére értesülünk (θάνατος).³¹² Másodsor, az első három lovas egy-egy lényeges szimbólummal a kezében lép színre (új Jel 6,2; kard Jel 6,4; mérleg Jel 6,5). Ezzel szemben nem olvasunk arról, hogy a negyedik lovasnál bármi is találatna.³¹³ Végül pedig, kizárólag a negyedik csapást elhozók esetében olvasunk arról, hogy a hatalmuk a föld negyedére terjedhet ki.³¹⁴

4.4.2. A halált hozó negyedik ló és lovasa(i)

A negyedik lovas a negyedik pecsét feltörése után lép színre, hogy a föld negyedét négy csapással sújtsa. Legyen bármilyen súlyos a θάνατος és a ἄδης pusztítása, mégsem léphetnek fel teljhatalommal. A pusztításuk korlátozott, mivel ez a föld negyedére terjedhet ki.³¹⁵ Hatalmunk (ἐξουσία) nem abszolút, hanem „ἐξουσία ἐπὶ τὸ τέταρον τῆς γῆς.” Látható ebből, hogy a hatáskörük a kozmosz egy meghatározott szeletére, a földre terjed ki. Kirajzolódik

³⁰⁸ Több kézirat (pl. 8, 046, 1006, 1611, 1841) az ἔρχου helyett az „ἔρχου καὶ ἴδε” kifejezést hozza a Jel 6,1.3.5.7 esetében. Az imperativusok így a narrátort, nem pedig a lovasokat szólítják meg.

³⁰⁹ Az első lovas nem azonos a Jel 19,11–21 lovasával. BÖCHER, Otto (2010): i. m. 47. p.

³¹⁰ MÜLLER, Ulrich B.: i. m. 169. p.

³¹¹ LAMBRECHT, Jan (1998): i. m. 208. p.

³¹² DÉR Katalin: *A Jelenések könyve*, Budapest. 2014, Kairosz, 153. p., NILS, Lund: *Studies in the Book of Revelation*. Chicago, 1955, Covenant Press, 81. p.

³¹³ LUPIERI, Edmondo F.: *A Commentary on the Apocalypse of John*. Grand Rapids, 2006, Eerdmans, 143–144. p.

³¹⁴ FANNING III, Buist M.: i. m. 244. p.

³¹⁵ A föld negyedrésze nem csupán a negyedik lovas, hanem az összes lovas korlátozottságára is utalhat. GONZÁLEZ, Catherine Gunsalus – GONZÁLEZ, Justo L.: i. m. 49–50. p.

továbbá, hogy a földnek is csak a negyedrésztől korlátozódhat, ráadásul a negyedik pecsét feltörése után.³¹⁶

Mindez azért is lényeges, mert a Jel-ben a négyes szám a földi szféra és a teremtés összefüggésében szerepel. A Jel akkor használja a négyes számot, amikor a teremtés teljes bevonódását kívánja nyomatékosítani. A földnek négy sarka van, és négy szél fúj innen (Jel 7,1; 20,8). Az Isten trónusa előtti négy élőlény a teremtés egészét képviseli (Jel 4,6.8; 5,6.8.14). Négy angyal tartja vissza a négy szelet (Jel 7,1), és négy angyal indult útjára az Eufrátesztől (Jel 9,14–15).³¹⁷ Ebben a keretben még hangsúlyosabb, hogy Isten a föld negyedére korlátozza a θάνατος és a ἄδης működését.³¹⁸

Az előbbi megállapítások után komoly értelmezési nehézségekkel találkozunk. Legelőször is nem egyértelmű a negyedik lovas színét jelölő χλωρός lefordítása. Találkozunk a fakó, a szürke, a zöld, a zöldes és a sárga lehetőségekkel. Lupieri szerint a zöldre kell gondoljunk. Véleménye szerint a szín az áldozatokkal kapcsolatban hordoz üzenetet, mivel zöld (és sárga) színű lehet a járványok alkalmával a temetetlen holttestek színe.³¹⁹ Mindezt igazolni látszik, hogy a χλωρός vonatkozhatott beteg emberek arcának a színére (Hippoc. Progn. 2),³²⁰ illetve a holttest színét is kifejezhette.³²¹ Ladd a szürke, esetleg fakó lehetőség mellett tör lándzsát.³²² Ladd szerint a színek a félelmet testesítik meg.³²³ Ladd meglátása igazolást nyerhet több antik szöveg fényében is (Hom. Il. 7,479; Hom. Od. 11,43; 633).³²⁴ Az előbbi lehetőségek mellett szükséges, hogy a Jel 6,1–8-ra utaljunk, mivel minden egyes lovas színét felfedi a szöveg. Ezek kapcsán felfigyelhetünk arra, hogy mind a négy lovas esetében a szín összefügg az általuk hozott csapással: a fehér a győzelmet, a piros a

³¹⁶ Gondolhatunk a Bölcs 1,14-re, mely szerint a földön nem a ἄδης uralkodik („οὐτε ἄδου βασιλειον ἐπὶ γῆς”).

³¹⁷ RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 29. p.

³¹⁸ A hamadik lovas kapcsán is találkozunk korlátozással (Jel 6,6). PALMER, Earl F.: *1, 2, 3 John, Revelation*. Waco, 1982, Word Books, 177. p.

³¹⁹ LUPIERI, Edmondo F.: i. m. 143. p., MORRIS, Leon: i. m. 104. p. Vö.: VANNI, Ugo: Hope witnessed in the Book of Revelation. *Proceedings of the Irish Biblical Association*, vol. 32 (2009) no. 1. 80. p. – Általánosságban kapcsolja össze a fakó színt a holttestekkel: SICKENBERGER, Joseph: *Erklärung der Johannesapokalypse*. Bonn, 1942, Hanstein, 82. p.

³²⁰ Harrington a „sickly pale” fordítást javasolja. HARRINGTON, Wilfrid J.: *Revelation*. Collegeville, 2008, Liturgical Press, 90. p. – A Jel 8,7, illetve 9,4 ben χλωρός a fű (χόρτος) összefüggésében szerepel.

³²¹ METZGER, Bruce M.: *Breaking the Code: Understanding the Book of Revelation*. Nashville, 1999, Abingdon Press, 58. p., THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 158. p.

³²² A hamuszürke (*ashen*) lehetőséggel is találkozunk. FULLER, J William: "I Will Not Erase His Name from the Book of Life" (Revelation 3:5). *The Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 26 (1983) no. 3. 302. p.

³²³ LADD, George Eldon: i. m. 101. p.

³²⁴ AUNE, David (1997–1998): i. m. 400–401. p. – A fakó szín kapcsán gondolhatunk arra is, hogy a ἄδης eredetileg azt jelenthette: láthatatlan.

vérontást (pl. 2Kir 3,22–23), a fekete az éhínséget (Targ. Jer. 14,2), a χλωρός pedig a halált ábrázolja ki.³²⁵

A Jel tanúságtétele szerint a θάνατος³²⁶ a negyedik ló lovasa, akit a ἄδης követ (ἠκολούθει).³²⁷ Legtöbb magyarázat kizárólag arra keresi a választ, hogy a két szereplő hogyan viszonyul egymáshoz (rövidesen mi is érintjük majd a kérdést), de elsikkad annak a nyomatékosítása, hogy nem beszélhetünk a θάνατος és a ἄδης azonosságáról. Mindez azért is lényeges, mert néhány kézirat a „ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία” (Jel 6,8) helyett a „ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία” (pl. 046, 1611, 1854) változatot tartalmazza. A kéziratok alapján feltételezhető, hogy néhány szöveg az azonosítás mellett teszi le voksát. Azonban az előbbi – erősebb és nehezebben érthető szöveghagyomány által támogatott – olvasat jelzi, hogy a θάνατος és a ἄδης egymástól megkülönböztethető.

A kortárs kutatók egy része szerint a Jel 6,8 kizárólag a θάνατος-ra utal. Az itt szereplő ἄδης-re többen betoldásként tekintenek. Mivel itt egy lóval találkozunk, többen arra a következtetésre jutnak, hogy egy lóhoz egyetlen lovasként a θάνατος társul.³²⁸ Bár lentebb is érintjük a problémát, a θάνατος és a ἄδης megkülönböztethetősége egy kontextuális példán keresztül is igazolható. A Jel 19,11–15-ben is találkozunk két, egymást követő alakkal. A mennyből alászállva elől halad fehér lovon az, akinek neve azt jelenti: Hű és Igaz (Jel 19,11). A fehér lovon ülőt pedig mennyei seregek követték (ἠκολούθει). Betoldásról azért sem beszélhetünk, mert a θάνατος és a ἄδης együttes említésére más helyen is találunk példát (Jel 1,18; 20,13.14).³²⁹

A további válaszadásban segít, ha a Jel 1,17–18 magyarázatához hasonlóan megvizsgáljuk, hogy a θάνατος és a ἄδης lokális vagy megszemélyesített értelemben használatos-e? Mivel a θάνατος lovon érkezik, és emberi tulajdonságokkal rendelkezik, ezért legtöbbször a megszemélyesített értelem mellett teszik le a voksukat.³³⁰ Érdekességként utalhatunk Robinson és Pierpont szövegkiadására, ahol a θάνατος (a Jel 1,18-at leszámítva)

³²⁵ MOUNCE, Robert H.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1977, Eerdmans, 152. p.

³²⁶ A κ és a C elhagyja a ó névelőt a θάνατος elől. Továbbá a negyedik lovat ἄθάνατος-nak nevezi.

³²⁷ Wall így fordítja az egységet: „Hades was following close behind him.” WALL, Robert W.: i. m. 110. p.

³²⁸ Az utóbbi vélemény támogatói: AUNE, David (1997–1998): i. m. 401. p., CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 274. p., LOHMEYER, Ernst: *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen, 1926, Mohr Siebeck, 59. p.

³²⁹ HANGYAS Laszlo: *The Use and Abuse of Authority: an Investigation of the [Exousia]*. Berrien Springs, 1997, doktori disszertáció, 170. p.

³³⁰ A Jel 1,18 vizsgálatakor utaltunk Charles véleményére, aki szerint a Jel-ben a két fogalom megszemélyesített értelemű. CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 169. p., HANGYAS Laszlo: i. m. 167. p., III. HEIL, John Paul: The Fifth Seal (Rev 6,9–11) as a Key to the Book of Revelation. *Biblica*, vol. 74 (1993) no. 228. p., BOUSSET, Wilhelm: i. m. 268. p. – Smalley kizárólag itt látja úgy, hogy a Jel-ben ἄδης inkább megszemélyesített értelmet hordoz. SMALLEY, Stephen S.: i. m. 56. p.

a ἄδης összefüggésében nagy kezdőbetűvel szerepel.³³¹ Mi is elfogadhatónak tartjuk itt a többségi véleményt, mivel az első három pecsét feltörésekor is a megszemélyesített értelem tárul elénk. Továbbá a Jel 6,8-ban szereplő „ὄνομα αὐτῶ” is aláhúzza a megszemélyesített értelmet. A Jel 9,11-ben is találkozunk ezzel, mégpedig az Ἐβαδδών említésekor. Mindemellett Jn is említi az „ὄνομα αὐτῶ” kifejezést, amely (Keresztelő) János (Jn 1,6)³³² és Nikodémus (Jn 3,1)³³³ említésekor csendül fel.³³⁴

A ἄδης kapcsán viszont a lokális jelleget érezhetjük többekkel együtt markánsabbnak.³³⁵ A ἄδης lokális értelme magyarázatot adhat arra, hogy a bibliai hely miért egy lóról és lovasról számol be.³³⁶ Moř szerint mindezt megerősíti az „ἠκολούθει μετ’ αὐτοῦ” megfogalmazás. Mindezt kifejezi, hogy egy lovassal, mégpedig a θάνατος-szal találkozunk. Emellett a ἄδης a θάνατος feltűnésének következményeként fogható fel. Moř szerint: „A halál színrelépésekor mindig az adott hely Hádésszá – holtak hazájává – válik.”³³⁷ Véleményünk szerint a holtak hazája lokális értelemben szerepel, nem pedig általánosságban a gyötrelem kifejezésére szolgál (vö.: Jel 9,1–12 magyarázata). Powell véleményét elfogadva mi is úgy látjuk, hogy „a halál a megtapasztalás, a hódész pedig a végállomás.”³³⁸

4.4.3. Ószövetségi párhuzamok

A θάνατος és a ἄδης a negyedik pecsét feltörése után négy csapás által fejt ki a pusztítását (Jel 6,8). Visszautalhatunk itt a ἄδης (esetleges) etimológiájára, mely szerint a szó a láthatatlan jelentésből eredhet. A láthatatlan ἄδης léte és ereje a csapásokon keresztül válik

³³¹ PIERPONT, William G. – ROBINSON, Maurice A. (Eds.): *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*, Chilton Book, 2005, Southborough, 505. p., 527. p.

³³² A Jn 1,6 szerint: „ὄνομα αὐτῶ Ἰωάννης.”

³³³ „Νικόδημος ὄνομα αὐτῶ.”

³³⁴ Mások is rámutatnak, hogy az „ὄνομα αὐτῶ” kifejezés mindkét jánosi iratban is előfordul. MOULTON, James Hope – FRANCIS, Howard Wilbert, et al.: *Grammar of New Testament Greek*. Vol. 4., Edinburgh, 2000 T & T Clark, 155. p.

³³⁵ AUNE, David (1997–1998): i. m. 401. p., KISTEMAKER, Simon J.: i. m. 101. p., LINDEMANN, Andreas: i. m. 272. p., MÜLLER, Ulrich B.: i. m. 169. p., PAUL, Ian (2018): i. m. 176. p.

³³⁶ Az amfiteátrumban a hóhérok alvilági isteneket ábrázoló maszkokban vonszolták ki a holttesteket. Stauffer szerint a ἄδης a négy lovas pusztítása után érkezett meg. A küzdelmeket követő és az arénába bevonuló hóhérokhoz hasonlóan a holttestek elszállítása a feladata. STAUFFER, E.: *Christ And The Caesars: Historical Sketches*. Philadelphia, 1955, The Westminster Press, 185. p.

³³⁷ „Wherever Death hits, the place becomes Hades—the place of the dead.” MOŘ, Laurențiu Florentin: *Morphological and Syntactical Irregularities in the Book of Revelation: A Greek Hypothesis*. Leiden–Boston, 2015, Brill, 138. p.

³³⁸ „Death is the experience and hades is the destination.” POWELL, Charles E.: Progression Versus Recapitulation in Revelation 20:1–6: Some Overlooked Arguments. *Bibliotheca Sacra*, vol. 163 (2006) no. 1. 99. p. – Mások szerint a ἄδης is megszemélyesített értelemben veendő. AUNE, David: *The Apocalypse of John and Graeco-Roman Revelatory Magic*. In Aune, David: *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity*. Tübingen, 2006b, Mohr Siebeck, 353. p., HANGYAS László: i. m. 167. p.

keserű valósággá. A négy csapás pedig: a kard általi halál, az éhínség, a dögvész és a vadállatok pusztítása.

Chilton rámutat, hogy a Jel 6,8 négy csapása³³⁹ a 3Móz 26 és az 5Móz 28 átokformuláira vezethető vissza.³⁴⁰ A 3Móz 26-ban olvassuk, hogy a mezei vadak embert és állatot is elragadnak. A városokban pedig dögvész sújtja a népet, illetve az ellenség kardja és az éhínség tizedeli a túlélőket (3Móz 26,21–26). További párhuzamként fogható fel Isten figyelmeztetése, mely szerint, ha a népe szembeszáll vele, akkor hétszeresen sújt le rájuk a haragja (3Móz 26,21). Gondolhatunk ezzel kapcsolatban a Jel hét pecsétjére (illetve trombitáira és kelyheire).

Az előbbiek mellett az Ez 14,21 is megemlíthető.³⁴¹ A Jel 6,8-hoz hasonlóan Isten ítélete kard, éhínség, döghalál és vadállatok pusztítása formájában valósul meg. Mindkét helyen kirajzolódik, hogy nem lesz teljes a pusztítás, mivel olvasunk megmaradókról is (Ez 14,22; Jel 6,8). Olyan megfeleltetési-kísérlettel is találkozunk, mely a négy ezékieli csapást a Jel 6,1–8 egészére kívánja kiterjeszteni. Ennek fényében a Jel első és második lovasa a legelső ezékieli csapást adja vissza (kard). A harmadik lovas az éhínséggel feleltethető meg. A negyedik lovas pedig a vadállatok és dögvész okozta pusztulással.³⁴² Az előbbiek alapján lehetséges, hogy a Jel 6,1–8 kétszeresen is felhasználta az ezékieli (és mózesi) leírást, mégpedig tágabb értelemben a Jel 6,1–8 egységre kiterjesztve, illetve szűkebben a Jel 6,8 felsorolására vonatkoztatva ezt.

4.4.4. Csapások

Nem jelenthető ki teljes magabiztossággal, hogy a csapások az el nem pecsételtek mellett Isten választottait is sújtják-e. A csapások természetéből csupán feltételezhető (t.i. a háború és éhínség mindenki számára érzékelhető), hogy ezek mindenkire kihatással vannak.³⁴³

³³⁹ Számos ószövetségi ítéletes szöveg három csapást bocsát előre kard, éhínség és dögvész formájában (pl. Jer 14,12; Ez 6,11–12). Ezt a triádot az Ez 14,21 egészíti ki a vadállatokkal (vö.: Jer 15,2–4).

³⁴⁰ CHILTON, David: *The Days of Vengeance: An Exposition of the Book of Revelation*. Ft. Worth, 1987, Dominion Press, 191. p.

³⁴¹ Az Ez 5–7 és a Jel 6 párhuzamait vizsgálja: BEAGLEY, Alan James: *The "Sitz im Leben" of the Apocalypse with Particular Reference to the Role of the Church's Enemies*. Berlin, 1987, de Gruyter, 41–42. p.

³⁴² MORRIS, Leon: i. m. 104. p., LOHMEYER, Ernst: i. m. 59. p.

³⁴³ RUDOLPH, Stefanus Hermanus: i. m. 283. p.

Legelőször tehát a θάνατος kard (ρόμφαιά) által pusztít. Megjegyzendő, hogy a Jel 6,4-ben is találkozunk a karddal (μάχαιρα). A második lovas színrelépésekor a μάχαιρα a háborút jelöli, a ρόμφαιά pedig tágabb értelemben az erőszakos halált fejezi ki.³⁴⁴

A ρόμφαιά jelölheti a Krisztusnál lévő – és szájából kijövő – kétélű kardot is (Jel 1,16; 2,12.16; 19,15.21). A Jel 19,11–21-ben a fehér lovon érkező Krisztus birtokolja a kardot. Hangsúlyos, hogy a Jel 19,11–21-ben Krisztus hatalma nem a föld negyedére terjed ki, hanem minden vele szemben fellépő megízleli a szájának kardját. Továbbá a Jel 19,20-ban az ellene felkelő fenevad és a hamis próféta a tűz tavába kerül (nem pedig a holtak hazájába vagy a mélységbe). A fenevad oldalán harcolókra a holtak hazájánál is rémisztőbb sors vár, mivel a holttestüket az ég madarai falják fel.

Az éhínséggel (λιμός) a Jel 18,8-ban is találkozunk, szintén egy felsorolás keretében. Itt a halál (θάνατος), a gyász (πένθος) és a éhínség (λιμός) mellett a tűz (πῦρ) is megjelenik Isten ítéletének az eszközeként.

A Jel 6,8-ban kétszer is szerepel a θάνατος. Legelőször is ő a negyedikként felbukkanó, a fakó lovas. Másodszer pedig a negyedik csapás egyik elemeként is találkozunk a θάνατος-szal. Ennek nyomán elmondható, hogy a θάνατος θάνατος-t eredményez. A legtöbb fordítás nem érzékelteti a kétszeres előfordulást, és gyakran döghalálként fordítják az utóbbi helyen a θάνατος-t (pl. RÚF).³⁴⁵ A θάνατος döghalálként való fordítására a Jel 2,23-ban is látunk példát. A Jel 6,8 esetében a θάνατος kettős említése szándékos ismétlésként is felfogható. A büntetést elhozó és a büntetés is ugyanaz, mivel a halál halált eredményez.

A θηρίον vonatkozásában elsőként azt a kérdést kell megválaszoljuk, hogy a megjelölés általánosságban véve a vadállatokra vagy konkrétan a Jel későbbi fejezeteiben színrelépő fenevadra vonatkozik-e? Beale – az utóbbi lehetőség legnevesebb támogatója – rámutat, hogy a θηρίον a Jel-ben harmincnégy alkalommal szerepel. A fennmaradó esetek mindegyikében a szentek életére törő fenevadat jelöli.³⁴⁶ Ha itt is fenevaddal találkozunk, akkor a θάνατος alávetettje, aki a halál eszközeként működik.³⁴⁷

³⁴⁴ LADD, George Eldon: i. m. 101. p. – A körülmetéletlenek és a fegyverrel megölték külön helyen tartózkodtak a holtak hazájában (Ézs 14,19; Ez 32,20–21). ZSENGELLÉR József: Demitizálás: Az Ószövetség válasza a halál kihívására. *Studia Biblica Athanasia*, 10. évf. (2008). 1. sz. 37. p.

³⁴⁵ Vö.: LOHMEYER, Ernst: i. m. 59. p.

³⁴⁶ BEALE, G. K. (1999): i. m. 386–387. p.

³⁴⁷ BEALE, G. K. (1999): i. m. 386. p.

Többekkel együtt Beale véleményét nem tudjuk elfogadni.³⁴⁸ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a θηρίον nem önmagában áll, hanem egy kifejezés részeként szerepel („ὄπο τῶν θηρίων τῆς γῆς”). Ennek jelentősége a Jel 13,11a fényében megkerülhetetlen („καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς”). Míg a Jel 6,8-ben a földi állat a földön fejt ki hatását, addig a Jel 13,11a-ban a fenevad úgy érkezik a *földből*, azaz a démoni mélységekből.³⁴⁹ Nem felejtethjük el, hogy több ítéletes ószövetségi prófécia szerint a vadállatok Isten büntetéseként a háziállatokra és az emberre is rárontanak (4Móz 26,22; 5Móz 28,38–42; 32,24; Jer 5,6; 8,17; Ez 5,17; Hós 13,7–8; JSir 3,10–11).³⁵⁰

4.4.5. Kontextuális kitekintés

Szükséges, hogy a Jel 6,7–8 és a Jel 9,13–21 közötti kapcsolópontokra felhívjuk a figyelmet. Mindkét egységben a négyes számnak fontos jelentősége van. Az előbbi helyen a negyedik lovas, a negyedik pecsét feltörését követően a föld negyedrészt pusztíthatta el. Az utóbbi egység szerint négy angyal (Jel 9,14) oldatott el. Mindkét esetben találkozunk lovakkal (Jel 6,8; 9,16–19). Ugyanakkor eltérésként tartható számon, hogy az előbbi helyen a föld negyedét, míg az utóbbi helyen a föld harmadát pusztíthatták el (Jel 9,15). Továbbá nem egy lóval (Jel 6,7), hanem húszezerszer tízezer tagból álló lovassereggel találkozunk (Jel 9,16). Míg a Jel 6,7-ben a ló γλωρός színnel lett jellemezve, addig a Jel 9,17-ben a lovasok páncélja: tűzvörös, jácintkék és kénsárga. Míg a Jel 6,7–8-ban négy csapással pusztított a θάνατος és ἄδης, addig itt három csapásról olvasunk: tűz (πῦρ), füst (καπνός), kén (θειον: Jel 9,17).

A Jel 9,13–21-re azért is utalhatunk, mert világos átmenetet képez, és segít feltárni a θάνατος és ἄδης, illetve a tűz tava közötti kapcsolópontokat. Míg a hatodik lovas tűz (πῦρ), füst (καπνός), kén (θειον) által pusztított (Jel 9,17), addig maga a θάνατος és a ἄδης is megízlelte ezeket a tűz tavában (Jel 20,11–15).

A Jel 6,1–8-at olvasva úgy tűnik, hogy minden egyes pecsét feltörésekor kizárólag a pusztulás és a halál jut érvényre. Resseguie ezzel szemben úgy vélekedik, hogy Isten a csapásokon keresztül is előkészíti az új teremtést. Ennek a legvilágosabb jele, hogy a négy élőlény minden egyes lovast a „jöjj” (ἔρχου: Jel 6,1.3.5.7.) felhívással szólítja elő. Mindez azért is lehet hangsúlyos, mert a Jel narrátora ugyanezt a felhívást intézi Krisztushoz, várva az új teremtés mielőbbi eljövételét (Jel 22,20).³⁵¹

³⁴⁸ KIEL, Micah D.: *Apocalyptic Ecology: The Book of Revelation, the Earth, and the Future*. Collegeville, 2017, Minnesota, 78. p. KOESTER, Craig R.: i. m. 398. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 234–235. p.

³⁴⁹ Mindezt az ἀναβαίνω ige is érzékelteti. Ennek szerepéről a Jel kozmológiáját vizsgálva külön szoltunk.

³⁵⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 403. p.

³⁵¹ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 146–147. p.

4.5. Jel 20,11–15

4.5.1. Szövegekörnyezet

Mivel a Jel 20-at a későbbiekben többször is érintjük, szükséges, hogy általánosságban is szóljunk a fejezet egészéről. Jelen alfejezetben sajnos nincs mód arra, hogy részletesen felvázoljuk a fejezet felosztásával és olvasatával kapcsolatos elképzeléseket. Éppen ezért az általunk leginkább támogatott értelmezésre szorítkozunk. Aune véleményét elfogadva mi is úgy látjuk, hogy:

A Sátán átmeneti bezárását követően (Jel 20,1–3), az első feltámadáskor kizárólag a mártírok kelnek életre (Jel 20,5), és uralkodnak Krisztussal a földön ezer esztendeig. [...] A Sátán később meghatározott ideig el lesz bocsátva (Jel 20,3). A Sátán mélységből való elbocsátását követően a föld népei közül sereget toboroz, hogy megtámadja és elpusztítsa az ezer éves királyságot [...]. Veresége után a fenevadhoz és hamis prófétához hasonlóan a tűz tavába záratik véglegesen (Jel 20,10). [...] A második feltámadás – melyet sejtet, de nem nevez néven a Jel – az igazak és a gonoszak feltámadását foglalja magába.³⁵²

A Jel 20-at szűkebben szemlélve elmondható, hogy a Jel 19,11–21-ben Krisztusnak a fenevad és a hamis próféta feletti győzelme jut érvényre. A Jel 20,1–10-ben pedig Isten Sátán feletti diadala teljeseedik ki. A Jel 20,11–15 tehát a végítélet harmadik felvonásaként tartható számon.³⁵³

A Jel 20,11–15 több ponton összecseng a Jel 6,12–17-tel. Lényeges hasonlóságot jelent a trónon ülő személye, az ítélet és a menekülés lehetőségének a kizárása is. Hangsúlyos továbbá, hogy mindkét helyen szerepel a τόπος szó (Jel 6,14; 20,11).³⁵⁴

³⁵² „During the temporary restraint of Satan (20:1–3), the martyrs alone are raised from the dead in the first resurrection (20:5) and reign with Christ on earth for a thousand years. [...] Satan is later released for a limited period (20:3). Following Satan’s release from the bottomless pit, he gathers armies from the nations of the earth to attack and destroy the millennial kingdom [...] after Satan’s defeat, he, like the beast and false prophet before him, is perpetually confined to the lake of fire (v 10). [...] The second resurrection, implied but unmentioned, enables the rest of the dead, both righteous and wicked.” AUNE, David (1997–1998): i. m. 1105. p. Vö.: BÖCHER, Otto (2010): i. m. 92. p., STRECKER, Georg – HORN, Wilhelm: i. m. 542–544. p.

³⁵³ LAMBRECHT, Jan (2000): i. m. 367. p.

³⁵⁴ SOMMER, Michael: *Der Tag der Plagen: Studien zur Verbindung der Rezeption von Ex 7–11 in den Posaunen- und Schalenvisionen der Johannesoffenbarung und der Tag des Herrn-Tradition*. Tübingen, 2015b, Mohr Siebeck, 117. p.

4.5.2. Kozmológiai összefüggések

Az egység kozmológiai szempontból számos megválaszolandó kérdést vet fel. Továbbá ennek fordítottja is igaz: a felmerülő kérdések némelyikére a kozmológiai olvasat ad választ. Az utóbbira példát hozva: a Jel 20,11-ben egy nagy fehér trón jelenik meg.³⁵⁵ A vers azonban nem nevezi meg a trónon ülőt. Boring szerint a Jel azért hagyja nyitva a kérdést, hogy Isten és a Bárány alakját egybeolvassza. A Jel ezzel érzékelteti, hogy Isten és a Bárány is főszereplője a végítéletnek.³⁵⁶ Aune megjegyzi: „feltűnő, hogy a Bárányra egyáltalán nincs utalás a végítélet ezen leírásakor.”³⁵⁷ Gallusz szerint a Jel eddigi vonalvezetéséből következik, hogy Isten ül a trónuson, mivel a trónon ülő kifejezés több helyen is a mennyei Atyára vonatkozik (pl. Jel 4,2; 5,7).³⁵⁸ Emellett Gallusz rámutat, hogy számolhatunk a Bárány végítéletbeli szerepével is, mivel a végítélet alapjául szolgáló élet könyve (Jel 20,12) azonos a Bárány életkönyvével (Jel 13,8).³⁵⁹ Gallusz észrevételét a kozmológiai szempontok is igazolják. A Jel 20,11-ben úgy találkozunk a trónon ülővel, hogy a színe elől elfut a föld és az ég. A Jel 4-ben megjelenő (és trónuson ülő) Teremtő érkezik ítélni.³⁶⁰ Gondolhatunk a Jel 6,16 leírására is, ahol a végítéletről olvasva feltűnik a trónon ülő és a Bárány személye is.³⁶¹ Továbbá, hogy a ἄδης azért szolgáltatja ki a halottakat, mert Krisztus kezében van ennek a kulcsa (Jel 1,18).

Kozmológiai szempontból lényeges a trón és a végítélet helyének lokalizálása.³⁶² A föld és az ég elfutása kapcsán Gallusz szerint egy kozmikus földrengésre gondolhatunk. Több olyan bibliai példa is előttünk lehet, ahol a földrengésre úgy tekinthetünk mint ami a természet válasza Isten megjelenésére (pl. Zsolt 102,25–26; Ézs 2,12–19; 34,2–4; 51,6; 64,1–3; Jer 4,23–26).³⁶³

³⁵⁵ A Jel 6,7–8-ban a θάνατος és a ἄδης összefüggésében a χλωρός színnel találkozunk.

³⁵⁶ BORING, M. Eugene (1989): i. m. 211. p.

³⁵⁷ „The absence of any mention of the Lamb in this judgment scene is striking.” AUNE, David (1997–1998): i. m. 1102. p. Vö.: BECKWITH, Isbon T.: *The Apocalypse of John*. Eugene, 2001, Wipf and Stock, 747. p.

³⁵⁸ Ezért sem fogadjuk el Maier véleményét, aki szerint Krisztus ül a fehér trónon. MAIER, Gerhard (2012): i. m. 418. p.

³⁵⁹ GALLUSZ Laszlo (2014): i. m. 138–139. p. Vö.: BAYNES, Leslie: *The Heavenly Book Motif in Judeo-Christian Apocalypses 200 BCE–200 CE*. Leiden–Boston, 2012, Brill, 166. p., HAHN, Ferdinand: i. m. 91. p.

³⁶⁰ KIDDLE, Martin: i. m. 402. p.

³⁶¹ A Jel 19,11-ben Krisztus fehér (λευκός) lovon jön, a Jel 20,11-ben Isten fehér (λευκός) trónusa jelenik meg.

³⁶² Látni fogjuk, hogy mindez annak ellenére is megkülönböztetetten fontos, hogy Roloff szerint lényegtelen a kérdés megválaszolása. ROLOFF, Jürgen (1984): i. m. 232. p.

³⁶³ GALLUSZ Laszlo (2014): i. m. 139. p. Továbbá a Zsid 12,26–27-ben is olvasunk a föld és az ég megrendüléséről. KUYKENDALL, Michael (2018): i. m. 546. p. A földrengés jelentőségéről részletesebben: CHESTER, Andrew: *Chaos and New Creation*. In Ashton, John (Ed.): *Revealed Wisdom: Studies in Apocalyptic in Honour of Christopher Rowland*. Leiden–Boston, 2014, Brill, 335–337. p.

Úgy véljük, hogy az ég és a föld elfutása nem azonos a földrengéssel.³⁶⁴ Az elfutás (igei forma: φεύγω) véleményünk szerint önmagában is megálló teológiai toposz. Először is hangsúlyos, hogy a φεύγω több helyen is eszkatológikus értelmet hordoz. Keresztelő János Isten eljövendő haragja előli menekülést írja le az igével (Mt 3,7; Lk 3,7). Jézus a γέννα elkerüléséről szólva utal a menekülésre (Mt 23,33). Továbbá a pusztító utálatosságról (Mt 24,16; Mk 13,14) és Jeruzsálem pusztulásáról (Lk 21,21) szólva hívja az övéit menekülésre. A Jel-ben Isten büntetéseként a θάνατος elmenekül az el nem pecsételtek elől: pontosabban Isten ítélete elől ők nem futhatnak a halálba (Jel 9,6). Jelen esetben ennek a fokozásával találkozunk, mivel a θάλασσα, a θάνατος, illetve a ἄδης kiadják a halottakat (Jel 20,13). Itt is az a gondolat fogalmazódik meg, hogy Isten ítéletét nem kerülheti meg senki sem. Továbbá a Jel 16,20-ban olvassuk, hogy Isten ítélete előtt a szigetek elfutnak, a hegyek pedig nem találhatók.³⁶⁵ Esetünkben viszont az egész teremtettség, a föld és az ég fut el Isten színe elől. Az ember szempontjából ez azt üzeni, hogy az utolsó ítélet elől nem lehet elfutni, mivel elmenekült a menekülés lehetősége. Nem lehet a hegyektől és a szikláktól várni az elrejtőzést (Jel 6,16).

Az elfutáshoz kapcsolódik, hogy Isten színe előtt nem maradt az ég és a föld számára hely (Jel 20,11). Hasonlóan írja le a Jel a Sátán mennyből való levetését (Jel 12,8). Ahogy a Sátán számára nincs hely a mennyben, úgy a végítéletkor megjelenő Isten előtt sem maradhat meg a föld és az ég.³⁶⁶ A Jel 21,1 mintegy az új teremtés irányából visszapillantva jegyzi meg, hogy „az első ég és az első föld elmúlt.” Ennek nyomán Vögtle Jel 20,11–15-ben bekövetkező kozmikus változást az „Ortlosigkeit” főnévvel illeti.³⁶⁷

A Jel 20,11 szerint az ítélő Isten színe elől elfut a föld és az ég. Hangsúlyos, hogy itt a vers nem utal – többek között – a későbbi leírásban szereplő tengerre (vö.: Jel 20,13; 21,1). Sickenberger szerint a Jel leírása visszautal a teremtéstörténetre, ahol a tenger hangsúlyos elemként jelenik meg (1Móz 1,2). Sickenberger a teremtéstörténet fényében úgy értelmezi a

³⁶⁴ Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Jel 21,1 az első ég és föld elmúlásáról szól (ἀπέρχομαι).

³⁶⁵ SOMMER, Michael: Das Motivfeld Sodom und der Tag YHWHs in der Offenbarung. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015a, Mohr Siebeck, 328. p.

³⁶⁶ Dániel könyvének a Theodotion-féle fordításban is találkozunk az ehhez hasonló „τόπος οὐχ εὐρέθη αὐτοῖς” formulával (Dán 2,35). A Dániel szerinti világbirodalmak bukása mellett az ítélet gondolata is hangsúlyos lehet itt. BUSCH, Peter: *Der gefallene Drache: Mythenexegese am Beispiel von Apokalypse 12*. Tübingen 1996, Francke, 115. p. Vö.: STEPHENS, Mark B.: *Annihilation Or Renewal?: The Meaning and Function of New Creation in the Book of Revelation*. Mohr Siebeck, 2011, Tübingen, 229. p.

³⁶⁷ VÖGTLE, Anton: In Grässer, Erich – Merk, Otto: » Dann sah ich einen neuen Himmel und neue Erde...« (Apk 21,1): Zur kosmischen Dimension neutestamentlicher Eschatologie. *Glaube und Eschatologie: Festschrift für Werner Georg Kümmel zum 80. Geburtstag*. Tübingen, 1985, Mohr Siebeck, 305. p.

Jel 20,11 ábrázolását, hogy Isten trónusa a vizek felett lebeg.³⁶⁸ A Jel-t olvasva ne felejtjük el, hogy a tenger számos jelentést hordozhat. Külön is szólni fogunk róla, hogy a holtak hazájával együttesen jelenik meg (Jel 20,13).

Gallusz rámutat: „a történelem csúcspontján Isten trónusa előlép »rejtettségéből.«”³⁶⁹ Ezzel együtt egy sajátos fordulat következik be: míg eddig Isten volt elrejtve a szemeink előtt, addig most a teremtettség rejtőzik el (esetleg bújna el) színe előtt. Charles szerint kizárólag a fehér trónus marad meg – az új Jeruzsálem mellett – valahol a közelebről behatárolhatatlan térben.³⁷⁰

A Jel kozmológiájáról szólva utaltunk arra, hogy Isten trónja a teremtettség közepén van. Most viszont a régi és új peremén jelenik meg. Ennek oka, hogy a Jel 20,11–15 leírása kozmológiai szempontból a régi és az új teremtés határán zajlik. A föld és az ég elfutása azt üzeni, hogy az ember a végítélet pillanatában magára marad, mivel nem tud Isten színe előtt elmenekülni. Továbbá a leírás arra is rámutat, hogy „nem a földet és az eget mint kozmikus tárgyat ítéli Isten, hanem az embert – földtelenül, égtelenül.”³⁷¹

Krisztus a Jel 1,18-ban úgy mutatkozik be, mint akinek hatalma (kulcsa) van a θάνατος és a ᾄδης felett. Mindezt igazolja, hogy a feltámadásával legyőzte a halált (Jel 1,17–18). A negyedik pecsét feltörésekor a haragja eszközeiként használja fel ezeket. Feladatuk a pusztítás és az elhunytak összegyűjtése volt. A mostani egységünkben két újabb formában mutatkozik meg Krisztusnak a θάνατος és a ᾄδης feletti hatalma. Először a θάνατος és a ᾄδης kiadják az elhunytakat, másodszer pedig, hogy a tűz tavába hullanak alá.

4.5.3. Halottak kiadása

Az Ószövetségben is megjelenő gondolat, hogy a holtak hazája nincs elrejtve Isten előtt (Zsolt 139,8). A zsoltáros számára felüdülést jelent, hogy nincsen olyan hely, ahova Isten keze ne érne el. A 139. zsoltárban egy ősi megtapasztalás fogalmazódik meg.³⁷² A zsoltár mellett az Ám 9,1–6 is hasonló gondolatot tartalmaz. Itt azonban Isten mindenhatósága az ítéletével is párosul. Ámós szerint Isten haragjával szemben a Karmel-hegy csúcsa és a

³⁶⁸ SICKENBERGER, Joseph: i. m. 185–186. p.

³⁶⁹ „At the climax of history the throne of God comes out of its ‘hiddenness.’” GALLUSZ Laszlo (2014): i. m. 140. p.

³⁷⁰ CHARLES, Robert H. (1920b): i. m. 192. p.

³⁷¹ TAKÁCS Gyula: i. m. 420. p.

³⁷² Hasonló, Istent magasztaló formula az Amarna-levelekben (264. tábla, 15-19. sorok) is szerepel. KNUDTZON, J. A.: *Die El-Amarna-Tafeln: mit Einleitung und Erläuterungen*. Leipzig, 1915, Hinrichs, 826–827. p.

tenger mélye sem adhat menekvést, illetve a holtak hazája és a menny sem szolgálhat rejteklül (Ám 9,2–3).

A Jel kétszeresen is felhasználja Ámósz leírását. Először is az ítélet előzményeként Isten elől elfutott a föld és az ég. Másodsor pedig a végítélet megkerülhetetlenségét hangsúlyozza, hogy a θάλασσα, a θάνατος és a ᾄδης kiadják a halottakat. Mindez rámutat arra, hogy a halottak feletti erők egyikének sincs mindenre kiterjedő és örök érvényű hatalma,³⁷³ hanem egy jó sáfárhoz, még inkább egy börtönörhöz hasonlóan kiadják a rájuk bízottakat.³⁷⁴ Míg a Jel 6,8 szerint a θάνατος és a ᾄδης kezébe hatalom adatott (ἐδόθη), addig itt kiadják a halottakat. Hangsúlyos továbbá, hogy a halottak kiadása egyenlő a feltámadással.³⁷⁵

A pusztító hatalmasságok itt is Isten szolgálatában állnak, akárcsak a Jel 6,7–8 esetében. Az utóbbi helyen, szintén Isten ítélete vonatkozásában láthattuk, hogy a csapások elszenvedőit elragadták a mélységbe. Most pedig ennél is súlyosabb ítéletet megelőzően Isten trónusa elé állítják a halottakat. Szóltunk róla, hogy az Ószövetség ábrázolása szerint a legnagyobb keserűséget az jelentette, hogy a holtak hazájában nem lehet Istent dicsőíteni. A Jel szerint ennél is fájóbb lehet akár, ha az ítélő Isten előtt kell megállni.

Az egységünkben világosan megjelenik a θάνατος és a ᾄδης kozmikus vonása is. A fejezet bevezetésében megfogalmazottak mellett világos jele ennek az ἐν αὐτοῖς kifejezés (Jel 20,13). Végül pedig a θάλασσα-ra vonatkozó – hasonló összefüggésben szereplő – ἐν αὐτῇ is megemlítendő itt (Jel 20,13).³⁷⁶

4.5.4. Θάλασσα és ᾄδης

Korábban már rámutattunk, hogy a θάλασσα dolgozatunk szempontjából azért is jelentős, mert a ᾄδης-szal és az ἄβυσσος-szal együtt is szerepel. Ahogy azonban eddig is láthattuk, hogy a θάλασσα megértése nem egyszerű vállalkozás. A θάλασσα a Jel-ben számos, néhol egymással nehezen összebekíthető értelmet is hordoz.³⁷⁷

Beale szerint itt a θάλασσα – az ἄβυσσος-hoz hasonlóan – a gonosz erők által uralt helyre utal.³⁷⁸ A θάλασσα mint démoni lelkek gyűjtőhelye azért sem jöhet szóba itt, mivel

³⁷³KOESTER, Craig R.: i. m. 792. p., THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 362. p.

³⁷⁴Isten az utolsó nap az élők és a holtak fölött egyaránt ítéletet mond (ApCsel 10,42; 1Pt 4,5). STETTLER, Christian: *Das Endgericht bei Paulus*. Tübingen, 2017, Mohr Siebeck, 161. p.

³⁷⁵BAUCKHAM, Richard: *The Fate of the Dead: Studies on the Jewish and Christian Apocalypses*. Leiden, 1998, Brill, 277. p., LADD, George Eldon: i. m. 273. p.

³⁷⁶HOLTZ, Traugott (1971): i. m. 87. p.

³⁷⁷A θάλασσα Jel-béli szerepéről Moo írt egy részletes tanulmányt. Vö.: MOO, Jonathan: i. m. 148–167. p.

³⁷⁸BEALE, G. K. (1999): i. m. 1034. p.

ennek szerepe okafogyottá vált. A szűkebb szövegekörnyezetben olvassuk, hogy a fenevad, a hamis próféta és a Sátán is a tűz tavába került (Jel 19,20; 20,10). Úgy látjuk, hogy a θάλασσα a ἄδης-hez hasonlóan a holtak hazája értelmet hordozza itt.³⁷⁹ Ezzel kapcsolatban számos bibliai példára gondolhatunk. Többek között a Zsolt 139-ben is megfogalmazódik, hogy a tenger nincs rejtve Isten előtt.³⁸⁰ Továbbá számos esetben a θάλασσα a holtak hazája értelemben szerepel (1Én 51,1-3; 4Ezsd 7,32-34; 2Bár 50,2-4). Szintén megemlíthető, hogy Odüsszeusz a tengeren és az Ókeanoszon áthajózva eljutott a világ határáig. (Hom. Od. 11,1-22). Az utóbbi hely szerint hangsúlyos, hogy a tenger elválasztja a holtakat az élőkől.

Sok magyarázó szól a θάλασσα és a ἄδης Jel-en belüli együttes üzenetéről. Többen felhívják a figyelmet arra a hiedelemre, mely szerint a tengeren (akár egy hajótörésben) meghaltak nem a ἄδης-ben, hanem a θάλασσα-ban nyugszanak. A ἄδης a szárazföldön meghaltak, a θάλασσα pedig a tenger mélyében nyugvók gyűjtőhelyét jelöli.³⁸¹ Véleményünk szerint a θάλασσα mint önálló gyűjtőhely említése nyomatékosítja, hogy az ítélet alól még a tengeren elhunytak sem nyerhetnek felmentést.

A Jel 20,12 is arra irányítja a figyelmet, hogy mindenki meg fog állni Isten trónusa előtt. A vers hangsúlyozza, hogy „nagyok és kicsinyek”, azaz minden társadalmi réteg számadással tartozik. Senki sem lehet olyan központinak vagy mellőzöttnek vélt helyzetben, hogy mentesüljön az ítélet alól.³⁸² A Jel 20,12 és a Jel 20,13 között egy érdekes párhuzam fedezhető fel. Az előbbi vers azt hangsúlyozza, hogy a földi életétől függetlenül mindenki meg kell álljon Isten előtt. Az utóbbi pedig arra mutat rá, hogy a számadás alól az sem jelent kivételt, hogy ki milyen halált halt, azaz nem adhat felmentést, hogy a holtteste hol nyugszik.

A Jel 21,1 alapján látható, hogy az új teremtésben – a θάνατος-hoz és a ἄδης-hez hasonlóan – nem lesz ott a θάλασσα sem. Az egységünkben azonban nem olvasunk arról, hogy a θάλασσα a ἄδης-hez hasonlóan a tűz tavába került volna. Ennek oka abban keresendő, hogy a θάλασσα-t számos értelemben használja a Jel.

³⁷⁹ Vö.: DECOCK, Paul B.: The Scriptures in the Book of Revelation. *Neotestamentica*, vol. 33 (1999) no. 2. 380. p.

³⁸⁰ KRAFT, Heinrich: *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen, 1974, Mohr Siebeck, 261. p.

³⁸¹ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1102–1103. p., BLOUNT, Brian K.: i. m. 374. p., FANNING III, Buist M.: i. m. 519. p., HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 203. p., HOEKSEMA, Herman: *Behold, He Cometh! An Exposition of the Book of Revelation*. Grand Rapids, 2006, Baker, 662. p., KEALY, Sean P.: i. m. 221. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 366. p. Mounce jegyzi meg, hogy az 1Én 61,5 is ebbe az irányba mutat. TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 373. p., THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 362. p., TRAFTON, Joseph L.: *Reading Revelation: A Literary and Theological Commentary*. Macon, 2005, Smyth & Helwys, 195. p., SMALLEY, Stephen S.: i. m. 518. p.

³⁸² BARCLAY, William: *The Revelation of John*. Vol. 2. Philadelphia, 1976, Westminster Press, 191. p., LENKEYNÉ SEMSEY Klára: "Íme újjá teremtek mindent." In Engly Sándor (Szerk.): *Ki nem száradó Patak: Győri István tiszteletére*. Sárospatak, 2014, Hernád Kiadó, 192. p. – A Jel-ben a megjelölés univerzális értelmű (Jel 11,18; 13,16; 19,5.18). THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 361. p.

4.5.5. Θάνατος és ἄδης

A Jel 20,13 vonatkozásában is szükséges a θάνατος és a ἄδης együttes szerepét megvizsgálnunk. Aune szerint a θάνατος a ἄδης feletti úrként áll előttünk.³⁸³ Az elképzelését látszólag erősíti, hogy a Jel 6,7–8 (illetve esetlegesen a Jel 1,18) is hasonló irányba mutat.

Jelen helyzetben nem ilyen egyszerű a válaszadás, mivel először is nem egy fogalom párral, hanem három szóval találkozunk, mégpedig θάλασσα, θάνατος és ἄδης sorrendben. További nehézséget jelent, hogy a θάλασσα vonatkozásában nem olvasunk egy olyan alakról, aki az itt lévő halottakat felügyelné. Az előbbieik okán el tudjuk fogadni, hogy mindhárom szó a holtak hazájára utal.³⁸⁴ Mindez egybevág Bauckham megállapításával, aki több olyan apokrif és rabbinikus példát hoz, ahol ugyanaz az egység a halottak gyűjtőhelyeként három helyet is megnevez. Bauckham szerint mindhárom megjelölés a holtak hazájára vonatkozik.³⁸⁵ Aune megközelítése tehát azért nem fogadható el, mert a θάνατος a ἄδης együttes szerepének megértésére úgy tesz kísérletet, hogy nem számol kellőképpen a szövegösszefüggésben lévő θάλασσα-val.

4.5.6. Az örök életre és örök halálra feltámadtak

Egyesek szerint a ἄδης kizárólag az el nem pecsételt gyűjtőhelyét jelöli itt. Ebből következik, hogy a feltámadottak mindegyike meg- és elítéltetik.³⁸⁶ Müller kiemeli, hogy a második feltámadás részesei ízlelik meg a második halált.³⁸⁷ Powell szerint a Jel 6,8-hoz hasonlóan a halál a Jel 20,13–14-ben is az ítélettel függ össze. Aki a holtak hazájában van, a halált ítéletként éli meg.³⁸⁸ Lambrecht feltételezi, hogy a Jel 20,4–6-ban minden keresztyén – és nem csak a mártírok – feltámadásával találkozunk. Véleménye szerint: 1. A Jel 20,11–15 kizárólag a büntetésről tudósít. Ennek jele, hogy az egység nem tesz említést a jutalomról. 2. A Jel 20,12–13-ban megjelenik a cselekedetek könyve. A cselekedetek több helyen

³⁸³ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1103. p.

³⁸⁴ BEALE, G. K. (1999): i. m. 1033. p.

³⁸⁵ Bauckham az alábbi szövegekre utal (1Én 51,1; 4Ezsd 4,41–43 és 7,32; 2Bár 42,8; PtAp 4,10–12). A párhuzamos szövegek többségében egy jogi képpel találkozunk. Mivel a ἵναψ vagy a ἄδης megőrzésre kapta meg a lelkeket, visszaadja ezeket. Ez is kifejezi Isten halottak feletti teljes hatalmát. BAUCKHAM, Richard: *The climax of prophecy. Studies on the Book of Revelation*, Edinburgh 1993, T&T Clark, 62–64. p.

³⁸⁶ FORD, J. Massyngberde: *Revelation: A New Translation with Introduction and Commentary*. Garden City, 1975, Doubleday, 359. p., WAYMEYER, Matt: *The First Resurrection in Revelation 20. The Master's Seminary Journal*, vol. 27 (2016) no. 7. p.

³⁸⁷ MÜLLER, Ekkehardt: *Microstructural Analysis of Revelation 20. Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 2. 248. p.

³⁸⁸ POWELL, Charles E.: *Progression Versus Recapitulation in Revelation 20:1–6: Some Overlooked Arguments. Bibliotheca Sacra*, vol. 163 (2006) no. 1. 100. p.

negatív értelemben szerepelnek (Jel 2,23).³⁸⁹ 3. Míg a Jel 17,8-ban olyanokkal találkozunk, akiknek a neve szerepel az élet könyvében, addig itt ennek az ellentéte jelenik meg.³⁹⁰ Macleod rámutat, hogy a Jn 5,28–29 is tud az első és a második feltámadásáról. A Jn 5,28–29 mintájára az igazak itt is az életre támadtak fel (legelőször), melyet a gonoszak feltámadása követ.³⁹¹ Fanning szerint a tűz tava kizárólag a végítélet negatív kimenetelét szemlélteti (Jel 20,14–15). Továbbá a Jel 20,14-ben olvasható második halált a Jel 20,5–6 ellentétéként fogja fel. Az utóbbi helyen azoknak a feltámadásáról olvasunk, akiknek nem árthat majd a második halál.³⁹²

Ugyanakkor egy előbbtől eltérő értelmezéssel is találkozunk. Mivel a végítélet legfőbb mércéje az élet könyvébe való beíratás, találkozunk olyan elképzeléssel (Origenésztől kezdve), hogy az élet könyvéből nem marad ki senkinek sem a neve. Ahogyan a Jel – sok későbbi apokalipszissal ellentétben – nem szól arról, hogy a kárhozat helye pontosan hogyan is fog kinézni, úgy arról sem számol be, hogy ténylegesen lesznek-e emberek a végső kárhozat helyén. Az elképzelés szerint a kárhozat lehetőségét nem zárja ki a könyv, de ennek az érvényre jutásáról már nem szól.³⁹³

A fentebbieket összefoglalva: egyesek szerint a feltámadás kizárólag kárhozatra, míg mások szerint kizárólag üdvösségre történik. Az előbbieken túl találkozunk egy köztes elképzeléssel is. Blount és Koester szerint az első feltámadás a mártírok kiváltsága, míg a második feltámadásban az elpecsételték és az el nem pecsételték is részesülhetnek.³⁹⁴ A Jel 20,11–15 leírása sejteti, hogy számolhatunk olyanokkal, akiknek a neve nem szerepel az élet könyvében. A szövegekörnyezet egyértelművé teszi, hogy a ἄδης-ből támadtak fel ők is.³⁹⁵ A Jel leírása mellett röviden utalhatunk olyan példákra, ahol a ἄδης az igazak (2Makk 6,23; 1Én 102,4–5) és a bűnösök (SalZsolt 14,6.9–10; 15,10) ideiglenes lakóhelye. Emellett különösen fontos lehet számunkra az 1Én 22, ahol a ἄδης egyszerre az igazak és a bűnösök lakóhelye.³⁹⁶

³⁸⁹ LAMBRECHT, Jan (2000): i. m. 369. p.

³⁹⁰ LAMBRECHT, Jan (2000): i. m. 380. p. Vö.: RISSI, Mathias: *Die Zukunft der Welt – Eine exegetische Studie über Johannesoffenbarung 19,11 bis 22,15*. Basel, 1966b, Friedrich Reinhardt, 39. p.

³⁹¹ A Jel szerinti két feltámadás között ezer esztendő telik el. MACLEOD, David J.: The Sixth “Last Thing”: The Last Judgement and the End of The World (Rev. 20:11–15). *Bibliotheca Sacra*, vol. 157 (2000) no. 3. 321 p.

³⁹² FANNING III, Buist M.: i. m. 518. p.

³⁹³ TAKÁCS Gyula: i. m. 423. p.

³⁹⁴ BLOUNT, Brian K.: i. m. 373. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 791. p.

³⁹⁵ A ἄδης több részre tagolódó helyként is megjelenik (pl. 1Én 22; Lk 16).

³⁹⁶ BOCK, Darrell L.: i. m. 1369. p.

Az előbbi, egymásnak gyökeresen ellentmondó elképzelések, mutatják a kérdés nehézségét. Jelen összefüggésben akár azt is elfogadhatónak tartjuk, hogy a Jel nem feltétlen tett kísérletet a Jel 20,4–6 és a Jel 20,11–15 harmonizálására.³⁹⁷

4.6. Összefoglalás

A Jel-ben a ἄδης kivétel nélkül a θάνατος-szal együtt szerepel. Az előfordulások még egyértelműbbé teszik a ἄδης-nak a halállal való összekapcsolását.

Jel kezdőpontja az evangéliumok végpontjaként is felfogható. A Jel legelső fejezetében Krisztus halál feletti győzelme csendül fel. A Jel 1,18a szerint Krisztus így szól: „halott voltam [ἐγενόμην], de íme, élek [ζῶν] örökkön-örökké.” Az aoristos rámutat, hogy Krisztus egy adott ponton halott volt (ἐγενόμην), de az imperfectum érzékelteti, hogy az önkijelentésekor nem halott, hanem élő (ζῶν).³⁹⁸ Szintén a feltámadást írja le, hogy Krisztusnál van a θάνατος és a ἄδης kulcsa (Jel 1,18). Korábban is szoltunk arról, hogy a kulcsok egy-egy szférára mutattva szerepelnek a Jel-ben. Éppen ezért érvelünk amellett, hogy a Jel 1,18-ban a ἄδης lokális értelmet hordoz.

A Jel 6,7–8-ben a Jel kozmoszának több szelete tárul fel. A negyedik pecsét feltörésekor – mennyei jóváhagyásra – a θάνατος és a ἄδης ereje érvényesülhet a földön (Jel 6,7–8). A leírás élet tompítja, hogy a θάνατος-t és ἄδης-t jelző pecsétet egyedül az a Krisztus törheti fel, aki megszerezte ezek kulcsát (Jel 1,18). Látható ez abból, hogy a pusztításuk a föld negyedén juthat csak érvényre.

Az utolsó ítélet előtt az első teremtés legvégén Isten színe elől elfut az ég és a föld (Jel 20,11–15). Ekkor lesz nyilvánvaló, hogy a θάνατος és a ἄδης csupán sáfársággal vannak megbízva, mivel a feltámadás alkalmával ki kell adják a halottakat. Továbbá a régi és az új teremtés peremén a θάνατος és a ἄδης ereje végérvényesen szertefoszlik tűz tavába vettetésükkel. A θάνατος és a ἄδης feletti teljes diadal a végítélet alkalmával teljesedik ki.

³⁹⁷ ROLOFF, Jürgen: Weltgericht und Welt Vollendung in der Offenbarung des Johannes. In Klauck, Hans–Josef (Hrsg.): *Weltgericht und Weltvollendung: Zukunftsbilder im Neuen Testament*. Freiburg, 1994, Herder, 120. p.

³⁹⁸ THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 83. p.

5. Ἄβυσσος

Az ἄβυσσος a βυθός és a βάθος – mélységet jelölő – szavakból vezethető le. Az *alfa privativummal* ellátott ἄβυσσος alapvetően a „mérhetetlenül mély” és a „feneketlen” jelentést hordozza (ἄ- βυθός).³⁹⁹ A LXX-ban az ἄβυσσος számos esetben egy ellentétpár negatív oldalát jelöli. Az ἄβυσσος leggyakrabban az οὐρανός ellenpontja (pl. 5Móz 33,18; Zsolt 107,26 [LXX: Zsolt 106,26]).⁴⁰⁰ Emellett a szó a hegy (ὄρος: Zsolt 36,7 [LXX: Zsolt 35,7]) és a puszta (ἔρημος: Zsolt 106,9 [LXX: Zsolt 105,9]) mellett is fellelhető. Az ἄβυσσος tehát leggyakrabban a magasságot leíró szavak ellentétéként írható le.

5.1. Ἄβυσσος (הַיָּם) az Ószövetségben

A LXX a הַיָּם-ot szinte kivétel nélkül ἄβυσσος-ként fordítja.⁴⁰¹ Clines összesítése alapján harminchat alkalommal fordul elő a הַיָּם az Ószövetségben.⁴⁰² A הַיָּם jelölheti az ósvizeket (1Móz 1,2; 7,11; 8,2; 5Móz 8,7) és a rendezetlenséget.⁴⁰³ Gyakran szerepel vizekkel együtt: πηγή (5Móz 8,7; Péld 8,24), ὕδωρ (Zsolt 78,16 [LXX: Zsolt 77,16]; Ez 26,19; Péld 8,24), ποταμός (Ézs 44,27). Jelölheti a tenger legmélyebb pontjait (Jób 38,16) és a föld mélységeit (Zsolt 71,20 [LXX: Zsolt 70,20]). Az 1Móz 1,2 szerint a הַיָּם nem megszemélyesített értelemben veendő.⁴⁰⁴ Az előbbieket mellett a Szentírás rámutat a mélységben tartózkodókra is. A Zsolt 148,7 szerint tengeri szörnyek (תַּיִת, LXX: δράκων) laknak itt (vö.: Jel 20,1–3).

A zsidóság veszélyes helyként tekintett a vizekre, mivel nem volt tengeri hajózást ismerő nép.⁴⁰⁵ Ezzel együtt számoltak Isten הַיָּם feletti hatalmával. Ennek jele, hogy Isten határt tud szabni a mélységnek (Zsolt 33,7). Isten ereje abban is megmutatkozik, hogy a

³⁹⁹ BIETENHARD, H. (1976a): i. m. 205. p., BEEKES, Robert: βυθός. In Beekes, Robert (Ed.): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1. Leiden–Boston, 2010, Brill, 247. p.

⁴⁰⁰ MURAOKA, Takamitsu: ἄβυσσος. In Muraoka, Takamitsu: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Leuven, 2009, Peeters, 1. p.

⁴⁰¹ További szavak, melyeket a LXX ἄβυσσος-ként ad vissza: צִיָּה (Ézs 44,27); רַחַב (Jób 36,16).

⁴⁰² CLINES, David J. A. (Ed.): *The Dictionary of Classical Hebrew*. Vol. 8. Sheffield, 2011, Sheffield Phoenix Press, 91. p.

⁴⁰³ BIETENHARD, H. (1976a): i. m. 205. p.

⁴⁰⁴ Gunkel 1895-ben megjelent *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit* c. műve óta többen feltételezték Tiamat és הַיָּם közötti kapcsolatot. Gunkel szerint az Enúma elis és az 1Móz 1,2 üzenete hasonló. Mindkét esetben istenek harcolnak. Az Enúma elis szerint Tiamattal szemben Marduk, az 1Móz 1,2-ben pedig Jahwe győz. Az újabb kutatások rámutatnak az Enúma elis és az 1Móz 1,2 különbségére. Az előbbiben Tiamat megszemélyesített, karaktere a központi, az utóbbiban הַיָּם tárgyiasított, szerepe mellékes. PELHAM, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Leiden, 2012, Brill, 214–215. p. הַיָּם az 1Móz 1,2-ben a teremtett világ része. OURO, Roberto: The Earth of Genesis 1:2 Abiotic or Chaotic? Part II. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 1. 52–53. p.

⁴⁰⁵ BAUCKHAM, Richard: *Living with Other Creatures: Green Exegesis and Theology*, Waco, 2011, Baylor University Press, 219. p.

tudásával képes kettéválasztani ezt (Péld 3,20). Bár az özönvíz alkalmával a םוֹהֵב betört a teremtettségbe (1Móz 7,11), de a pusztítása korlátozottan juthatott érvényre, mivel az előre meghatározott időt követően bezárultak a mélység forrásai (1Móz 8,2). Az özönvíz története emellett arra is rámutat, hogy a םוֹהֵב szolgálhat Isten ítéletének az eszközeként.

A םוֹהֵב a holtak hazájára is vonatkozhat (Jón 2,6; Zsolt 71,20). Megjegyzendő, hogy a LXX-ban a Jón 2,3 tanúsága szerint a próféta a ᾗδης-ből szól Istenhez, a Jón 2,6-ban pedig a próféta a mélységből kiált fel.⁴⁰⁶ Emellett a Péld 9,18 is rámutat a לוֹאֵשׁ és a םוֹהֵב közötti kapcsolatra.⁴⁰⁷ Megemlíthető továbbá, hogy számos vers a holtak hazáját a víz mélységeivel azonosítja (2Sám 22,5; Jón 2,1–6; Zsolt 18,5–6; 42,7–8; 88,3–7; Jób 26,5–6).

A mélység az emberi létet fenyegető erőként fogható fel (Zsolt 42,8). Isten Tíruszra új özönvizet bocsát rá, amely az lakókat a föld mélységébe rántja le (Ez 26,19–21). Emellett a םוֹהֵב általi fenyegetettségben is számolhatunk Isten szabadításával. A Vörös-tengeren történő átkelés vonatkozásában is találkozunk ezzel a fogalommal (Zsolt 77,16; 106,9; Ézs 44,27; 51,10; 63,13).

5.2. Ἄβυσσος az Újszövetségben

Az Újszövetségben kilencszer szerepel az ἄβυσσος (Lk 8,31; Róm 10,7; Jel 9,1.2. 11; 11,7; 17,8; 20,1; 20,3).⁴⁰⁸

A (két) gadarai megszállotról és a csodás gyógyulásról mindegyik szinoptikus evangélium tudósít (Mt 8,28–9,1; Mk 5,1–20; Lk 8,26–39), de ezek közül kizárólag Lk használja az ἄβυσσος-t. A tisztátalan lelkek „nagyon kérlelték [παρεκάλουν] őt, hogy ne parancsolja [ἐπιτάξῃ] őket vissza az alvilágba [εἰς τὴν ἄβυσσον]” (Lk 8,31). Mindhárom beszámoló előtt arról értesülünk, hogy Jézus lecsendesíti a háborgó tengert (θάλασσα). A tenger a kontextus mellett a textusban is fellelhető. A démoni lelkektől megszállt disznónyáj abba a θάλασσα-ba (Mk 5,13; Mt 8,32)⁴⁰⁹ és a λίμνη-be (Lk 8,33) rohant, amely felett – a szövegkörnyezet szerint – Jézusnak hatalma van. A leírások szerint Jézus fellépése kozmikus

⁴⁰⁶ Kiált, hogy megtapasztalhassa Isten közelségét, illetve hogy újra láthassa a templomot (Jón 2,5).

⁴⁰⁷ A לוֹאֵשׁ és a םוֹהֵב is lehet a םוֹהֵב ellentéte (Ám 9,2; Zsolt 139,8; Jób 11,8 ill. 1Móz 49,25; 5Móz 33,13; Zsolt 107,26). BARTELMUS, Rüdiger: šāmajim – *Himmel: Semantische und traditions-geschichtliche Aspekte*. In Janowski, Bernd – Ego, Beate (Hrsg.): *Das Biblische Weltbild und seine altorientalischen Kontexte*. Tübingen, 2004, Mohr Siebeck, 93. p., EBERHARDT, Gönke: Die Gottesferne der Unterwelt in der JHWH-Religion. In Berlejung, Angelika – Janowski, Bernd (Hrsg.): *Tod und Jenseits im alten Israel und in seiner Umwelt: Theologische, religionsgeschichtliche, archäologische und ikonographische Aspekte*. Tübingen, 2009, Mohr Siebeck. 373–395. p.

⁴⁰⁸ A Jel 9,1.2 kettős említése redundancia. MOULTON, James Hope – FRANCIS, Howard Wilbert et al.: i. m. 147. p.

⁴⁰⁹ Mt és Mk leírásában a tisztátalan lelkek a θάλασσα-ba rohannak.

és eszkatológiai jelentőséggel bír.⁴¹⁰ Két helyen is olvassuk, hogy a megszállott(aka)t a vidék lakói meg akarták kötözni (ἄλυσις, δέομαι: Mk 5,3–4; δεσμεύω, δεσμός, φυλάσσω, ἄλυσις: Lk 8,29). A Jel-ben az ἄβυσσος-ba száműzött Sátán vonatkozásában is hasonló szavak szerepelnek (ἄλυσις: Jel 20,1; δέομαι: 20,2; φυλακή: 20,7). A két szinoptikus történet üzeni, hogy míg az emberek nem tudták megkötözni a megszállott(aka)t, addig Istennek ereje van, hogy megtegye ezt a gonoszság eredőjével.⁴¹¹

Az ἄβυσσος a Róm 10,7-ben is szerepel. A Róm 10,6–7 az 5Móz 30,12–14 fényében érthető meg, mivel az ószövetségi szakasz és a Róm 10,6–7 üzenete egymásból következik. A mózesi egység rámutat, hogy Isten törvényéhez mindenki hozzáférhet. Nem lehetséges és nem is szükséges ezt a mennyből (LXX: οὐρανός) lehozva sem a tengeren (LXX: θάλασσα) átkelve megszerezni. Az ember feladata a törvény megtartása. Ezt a költői ábrázolást Pál a Krisztus-esemény fényében újraértelmezi: „»Ne mondd szívedben: Ki megy fel a mennybe [οὐρανός]?« Azért tudniillik, hogy Krisztust lehozza. Vagy: »Ki megy le az alvilágba [ἄβυσσος]?« Azért tudniillik, hogy Krisztust a halálból felhozza.” Legtöbbek szerint az ἄβυσσος Krisztus holtak hazájába történő alászállására utal a Róm 10,7-ben.⁴¹² Ezt a feltevést a szövegkörnyezet is igazolja. „Ha tehát száddal Úrnak vallod Jézust, és szíveddel hiszed, hogy Isten *feltámasztotta őt a halálból*, akkor üdvözülsz” (Róm 10,9).⁴¹³

A Jel összesen hét ízben tesz említést az ἄβυσσος-ról (Jel 9,1.2.11; 11,7; 17,8; 20,1.3). A viszonylag kisszámú előfordulás ellenére az ἄβυσσος megértése lényeges a Jel egészének szempontjából. Csak sajnálni tudjuk, hogy nem csupán általánosságban, hanem kifejezetten a Jel vonatkozásában is kevés tanulmány vizsgálja a fogalmat (az eddigi

⁴¹⁰ KLUTZ, Todd: *The Exorcism Stories in Luke-Acts: a Sociostylistic Reading*. Cambridge, 2004, Cambridge University Press, 106. p.

⁴¹¹ Vö.: OSBORNE, Grant R.: i. m. 700. p.

⁴¹² BALES, William: i. m. 88. p., BIETENHARD, H. (1976a): i. m. 205. p., BÖCHER, Otto: ἄβυσσος. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 4. p., CHILTON, David: i. m. 244. p., CIAMPA, Roy E.: Deuteronomy in Galatians and Romans. In Menken, Maarten J. J. – Moyise, Steve (Eds.): *Deuteronomy in the New Testament*. London, 2007. T&T Clark, 108. p., COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 201. p., HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 108. p., KOESTER, Craig. R.: i. m. 456. p., LADD, George Eldon: i. m. 129. p., LEE, Yongbom: *Paul, Scribe of Old and New: Intertextual Insights for the Jesus-Paul Debate*. London, 2015, Bloomsbury T&T Clark, 111–112. p., MORRIS, Leon: i. m. 124. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 193. p., Sz. n.: Mélység. In: Bartha Tibor (Szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*. 2. Köt. Budapest, 2004, Kálvin Kiadó, 193. p., TAKÁCS Gyula: i. m. 200. p. GREETHER, Herbert G.: Abyss. In Freedman, David Noel (Ed.): *The Anchor Bible Dictionary*. Vol. 1. New York, 1992 Doubleday, 49. p.

⁴¹³ Az ἄβυσσος, újszövetségi szempontból egyedi használata annak tudatában szemlélendő, hogy az egész páli corpus – az 1Kor 15,55 vitatott olvasatát leszámítva – nem említi a ἄδης-t.

kutatómunkám alatt egy ilyen írással találkoztam).⁴¹⁴ A munkánk ezt az űrt is hivatott betölteni.

Előljáróban annyit, hogy Resseguie a Jel világképéről szólva a káosz, fenyegetés, halál (*chaos, threat, death*) kategóriába sorolja az ἄβυσσος-t. Ugyanitt hozza a következő szavakat: Babilon (Βαβύλων), Sodoma (Σόδομα), Egyiptom (Αἴγυπτος), Góg (Γώγ) és Magóg (Μαγώγ), tenger (θάλασσα), tó (λίμνη).⁴¹⁵

Az alfejezetünkben amellet érvelünk, hogy a Jel felfogása szerinti ἄδης és ἄβυσσος ugyan számos tekintetben hasonlít egymásra, de szükséges, hogy a kettő között határozott különbségtételt tegyünk.

A Jel vonatkozásában az ἄβυσσος-t Takács az alvilág szóval fordítja. Ezzel is érzékelteti a ἄδης és az ἄβυσσος közötti különbséget.⁴¹⁶ Az angol nyelvű magyarázatokat olvasva találkozunk a „bottomless pit” fordítással⁴¹⁷ és a német „Abgrund” feloldással is.⁴¹⁸

5.3. Jel 9,1–12

5.3.1. Szövegkörnyezet

Az első négy trombitaszót követő csapások közvetlenül a természetet (közvetve az embert is) sújtják (Jel 8,7–12). Az ötödik trombita felcsendülésekor változás következik be, mivel a csapások közvetlenül az emberek ellen irányulnak.⁴¹⁹ „Megmondatott nekik, hogy ne bántsák a földön a füvet, se a zöldet, se az élő fát, hanem csak azokat az embereket, akiknek a homlokán nincs ott az Isten pecsétje” (Jel 9,4).⁴²⁰ Az ötödik csapás az eddigiekhez képest

⁴¹⁴ PIPPIN, Tina: Peering into the Abyss: A Postmodern Reading of the Biblical Bottomless Pit. In McKnight, Edgar V. – Struthers, Elizabeth (Eds.): *The New Literary Criticism and the New Testament*. Valley Forge, 1994, Trinity Press, 251–267. p.

⁴¹⁵ Hiányérzetünk lehet, mert a felsorolás nem említi a θάνατος-t és a ἄδης-t. RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 70. p.

⁴¹⁶ A ἄδης-t nem fordítja le, a hódész megjelölést használja. TAKÁCS Gyula: i. m. 48. p., 409. p. – Ugyanakkor a Jel 17,8 esetében az abyssus fordítással él. TAKÁCS Gyula: i. m. 348. p.

⁴¹⁷ METZGER, Bruce M.: i. m. 70. p., 92. p., PALMER, Earl F.: i. m. 187. p., 235. p.

⁴¹⁸ MAIER, Gerhard (2012): i. m. 372. p.

⁴¹⁹ METZGER, Bruce M.: i. m. 64. p.

⁴²⁰ A trombitászó előtt Isten parancsolja angyalainak: „ne ártsatok a földnek, se a tengernek, se a fáknak addig, amíg homlokukon pecséttel meg nem jelöljük a mi Istenünk szolgáit” (Jel 7,3). A Jel 7,3 egy helyen eltér a Jel 9,4-től. A felsorolás második tagjaként a Jel 7,3-ban a θάλασσα, a Jel 9,4-ben pedig a χλωρός szerepel. Véleményünk szerint Jel 9,4-ben a félreértések elkerülése végett szerepel a χλωρός. Ennek oka, hogy a θάλασσα az ἄβυσσος szinonimája is lehet. – A Szentírásban a fa és a fű Isten népére vonatkozóan sok helyen szerepel (pl. Zsolt 1,3; 52,8; 72,16 Ézs 61,3; Lk 23,28–31), akárcsak jelen vonatkozásban.

STEFANOVIĆ, Ranko: End-Time Demonic Activities in the Book of Revelation. *Journal of Adventist Mission Studies*, vol. 11 (2015) no. 2. 173. p. Stefanović észrevétele megfontolandó, mivel a Jel 9,4-ben a fák és a fűvek az el nem pecsételtekkel vannak szembeállítva.

formailag is újat hoz, mivel az első négy trombitaszónál jóval részletesebb leírást olvashatunk.⁴²¹

A hatodik trombitaszó (Jel 9,13–21) és az egységünk között számos hasonlóság és ellentét is felfedezhető. A Jel 9,1–12-ben a csapásokat démonikus alakok, a Jel 9,13–21-ben pedig Isten angyalai hajtják végre. A Jel 9,1–12 szerint a démoni lelkek nem ölhetik meg az el nem pecsételteket, a Jel 9,13–21-ben lévő angyalok viszont végezhetnek a földön élők harmadával. Hasonlóságként tartható számon, hogy mindkét helyen találkozunk páncéllal (Jel 9,9; 9,17), lovasokkal (Jel 9,7; 9,16) skorpióhoz (Jel 9,10) és kígyóhoz hasonló farkkal bíró lényekkel is (Jel 9,19). További egyezést jelent, hogy megjelenésük az oroszlánhoz is hasonló (Jel 9,8 és 9,17). Satake szerint a Jel 9,1–12 a Jel 9,13–21 üzenetét készíti elő.⁴²² Továbbá az utolsó három trombitaszó üzenete összefüggő gondolati ívet rajzol meg. Az ötödik csapás célja a próbatétel (Jel 9,5), a hatodiké a megöletés (Jel 9,15), a hetediké az ítélet (Jel 11,18).⁴²³

Bár egységünkben az ἄβυσσος-ból feljövő lények feladata a gyötrés és nem a gyilkolás, de a tágabb összefüggés alapján nyilvánvaló, hogy a mélységből feljövő lényeknek (konkrétan a fenevadnak) hatalma van az ölésre is. A fenevad a két tanú ellen háborút indít, majd pedig végez velük (Jel 11,3–14).

5.3.2. Angyal és kulcs

Legelőször az ötödik trombitaszót követően találkozunk az ἄβυσσος-szal (Jel 9,1.2.11). A ἄδης-hez hasonlóan (Jel 1,18) itt is megjelenik a kulcs (Jel 9,1).⁴²⁴ Ahogy korábban rámutattunk, Jel-ben a kulcs elsősorban egy adott hely fölötti hatalom kifejezője. Emellett hangsúlyos, hogy a kulcs a kozmosz egy meghatározott szféráját nyitja ki és zárja be. Lunceford szerint a Jel-ben kizárólag itt szerepel negatív összefüggésben a kulcs, mivel az ἄβυσσος-ban tartózkodók eloldozásáról értesülünk itt.⁴²⁵

Az ἄβυσσος kulcsát nem Krisztus (vö.: Jel 1,18; 3,7), hanem az égből a földre hulló csillag tartja a kezében. A magyarázók szinte egyöntetűen azt állítják, hogy az aláhulló csillag egy angyalt jelképez. Mindezt mi is elfogadhatjuk, hiszen egy ehhez hasonló azonosítással maga a Jel is él. „A hét csillag a hét gyülekezet angyala” (Jel 1,20). Ez a hely

⁴²¹ TAKÁCS Gyula: i. m. 199. p.

⁴²² SOMMER, Michael (2015a): i. m. 336. p., SATAKE, Akira: i. m. 249. p.

⁴²³ TAKÁCS Gyula: i. m. 200. p. A Talmudban szereplő kürtökről: DÉR Katalin: *A Biblia olvasása*. Budapest, 2008, Kairosz, 338. p.

⁴²⁴ A ἄδης és az ἄβυσσος ugyanazt fejezi ki: Zof. Ap. 6,13.

⁴²⁵ LUNCEFORD, Joe E.: i. m. 43. p.

tehát azért is lényeges, mert a Jel 9,1-ben is találkozunk a csillag (ἀστὴρ) és az angyal (ἄγγελος) együttes előfordulásával.⁴²⁶

Az előbbi kérdéseket követően egy nehezen feloldható dilemmával találkozunk, mivel nem könnyű annak megválaszolása, hogy a mélység kulcsát birtokló angyal a gonosz vagy az isteni erők szolgálatában áll.

Az utóbbi lehetőséget támogatók⁴²⁷ előszeretettel utalnak arra, hogy az ἄβυσσος kulcsa a Jel 20,1-ben egy isteni küldött kezében van. Sőt, többek szerint a ἄδης (Jel 1,18) és a Dávid kulcsa (Jel 3,7) nem egyszerűen egy isteni küldött, hanem Krisztus kezében van. Ebből kifolyólag többen felteszik a kérdést, hogy miért pont a Jel 9,1-ben lévő kulcs volna „illetéktelen” kezekben?⁴²⁸ Egyesek további iratokra utalva próbálják igazolni, hogy az ἄβυσσος kulcsa Isten egy angyalának a birtokában van. Gondolhatunk itt többek között az 1Én 19,1-re, ahol Uriél birtokolja a mélység kulcsát.⁴²⁹ Meglátásunk szerint az előbbi szövegek nem itt, hanem a Jel 20,1–3 vizsgálata alkalmával segíthetnek minket.⁴³⁰ Fanning szerint a πίπτω ige ugyan a szférák közötti átmenetet fejezi ki (pl. Jel 6,13; 8,10), de ez nem utal az angyal bukott voltára.⁴³¹

Emellett további megféleltetési kísérletekkel is találkozunk. Mounce szerint a mélység kulcsát kézbentartó és az ötödik trombitát megfűvő angyal egy és ugyanaz.⁴³² Látszólag igazolja ezt, hogy a hatodik trombitaszó leírásakor a trombitát megfűvő feladatul kapta az Eufrátesznél lévő négy angyal eloldását is (Jel 9,13–14). Ugyanakkor nem kerülheti el figyelmünket a Jel 9,13–14 utalása, mely szerint az angyal egyszerre jelzője és végrehajtója a csapásnak. Lényeges viszont, hogy a Jel 9,1–12-ben nem olvasunk konkrétan arról, hogy a trombitát megfűvő angyal feladatul kapta volna az ἄβυσσος kinyitását.

⁴²⁶További példák: Bír 5,20; Jób 38,7. Énok könyvében csillagokhoz hasonlítanak az itt raboskodók (1Én 21,6). A Jel 9,1-ben pedig egy csillag (angyal), kulccsal a kezében száll le és oldja fel az ἄβυσσος zárját. – Vö.: Collins, John J.: *Apocalyptic Eschatology as the Transcendence of Death*. In Hanson, Paul D. (Ed.), *Visionaries and Visionaries and Their Apocalypses*. Philadelphia–London, 1983, Fortress–SPCK, 71. p.

⁴²⁷AUNE, David (1997–1998): i. m. 525. p., GIESEN, Heinz: i. m. 221. p., LADD, George Eldon: i. m. 129. p.; SMALLEY, Stephen S.: i. m. 225. p., STUCKENBRUCK, Loren T. – MATHEWS, Mark D.: *The Apocalypse of John, 1 Enoch, and the Question of Influence*. In Frey, Jörg – Kelhoffer, James A. (Eds.): *Die Johannesapokalypse*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 211. p., SICKENBERGER, Joseph: i. m. 98. p.

⁴²⁸Thompson szerint a Jel 9,1 és a Jel 20,1 angyala azonos. THOMPSON, Steven (1999): i. m. 261. p.

⁴²⁹A 2Én 42,1-ben a mélység kulcsát Isten megbízottja tartja kezében. MOUNCE, Robert H.: i. m. 192. p.

⁴³⁰Többek között Ford is a Jel 20,1–3-ról szólva említi ezt. FORD, J. Massyngberde: i. m. 330. p.

⁴³¹FANNING III, Buist M.: i. m. 295. p.

⁴³²MOUNCE, Robert H.: i. m. 192. p.

Az előbbiekkal szemben többen úgy vélekednek, hogy a mélység kulcsát egy bukott angyal birtokolja.⁴³³ Sokak szerint önmagában az aláhullás (ragozott forma: *πεπτωκότα*)⁴³⁴ említése is ezt igazolja, mivel számos Biblián kívüli (1Én 86,1.3; 1Én 90,21; SibOr 5,72) és bibliai szöveg is ebbe az irányba mutat (Ézs 14,12–14; Lk 10,18). Valamelyest a Jel szóhasználata is igazolja ezt, mivel Babilon bukásának a leírásakor is találkozunk a *πίπτω* igével (Jel 14,8; 18,2).⁴³⁵ Ezt igazolja továbbá a Jel 9,1–2 és a Jel 20,1–3 összevetése is. Mindkét esetben egy angyallal, egy kulccsal és a mélységgel találkozunk. Az utóbbi egységben egyértelműen kivehető, hogy Isten küldötte kezében van a mélység kulcsa. A két szakasz között különbséget jelent, hogy a Jel 9,1-ben a kulcsot kézben tartó angyal levettetéséről, a Jel 20,1-ben pedig az angyal alászállásáról olvasunk.⁴³⁶ Véleményünk szerint a Jel 9,1 azt sugallja, hogy egy bukott angyalról beszélünk, míg a Jel 20,1 azt erősíti, hogy egy isteni küldött nyitja meg a mélységet.⁴³⁷

Emellett találkozunk olyan magyarázókkal is, akik megpróbálják azonosítani az alászálló angyalt. Többek szerint a Sátánnal találkozunk itt.⁴³⁸ Blount újszövetségi példákkal próbálja igazolni a meglátását. A Lk 10,18-ban olvassuk, hogy a Sátán villámhoz hasonlóan zuhant alá a mennyből. Véleménye szerint mindez az aláhulló csillagra emlékeztet. Blount felhívja a figyelmet a Lk 10,19-re, ahol Jézus azt ígéri, hogy a követői kígyók és skorpiók között járhatnak. Párhuzamot jelent, hogy a Jel 9,1–12 szerint az elpecsételteket nem gyötörték a sáskához és a skorpióhoz hasonló lények.⁴³⁹ Blount kísérletét azonban a Jel szűkebb és tágabb szövegkörnyezete nem igazolja. Nem olvasunk róla, hogy a Sátán közvetve vagy közvetlenül az el nem pecsételtekre támadt volna.

⁴³³ AUNE, David (1997–1998): i. m. 525. p., CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 239. p., BASS, Justin W.: i. m. 43. p., FORD, J. Massyngberde: i. m. 147. p., HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 128. p., RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 89. p.

⁴³⁴ A participium perfectum kifejezi, hogy a narrátor nem a csillag aláhullását, hanem az ezt követő eseményeket látta. AUNE, David (1997–1998): i. m. 525. p.

⁴³⁵ Ezért sem fogadjuk el, hogy az itt szereplő ige egyszerűen az alászállásról szól. CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 238–239. p.

⁴³⁶ Az előbbi helyen a *πίπτω* ragozott alakja, míg az utóbbi helyen a *καταβαίω* ragozott formája áll. – A különbséget több bibliafordítás is érzékelteti (pl. NIV, RÚF).

⁴³⁷ A Jel 9,1 vonatkozásában az érvt árnyalja, hogy a démoni lények kizárólag az el nem pecsételteknak ártanak.

⁴³⁸ BÖCHER, Otto (2010): i. m. 54. p., CHILTON, David: i. m. 245. p., HANGYAS Laszlo: *The Use and Abuse of Authority: an Investigation of the [Exousia]*, doktori disszertáció, Berrien Springs, 1997, 177. p., PEZZOLI-OLGIATI, Daria: i. m. 106. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 562. p.

⁴³⁹ BLOUNT, Brian K.: i. m. 173. p.

5.3.3. Ἄβυσσος-ábrázolás

Az ἄβυσσος kilétéről a Jel egy helyen sem számol be közelebbről.⁴⁴⁰ A műben nem találkozunk az ἄβυσσος-ba – vagy a ἄδης-ba – történő utazással. Kizárólag arról olvasunk, hogy a földön élők hogyan tapasztalják meg az ἄβυσσος kútjainak felbugyogását. Nem a narrátor száll alá a mélységbe, hanem ezzel ellentétes irányú mozgásként a mélység lakói jönnek közel az emberekhez.

Az ἄβυσσος egy olyan kulccsal rendelkező hely, amelyet kívülről, azaz a földről lehet kinyitni (Jel 9,1; 20,1–3.7–10). Világos ellentéte ez annak, hogy Krisztus a ἄδης kulcsát mintegy belülről szerezte meg (Jel 1,18). A Jel 9,1 szerint a mélység egy kúthoz hasonló. Az alászálló angyal a mélység kútjainak kulcsát tartotta kezében („ἡ κλεις τοῦ φρέατος τῆς ἄβύσσου”). A kút utalhat a mélységben lévők erejének a korlátozottságára, mivel innen csak a hely felnyitása után szabadulhatnak.⁴⁴¹ A LXX-ra utalva még inkább érthetjük a kút képét, mivel számos esetben a vízzel kapcsolatos szavakkal együtt találkozunk az ἄβυσσος-szal (πηγή, ὕδωρ, ποταμός).

Kúttal találkozunk, de az ἄβυσσος kútjából víz helyett⁴⁴² füst (καπνός) száll fel (Jel 9,2). A felszínre törő füst rámutathat: 1. A mélységben lévők szenvedésére.⁴⁴³ 2. A mélységből feljövők által hozott kínokra, és Isten ítéletére.⁴⁴⁴ 3. Isten ítélete, amely eddig az ἄβυσσος-t sújtotta, kiterjed az el nem pecsételtekre is.⁴⁴⁵ 4. A füst leleplezi a mélységből feljövők természetét (még akkor is, hogy találkozunk azzal a Jel 17-ben, hogy a Gonosz szépnek próbálja magát tettetni).⁴⁴⁶ 5. Rámutathat a menny és az ἄβυσσος közötti különbségre. Az ἄβυσσος-ból füst (καπνός) száll fel, a menny pedig Isten dicsőségétől telt meg jóillatú füsttel (καπνός). 6. Az utolsó ítélet elővételezéseként is megjelenhet ez.⁴⁴⁷ A tűz és az ítélet kapcsán említhetjük Sodoma és Gomora történetét (1Móz 19,28). Mindkét

⁴⁴⁰ Alvilági utazással nem találkozunk a Jel-ben, de a mennyei látomásokat nagyon szépen vezeti be a Jel 4,1, ahol nem egy kulccsal, hanem egy nyitott ajtóval találkozunk.

⁴⁴¹ PEZZOLI-OLGIATI, Daria: i. m. 107. p. – A 1Móz 29,2–3-ban (LXX) a kút száját egy kő (λίθος) takarta el. FANNING III, Buist M.: i. m. 295. p. Továbbá a Jn 4,11-ben a βαθύς szó szerepel a kúttal együtt.

⁴⁴² Vö.: 1Móz 7,11; 9,11.

⁴⁴³ Charles szerint a végítélet megelőző gyötrődés helye a démoni lelkek számára. CHARLES, Robert H. (1920a): i. m. 239–241. p. Mi azonban Morris véleményét fogadjuk el, aki szerint a Jel leírása alapján mindez nem állapítható meg. MORRIS, Leon: i. m. 125. p. – A ἄδης vonatkozásában sem olvasunk gyötrődésről. Emellett a Jel több helyen is hangsúlyozza a gyötrődést a démoni lények vonatkozásában (pl. Jel 14). Itt nem tesz így.

⁴⁴⁴ Az egyiptomi csapások fényében is szemlélhető ez, ahol szintén találkozunk sáskával (ἄκρις), az ég elsötétülésével (σκοτός) és pusztító angyallal is. Továbbá elpecsételtek nem szenvedik el a Pusztító munkáját. HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 123–125. p.

⁴⁴⁵ BEALE, G. K. (1999): i. m. 494. p.

⁴⁴⁶ RESSEGUE, James L. (1998): i. m. 89. p.

⁴⁴⁷ Vö.: Jól 2,10. LABAHN, Michael: Die Septuaginta und die Johannesapokalypse. In Frey, Jörg – Kelhoffer, James A. (Eds.): *Die Johannesapokalypse*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 161–162. p.

beszámolóban találkozunk angyalokkal, illetve hogy Isten a választottait megóvja a csapástól. Ezzel együtt a Jel 9,1–12-ben a hangsúly nem a megsemmisülésen, hanem ennek elővételezésén van. 7. A füst összefügg a kemence említésével. A Mt 13,42.50-ben Jézus kétszer szól erről. Mindegyik a tüzes végítéletet írja le. A Jel 1,15 elsődlegesen a tisztaságról és Krisztus erejéről szól, visszajövetele fényében. Másodlagos motívumként felfigyelhetünk az ítéletre is. A Jel 9,2-ben az ítéleten van az elsődleges hangsúly. Mindez a tűz tava elővételezése.⁴⁴⁸ 8. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy füst felszállását követően a nap (ἥλιος) elsötétülésével találkozunk. A Jel-ben a nap ugyan több értelmet is hordoz, de Leithart a Jel 1,16-ra utal példaként, amely szerint az Emberfiához hasonló alak feltűnése hasonló a naphoz. Leithart szerint a Jel 9,2-ben az ἄβυσσος-ból feljövő füst célja, hogy elhomályosítsa az Emberfiához hasonló alak ragyogását.⁴⁴⁹

5.3.4. Az ἄβυσσος királya

A leírás sorrendjét megfordítva először a mélységből feljövők vezérééről szólunk. Mindenek előtt jelezzük: a Jel 9,1 és a Jel 9,11 angyalai nem azonosak.⁴⁵⁰ A mélység kulcsát kézben tartó angyal és a mélységben lakozó lény személye és szerepe eltérő. Az előbbi kívülről (felülről) közelít kulccsal a kezében, az utóbbi pedig a mélységben tartózkodik.

A Jel 9,11 démoni lényére a Jel többféleképp utal: mélység angyalainak királya, ᾿Απολλύων, ᾿Αβαδδών. Önmagában már az is említésre méltó, hogy a Jel közli az angyal nevét (neveit). A Jel 9,11 kivételével csupán Mikáél (Jel 12,7) és a Sátán (Jel 12,4–9) vonatkozásában találkozunk hasonlóval. Az ἄβυσσος-ból érkező lények vezére⁴⁵¹ az ᾿Απολλύων, vagyis a Pusztító nevet viseli.⁴⁵² A Jel 9,11 megjegyzi, hogy az angyal neve héberül ᾿Αβαδδών.⁴⁵³ Bár mindkét szó ténylegesen hordozza a pusztítás és pusztulás jelentést, azonban szükséges, hogy külön szóljunk ezekről.

⁴⁴⁸ KUYKENDALL, Michael (2019): i. m. 142–143. p.

⁴⁴⁹ LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 378. p.

⁴⁵⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 534. p., BOUSSET, Wilhelm: i. m. 301. p., PIPPIN, Tina: i. m. 256. p.

⁴⁵¹ Az, hogy a sáskaszerű lényeknek királyuk van, különösen cseng. A Péld 30,27 szerint nincs vezérük. HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 127. p.

⁴⁵² Vö.: 2Bár 21,23.

⁴⁵³ BEALE, G. K. (1999): i. m. 504. p. Az Újszövetségben csupán a Jel 9,11-ben találkozunk az ᾿Αβαδδών megnevezéssel. Bár a 2Thessz 2,3-ban szerepel a rokon, kárhozat fia (ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας) megjelölés, de az itt lévő alak nem azonos a Jel 9,11-ben felbukkanó személlyel. RÖCKER, Fritz W.: *Belial und Katechon: Eine Untersuchung zu 2Thess 2,1–12 und 1Thess 4,13–5,11*. Tübingen, 2009, Mohr Siebeck, 385. p.

5.3.4.1. Ἐπολλύων⁴⁵⁴

A Jel 9,11 nem egyszerűen pusztításról szól (ἀπωλεία), hanem a megszemélyesített Pusztítóról (Ἐπολλύων) tesz említést. Ezt erősíti a participiumi forma is.⁴⁵⁵ Jóllehet a Zsolt 87,12-re utalva (LXX) Ryan nem zárja ki, hogy szavunk az alvilág megszemélyesítőjét jelenti.⁴⁵⁶ Mi elvetjük ezt a lehetőséget.

Legelőször kiemelhetjük, hogy a Pusztító (Ἐπολλύων) és Apollón isten között több hasonlóság is felfedezhető. Apollónra gyakran utaltak a dögvész és pusztulás isteneként.⁴⁵⁷ Az istenség lényeges ismertetőjele, hogy világosságot és sötétséget hozott (vö.: Jel 9,1–2). Továbbá Apollón szimbóluma a sáska (Aesch. Ag. 1080–1086; vö.: Jel 9,5–6), illetve az istenség neve összefüggésbe hozható a pusztulással (Aesch. Ag. 1080–1086).⁴⁵⁸

Apollón több római császárral is kapcsolatba hozható. Ő Augustus védőistene. A császár az Antonius elleni küzdelmek alkalmával kérte az istenség pártfogását.⁴⁵⁹ Emellett Nero személyével is kapcsolatba hozható az istenség. A császár testet öltött Apollónként is utalt magára.⁴⁶⁰ Suetonius beszámolója alapján Nero pantheonjában Apollón foglalta el a legfőbb helyet (Nero 25,3.53). Tovább erősíti ezt, hogy Nero korából egy olyan érme is fennmaradt (kb. 64-66-ból), melynek a hátoldalán Apollón lelhető fel. Legvégül pedig Domitianus is kapcsolatba hozható az istenséggel.⁴⁶¹ Tudunk olyanokról, akik Apollónként tekintettek rá (Aesch. Ag. 1082). Ha külön-külön nem is, de együttesen az alábbi egyezések komoly üzenetet hordoznak. Az egyes kor- és vallástörténeti magyarázatok közül kiemelhetjük Morris meglátását, aki szerint a Jel ezen a helyen polemikusan fogalmaz meg. Mivel Apollónt sok helyen istenként tisztelték, ezért a Jel rámutat az istenség démoni voltára.⁴⁶²

⁴⁵⁴ A rokon ἀπωλεία-ról részletesen szólunk a Jel 17 vizsgálatakor.

⁴⁵⁵ PRIGENT, Pierre: i. m. 317. p.

⁴⁵⁶ RYAN, Sean Michael: i. m. 104.

⁴⁵⁷ HUTTER, M.: Abaddon. In Karel van der Toom et al. (Eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden–Boston–Köln, 1995, Brill, 1. p. De ennek ellenkezője, a gyógyítás is kapcsolódhat hozzá.

⁴⁵⁸ RÖCKER, Fritz W.: i. m. 385. p. Ladd szerint nem kell kapcsolatot feltételezzünk az istenség és a Jel leírása között. LADD, George Eldon: i. m. 134. p.

⁴⁵⁹ OEPKE, Albrecht: ἀπόλλυμι. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 1. Stuttgart, 1933, Kohlhammer, 393–397. p.

⁴⁶⁰ MUTH, Robert: *Einführung in die griechische und römische Religion*. Darmstadt, 1998, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 89. p., 263. p.

⁴⁶¹ AUNE, David (1997–1998): i. m. 535. p.

⁴⁶² BELL, Albert A.: The Date of John's Apocalypse. The Evidence of some Roman Historians Reconsidered. *New Testament Studies*, vol. 25 (1978) no. 1. 98. p.

⁴⁶² MORRIS, Leon: i. m. 128. p. – Az istenség személye nem kapcsolódik szorosan az alvilághoz. SICKENBERGER, Joseph: i. m. 100. p.

A LXX gyakran fordítja az $\kappa\tau\alpha$ igét ἀπόλλυμι-ként (pl. 2Móz 10,7; 3Móz 23,30; 4Móz 16,33; 17,27; 5Móz 7,24; Zsolt 119,95; Jer 4,9 stb.). Ez az Isten ítélete következtében megvalósuló pusztulást és halált jelentette (pl. 2Móz 19,24; 3Móz 20,3–6; 4Móz 16,33; Józ 23,5).⁴⁶³

Emellett az Újszövetség szövegekörnyezete szempontjából is lényegesnek mondhatók a szóhoz kapcsolódó rokon kifejezések, melyek számos helyen a Sátán küldötteire utalnak. Miután Júdásba belement a Sátán (Jn 13,27), Jézus reá vonatkoztatva említi, hogy ő az, aki a tanítványai közül elkárhozott (ἀπόλετω), mivel ő a kárhozat fia (ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας: Jn 17,12). Hasonló előfordulásra figyelhetünk fel a 2Thessz 2,3 vonatkozásában is. Itt szintén a kárhozat fia (ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας) megfogalmazással találkozunk. A kárhozat fia nem azonos a Sátánnal, de elmondható, hogy a Sátán rajta keresztül tevékenykedik, mivel a kárhozat fia „eljövetele a Sátán munkája” (2Thessz 2,9).⁴⁶⁴

Végül pedig a Jel 9,11 is igazolja, hogy a Pusztító és a Sátán közé nem tehető egyenlőségjel,⁴⁶⁵ jóllehet tevékenységük szorosan összefügg. Meglátásunk szerint a Pusztító azonos a mélységből feljövő fenevaddal (fenevadakkal). A legfőbb érvünk az lehet, hogy megkerülhetetlen párhuzamként fogható fel a Jel 17,8.11 megjegyzése, mely szerint a fenevad a pusztulásba (ἀπωλεία) tart. Nyilvánvalóan érezhetjük az Ἐπολλύων-nal és az ἀπωλεία-val kapcsolatos szójátékot. Ez a nyelvi eszköz nem példa nélküli a Jel-ben, elég ha a Jel 11,18 megfogalmazására utalunk: „...hogy elpusztítsd [διαφθεῖραι] azokat, akik pusztítják [διαφθείροντας] a földet.”

5.3.4.2. Ἄβαδδών

Az Ἄβαδδών (ἰῆβδδ) számos esetben a holtak hazájával (Ἰησῦ) együtt szerepel.⁴⁶⁶ A két szó közé számos bibliai vers (Péld 15,11; 27,20 Jób 26,6)⁴⁶⁷, és Biblián kívüli irat (pl. 1Én

⁴⁶³ PAPAIOANNOU, Kim Gary: *Places of punishment in the synoptic gospels*. Durham, 2004, Doktori disszertáció, Durham University, 83. p.

⁴⁶⁴ RÖCKER, Fritz W.: i. m. 385–387. p.

⁴⁶⁵ BIETENHARD, H.: ἄβυσσος. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976a, Zondervan, 205. p., BOUSSET, Wilhelm: i. m. 325. p., PIPPIN, Tina: i. m. 256. p.

⁴⁶⁶ Az ἰῆβδδ a végső kárhozat helyének legmélyebb részét is jelentheti. FORD, J. Massyngberde: i. m. 145. p. A Jel-ben lévő Ἐπολλύων egy férfinévre utal (part. praes. masc). BLASS, Friedrich – DEBRUNNER, Albert: i. m. 259. p. Vö.: DOUKHAN, Jacques: i. m. 84–85. p.

⁴⁶⁷ Az Ószövetségben az ἰῆβδδ a Ἰησῦ egyik leggyakoribb szinonimája. THOMPSON, Steven (1999): i. m. 261. p. – Thompson szerint az 1QH^a 11,20-ban is az ἰῆβδδ a Ἰησῦ szinonimája. Ezzel szemben inkább a két szó összekapcsolásáról (pleonazmus) beszélhetünk. Stegemann – Hartmut szövegkiadása a „Sheol-Abbadon” fordítást hozza itt. THOMPSON, Steven (1999): i. m. 261. p., STEGEMANN, Hartmut – SCHULLER, Eileen et. al.: *1QHodayot^a with Incorporation of 1Q Hodayot^b and 4QHodayot^{a-f}*. Oxford, 2009, Clarendon Press, 36–37. p.

51,1)⁴⁶⁸ tesz egyenlőségjelet. Néhány helyen mindkettő a holtak hazája jelentéssel bír. Kiemelendő a 4Q491 8–10 I,1, ahol az לִּישׁוֹן־בְּדִן kifejezéssel találkozunk. Az előbbi előfordulásokban – a Jel 9,11-gyel szemben – az בְּדִן־לִּישׁוֹן lokális értelemben szerepel.⁴⁶⁹

Az בְּדִן־לִּישׁוֹן és az elmúlás közötti kapcsolatot erősíti, hogy az בְּדִן־לִּישׁוֹן több helyen (pl. Jób 28,22) a halál (מָוֶת, LXX: θάνατος) szinonimája. A Zsolt 88,12-ben a sírgödör (קִבְרָה) összefüggésében találkozunk az בְּדִן־לִּישׁוֹן (LXX: ἀπωλεία) szóval. Továbbá az בְּדִן־לִּישׁוֹן és a halál közötti kapcsolódást erősíti az מָוֶת ige gyökkel való összecsengés is. A héber szógyök alapjelentése a meghalással is rokonítható (4Móz 17,27; Ézs 57,1; Zsolt 41,6). Az בְּדִן־לִּישׁוֹן pedig minden esetben a holtak hazájával szerepel együtt (Jób 26,6; 28,22; 31,12; Zsolt 88,12; Péld 15,11; 27,20).⁴⁷⁰ Hays szerint az Ószövetség az בְּדִן־לִּישׁוֹן-ra a *pusztulás helyeként* tekint.⁴⁷¹

Az előbbieken okán fogalmazódik meg az a vélemény, hogy a mélységből feljövő Pusztító valójában a לִּישׁוֹן (ᾗδης) lakója.⁴⁷² Esetleg úgy is fogalmazhatunk: egyesek szerint (jelen esetben) a ᾗδης és az ἄβυσσος ugyanazt, mégpedig a holtak hazáját jelöli. Jóllehet a fentebbi áttekintés alapján úgy tűnhet, hogy az elképzelés megállja a helyét, de a továbbiakban ezzel szemben fogunk érvelni.

5.3.5. Kozmikus sáskajárás

Miután megtárgyaltuk az ἄβυσσος vezérének szerepét, szóljunk a mélység többi lakóiról is. A Jel a mélységből feljövőket különféle thériomorf (illetve anthropomorf és angelomorf) tulajdonságokkal jellemzi (Jel 9,3–10). Ezek közül a sáska képét kiemelve érthetjük meg legpontosabban a leírást.⁴⁷³ A sáskák kapcsán több ószövetségi egységre is gondolhatunk. A nyolcadik egyiptomi csapás alkalmával sáskákkal találkozunk (2Móz 10,12–20).⁴⁷⁴ Jöttükre

Köszönöm szépen Péntek Dániel doktorandusz társamnak, hogy az utóbbi szövegre és értelmezésre felhívta a figyelmemet.

⁴⁶⁸ Charles szerint a לִּישׁוֹן és az בְּדִן־לִּישׁוֹן is a végítéletet megelőző átmeneti hely. Az előbbi az igazak, az utóbbi a bűnösök tartózkodási helye a végítéletig. Charles szerint Jób 26,6 és a Jób 28,22 is ebbe az irányba mutathat. CHARLES, R. H.: *The Book of Enoch*. Oxford, 1912, Clarendon Press, 99–100. p. Bauckham viszont emlékeztet, hogy sehol sem találkozunk hasonló felosztással. BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 63. p.

⁴⁶⁹ A 2Bár 21,23-ban szintén a ᾗδης és a לִּישׁוֹן vonatkozásában olvasunk a halál angyaláról, aki Bauckham szerint Ἄβαδδών lehet. BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 65. p.

⁴⁷⁰ RÖCKER, Fritz W.: i. m. 383–384. p.

⁴⁷¹ HAYS, Christopher B.: *Death in the Iron Age II and in First Isaiah*. Tübingen, 2011, Mohr Siebeck, 177. p. Éppen ezért az ἀπωλεία és az מָוֶת gyök között is látható a kapcsolat.

⁴⁷² THOMPSON, Steven (1999): i. m. 261–264. p.

⁴⁷³ A Jel 9,2–10-leírása hasonlít ahhoz, ahogy az Ószövetség egy-egy sáskajárását ír le. BEALE, G. K. (1999): i. m. 493–502. p., WALL, Robert W.: i. m. 128. p. – Calkins hivatkozik egy olyan arab mondásra, mely szerint a sáskák feje a lóhoz, a mellkasuk az oroszlánhoz, a lábuk a tevéhez, testük a kígyóhoz és hajuk (csápjuk) az asszonyéhoz hasonló. CALKINS, Raymond: *The Social Message of the Book of Revelation*. New York, 1920, The Woman's Press, 99. p.

⁴⁷⁴ A nyolcadik egyiptomi csapás a sáskajárás (vö.: Jel 9,3–10), a kilencedik csapás a sötétség formájában valósult meg (2Móz 10, 21–29; vö.: Jel 9,2). Tizedik egyiptomi csapásként pedig az Úr azokat verte meg

– mivel nagy számban érkeznek – elsötétedik az ég. Súlyos nyomorúságot hoznak, mert a fák és a mezők termését felemésztk (2Móz 10,15). Jóel könyve Isten napja eljövételét sáskajáráshoz hasonlítja (Jóel 2,4–10).⁴⁷⁵

A sáskajárási alkalmával a pusztulást hozók közvetlenül nem az emberre, hanem a növényekre és a termésre törtek. A Jel 9-ben viszont egy, a sáskákra nem jellemző tevékenység tárul elénk azzal, hogy az Isten pecsétjét nem viselőket gyötrik (Jel 9,4).⁴⁷⁶ A pusztításuk meghatározott ideig, öt hónapig tart (Jel 9,5.10). Az időbeli megjelölés megértését a természetből vett (biológiai) és szimbolikus lehetőségekkel is próbálják segíteni a magyarázók. Witherington szerint mindez üzeni, hogy egy nagyobb sáskajárási hozzávetőlegesen ennyi ideig tartott.⁴⁷⁷ Aune pedig arra mutat rá, hogy szimbolikus értelemben az ötös szám – az Újszövetség leírása szerint – olyan szövegkörnyezetben is szerepelhet, amikor a szöveg valami kevésre akar utalni (néhány szó: 1Kor 14,19; öt kenyér: Mt 17,17–19 (par.); öt veréb: Lk 12,6 stb.).⁴⁷⁸ Esetünkben ez azt jelenti, hogy a csapás rövid, Istentől meghatározott ideig tart. Stefanović viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy az öt hónap az özönvíz történetére emlékeztet. Akárcsak a Jel esetében, itt is két alkalommal olvasunk az öt hónapos időszakról (1Móz 7,24; 8,3). További párhuzamot jelent, hogy Isten megőrizte választottait ez idő alatt.⁴⁷⁹ Stefanović gondolatát folytatva áthallásra ad okot az ἄβυσσος említése is, mivel a szó mélységből felfakadó vizekre is utalhat (LXX: 1Móz 7,11; 8,2). Még tovább víve ezt a gondolatot: Isten azt ígérte, hogy nem pusztítja el a föld egészét özönvízzel (1Móz 9,15). Jelen esetben az ἄβυσσος-ból nem víz, hanem füst szállt fel (Jel 9,2).

A Jel szimbolikus leírása szempontjából is fontos látnunk, hogy a mélységből érkező lények széles eszköztárral a birtokukban gyötrik az el nem pecsételtek.⁴⁸⁰ Legelőször is skorpióhoz hasonlóan tudnak szűrni. Bár a skorpió döfése legtöbb esetben nem végzetes, de a megszárt személy komoly gyötrelmeket fog átélni.⁴⁸¹ A skorpióhoz hasonló szúrás

(παῖω: 2Móz 12,13), akik nem kenték be ajtajukat a páskabarány vérével. A Jel 9,5 leírása szerint az Isten pecsétjét nem viselőket marták meg (παῖω) a skorpióhoz hasonló lények.

A nyolcadik csapás és az egység összefüggésére utal: FEE, Gordon D.: i. m. 129. p.

⁴⁷⁵ Plinius szerint a sáska az isteni harag jele (Plin. HN. 11,35,104).

⁴⁷⁶ Az első négy trombita csapásai a teremtett világot sújtották (Jel 8,7–12). Analógiaként tekinthetünk a Bölcs 16,9-re, ahol az egyiptomiakat a sáskák harapása pusztítja.

⁴⁷⁷ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 150. p.

⁴⁷⁸ AUNE, David (1997–1998): i. m. 530. p. Vö.: TRAFTON, Joseph L.: i. m. 96. p.

⁴⁷⁹ STEFANOVIĆ, Ranko (2015): i. m. 174. p.

⁴⁸⁰ Megemlíthetjük a Sir 39,30-t, ahol arról olvasunk, hogy mely csapások büntetik az istentelen embert. A felsoroláson belül találkozunk a skorpióval is.

⁴⁸¹ FORD, J. Massyngberde: i. m. 168–169. p.

pontosan illusztrálja a Jel-nek azt a gondolatát, hogy a gyötrelem közepette a halál elfut a szenvedők elől (Jel 9,6).

Röviden utaljunk arra, hogy a gyötrődést hozók lovakhoz is hasonló (Jóel 2,4–5). Mindez a harcos természetükön⁴⁸² túl kifejezheti a sáskához hasonló lények hatalmas termetét is. Továbbá fogaik az oroszlánéhoz mérték. Jóel könyve leírásában is találkozunk azzal, hogy a sáskák fogai az oroszlánokéhoz mérték (Jóel 1,6). Mindez tovább erősíti a pusztítás nagyságát. Emellett vaspáncéllal rendelkeznek. Mindez sejteti, hogy nehéz őket megsebesíteni.⁴⁸³ A sáska pedig önmagában a gyorsaság szimbólumaként üzeni, hogy mindenkit könnyedén, rövid idő leforgása alatt el tudnak érni. Erre utal, hogy repülni is tudnak majd (Jel 9,9).

Lényeges, hogy ezek a szimbolikus lények⁴⁸⁴ hatalom alá vannak vetve (Jel 9,3). A feladatukat nem a saját elképzelésük mentén, hanem Isten (esetleg a Bárány) parancsára hajtják végre. A feladatukként az el nem pecsételtek gyötrését kapták. A Jel 9,1–12 leírása ilyen szempontból egyedi, mert a Jel további leírásaiban a fenevad az elpecsételtekre vagy az elpecsételő Istenre tör.

5.3.6. „De a halál elfut előlük” (Jel 9,6): a ᾄδης és a λίμνη τοῦ πυρός peremén⁴⁸⁵

A Jel 6,15–17 az utolsó ítéletet úgy ábrázolja, hogy az el nem pecsételtek keresni fogják a menekülés lehetőségét. Ehhez hasonló képpel él a Jel 9,6 is. Itt viszont az a hangsúlyos, hogy az Isten pecsétjét nem viselőik az ítélet és ennek következménye (ill. jelen esetben előíze) elől nem menekülhetnek el. A démoni lények pusztítása alól nem lehet kibújni. Sokak számára kívánatosabb a halál a meghatározott ideig (az öt hónapig, azaz rövid ideig) tartó gyötrődésnél. A szakaszunkban megfogalmazódik, hogy a halál (θάνατος) közel sem a legrosszabb végkimenetel, mivel a gyötrődés (βασανισμός, igei forma: βασανίζω) ennél jóval fájdalmasabb megtapasztalást jelöl. Az el nem pecsételtek a gyötrődéssel szemben

⁴⁸² A statikus értelemben veendő ἠτοιμασμένοις (Jel 9,7) kifejezi, hogy a sáskához hasonló lények felkészültek a háborúra. MATHEWSON, David L.: *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse*. Leiden–Boston, 2010, Brill, 136. p.

⁴⁸³ MORRIS, Leon: i. m. 127. p. Vö.: GORDON, Robert P.: Loricatè Locusts in the Targum To Nahum Iii 17 and Revelation Ix 9. *Vetus Testamentum*, vol. 33 (1983) no: 3. 338–339. p.

⁴⁸⁴ Mangina szerint ezek a lények a görög mitológiából vett hárpiákra emlékeztetnek. MANGINA, Joseph L. (2010): i. m. 122. p.

⁴⁸⁵ Egységünk kiasztikus középpontja a Jel 9,6. GIBLIN, Charles H.: Revelation 11.1–13: Its Form, Function, and Contextual Integration. *New Testament Studies*, vol. 30 (1984) no. 3. i. m. 447. p.

inkább választanak a halált, de erre nincsen lehetőségük, mert „a halál elfut előlük” (Jel 9,5–6).

Hasonló gondolattal az Ószövetségben is találkozunk. Több olyan egységről is tudunk, ahol kirajzolódik, hogy a halál nem a legnagyobb rossz, hanem egy lehetőség Isten haragja, vagy az emberi élet elhordozhatatlannak tűnő nehézségei elől való elmenekülésre (2Móz 14,11–12; 1Kir 19,4; Jób 3,11–22; 14,13; Préd 2,15–18; 6,2–6). Ez a gondolat a későbbi (apokaliptikus) iratokban is körvonalazódik. A SibOr 2,307; 8,353 és az Illés Apokalipszise is hasonló formulával él (2,4.24). A 4Ezsdr 8,53-ban – a végítélet összefüggésében – arról olvasunk, hogy a θάνατος eltűnik, a ᾄδης pedig elmenekül.

A Jel 9,5–6 dolgozatunk szempontjából úgy is értelmezhető, hogy az el nem pecsételték számára nagyobb szenvedéssel jár az ἄβυσσος-ból érkezők gyötrése, mint a ᾄδης-ban való lét. A halál fullánkjánál (κέντρον: LXX: Hós 13,14; 1Kor 15,55) súlyosabb fenyegetettséget jelent a mélység lakóinak fellépése (κέντρον: Jel 9,10).

Láthatjuk, hogy az el nem pecsételték nem választhatják a halált a gyötrődéssel szemben, mivel „azokban a napokban keresni fogják az emberek a halált, de egyáltalán nem [οὐ μή] találják meg, és vágnak majd meghalni, de a halál elmenekül [φεύγει] előlük” (Jel 9,6). Az οὐ μή kettős tagadás üzeni: minden kétséget kizáróan be fog következni ez,⁴⁸⁶ és senki sem hátrálhat ki a gyötrődés alól. Ebbe az irányba mutat a prófétikus jelent kifejező φεύγει, amely nyomatékosítja,⁴⁸⁷ hogy a halál egészen biztosan el fog futni a menekvést keresők elől.⁴⁸⁸

Fentebb szóltunk róla, hogy az Ószövetség felfogása szerint az Ἀβαδδών (יַבְדֹּן) a holtak hazáját jelölte. Ennek fényében még hangsúlyosabb, hogy szakaszunkban sem ő (Jel 9,11), sem a sáskákhoz hasonló teremtmények nem kapták meg a felhatalmazást, hogy az ítélet alatt lévőket megöljék, illetve hogy száműzzék őket a ᾄδης-be. Ugyanakkor jelen egység ábrázolása közel sem idegen az Ószövetség olvasata fényében.

A szakaszunk alapján – a θάνατος és a ᾄδης hiánya mellett – egy másik lényeges megállapítás is tehető, ugyanis a tűz tava szempontjából is beszélhetünk a gyötrődésről. A βασανίζω-val többek között a tűz tavával együttesen is találkozunk (Jel 20,10). Fontos kapcsolópontként tartható számon, hogy sem a tűz tavából, sem a Jel 9,1–12 szerinti gyötrődésből nem lehetséges a kijutás. A Jel 9,1–12 vonatkozásában a gyötrődés tehát a tűz

⁴⁸⁶ MOUNCE, William D.: *Basics of Biblical Greek Grammar*. Grand Rapids, 2003, Zondervan, 316. p.

⁴⁸⁷ BEALE, G. K. (1999): i. m. 499. p.

⁴⁸⁸ A Jel 9,6-ban az emberi cselekvés jövő, a θάνατος tevékenysége jelen időben szerepel. MATHEWSON, David L.: *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse*. Leiden–Boston, 2010, Brill, 136. p.

tava és a második halál előíze, ahonnan nem lehet menekülni.⁴⁸⁹ Az utóbbi gyötrődés a Jel leírása szerint nem öt hónapig, azaz rövid ideig, hanem örökkön-örökké tart majd (pl. Jel 20,10).

A Jel 20,11–15-ről szólva már érintettük, hogy a θάνατος és a ἄδης nem jelent menekvést Isten haragja, ha úgy tetszik a gyötrődés (βασανίζω) elől. Úgy véljük, hogy a Jel 9,5–6 gondolatisága mintegy előrebocsátja, ami az utolsó ítélet alkalmával végbe fog menni. Isten elől nem lehetséges a halálba menekülni.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Jel-ben a θάνατος (és a ἄδης), illetve az ἄβυσσος élesen elkülöníthető egymástól. Látható ez abból, hogy a mélységből feljövők nem végezhetek az el nem pecsételtekkel. Ironikus, hogy az ἄβυσσος-ból érkezők akarva-akaratlanul Isten szolgálatában állnak, mivel feladatukként az el nem pecsételtek gyötrését kapták. Ironikus, hogy az istenellenes életet élőket a mélységből feljövő lények gyötrik öt hónapon keresztül. Ezzel párhuzamosan az is látható, hogy a démoni lényeknek Isten választottai felett nincs hatalmuk (Jel 9,4). További vigasztalást jelent, hogy az alvilág kulcsa közvetve vagy közvetlenül is, de egyértelműen Istenhez köthető (Jel 9,1).

5.3.7. Kontextuális kitekintés: Jel 6,7–8

Mindkét vizsgált szakasz a Jel 6,1–9,21 egységben lelhető fel. A hosszabb szakaszon belül gyakran kirajzolódik a menny és a föld közötti kapcsolat. A legtöbb esetben Isten mennyben elhatározott csapásának a földi megvalósulása áll a középpontban. A menny és a föld mellett a világmindenség harmadik részeként megjelenik a ἄδης (Jel 6,7–8) és az ἄβυσσος (Jel 9,1–2.11) is.

A negyedik pecsét feltörése után a harcra kész és lovon érkező (Jel 6,7–8) θάνατος és a ἄδης testesíti meg Isten csapását. Az ötödik kürtszó felcsendülésekor a harcra kész, lóhoz (is) hasonlítható (Jel 9,7), mélységből érkező lények hozzák el Isten csapását. Utalhatunk arra, hogy Zak 6,1–8 és a Jel 6,1–8 több szempontból is összekapcsolódik. Emellett felfigyelhetünk egy, a Zak 6,1–8 és mostani szakaszunk közötti összecsengésre is. Mindkét egységben a harci szekerekre az ἄρμα szóval utal a szöveg (LXX: Zak 6,1–3; Jel 9,7). Talán ez is mutatja, hogy a Jel 9,1–12 a Jel 6,1–8 fokozásaként is felfogható. Az utóbbi egységben egy-egy ló, az előbbiben pedig egy harci kocsikkal felszerelt lovas sereg lép fel.

Emellett további összefüggésre is felfigyelhetünk. A leírásokat összekapcsolja egy-egy sas (ἄετός) jelenléte is. A Jel 6,7–8 esetében a csapást a Jel 4,7-ben felbukkanó sas vezeti

⁴⁸⁹ BERNSTEIN, Alan: i. m. 255. p.

be.⁴⁹⁰ A Jel 9,1–12 vonatkozásában pedig a szakaszt megelőzően találkozunk egy sassal (Jel 8,13). A Jel 6,7–8-ben a sas jelenlétét az is magyarázhatja, hogy a háború után a temetetlen holttestekre rárepülhettek a ragadozó madarak.⁴⁹¹ A Jel 9,1–12 előtt a sas mintegy figyelmeztető jelleggel jelent meg az ég és a föld között (a holttestek elfogyasztásáról a Jel 9,13–21 fényében szólhatunk).

Mindkét szakaszban találkozunk az ἐξουσία említésével. Ennek fontosságát mutatja, hogy a θάνατος és a ἄδης, illetve a skorpióhoz hasonló lények korlátozott hatalmáról értesülünk („ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία” Jel 6,8; „ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία” Jel 9,3). Az előbbieken túl az ἐδόθη-ről is érdemes szólni, mivel a LXX a ἦν igit ἐδόθη-ként fordítja, amely a „megenged, jóváhagy” értelmet hordozza (3Móz 19,20; Jób 15,19). Black szerint az előbbi értelemben veendő a Jel-ben lévő több előfordulás is (pl. Jel 6,8; 7,2; 9,5; 16,8; 19,8).⁴⁹² Továbbá az „ὄνομα αὐτῶ” kifejezés is összekapcsolja a két szakaszt (Jel 6,8; 9,11).⁴⁹³

Végül pedig témánk szempontjából a legfőbb összefüggést az adja, hogy míg a Jel 6,7–8-ban a θάνατος és a ἄδης felbukkanása hozza el a legfőbb csapást, addig szakaszunkban ennek hiánya jelenti ezt (vö.: Jel 9,6).

5.4. Jel 11,3–14

5.4.1. Szövegkörnyezet

Az első négy trombitaszó után egy repülő sas meghirdeti a föld lakóit sújtó három isteni jajt (Jel 8,13). Az első jaj az ötödik trombitaszóval teljeseedik be (Jel 9,1–12). A második jajszó pedig itt jut érvényre.⁴⁹⁴

A Jel 11,3–14 és a Jel 13 (különösen a földből feljövő fenevad) leírása szorosan kapcsolódik egymáshoz. Látható ez a hasonló kulcsszavakból: két tanú⁴⁹⁵ és két szarv (Jel 11,3; 13,11), prófétál és beszél (Jel 11,3; 13,11), föld ura (Jel 11,4; 13,12), tűz (Jel 11,5;

⁴⁹⁰ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 234. p.

⁴⁹¹ A sas (ill. az ég madarai) Isten védelmének a jele (2Móz 19,4; 5Móz 32,9–11; Jel 12,14), továbbá az ítéletét is kiábrázolhatja (pl. 5Móz 28,26; Ez 39,17–20). A Jel 8,13-ban a sas úgy jelenik meg mint aki zsákmánya fölött repül (vö.: Lk 17,37; Jel 19,17–18). CHILTON, David: i. m. 241–242. p.

⁴⁹² BLACK, Matthew: Some Greek Words with "Hebrew" Meanings in the Epistles and Apocalypse. In McKay, J. R. – Miller, J. F. (Eds.): *Biblical Studies: Essays in Honour of William Barclay*. London, 1976, Westminster Press, 145. p.

⁴⁹³ Thompson szerint az „ὄνομα αὐτῶ” hebraizmus (vö.: 2Sám 20,21; Ezsd 5,14). THOMPSON, Steven: *The Apocalypse and Semitic Syntax*. Cambridge–New York, 1985, Cambridge University Press, 89. p.

⁴⁹⁴ A Jel 11,14 említést tesz az eljövendő harmadik jairól, de nem egyértelmű, hogy mikor következik be ez. Ezzel kapcsolatos lehetőségek: Jel 11,15–18; 12,12; 16; 18,10.16.19.

⁴⁹⁵ Az egységben a tanú mellett a próféta megjelöléssel is találkozunk (Jel 11,10). „A próféták mártírok, a mártírok próféták.” („Die Propheten sind Märtyrer, und die Märtyrer sind Propheten.”) RICHARD, Pablo: *Apokalypse: das Buch von Hoffnung und Widerstand: ein Kommentar*. Luzern, 1996, Exodus, 137. p.

13,5), ölés (Jel 11,5; 13,15), hatalom (Jel 11,6; 13,12),⁴⁹⁶ háború (Jel 11,7; 13,7).⁴⁹⁷ Kivehető azonban, hogy a két tanú és a fenevad működése ellentétes előjellel történik. A két tanú a rájuk támadókra tüzet bocsát. A szárazföldi fenevad pedig a megtévesztés céljából parancsolja le az égi tüzet.⁴⁹⁸ A két tanú a hatalmát Istentől, a fenevad pedig az első fenevadtól kapja (Jel 11,3; 13,12). A tanúk feltámadásukkor az élet lelkét kapják Istentől (Jel 11,11), a fenevad pedig a társát kelti életre (Jel 13,15).⁴⁹⁹ A két tanú a föld lakóit az engedetlenségükből kifolyólag gyötri (Jel 11,10), a szárazföldi fenevad pedig félrevezeti az embereket. A két tanú továbbá prófétál, hogy a föld lakói fordítsák szívüket Istenhez (Jel 11,6).⁵⁰⁰ Mindkét helyen a fenevad fellépésével és Isten választottain aratott diadalával találkozunk.⁵⁰¹ A Jel 11,7 és a Jel 13,7 más nézőpontból tárja elénk ugyanazt. Ennek jele, hogy a Jel 11,7 középpontjában a két tanú van, a Jel 13 központi karaktere pedig a fenevad.

Az egységünk és a Jel 11,1–2 között is számos kapcsolópont figyelhető meg. A templom külső udvarára negyvenkét hónapig törhetnek az Istennel szembehelyezkedők. Emellett negyvenkét hónapig tartott a próféták bizonyágtétele és a fenevad uralma is (Jel 11,2–3; 13,5). A tanúk erőteljes bizonyágtétele és az üldöztetés ugyanazon érem két oldalaként fogható fel. A gonosz nem léphet fel zabolátlanul, mivel a tanúk leleplezik pusztító erejét. Emellett a fenevad nem hallgathatja el a bátor bizonyágtételevet.⁵⁰² A Jel 11,1–2 és a Jel 11,3-10-et olvasva egyszerre jelenik meg a biztonság és a kiszolgáltatottság kettőssége. A választottak papként Isten templomában biztonságban vannak, de a világban tanúként ki vannak téve az üldöztetésnek és akár a halálnak is.⁵⁰³

5.4.2. Kozmológiai összefüggések

A Jel 11 leírása a földön kezdődik (Jel 11,1–2a), majd feltárul a démoni mélység (Jel 11,7), végül pedig a mennyek országa (Jel 11,15–18). A Jel 11 szól a földi (Jel 11,1) és a mennyei templomról is (Jel 11,19). A földi templom külső udvara támadás alatt áll, a mennyei templom viszont háborítatlan. A mennyei templom értékét növeli, hogy Isten

⁴⁹⁶ DE WAAL, Kayle B.: i. m. 171. p.

⁴⁹⁷ DE WAAL, Kayle B.: i. m. 172. p.

⁴⁹⁸ DE WAAL, Kayle B.: i. m. 172. p.

⁴⁹⁹ További ellentétet jelent a próféta (Jel 11,10) és a hamis próféta (Jel 16,13; 19,20; 20,10). DE WAAL, Kayle B.: i. m. 172. p.

Csodák (11,6; 13,13–14; 19,20). Föld lakóit kínozza (Jel 11,10), megtévesztette a föld lakóit (Jel 13,14).

⁵⁰⁰ DE WAAL, Kayle B.: i. m. 172. p.

⁵⁰¹ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 449. p.

⁵⁰² RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 149. p.

⁵⁰³ HOSKINS, Paul M.: Priesthood in the Book of Revelation. *The Southern Baptist Journal of Theology*, vol. 22 (2018) no. 2. 113. p.

szövetségládájával is találkozunk itt.⁵⁰⁴ Lényeges párhuzam, hogy míg a Jel 11,2-ben a szent városról (ή πόλις ή ἅγιος), addig a Jel 11,8-ban pedig a nagy városról (ή πόλις ή μεγάλη) olvasunk. A nagy város az Istennel szembehelyezkedő erők lakóhelyeként fogható fel (Jel 14,8; 16,19; 17,18; 18,10.16.19.21).⁵⁰⁵ A Jel 11,1–2 és a Jel 11,14 egységet összekapcsolja az időbeli megjelölés. Az előbbiben negyvenkét hónappal (Jel 11,2), az utóbbiban ezerkétszázhatvan nappal találkozunk (Jel 11,3).⁵⁰⁶

Történetünkben szó szerinti és átvitt értelemben is kirajzolódik egy leszálló és egy felemelkedő ág. Olvasunk a két tanú sikeres bizonyágtételéről (Jel 11,3–6), haláláról (Jel 11,7–10), feltámadásáról és Isten büntetéséről (Jel 11,11–13). Továbbá az egységben szereplő idői utalások is hangsúlyos üzenetet hordoznak. Ennek a legvilágosabb jele, hogy az események egyre gyorsabban követik egymást. Három és fél év (Jel 11,1–6), három és fél nap (Jel 11,7–10), „abban az órában” (Jel 11,13).

Az isteni és a démoni kettősségre az egység khiasztikus felosztása is rámutat: A: a két tanú bizonyágtételének ideje (Jel 11,3–4). B: a két tanú működése (Jel 11,5–6). B': a mélységből feljövő fenevad működése (Jel 11,7–10). A': a két tanú halálának ideje (Jel 11,11–12).⁵⁰⁷

5.4.3. A tanúk személye

Többek szerint a Jel 11,3–14 a Jel legnehezebben magyarázható része.⁵⁰⁸ A legelső tisztázandó kérdés, hogy az egységet (történés, szereplő, helyszín) szó szerint vagy szimbolikusan vegyük-e? Az összetett problémát a két tanú személyére figyelve ismertetjük részletesebben.

Több kutató a tanúkat konkrétan be kívánja azonosítani. Leggyakrabban Énok, Illés és Mózes neve fogalmazódik meg lehetőségként.⁵⁰⁹ Ennek oka, hogy az Ószövetség leírása szerint Énok és Illés nem haltak meg, hanem az életük egy pontján Isten közelébe kerültek

⁵⁰⁴ STEVENSON, Gregory: i. m. 264. p.

⁵⁰⁵ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 346. p.

⁵⁰⁶ Találkozunk olyan véleménnyel, hogy a két egység (az előbbi észrevételt leszámítva) kevéssé kapcsolódik egymáshoz. BEAGLEY, Alan James: i. m. 59. p.

⁵⁰⁷ HANGYAS László: i. m. 183. p.

⁵⁰⁸ MOUNCE, Robert H.: i. m. 211. p., PRIGENT, Pierre: i. m. 337. p.

⁵⁰⁹ LOHSE, Eduard: i. m. 66. p. Ezsdrás és Bárúk kapcsán is megfogalmazódik, hogy úgy ragadtattak el a mennybe, hogy nem ízlétek meg a halált (4Ezsdr 14,9; 2Bár 76,5). További lehetőség Péter és Pál, illetve Jézus és Keresztelő János. Vanni pedig az Egyházra és a Lélekre gondol. VANNI, Ugo: i. m. 88. p. A számos kísérlet is sejteti, hogy nem könnyű a pontos megfeleltetés. Vö.: MAIER, Harry O.: i. m. 150. p., FEUILLET, André: Interpretation of Chapter XI. of the Apocalypse. In Feuillet, André: *Johannine Studies*. Staten Island, 1965, Alba House, 241. p., TAKÁCS Gyula: i. m. 251–252. p.

(1Móz 5,22.24; 2Kir 2,1–12).⁵¹⁰ Szintén az elképzelést erősíti, hogy Illésnek megadatott, hogy bezárja az eget, akárcsak a két tanúnak (Jel 11,6). Emellett a két tanú további ismertetőjelei rokoníthatók Mózes, Illés vagy Énok személyével.⁵¹¹ A Jel leírása szerinti két tanú ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, így lehetetlen megkülönböztetésük⁵¹² ebből következően pedig azonosításuk is. A megfeleltetés melletti további gyakran felhozott érv, hogy több – a Jel 11,3–14-hez hasonló – egység megnevezi a két tanút (pl. 1Én 90,31, 4Ezsdr 6,26). Kiemelendő az Illés Apokalipszise, ahol a szöveg megjegyzi, hogy Illés és Énok teste három és fél napig hever temetetlenül (34,7.29). Úgy véljük, hogy az előbbi példák a konkrét beazonosítással szemben még inkább felhozhatók. Ahogy a Biblián kívüli szövegek meghatározott céllal fedik fel a két tanú kilétét, úgy a Jel minden bizonnyal szándékosan kerüli a konkrét beazonosítást.⁵¹³

Az előbbiekkal szemben úgy látjuk, hogy a tanúk személye és működése szimbolikus értelemben az egyház küldetését ábrázolja ki.⁵¹⁴ A történetük általában véve a bizonyágtevők sorsát mutatja be.⁵¹⁵ A Jel 11,4-ben Krisztus a két tanút a két lámpatartóhoz hasonlítja. A lámpatartóval (λυχνία) a Jel legelső fejezetében is találkozunk (Jel 1,12; 20), ahol a hét lámpatartó a hét gyülekezettel azonos (Jel 1,20). A kollektív értelmet mutatja a háborúra (πόλεμος) történő utalás is (Jel 11,7), mivel a háború említése is nagyobb

⁵¹⁰ Mózesről a későbbi hagyomány vélekedett így.

⁵¹¹ LUPIERI, Edmondo F.: i. m. 175. p.

⁵¹² TAVO, Felise: *Woman, Mother and Bride: An Exegetical Investigation into the "Ecclesial" Notions of the Apocalypse*. Leuven, 2007, Peeters. 200. p.

⁵¹³ BAUCKHAM, Richard: *The Theology of the Book of Revelation*. Cambridge, 1993b, Cambridge University Press, 85. p. Vö.: BAUCKHAM, Richard: The Martyrdom of Enoch and Elijah: Jewish or Christian? *Journal Biblical Literature*, vol. 95 (1976) no. 3. 447–458. p.

⁵¹⁴ BLOUNT, Brian K.: i. m. 201. p., BRIGHTON, Louis A.: *Revelation*. Saint Louis, 1999, Concordia Publishing House, 292. p., DU RAND, Jan A. (1997): i. m. 74. p., FEUILLET, André: i. m. 242. p., LIETAERT–PEERBOLTE, Bert Jan: *The antecedents of Antichrist: a traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponents*. Leiden–New York, 1996, Brill, 128. p., MATHEWSON, Dave: i. m. 245. p., POYTHRESS, Vern Sheridan: Genre and Hermeneutics In Rev 20:1–6. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 36 (1993) no. 1. 44. p., PRIGENT, Pierre: i. m. 350. p., REDDISH, Mitchell G.: Followers of the Lamb: Role Models in the Book of Revelation. *Perspectives in Religious Studies*, vol. 40 (2013) no. 1. 75. p., RICHARD, Pablo: i. m. 138. p., WILCOCK, Michael: *The Message of Revelation*. Leicester, 1975, InterVarsity, 104–105. p. – A hiteles bizonyágtétel legalább két tanút kívánt meg (5Móz 19,15). GIBLIN, Charles H. (1984): i. m. 441. p., POHL, Adolf: *Die Offenbarung des Johannes*. 1–2 Vols. Brockhaus, 1983, Wuppertal, 71–72. p. Gondolhatunk Jézus perére (pl. Mt 26,60), illetve hogy Jézus kettesével küldi tanítványait (pl. Lk 10,1).

⁵¹⁵ BAUCKHAM, Richard (1993b): i. m. 84–85. p., BEALE, G. K. – MCDONOUGH, Sean: Revelation. In Beale, G. K. – Carson D. A. (Eds.): *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*. Grand Rapids, 2007, Baker, 1118. p., BEASLEY–MURRAY, George R.: i. m. 184. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 343. p. A Jel 13,7-ben a fenevad a szentek (ἅγιος) ellen lép fel (vö.: Dán 7,21). BEALE, G. K. – MCDONOUGH, Sean: i. m. 1120. p.

közösséget feltételez.⁵¹⁶ A kollektív értelem és a két tanú példája arra hív, hogy a Jel-t olvasó közösség azonosulni tudjon velük (Jel 1,9; 6,9–10; 12,11; 17,6 stb.).⁵¹⁷

5.4.4. A tanúk működése

A zsákruhát viselő tanúk bűnbánatra hívják a föld lakóit (Jel 11,3).⁵¹⁸ Az igehirdetésüket nyomatékositandó, erővel és jelekkel lépnek fel. Szájuk tüzével megemésztik az ellenfeleiket (Jel 11,5). Hasonlóval a Jel későbbi fejezeteiben találkozunk, ahol az elpecsételtre támadókat a mennyből alászálló tűz perzseli meg (Jel 20,9). Blount szerint ez a párhuzam azt üzeni, hogy a két tanú (egyház) működése az eszkatonban teljeseedik ki.⁵¹⁹

A tanúk az ég bezárására is hatalmat kapnak. Mindez kozmológiai szempontból is említésre méltó. Segítségül hívhatunk néhány olyan zsidó szöveget, ahol az eső és a kulcsok együttesen jelennek meg. A Targ. Ps. Jon 28,12 négy, Isten kezében lévő kulcsról tesz említést. Ezek pedig az élet, a sírok, az étel és az eső kulcsai. A Midr. Zsolt 78,5 szerint a kulcsok Isten szolgálaira vannak bízva. Illésre az eső, Elizeusra az anyaméh, Elizeusra és Ezékielre pedig a feltámadás kulcsa.⁵²⁰ Az előbbieket mellett az Újszövetségben is találkozunk ezekhez hasonló utalással. A Lk 4,25 szerint Illés idejében az ég három és fél évig be lett zárva (ἐκλείσθη).

Látható tehát, hogy a két tanú fellépése nyomán a teremtettségben is változás következik be. Mutatja ezt, hogy a tanúk: 1. Bezárják az eget. 2. A vizet vérré változtatják. 3. A földet csapásokkal verik meg.⁵²¹

5.4.5. Exkurzus: a fenevad

Mivel a Jel a ὄδης (Jel 6,7–8), az ἄβυσσος (Jel 11,7; 17,8) és a tűz tava szempontjából (Jel 19,17–21; 20,10) is szól a fenevadról (θηρίον), ezért fontosnak tartjuk, hogy a Jel-béli előfordulásokon túl is rámutassunk a fenevad karakterére.⁵²²

⁵¹⁶ TAVO, Felise: i. m. 207–208. p.

⁵¹⁷ KOESTER, Craig R.: i. m. 507. p.

⁵¹⁸ A Jel 6,12-ben nap öltözik zsákruhába, gyászolva az emberi romlottságot. RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 36. p. Illetve kifejezheti a nap elsötétedését.

⁵¹⁹ BLOUNT, Brian K.: i. m. 212. p.

⁵²⁰ Vö.: Midr. 5Móz 7,6.

⁵²¹ LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 432. p.

⁵²² A Jel 13,1-ben a θάλασσα, a Jel 13,11-ben pedig a földből (γῆ) jön fel (mindkét fogalom az ἄβυσσος szinonimája is lehet). – A Jel 13,1, ill. 13,11-ben feljövő fenevadak az 1Móz 1,21-re vezethetők vissza. Isten két mitológikus alakot teremtett, Leviatánt és Behemótot, hogy az egyik a tengerben, a másik pedig a földön uralkodjon (4Ezsd 6,49–52). Vö.: 1Én 60,7–10; 2Bár 29,4. HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 140. p., WOODMAN, Simon Patrick: *The Book of Revelation*. London, 2008, SCM Press, 177. p.

A θηρίον – többek között – ragadozó állatot jelölt.⁵²³ Philón: *De praemiis et poenis* c. műve, az ember–ember és az ember–fenevad közötti ellenségeskedés mibenlétét tárja fel.⁵²⁴ Az emberek közötti konfliktus eredője mindig egy konkrétumra vezethető vissza (pl. önzés), mivel az ember a természetéből kifolyólag nem gyűlöli minden társát. Ezzel szemben az ember és a fenevadak közötti ellenszenv eredendő.⁵²⁵ Ennek jele, hogy a fenevadak nem egy meghatározott várost, csoportosulást vagy országot, hanem általában véve az egész emberiséget gyűlölik (Phil. Praem. 85–86.). Mindez a Jel 11 olvasatában különösen izgalmas, ahol a fenevad nem válogatás nélkül, hanem tudatosan, a választottakkal szemben lép fel, pontosan úgy, ahogy Philón az emberek közötti ellenségeskedésről szól.

Számos görög-római szöveg megszemélyesíti és azonosítja a fenevadat (még inkább: bestializál egy-egy személyt vagy embercsoportot). Az Arábiát és Indiát megjáró Philostratus szerint a saját édesanyját felfaló Nero kegyetlenebb a legvérszomjasabb ragadozóknál is (Philostr. VA. 4,38).⁵²⁶ Philón az igaztalanul élőket (Phil. Abr. 33) és a szüleiket megvetőket is a fenevad jelzővel illeti (Phil. Dec. 110; Phil. Virt. 87). Josephus pedig nagy Heródest jellemzi így (Jos. BI. 586, 589).⁵²⁷

A LXX a ἡρῶν-t gyakran fordítja θηρίον-ként. A ἡρῶν a nem háziasított, a szabadon élő, nagy és veszélyes állatokat jelöli, amely lehet az ember ellensége is (1Móz 9,2,5; 37,20). Legjobb, ha az ember elkerüli ezeket. „Ki szánja a bűvölőt, ha megmarja a kígyó vagy azokat, akik fenevadak közelébe mennek?” (Sir 12,13).⁵²⁸ A fenevadakról olvasunk az átokformulákban (5Móz 32,24). A fenevad hiánya Isten áldásaként tartható számon (Ézs 35,9; Ez 34,25). Jóllehet Isten az embert arra teremtette, hogy uralkodjon a föld állatain (1Móz 1,24), de a bűneset következtében ez a rend csupán töredékesen valósul meg. Isten ítéleteként a fenevad felfalja az embert (4Móz 26,22; 5Móz 32,24; Jer 12,9; 15,3 stb.).⁵²⁹ Mindez Isten büntetése és egyúttal annak a kifejezése, hogy a Mindenható magára hagyta a csapást átélőt (1Móz 40,19; 2Sám 21,10).⁵³⁰ Az Ószövetségben a fenevadak említése a város

⁵²³ FOERSTER, Werner: θηρίον. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 134. p.

⁵²⁴ A fenevadak (θηρίον) közé sorolható a medve (ἄρκος), az oroszlán (λέων), a párduc (πάρδαλις), elefánt (ἐλέφας), tigris (τίγρις), skorpió (σκορπίος), kígyó (ὄφις; Phil. Praem. 89–90).

⁵²⁵ A mű szerint az Ézs 11,6–9-hez hasonlóan megszűnik az ember-fenevad közötti feszültség (Phil. Praem. 89).

⁵²⁶ A Jel 17-ről szólva látni fogjuk, hogy a fenevadat többen épp Neroval azonosítják.

⁵²⁷ LIU, Rebekah Yi: *The backgrounds and meaning of the image of the beast in Rev 13:14,15*. Berrien Springs, 2016, Doktori disszertáció, Andrews University, 86–87. p.

⁵²⁸ Szent István Társulat (ford.).

⁵²⁹ LIU, Rebekah Yi: i. m. 80. p.

⁵³⁰ BAUDER, Wolfgang: θηρίον. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 1. Grand Rapids, 1975, Zondervan, 113–114. p.

elhagyatottságát is érzékelteti (Ézs 13,21; Ez 31,13; 32,4). Ennek fényében pedig egészen megdöbbentő arról olvasnunk, hogy a Jel 11,7-ben feltűnő fenevad a nagy városban tevékenykedik.

A Dán 7,3–7 (LXX) a θηρίον megjelölésen túl megnevez több ragadozó állatot is. Az első fenevad az oroszlánhoz (λέαινα)⁵³¹, a második medvéhez (ἄρκος), a harmadik párduchoz (πάρδαλις) hasonlítható.

Az előbbiekkal együtt minden nehézség közepette az Ószövetségben is megjelenik a fenevadakkal szembeni bátorítás. Isten áldása, amikor az ember uralkodhat a fenevadakon (Jer 27,6; Dán 2,38; 4,12; Ez 31,6).⁵³² Reménységként felcsendül, hogy a helyreállítás alkalmával megvalósul az ember és állat közötti harmónia (4Móz 26,6; Ézs 11,6–9; 35,9; Ez 34,35),⁵³³ illetve számolhatunk a megszemélyesített értelmű fenevad pusztulásával is (Dán 7,11).

Az Újszövetség több alkalommal is rámutat az ember fenevad feletti uralmára. Ennek a legfontosabb jele, hogy a vadállat is ehető (ApCsel 11,6; Jak 3,7). Pállal nem végzett a mérgeskígyó marása (θηρίον: ApCsel 28,4–5). Jézus negyven napos pusztai elvonulásakor vadállatok között élt (Mk 1,13). Mindez azt üzeni, hogy a Messiás a természettel való megbékélést is elkészíti (vö.: Ézs 11,6–9).⁵³⁴ Ezzel együtt negatív előjelű utalásról is tudunk. A Tit 1,12 megszemélyesített értelemben a krétaiakra gonosz vadállatokként (κακὰ θηρία) utal.⁵³⁵

A θηρίον az Újszövetségben negyvenötször szerepel. Ezen belül kiemelkedőnek mondható a Jel a maga harmincnyolc előfordulásával.⁵³⁶ A Jel-ről szólva a Jel 6,8-ban fellelhető szó egyedüli kivétel. Ennek a vizsgálatakor már rámutattunk, hogy a Jel kizárólag itt nem veszi megszemélyesített és szimbolikus értelemben a θηρίον-t.

Az ἄβυσσος-ból (továbbá a tengerből és a földből) érkező fenevadak formailag ellentétesen, de lényegileg azonosan viszonyulnak az elpecsételtekhez és az el nem pecsételtekhez. A legfőbb lényegi azonosságot az adja, hogy a fenevad minden esetben az

⁵³¹ A Dán leggyakrabban a λέων szóval utal az oroszlánra (pl. Dán 4,33; 6.8.9.13). Emellett a Jel-ben is fellelhető a λέων (Jel 4,7; 5,5; 9,8; 9,17; 10,3; 13,2).

⁵³² LIU, Rebekah Yi: i. m. 81. p.

⁵³³ BAUDER, Wolfgang: i. m. 113. p. – Hangsúlyos, hogy a Jel 21–22-ben nem olvasunk hasonlóról. Talán a Jel 21,1 megjegyzése okán, hogy a θάλασσα, azaz a fenevad lakóhelye nem lesz többé.

⁵³⁴ BAUCKHAM, Richard (2011): i. m. 130. p. – A Mk 1,13-ban a θηρίον mellett a σατανᾶς is szerepel (vö.: T. Naph 8,4.6). EVANS, Craig: *Jesus and the Fall of Satan: Studies in Demonology and the Early Christian Movement*. Budapest, 2012, Habilitációs dolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, 10. p.

⁵³⁵ Alexandriai Kelemen szerint a Tit 1,12 egy epimenidészi használt hexameter részlete (Strom i.59.2.).

STROBEL, A.: θηρίον. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 2. Eerdmans, 1991, Grand Rapids, 148–149. p.

⁵³⁶ Takács a „Vadállat” fordítást hozza. TAKÁCS Gyula: i. m. 348. p.

ember romlására törekszik. A célja elérése érdekében különböző eszközöket használ fel. Míg a Jel 11 alapján látni fogjuk, hogy a fenevad nyíltan Isten választottaira tör, addig a föld lakóival szemben a megtévesztés eszközét használja.

A Jel-ben is kivehető a fenevad megszemélyesítése. Példa lehet erre, hogy a semlegesnemű θηρίον-ra a Jel 13,8 hímnemű formában utal (αὐτόν). Takács a vers magyarázatakor megjegyzi, hogy a fenevad belső karakterére a vadállatiság jellemző, de külleme az emberéhez hasonló.⁵³⁷

Az előbbiek nyomán a fenevad megjelölés iróniaként fogható fel. Az iróniát az adja, hogy emberfeletti, isteni hatalomra és megbecsülésre törekszik, de a kitűzött céljával ellentétes út bejárására kényszerül. Ahogy a neve is mutatja, lénye még az emberi minőséget sem éri el. Minél magasabbra törekszik, annál mélyebbre zuhan alá (vö.: Dán 4). Az iróniát szintén érzékelteti, hogy a Jel-ben számos alak rendelkezik emberi és állati karakterisztikával, többek között: a négy élőlény (ζῷον: Jel 4,6–8), a sáska (Jel 9,1–11) és a fenevad (Jel 13). A négy élőlény összhangban van a Teremtőjével. Karakterüket tekintve egyszerre mennyeiek és földiek. Ezzel szemben az utóbbi kettő a földhöz és a mélységhez kapcsolódik. A Jel-ben a θηρίον markánsan eltér a ζῷον-tól. Fontos különbséget jelent, hogy az utóbbi nem húsevő és pusztító.⁵³⁸ A fellépésüket tekintve a fenevadak Istennel szembehelyezkednek, az élőlények pedig Őt imádják (Jel 4,6–9; 19,4). Végül pedig még komolyabb ellentét figyelhető meg, ha a fenevad és a Bárány ismertetőjegyeit vetjük össze. Lokális szempontból számottevő eltérés, hogy a fenevad a mélységből, a Bárány pedig a magasságból érkezik. Az előbbi gyilkol, az utóbbi viszont megöletett. A fenevad a feltámadást csupán színlelni tudja (vö.: Jel 17,8.11), a Bárány viszont ténylegesen legyőzte a halált, megszerezve annak kulcsát (Jel 1,18).⁵³⁹

A fenevad Jel-béli fellépése a Dán 7 fényében érthető meg. A Dán 7-ben négy, a tengerből feljövő fenevadról olvasunk (Dán 7,3). Mindegyikük egy-egy világbirodalom képviselője. A negyedik fenevadról megtudjuk, hogy ő lesz az utolsó, aki üldözi az elhívottakat (Dán 7,21) és aki a választottakon felülkerekedik. Többek szerint a negyedik fenevad azonos a Jel 11,7-ben színrelépő fenevaddal.⁵⁴⁰

⁵³⁷ TAKÁCS Gyula: i. m. 290. p.

⁵³⁸ BULTMANN, Rudolf: ζῷον. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1935, Kohlhammer, 875. p.

⁵³⁹ Bovon egy tanulmánya a fenevad és a gyermek személyét veti össze (vö.: Jel 12,5). BOVON, François: The Child and the Beast: Fighting Violence in Ancient Christianity. *Harvard Theological Review*, vol. 92 (1999) no. 4. 392. p.

⁵⁴⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 617. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 225. p., SATAKE, Akira: i. m. 268. p. – A 4Ezsd is szól a negyedik fenevadról (4Ezsd 11,1). Továbbá a tengerből feljövő fenevad (sas) azonos a Dán-ban lévő negyedik fenevaddal (4Ezsr 12,11). HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 140. p.

Végül pedig egyetértünk Battle megjegyzésével, aki szerint a Jel-ben a „legfőbb fenevad a sárkány.”⁵⁴¹ Ennek a legvilágosabb jele, hogy a fenevad a sárkány imádatára veszi rá a föld lakóit (Jel 13,2).

5.4.6. Fenevad

A Jel 11,7-ben lévő fenevad váratlanul lép fel. A Jel-re jellemző, hogy úgy vezet be egy szereplőt, hogy csak később fedi fel részletesebben a kilétét. Ez az eszkatológikus látásmód a jövőt szem előtt tartva sejteti, hogy egy-egy karakter valója és sorsa az idő előrehaladtával tárul fel.⁵⁴² A Jel 11,3–14 alapján annyi mondható el, hogy a mélységből feljövő fenevad számottevő fordulatot hoz. Ennek jeleként az erővel és hatalommal fellépő tanúkra támad, majd pedig megöli őket.

Bár a fenevad a földön tevékenykedik, de a Jel arra is rámutat, hogy honnan érkezik. A fenevad az ἄβυσσος-ból jön fel (ἀναβαίνω: Jel 11,7). A Jel kozmológájáról szólva rámutattunk, az ἀναβαίνω a szférák közötti átmenet kifejezője. Találkozunk ezzel a tengerből (Jel 13,1) és a földből feljövő fenevad (Jel 13,11) vonatkozásában is.

A történet időbeli megjegyzései alapján több kérdést is szükséges tisztázni. Legelőször is megválaszolendő, hogy a fenevad a két tanú működését (jóval) megelőzően érkezik a földre vagy közvetlenül bizonyágtételük befejezése után lép színre. Aune szerint a leírás egyszerűen azt is kifejezheti, hogy a fenevad a mélységből származik.⁵⁴³ A másik lehetőség szerint a fenevad közvetlenül a bizonyágtétel után bukkan fel. Bár a kérdés nem válaszolható meg minden kétséget kizáróan, annyi viszont a Jel narratívája alapján megállapítható, hogy a fenevad ἄβυσσος-ból történő feljövetele azért lehetséges, mert az ἄβυσσος Jel 9,1–2-ben megnyitásra került.⁵⁴⁴ Ezt erősíti, hogy a mélység, nem csupán itt, hanem a Jel 17,8-ban (ill. a Jel 13,1-ben) is nyitva van. Továbbá a Jel 20,1–3-ban olvasunk az ἄβυσσος bezárásáról. Miután a mélység ismételtelen feltárul, a Jel külön felhívja erre a figyelmet (Jel 20,7).

Giesen szerint nem szükséges, hogy a fenevadat a két tanúhoz hasonlóan konkrétan azonosítsuk.⁵⁴⁵ A Jel szándéka, hogy rámutasson arra, hogy a fenevad a gonosz egy olyan

⁵⁴¹ „The greatest beast is the dragon.” BATTLE, Michael: *Heaven on Earth: God's Call to Community in the Book of Revelation*. Louisville, 2017, John Knox Press, 39. p.

⁵⁴² LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 429. p.

⁵⁴³ AUNE, David (1997–1998): i. m. 616. p.

⁵⁴⁴ Vö.: THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 204. p.

⁵⁴⁵ A két tanúhoz hasonlóan a fenevad is vehető kollektív értelemben. GIESEN, Heinz: i. m. 254. p.

megtettesítőjeként tartható számon, aki ugyan nem tud végső győzelmet aratni a bizonyágtevőkön, de ereje van arra, hogy végezzen velük.⁵⁴⁶

Jelen egységben a fenevad egyedüli cselekedeteként végez a két tanúval. Nem olvasunk arról, hogy a föld lakóit rávénne arra, hogy őt magasztalják.⁵⁴⁷ Míg jelen beszámolóban az igazság képviselőit gyilkolja meg, addig Jel 13-ban az lesz hangsúlyos, hogy hamis szavakkal lép fel, hogy a föld lakóit félrevezesse.

A fenevad fellépése sikeresnek tűnik. Campbell viszont úgy látja, hogy önmagában az ἄβυσσος említése előrebecsátja a fenevad színrelépésének az eredménytelenségét. A történet folytatása alapján pedig teljesen nyilvánvaló, hogy a diadala csupán átmeneti, mivel a két tanú feltámad, és felemelkedik a mennybe (Jel 11,11–12).⁵⁴⁸

5.4.7. Megöletés

A Jel szerint a tanúságtétel (μαρτυρία) szenvedéssel és halállal is járhat (Jel 1,9; 2,13; 6,9; 12,11; 17,6; 20,4). A tanúk könnyen vértanúkká lehetnek. Míg a bizonyágtevő feladata az, hogy állhatatosan szólja az igazságot, addig a fenevad célja ennek az ellehetetlenítése. Mindez két formában valósulhat meg. Először is a fenevad megtéveszti a föld lakóit (Jel 19,20). Másodsor pedig – akár a megtévesztés részeként is felfoghatóan – a fenevad az igazat szólókra támad, és végez velük.

A Jel 11,8 szerint a két tanú holtteste „a nagy város utcáján hever majd, amelynek neve lelki értelemben Sodoma és Egyiptom, ahol az ő Urukat is megfeszítették.” Sodoma és Egyiptom⁵⁴⁹ együttes említése szokatlanak tűnhet, mivel az előbbi város, az utóbbi ország. Az eltérő helyeket viszont összekapcsolja, hogy Isten választottai idegenként, üldöztetés és nyomorúság közepette éltek ezekben,⁵⁵⁰ amíg Isten nem vezette ki őket a megpróbáltatással teli helyekről.⁵⁵¹

A Jel 11,8 négy különböző megnevezéssel is él: 1. Nagy város. 2. Sodoma.⁵⁵² 3. Egyiptom. 4. Jeruzsálem. Éppen ezért kérdezhetjük, hogy hol zajlanak az események? 1. A

⁵⁴⁶ GIBLIN, Charles H. (1984): i. m. 443. p.

⁵⁴⁷ GIBLIN, Charles H. (1984): i. m. 457. p.

⁵⁴⁸ CAMPBELL, Gordon W. (2012): i. m. 185. p.

⁵⁴⁹ Az előbbi a romlottság, az utóbbi a szolgaság megtettesítője. RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 35. p.

⁵⁵⁰ BEALE, G. K. (1999): i. m. 591. p.

⁵⁵¹ A feltámadott két tanú kapcsán is hasonlóval találkozunk (Jel 11,12). – A Jóel 4,19 alapján Egyiptomra is gondolhatunk a vérontás helyeként. „Egyiptom pusztaság lesz, Edóm meg sivár pusztá a Júda fiain elkövetett erőszak miatt, mivel ártatlan vért ontottak földjükön.”

⁵⁵² A Sodomára való utalás elővételezi, hogy a város megkapja büntetését. Sodoma emellett az Istennel szembehelyezkedő, választottakra támadó erők kifejezője. KUYKENDALL, Michael (2019): i. m. 129. p.

város Babilonnal (Rómával) azonos (vö.: Jel 17,18; 18.10.16.18).⁵⁵³ 2. A történések Jeruzsálemben zajlanak.⁵⁵⁴ 3. A Jel univerzálisan utal ezekre. Stefanović rámutat, hogy a felsorolás első helyén álló nagy város is azt az olvasatot erősíti, hogy az események az egész földkerekségre kiterjednek. Az Ószövetség gyakran használja a megjelölést az Istennel szembeni helyekre (Babilon, Ninive, Tírusz). A Jel-ben is találkozunk ezt erősítő példákkal (Jel 14,8; 16,19; 17,18; 18,10.16.19.21).⁵⁵⁵ A tanúk halálakor a *föld lakói* megajándékozzák egymást (Jel 11,10), illetve a Jel népek, törzsek, nemzetek fiairól tesz említést (Jel 11,9). A Jel azért halmozza a térbeli megnevezéseket, hogy nyilvánvalóvá tegye a szimbolikus⁵⁵⁶ és ezzel együtt az univerzális értelmet. Mindez üzeni, hogy Krisztus követői az egész földkerekségre kiterjedő megpróbáltatások átélői lesznek.⁵⁵⁷ Resseguie találóan foglalja össze az univerzális értelem által hordozott üzenetet: „Míg az Új Jeruzsálem városa trónra ülteti Krisztust, addig a földi város megfosztja trónjától (megfeszíti) Őt, és trónra ülteti a fenevadat. [...] Ez minden olyan várost jelképez, amely trónusra ülteti a fenevadat és megfosztja trónjától Krisztust.”⁵⁵⁸

A tanúk feletti diadalt Jel a νικῶó igével írja le (Jel 11,7). A Jel-ben a győzelem gyakran visszatérő és hangsúlyos teológiai toposz. A tűz taváról szólva látni fogjuk, hogy a győztesek ígéretet kapnak, hogy nem ízlelik meg ennek keservét (Jel 21,7). Jelen egység alapján úgy tűnhet, hogy az ἄβυσσος-ból feljövő fenevad az, aki győzelmet arat. A későbbiekben látjuk majd, hogy a diadala csupán látszatgyőzelem.

5.4.8. Holttestek

A Jel 6,9–11 szerint Istennek gondja van az oltár alatt lévő, megölt tanúkra. Összefüggésünkben viszont az rajzolódik ki, hogy a földi szférában a gyilkosok hogyan viszonyulnak a megölt bizonyágtévköz. Több leírás szerint a kivégzetteket a városon kívülre vitték (Tób 1,17–18; ApCsel 14,19). Emellett megszegyenítés céljából a holttesteket a városban vagy az utak mellett is hagyhatták (Jos. BI. 4,317; 380–382), akárcsak az

⁵⁵³ PASCHKE, Boris A.: Die damnatio und consecratio der zwei Zeugen (Offb 11). *Biblica*, vol. 89 (2008) no. 4. 570. p.

⁵⁵⁴ AUNE, David (1997–1998): i. m. 619. p. – Erősíti a szövegkörnyezet (jeruzsálemi templom: Jel 11,1–2), illetve hogy az Ószövetség több helyen említi együtt Jeruzsálemet és Sodomát (pl. Ézs 1,9–10; Jer 23,14; Ez 16,48–58).

⁵⁵⁵ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 346. p. – A Jel felfogása szerinti nagy várossal a szent város áll ellentétben (Jel 21,2).

⁵⁵⁶ RICHARD, Pablo: i. m. 139. p.

⁵⁵⁷ Vö.: KUYKENDALL, Michael (2019): i. m. 129. p., REDDISH, Mitchell G. (2013): i. m. 75. p.

⁵⁵⁸ „Whereas the New Jerusalem is the city that enthrones Christ, the earthly city dethrones (crucifies) Christ and enthrones the beast. [...] It represents all cities that enthrone the beast and dethrone Christ.” RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 150. p.

esetünkben. Azt olvassuk, hogy a tanúk teste a (világ)város főútja (πλατύς) mellett fekszik (Jel 11,8–9). Szó szerint és átvitt értelemben is anomáliaként fogható fel a tanúk megölése. A Jeremiás 14,16 ígérete szerint ennek ellenkezője kellene történjen. A vers szerint a hamis prófétákra hallgatók holttesteik hevernek majd Jeruzsálem utcáin. Itt viszont a nagy városban – a lelki értelemben vett Jeruzsálemben – az igazak teste nyugszik. A döbbenetes leírást fokozza, hogy a tanúk halála után a város lakói örömben ajándékokkal köszöntik egymást.

Ezzel együtt a helyreállítás ígérete a Jel egésze alapján is feltárul. Isten megígéri, hogy az új Jeruzsálem főútján (Jel 21,21; 22,1–5) megjutalmazza a halálig hűségeseket. Az új város közepén a megszegyenítés és a halál helyett Isten dicsősége és az élet fája lesz megtalálható. Ez az ígéret ellentéte annak, hogy a két tanú holtteste a lelki értelemben vett Jeruzsálem főútján hever.⁵⁵⁹ Továbbá előre utalhatunk a tűz tava leírása szempontjából is lényeges Jel 19,17–21-re. Itt is harccal találkozunk, ahol a Bárány legyőzi a fenevadat és a szövetségeseit. A küzdelem után a legyőzöttek holtteste a városon kívül marad. A megszegyenítéssel szemben itt a kívülmaradás jelenti az ítéletet. Jelzi ezt, hogy a legyőzöttek a tűz tavába kerülnek (Jel 19,20).

5.4.9. Az élet diadala

Ugyan a fenevad megöli a tanúkat, de a fellépése és a diadala közel sem lehet teljes. Először is a fenevad korlátozottságát mutatja, hogy a tanúkkal kizárólag a bizonyágtételük befejezése után végezhet. Másodsor pedig sikerének a korlátozottságát mutatja, hogy a tanúk három és fél nap múlva feltámadnak.

Lupieri szerint a Jel-ben nem a mértékegység (nap, hónap, év), hanem a szám szimbolikus értelme hordozza a fő üzenetet. Jelen esetben a három és fél a teljességet kifejező hetesnek a fele. A Jel-ben pedig a három és fél a választottak nehézségeit jelzi.⁵⁶⁰ Mivel Lupieri szerint maga a szám – nem pedig a mértékegység – a meghatározó, ezért szerinte a három és fél nap megegyezik a három és fél évvel (Jel 12,14), a negyvenkét hónappal (Jel 11,2; 13,5), az ezerkétszázhatvan nappal (Jel 11,3), illetve a Dániel könyvében szereplő időszak, két időszak és fél időszakkal (Dán 7,25).⁵⁶¹ Lupieri megállapítása annyiban árnyalható, hogy egységünkben az időmérték is üzenetet hordoz. A narratívát követve látható, hogy az események egyre gyorsabban követik egymást. Három és fél év (Jel 11,3–

⁵⁵⁹ KOESTER, Craig R.: i. m. 500. p.

⁵⁶⁰ A „három és fél” Dániel könyvében üldözések összefüggésében szerepel. LUPIERI, Edmondo F.: i. m. 154. p.

⁵⁶¹ RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 31. p.

6), három és fél nap (Jel 11,7–10), „abban az órában” (Jel 11,13). Véleményünk szerint a fokozás azt üzeni, hogy a szenvedés rövidebb lesz a megpróbáltatások idejénél (vö.: Jel 2,10; 20,4).⁵⁶²

Továbbá a három és fél⁵⁶³ az átmenetiséget jelöli (Jel 11,2–3, 12,6.14, 13,5),⁵⁶⁴ üzenve, hogy a tanúk halála és megszégyenítése meghatározott ideig tarthat. Ennek az első lépéseként rehabilitációjuk a feltámadásukkal kezdődik,⁵⁶⁵ majd azzal folytatódik, hogy a két tanú testestől-lelkestől Isten közelébe kerül.

A két tanú osztozik Jézus sorsában. Jézus is megöletett (Jel 1,5), és három napig feküdt Jeruzsálemben.⁵⁶⁶ Ezt követően támadt fel és vitetett a mennybe. Többen kiemelik, hogy a tanúk küldetése három és fél esztendeig tart, Jézus pedig (János evangéliuma szerint) három évig tevékenykedik.⁵⁶⁷ Hasonlóságként fogható fel, hogy a két tanúnak és Jézusnak sem eshetett bántódása ez idő alatt. A mennybemenetel kapcsán Jézus és a két tanú vonatkozásában is találkozunk felhővel (ApCsel 1,9; Jel 11,12).⁵⁶⁸ A Jel-ben a felhő azért is lényeges, mert a Jel 14,14-ben egy, az Emberfiához hasonló alak is ezen ült. Továbbá a Jel Jézust is illeti a tanú (μάρτυς) jelzővel (Jel 1,5; 3,14).⁵⁶⁹

Jézus és a tanúk fellépése között számos hasonlóság fedezhető fel, de azonosságról nem beszélhetünk. Különbséget jelent, hogy Jézust eltemették, a két tanú holttestét viszont mindenki láthatta. Továbbá a Jel 1,18-ban olvastunk Krisztus alászállásáról, addig a Jel 11,3–14 nem szól erről a két tanú vonatkozásában.

Lee találóan mutat rá az egység üzenetére és a tágabb összefüggésekre:

Bár a fenevadnak ereje van, hogy a földön gyilkoljon, de Isten hatalmasabb nála. A feltámadáson keresztül a győzelem motívuma a hívők számára utat mutat, hogy saját

⁵⁶² Vö.: COLLINS, Adela Y.: *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. Leiden, 1996, Brill, 69. p.

⁵⁶³ Az isteni teljességet kifejező szám fele.

⁵⁶⁴ BLOUNT, Brian K.: i. m. 215. p., WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 215. p. Az Újszövetség úgy tekint Illésre, mint akinek működése alatt ennyi ideig nem esett eső (Lk 4,25; Jk 5,17). – Az elhunyt lélek három napig a holttest közvetlenül közelében lakozott (Plut. De num. vind. 22). AUNE, David (1997–1998): i. m. 624. p.

⁵⁶⁵ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 215. p.

⁵⁶⁶ A két tanú három és fél napig feküdt holtan, Jézus harmadnapon támadt fel. Vö.: AUNE, David (1997–1998): i. m. 624. p., BEALE, G. K. (1999): i. m. 594–595. p., GIBLIN, Charles H. (1984): i. m. 439. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 71. p., KOWALSKI, Beate: "... sie werden Priester Gottes und des Messias sein; und sie werden Königin mit ihm- tausend Jahre lang." (Offb 20,6) Martyrium und Auferstehung in der Offenbarung. *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt*, Jg. 28 (2001) Nr. 1. 150. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 429. p., POYTHRESS, Vern Sheridan: i. m. 45. p., STEVENSON, Gregory: i. m. 262. p., THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 206. p., HOLTZ, Traugott (2008): i. m. 86–87. p.

⁵⁶⁷ PASCHKE, Boris A.: i. m. 556–557. p., STEVENSON, Gregory: i. m. 262. p.

⁵⁶⁸ Az ApCsel 1,8–9-ben Jézus feltámadásának a tanítványok voltak a tanúi (szótári alak: μάρτυς), a Jel 11,3–14-ban pedig két tanúval (μάρτυς) találkozunk. PRIGENT, Pierre: i. m. 358. p.

⁵⁶⁹ VANNI, Ugo: i. m. 87. p.

diadalukat a jövőbeni feltámadáson keresztül lássák. Ez Jézus munkájára mutat, és az utalás is, hogy a hely, ahol az Úr meg lett feszítve (Jel 11,8) emlékezteti a hívőket a halálára. A két tanú feltámadása azért is központi jelen egységben, mert bizonyítja, hogy a feltámadás Isten szolgálóira, nem csupán Krisztusra érvényes.⁵⁷⁰

Jelen egység alapján egyértelmű, hogy Krisztus θάνατος és ἄδης feletti kulcsának birtoklása (Jel 1,18) a benne hívők számára komoly biztatást jelent. Itt is határozottan körvonalazódó gondolat, hogy nem a halálé (és a fenevadé) a végső szó.

Összefoglalásként látható, hogy a két tanú nem egyszerűen a világnak, hanem a világgal szemben is megfogalmazza az üzenetét. Bár a biztonyságtétel szenvedéssel és látszólagos vereséggel jár, de körvonalazódik, hogy legvégül nem a halál diadalmaskodik. Ezt mutatja a két tanú feltámadása⁵⁷¹ és eredményes biztonyságtétele (Jel 11,13). A mélység nem arathat győzelmet a magasság felett, még a földi síkon sem.

5.4.10. Kontextuális kitekintés: Jel 9,1–12

A Jel 9,1–12 az első, a Jel 11,3–14 a második ajáról számol be. Mindkét helyen találkozunk az ἄβυσσος és a harc (πόλεμος: Jel 9,7.9; 11,7) említésével is. A két jajsztöt összeköti, hogy a két tanú biztonyságtételét el nem fogadják (Jel 11,5) és az el nem pecsételtek is az isteni jaj elszenvedői lesznek. Komoly eltérést mutat viszont, hogy az előbbi leírás szerint az el nem pecsételteket gyötrik az ἄβυσσος-ból érkezők (Jel 9,4), míg az utóbbi helyen Isten tanúival szemben visel hadat a fenevad (Jel 11,7). A Jel 9,6 szerint a démoni lények nem végezhetnek áldozataikkal, a Jel 11,7 szerint a fenevad tanúkat legyőzi és megöli.⁵⁷² A Jel 9,5–6 szerint azonban az el nem pecsételtek a halálnál is félelmetesebb gyötrődést élnek át, ráadásul öt hónapon keresztül. Ezzel szemben a tanúk három és fél napig fekszenek holtan. A Jel 9,1–2 szerint az ἄβυσσος megnyílása sötétséget hoz magával. Feltételezzük, hogy a Jel 11-ben esetlegesen a fenevad fellépése és két tanú megölése az, amely a sötétséggel állítható párhuzamba.

⁵⁷⁰ „Although the beast has the power to kill on earth, God is mightier. The motif of victory through resurrection provides a way for the believers to see their own triumph through a future resurrection. This points to the work of Christ, and the mention of the place where the Lord was crucified (11:8) reminds the believers of his death. But the raising of the two witnesses is central to this passage because it demonstrates that resurrection applies to God's servants and not just Christ.” LEE, Michelle V.: i. m. 187. p. – A Jel 11,11 az első feltámadásra utalhat előre (Jel 20,2). WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 159. p.

⁵⁷¹ REDDISH, Mitchell G. (2013): i. m. 75. p.

⁵⁷² Lupieri szerint az itt lévő fenevad azonos a Pusztítóval (Jel 9,11). LUPIERI, Edmondo F.: i. m. 177. p.

Az összevetésből jól kivehető, hogy az ἄβυσσος-ból érkezők mindenki számára fenyegetést jelentenek. Gondolunk itt az el nem pecsételtek gyötrésére (Jel 9,1–12) és a két tanú halálára (Jel 11,3–14).

5.5. Jel 17,1–16

5.5.1. Szövegkörnyezet

A Jel három fejezetében (Jel 12; 13; 17) is olvashatunk egy Istennel szembeni erőről (Sátán, fenevad). A beszámolókat összevetve jól kivehető, hogy mindhármuk sorsa hasonlóan alakul. Először is megegyezik, hogy vereséget szenvednek. Lényeges, hogy a bukásukat nem követi azonnali pusztulás. A Sátán kevés ideig (Jel 12,12), a fenevad negyvenkét hónapig (Jel 13,5) és egy óráig (Jel 17,12) működhet tovább. Legvégül pedig bekövetkezik a teljes pusztulásuk. A fenevad volt és nincs (Jel 17,8), de elpusztul.⁵⁷³ Legvégül a Sátán, illetve a tengerből és földből érkező fenevad is a tűz tavába kerül (Jel 20,10).

Emellett a Jel 13 és a Jel 17 további kapcsolatára is felfigyelhetünk. Bauckham szerint a Jel 17 a Jel 13 folytatása.⁵⁷⁴ A Jel 13,1–3-ban a hét fejű és a tíz szarvú fenevad egyik feje halálosan megsebesül. A fejek és a szarvak szerepéről a Jel 17,7–17 szól részletesebben. Mindkét egységben a fenevad Krisztust hivatott lemásolni (parodizálni). Az előbbi helyen Krisztus feltámadását, míg az utóbbi helyen pedig a visszajövetelét próbálja lekövetni.⁵⁷⁵ A lentebbiekben Bauckham meglátása annyival árnyalható, hogy a Jel 17-ben Krisztus feltámadásának imitálása szintén hangsúlyos toposz.

A szűkebb szövegkörnyezetre figyelve, a Jel 17–18-ban Babilon bukásáról olvasunk. Részletesen elénk tárul a parázna (Jel 17,1–6a) és a fenevad sorsa (Jel 17,6b–18). A Jel 18-ban pedig a Babilonban élőkről olvasunk. Lokális szempontból lényeges, hogy az angyal a pusztába vezeti el a narrátort (Jel 17,3). Hangsúlyos itt, hogy a pusztta Isten népének védettségét jelöli (Jel 12,6.14).⁵⁷⁶

⁵⁷³ PRIGENT, Pierre: i. m. 478. p.

⁵⁷⁴ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 395. p.

⁵⁷⁵ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 440. p.

⁵⁷⁶ BORING, M. Eugene (1989): i. m. 179. p. – A pusztta a „már igen és még nem” helye, félúton Egyiptom és az ígéret földje között. Emellett az isteni védelem és próbatétel helye. RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 33. p. Jelen összefüggésben az Isten által készített hely. BUSCH, Peter: i. m. 169–170. p.

5.5.2. A fenevad

A fenevad skarlátvörös (κόκκιος) színe (Jel 17,3) több, egymást nem feltétlen kizáró, üzenetet hordoz. 1. A tűzpiros (πύρρος) színű fenevad Sátán szövetségese (Jel 12,3).⁵⁷⁷ 2. Gondolhatunk a tanúk véréből ivó paráznára (Jel 17,6). 3. Kapcsolódik a skarlátvörös Babilonhoz (Jel 18,16).⁵⁷⁸ 4. A római vezetők köpenyének színére utal.⁵⁷⁹ 5. A skarlátvörös a fenevad elnyomó természetét érzékelteti.⁵⁸⁰ 6. Végül pedig dolgozatunk szempontjából a legfontosabb, hogy a szín utalhat a tűz tavába vettetésre is.

A fenevad félelmetes voltát a hét feje és a tíz szarva tovább fokozza (Jel 17,3,7).⁵⁸¹ Ez a szokatlan kép Dán 7,3–7 fényében érthető meg. A négy dánieli fenevad összesen hét fejjel⁵⁸² és tíz szarvval rendelkezik.⁵⁸³ A Jel tehát ötvözi a négy dánieli fenevad jellemzőit.⁵⁸⁴ Továbbá más helyen is találkozunk hasonló ábrázolással. A tengerből érkező fenevadnak (Jel 13,1) és a sárkánynak is hét feje és tíz szarva van (Jel 12,3).

Ezzel együtt nem könnyű megválaszolni, hogy pontosan mire mutat rá a hét (illetve nyolc) fej. Többen a fejeket egy-egy világbirodalommal azonosítják (Egyiptom, Asszíria, Babilon, Perzsia, Görögország, Róma és a még el nem jött, eszkatológikus birodalom).⁵⁸⁵ Mindez értelmet nyerhet a Dán 7,3–7 fényében, ahol a fenevadak egy-egy önálló birodalmat képviselnek.

Collins szerint uralkodókkal találkozunk itt, ahogy a Jel 17,9–10 is rámutat erre. Collins kiemeli, hogy a hatszázhatvanhatos szám is konkrét személyre vonatkozik (Jel 13,18: „ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστίν”).⁵⁸⁶ Ezt megerősítendő további, a szövegkörnyezeten alapuló érveket is felsorakoztathatunk. A Jel 13,3 szerint a fenevad „szinte halálosan megsebesült” („ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον”). Hasonló megfogalmazással találkozunk a Jel 5,6-ban, ahol egyértelműen a Bárány Jézusra vonatkoztatva olvassuk: „ὡς ἐσφαγμένον.” Collins szerint a megöletés mindegyik esetben konkrét személyre értendő.⁵⁸⁷

⁵⁷⁷ KOESTER, Craig R.: i. m. 673. p., LADD, George Eldon: i. m. 226. p., LUPIERI, Edmondo F.: i. m. 253. p.

⁵⁷⁸ BLOUNT, Brian K.: i. m. 314. p.

⁵⁷⁹ TAKÁCS Gyula: i. m. 345. p.

⁵⁸⁰ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 507. p.

⁵⁸¹ A tíz szarv a fenevad szövetségeseire utal (17,12–14).

⁵⁸² A Dán 7,3–7-ben négy fenevad szerepel. Mivel a negyedik fenevadnak négy feje van (Dán 7,6), ezért a négy fenevadról és összesen hét fejről beszélhetünk.

⁵⁸³ A negyedik fenevad tíz szarvval rendelkezik (Dán 7,7). BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 404. p.

⁵⁸⁴ A 4Ezsdr 11–12 és a 2Bár 36–40 a negyedik fenevadat (Dán 7,6) a Római Birodalomra vonatkoztatta, amelyet hamarosan el fog pusztítani a dávidi Messiás. BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 423. p.

⁵⁸⁵ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 515. p. Vö.: LADD, George Eldon: i. m. 229. p.

⁵⁸⁶ COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 174. p.

⁵⁸⁷ COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 174. p.

Többek szerint is a Jel 17-ben szereplő fejek egy-egy római császárt ábrázolnak. Mindezt sokak szerint igazolja a Jel 17,9, ahol a leírás a fenevad hét fejét hét dombbal (hegygel)⁵⁸⁸ azonosítja. Blount szerint a hét fej arra a hét dombra utal, amelyre Romulus a legenda szerint felépítette Róma városát.⁵⁸⁹ Ezzel együtt több, egymásnak ellentmondó kísérlet próbálja a hét (illetve nyolc) fejet egy-egy római császárral megfeleltetni.⁵⁹⁰ A legelső nehézséget az adja, hogy lehetetlen megállapítani, mely császárral kezdjük a felsorolást. Emellett abban sem lehetünk biztosak, hogy mely császárokat számoljunk bele és hagyjuk el ebből,⁵⁹¹ mert Nero halála után rövid idő alatt (68-69) három uralkodó, Otho, Galba és Vitellius váltotta egymást.⁵⁹²

Az előbbi nehezen feloldható kérdések láttán sem kell kétségbe essünk: Beasley-Murray pontosan rámutat, hogy: „a Jel-t tanulmányozók az öt király kilétével foglalatostokdakt, miközben János kizárólag a nyolcadik király személyére összpontosít.”⁵⁹³ Úgy látjuk, hogy a Jel célja nem egy pontos megfeleltetés – legyen szó akár császárról vagy birodalomról – hanem a hetes (illetve a nyolcas) szám hordozza a legfőbb üzenetet. Aláhúzendó, hogy a Jel ötvenhárom ízben, a teljességre utalva használja a hetes számot.⁵⁹⁴

Az óvatosságra intő megjegyzésekkel együtt is elfogadhatónak tartjuk, hogy a fenevad hatodik és nyolcadik feje, szimbolikus értelemben Nerora vonatkozhatott.

⁵⁸⁸ „The city on seven mountains is the new tower of Babel (Babylon), humanity’s defiant attempt to be like God.” RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 33–34. p.

⁵⁸⁹ BLOUNT, Brian K.: i. m. 319. p. Vö.: ANDERSON, Paul N.: ANDERSON, Paul N.: Revelation 17:1–14. *Interpretation: a Journal of Bible and Theology*, vol. 63 (2009) no. 1. 60. p., HUBER, Konrad (2017a): i. m. 125. p. – Az ὄρος-t a Jel-ben szerencsésebb hegynek mintsem dombnak fordítani (pl. Jel 6,14–16; 8,8; 16,20). WOODS, Andrew M.: Have The Prophecies In Revelation 17–18 About Babylon Been Fulfilled? Part 1. *Bibliotheca Sacra*, vol. 169 (2012) no. 1. 99–100. p.

⁵⁹⁰ Főbb lehetőségek: AUNE, David (1997–1998): i. m. 947. p., BEALE, G. K. (1999): i. m. 874. p., TAKÁCS Gyula: i. m. 351–352. p. – Anderson szerint a legelső császár Augustus, a nyolcadik pedig Domitianus. Azért Augustus a kiindulópont, mert nála jelent meg markánsan, hogy istenként tiszteltette magát. Domitianus pedig a nyolcadik jelentősebb uralkodó (major rule) Augustust követően. ANDERSON, Paul N.: Revelation 17:1–14. *Interpretation*, vol. 63. (2009) no. 1. 60–61. p.

⁵⁹¹ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 405–406. p., BEASLEY-MURRAY, George R.: i. m. 256–257. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 315. p.

⁵⁹² BLOUNT, Brian K.: i. m. 320. p.

⁵⁹³ „Students of Revelation... have worried over the five kings, whereas John was concerned only with the eighth.” BEASLEY-MURRAY, George R.: i. m. 256. p.

⁵⁹⁴ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 406. p.

5.5.3. Látszatteltámadás és visszatérés

5.5.3.1. Nero redivivus

Az egységünkről szólva számos magyarázó hívja fel a figyelmet az ú.n. *Nero redivivus* (vagy *redux*) legendákra.⁵⁹⁵ Nerot a szenátus 68. június 8-án eltávolította hivatalából, a Birodalom ellenségének nyilvánítva őt. A császár a következő nap végzett magával. Mivel a holttestét kevesen látták, ezért terjedhetett el szélesebb körben, hogy Nero nem halt meg. Továbbá többen úgy vélték, hogy a császár hamarosan visszatér (Suet. Nero 57) a pártus seregek élén (SibOr 4,119–122; 137–139; 5,137–154; 214–27; 8,68–72; 12,78–94), hogy elpusztítsa az örök várost.

A *Nero redux* (visszatérés) arra utal, hogy Nero nem vesztette életét, és ismételen el fog jönni. A *Nero redivivus* mítoszok szerint a feltámadt császár tér vissza.⁵⁹⁶ Fontos látnunk, hogy a görög és a latin nyelvű szerzők Nero visszatéréséről tudósítanak. Traianus (98-117) idejéből is találkozunk olyan feljegyzésekkel, amelyek szerint a még mindig élő Nero fog eljönni (Dion. Chrys. Or. 21,10). Nero meglehetősen fiatal, harmincegy, esetleg harminckét esztendősen lehetett a 68-ban bekövetkezett halálakor.⁵⁹⁷

Kétségtelen, hogy a Jel ismerte a legendákat, de nem egyértelmű, hogy milyen formában használta fel ezeket. Utaltunk arra, hogy Bauckham szerint a Jel 13-ban megjelenő fenevad Krisztus feltámadását, a Jel 17-ben feljövő fenevad Krisztus visszajövetelét színeli.⁵⁹⁸ Eszerint a Jel 13 (inkább) jelen, míg a Jel 17, túlnyomó többségben jövő idejű eseményeket tár elénk. Az utóbbi pedig Babilon bukásának leírását nyomatékosítja. A Jel tehát a fenevad tündökléséről és bukásáról szólva újraértelmezi a császárral kapcsolatos legendákat.⁵⁹⁹ Bauckham meglátása annyiban árnyalható, hogy véleményünk szerint mindkét esetben megjelenik a fenevad halálára és a feltámadására való utalás. Kétségtelen viszont, hogy más-más hangsúllyal történik ez. Collins úgy véli, hogy mindkét helyen kirajzolódik, hogy Nero meghalt, feltámad, és visszatér majd.⁶⁰⁰

Utalhatunk itt Witherington véleményére is, aki szerint nem a Nero visszatérésével kapcsolatos mítoszokkal találkozunk itt, hanem a leírás arra irányítja a figyelmet, hogy a

⁵⁹⁵ Pl. BEASLEY-MURRAY, George R.: i. m. 254. p., HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 140. p. A Nero-redivivus mítoszok kapcsán: BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 407–431. p.

⁵⁹⁶ AUNE, David (1997–1998): i. m. 738. p.

⁵⁹⁷ COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 177. p.

⁵⁹⁸ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 440. p.

⁵⁹⁹ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 430., 438. p. – Bauckham felvetése kozmológiai szempontból is lényeges. Meglátása szerint a Jel 17-ben az ἄβυσσος az οὐρανός-szal áll szemben. A fenevad a mélységből Krisztus pedig a mennyből érkezik.

⁶⁰⁰ COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 175–176. p.

gonosz számos alakot vehet fel, de ezek egy forrásra, mégpedig a mélységre és a Sátánra vezethetők vissza.⁶⁰¹

5.5.3.2. A Jel további összefüggései

Véleményünk szerint a Jel 17 nem választja el élesen egymástól a fenevad látszatzeltámadását és visszajövetelét. Látható ez abból, hogy a Jel 17,8-ban összesúrtva olvasunk működése főbb állomásairól. „A fenevad, amelyet láttál, volt és nincsen, de fel fog jönni az alvilágból, és elmegy a kárhozatba.” A „volt” arra utal, hogy a tevékenységét huzamosabb ideig fejtette ki.⁶⁰² A „nincsen” rámutat, hogy véget ért, pontosabban szünetel a tevékenysége. Végül pedig hangsúlyos gondolat, hogy ismételten el fog jönni.

A fenevad látszatzeltámadása és visszaterése Krisztus működésének az ellentétéként is felfogható. Gondolhatunk a mennyei Atyára és Krisztusra vonatkozó ismert doxologikus elemekre: „aki van, és aki volt, és aki eljövendő” (Jel 1,4); „aki volt, és aki van, és aki eljövendő” doxologikus leírás (Jel 4,8).⁶⁰³

Szintén Jézus küldetése ellenpontjaként tekinthetünk a nyolcas számra (Jel 17,11).⁶⁰⁴ Érdekeség gyanánt megemlíthető, hogy több Biblián kívüli iratban a nyolcas szám vonatkozhat: 1. Az új teremtésre (2Én 33,1–2; Barn 15,9). 2. Nóéra, aki a bárkában nyolcadikként az új teremtés első típusaként áll előttünk (SibOr 1,280–281). 3. A feltámadás napjára (Barn 15,9; Justin. Dial 24,1; 41,4; 138,1). 4. Jézus nevére, melynek számértéke: 888.⁶⁰⁵ A Jel összefüggése alapján, hogy „ő a nyolcadik, a hét közül való” (Jel 17,11) az eljövendő fenevad kapcsolódik a korábbi uralkodókhoz. Ladd szerint egyszer már eljött (ő volt a hatodik) és ismételten eljön,⁶⁰⁶ majd valami új veszi kezdetét.⁶⁰⁷

A Jel 17,8-tól kezdődően Isten angyala leleplezi a fenevad lényegi természetét, mégpedig hogy a pompával szemben üresség és értéktelenség jellemzi.⁶⁰⁸ Megmosolyogtató, hogy az élet könyvébe be nem írtak azt csodálják, akinek az üressége és a komolytalansága láttán nevetésre lehetne fakadni.⁶⁰⁹

⁶⁰¹ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 220. p.

⁶⁰² STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 513. p.

⁶⁰³ AUNE, David (1997–1998): i. m. 939–940. p., COLLINS, Adela Y. (1976): i. m. 187. p., RESSEGUIE, James L. (2009): i. m. 28. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 513. p.

⁶⁰⁴ „Ő a nyolcadik, a hét közül való” (Jel 17,11).

⁶⁰⁵ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 396–397. p. A 4. pont kapcsán kiemelendő, hogy a fenevad száma: 666 (Jel 13,18).

⁶⁰⁶ LADD, George Eldon: i. m. 231. p.

⁶⁰⁷ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 139. p.

⁶⁰⁸ TAKÁCS Gyula: i. m. 348. p.

⁶⁰⁹ TAKÁCS Gyula: i. m. 349. p.

5.5.4. A Jel 17,8 ἄβυσσος-felfogása

Többek szerint a Jel 17,8-ban az ἄβυσσος a holtak hazáját jelöli. Thompson úgy fordítja a Jel 17,8-at: „a fenevad élt, meghalt és fel fog jönni a halál mélységéből és a Hádészből.”⁶¹⁰ Stefanović hívja fel a figyelmet, hogy az Újszövetségben az ἄβυσσος egy helyen a holtak hazája értelmet hordozhatja (Róm 10,7). Szerinte a Jel 17,8-ban az ἄβυσσος – a Róm 10,7-hez hasonlóan – holtak hazáját jelöli.⁶¹¹

Elfogadhatónak tartjuk, hogy a fenevad Jézus feltámadását hivatott kifigurázni, viszont elvetjük, hogy az ἄβυσσος a ἄδης szinonimája volna itt. Meglátásunk szerint a fenevad a holtak hazájából érkezőként állítja be magát, de az ἄβυσσος-ból, a démoni mélységekből jön a földre.⁶¹² Mindez narratív szempontból annak fényében is szemlélhető, hogy a fenevad célja a megtévesztés (Jel 19,20). Emellett ennél is hangsúlyosabb, hogy a Jel az ἄβυσσος-t következetesen a démoni lelkekhez kapcsolható szféraként ábrázolja.

A fenevaddal kapcsolatban is kiemelendő: „míg a Sátánnak ereje van a gyilkolásra, nincs ereje a halottak fölött. Képtelen a halottak feltámasztására, illetve hogy a halottakat elbocsássa a hádészből.”⁶¹³ Különösen a Jel 1,18 ismeretében hangsúlyos, hogy Jézus a feltámadása jeleként a ἄδης kulcsát tartja kezében.

Továbbá a fenevad korlátozottságát az is mutatja, hogy az ἄβυσσος kulcsával sem rendelkezik (Jel 9,1; 20,1). Ez a kulcs közvetve vagy közvetlenül, de Istenhez kapcsolható. A fenevad azért jöhetett fel a mélységből, mert ez Isten akaratából tárult fel előtte.

Az előbbi vélemény mellett állást foglalva (tudniillik: a fenevad a démoni lelkek gyűjtőhelyéről jött fel) nem hallgatható el, hogy a Jel 13,1-ben a tengerből (θάλασσα) feljövő fenevad kapcsán is találkozunk látszattámadással (Jel 13,3).⁶¹⁴ Mindez azért is lényeges, mert a Jel 20,13-ban a θάλασσα és a ἄδης egyaránt a holtak hazája jelentéssel bír. Fontos látnunk, hogy – ahogyan korábban is rámutattunk – a θάλασσα számos, egymással nehezen összebékíthető jelentést hordoz.

⁶¹⁰ „The beast was alive, died, and is about to ascend from the abyss of death and Hades.”Értelmezése szerint a fenevad látszattámadását tárja elénk a bibliai hely. THOMPSON, Leonard L.: *Revelation*, Nashville, 1998, Abingdon, 160. p. – Collins szerint is jelenleg a holtak hazájában tartózkodik és innen fog eljönni. COLLINS, Adela Y.: *The Combat Myth in the Book of Revelation*. Missoula, 1976, Scholars Press, 175–176. p.

⁶¹¹ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 514. p.

⁶¹² Prigent szerint a Jel 11,7 rámutat, hogy az ἄβυσσος a démoni lelkek gyűjtőhelyét jelöli. PRIGENT, Pierre: i. m. 492. p. Bauckham visszafogottan csak annyit mond: „The reference to the abyss is probably not to the place of the dead (which in Revelation is Hades).” BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 436. p.

⁶¹³ „While Satan has the power of death, he does not have power over the dead; he cannot raise the dead or release the dead from hades.” Powell, Charles E.: i. m. 102. p.

⁶¹⁴ Többek szerint a Jel 13,1-ben a θάλασσα az ἄβυσσος szinonimája. PRIGENT, Pierre: i. m. 492. p., AUNE, David (1997–1998): i. m. 940. p., BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 436. p.

A Jel 13,3 szerint azok fogják a fenevadat magasztalni, akik nincsenek beírva az élet könyvébe (Jel 13,8; 20,12–15). A Jel leírása szerint az elpecsételték a ᾠδης-ből feltámadó Krisztust imádják, aki a mennyek országában van (Jel 1,7). Emellett az el nem pecsételték annak a fenevadnak hódolnak, aki az ἄβυσσος-ból jön fel és a tűz tavába tart (Jel 17,8–11; 19,20). Az élet könyvében lévők a ᾠδης felett diadalmaskodót, a be nem írtak pedig az ἄβυσσος-ból érkezőt imádják.

A Jel 9,1–12 fényében egészen megdöbbentő, hogy a föld lakói csodálják a megjelenő fenevadat. A Jel 9,1–12-ben olvastuk, hogy szintén az ἄβυσσος-ból érkeztek azok a teremtmények, akik gyötörték az el nem pecsételteteket.

Végül pedig a Jel alapján látható, hogy a ᾠδης és az ἄβυσσος közötti kapcsolópontot a tűz tava adja. Mutatja ezt, hogy az ἄβυσσος lakói és a ᾠδης is a tűz tavába fognak kerülni (Jel 19,20; 20,10.14–15).

5.5.5. Pusztulás (ἀπώλεια)

A fenevad és a Bárány között az alábbi különbségek vonhatók. 1. A fenevad az ἄβυσσος-ból érkezik, a Bárány pedig a ᾠδης-ből tér vissza. 2. A fenevad látszatszerű feltámadása után a pusztulásba (ἀπώλεια) tart, a Bárány pedig – a feltámadása után – örökké él (Jel 1,18). Az utóbbi különbségtétel azért is hangsúlyos, mert a Jel egy rövid szakaszon belül két alkalommal is szól a fenevad pusztulásáról (Jel 17,8.11).

A klasszikus görög nyelvben az ἀπώλεια és ennek igei formája (ἀπόλλυμι) gyakran hordozza az elveszteni (szülőt, házastársat, életet), elpusztulni, megsemmisülni (háborúban) jelentést (Hom. Il. 5,758).⁶¹⁵ A LXX több ízben a ᾠδης-t (ῥιψ) és az ἀπώλεια-t (ῥιτξ) rokon értelmű szavakként használja (Jób 26,6; Péld 15,11; 27,20). Mindkettő a holtak hazája vonatkozásában a visszatérés lehetetlenségét fejezi ki. Az intertestamentális és az apokaliptikus iratokban a végítéletet is kifejezheti a szó. A kárhozat kapcsán kirajzolódik, hogy mindez örökké fog tartani („ἀπολοῦνται εἰς τὸν αἰῶνα,” Bölcs 15,13). A qumráni szövegekben a kárhozat fia megjelöléssel illeti a kívülállót (1QS 9,16; 22).⁶¹⁶

Az Újszövetség is használja a szót az utolsó idők eseményei leírásakor (Lk 17,27.29.33; Jn 10,28). A 2Pt hat alkalommal használja az ἀπώλεια-t (2Pt 2,1[2x]; 2,2.3;

⁶¹⁵ HAHN, C. H.: ἀπώλεια. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 1. Grand Rapids, 1975, Zondervan, 462–465. p.

⁶¹⁶ HAHN, C. H.: i. m. 463. p., KRETZER, A.: ἀπόλλυμι; ἀπώλεια. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 135–136. p.

3,7.16). A 2Thessz 2,3 pedig az Antikrisztusra vonatkoztatva használja a szót.⁶¹⁷ Továbbá Júdással kapcsolatosan olvassuk ezt a megjelölést („ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας;” Jn 17,12).⁶¹⁸

A Jel két alkalommal, a fenevadra utalva használja az ἀπώλεια-t (Jel 17,8.11).⁶¹⁹ A fenevad az ἄβυσσος-ból érkezik, viszont a végső pusztulásba tér vissza („εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει,” Jel 17,8). Uthalhatunk itt a Jel 9,11 hasonló csengésű szavára, az Ἐπολλύων-ra. Lényeges továbbá, hogy a Jel 9,11-ben szereplő Pusztító az ἄβυσσος uraként jelenik meg. A két egység összevetéséből látható, hogy míg a Jel 9,11-ben a mélység ura a Pusztító (Ἐπολλύων) nevet viseli, addig itt a mélységből érkező a fenevad a pusztulásba (ἀπώλεια) tart.⁶²⁰ Mindez kifejezheti, hogy a pusztító maga is megízleli a pusztulást. Aune az előbbiek kapcsán jegyzi meg, hogy a *lex talionis* elve érvényesül itt.⁶²¹

A Jel 17,8.11 megjegyzése – miszerint a fenevad a kárhozatba tér vissza – olyan szempontból is üzenetértékű lehet, hogy itt olvasunk legutoljára arról, hogy a fenevad a mélységből jön fel. A következő helyváltoztatása alkalmával már a tűz tavába kerül (Jel 19,20; 20,10).

A Jel első logikája alapján feltételezhető, hogy az ἀπώλεια a tűz tavára utal előre.⁶²² A két alkalommal is felbukkanó ἀπώλεια sejteti, hogy létezik az ἄβυσσος-nál is fenyegetőbb szféra. Ez pedig a kilátástalanság, a „volt és nincs” állapota (Jel 17,11).⁶²³ Ugyan a fenevadnak a nyolcadik királyként, a tíz királytól kapott hatalma alapján számottevő ereje van, de Krisztus, a királyok királya győzelmet arat felettük (Jel 17,14).⁶²⁴

5.5.6. Kontextuális kitekintés: Jel 11,3–14

A Jel 11,3–14 olvasatában számos eltérő vonásra figyelhetünk fel. A Jel 11-ben fellépő két tanú a fenevaddal szemben vívott háború után az életét veszítette. A beszámoló azonban nem áll meg itt, mivel a feltámadásukkal, majd a mennybe menetelükkel is találkozunk. A Jel 17,8-ban viszont a fenevad látszafeltámadása és bukása jelenik meg. A fenevad – kozmikus

⁶¹⁷A végső pusztulás (ἀπώλεια) Isten üdvtervének (σωτηρία) ellentéte (Mt 7,13–14; Fil 1,28). Ugyanígy látja Röcker az 1Kor 2,15; 10,18; Lk 19,10 és Jk 4,12 esetében is. RÖCKER, Fritz W.: i. m. 503–505. p.

⁶¹⁸Az Ószövetségben az engedetlen fiúra használták ezt (pl. Ézs 57,3–4).

⁶¹⁹Beale rámutat a Jel 17,8 és a Dán 7 közötti egyezésekre, ahol a fenevad bukásával találkozunk (Dán 7,11.26). BEALE, G. K. (1999): i. m. 864. p.

⁶²⁰BLOUNT, Brian K.: i. m. 319. p. Mindez hasonlít a Jn 17,12 gondolatosságára, mely szerint a kárhozat fia maga is elkárhozik („οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπόλετο εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας”).

⁶²¹AUNE, David (1997–1998): i. m. 940. p.

⁶²²TRAFTON, Joseph L.: i. m. 184. p.

⁶²³Az ἀπώλεια az Ószövetségben a halálra (Jób 26,6; Péld 15,11; 27,20), a Jel-ben a második halálra vonatkozik.

⁶²⁴LEE, Michelle V.: i. m. 187. p.

szempontból is – a két tanúhoz képest ellentétes utat jár be. A két tanú vereséget szenvedett, mégis diadalmaskodott, a fenevad látszólag győzött, de az elmúlás irányába tart.

5.6. Jel 20,1–3

5.6.1. Szövegkörnyezet

Witherington a Jel 19,1–20,3-ra összetartozó egységként tekint.⁶²⁵ Szerinte nem a hamis próféta és a fenevad tűz tavába kerülése (Jel 19,20), hanem a Sátán ἄβυσσος-ba történő bezárása adja az egység csúcspontját.⁶²⁶ Witherington felvetése mellett elengedhetetlen a Jel 20,1–10 egységes olvasata is, ahol Isten Sátán feletti ítélete rajzolódik ki. A Sátán megkötözése és ἄβυσσος-ba kerülése is elővételezi, hogy oda tart, ahol a fenevad és a hamis próféta is lakozik.

Beale szerint a Jel 9,1–12; 12,7–11; 20,1–3 ugyanazt írja le.⁶²⁷ Kétségtelen, hogy mindhárom egységben számos hasonló gondolat fedezhető fel, de fontos az eltéréseket is látnunk. A Jel 9,1–12-ben egy bukott angyal felnyitja a mélységet, a Jel 20,1–3-ban viszont egy – feltehetően – másik angyal bezárja azt. Az előbbi példa nem az azonosság, hanem inkább az ellentét irányába mutat. A látomások egyidejű értelmezése a Jel ábrázolása mellett a mű cselekményével sem egyeztethető össze.⁶²⁸ A Beale által említett Jel 12,7–11 a Sátán mennyből való kiszorulását írja le. Ugyan itt és a Jel 20,1–3-ban is a Sátán kudarcával találkozunk, de nem beszélhetünk azonosságról. Ennek oka, hogy a Jel 12-ben a Sátán a mennyből a földre, a Jel 20,1 szerint a földről a mélységbe kerül. A Sátán mennyből való aláhullása azt üzeni, hogy „jaj a földnek és a tengernek” (Jel 12,12). Az ἄβυσσος-ba való száműzése pedig garantálja a föld lakói biztonságát (Jel 20,1–6).⁶²⁹ Mealy szerint a mennyből való levettetés az üldöztetést és a megtevesztést fokozza, a megkötözés pedig ezek végét jelöli.⁶³⁰ Mealy rámutat, hogy a két egységet egyedül a Sátán személye köti össze, de a beszámolók az alapvető kérdéseket másként válaszolják meg (a Sátán ellenfele, helyszín, történet, végkimenetel stb.).⁶³¹

⁶²⁵ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 247. p. Többek szerint a Jel 19 és a Jel 20 élesen elkülönül. Pl.: WHITE, R. Fowler: Making sense of Rev 20:1–10?: Harold Hoehner vs. Recapitulation. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 37 (1994) no. 4. 539–551. p., WHITE, R. Fowler: Reexamining the Evidence for Recapitulation in Rev 20:1–10. *Westminster Theological Journal*, vol. 51 (1989) no. 2. 319–344. p.

⁶²⁶ Mivel korábban a fenevad is az ἄβυσσος-ból jött fel (Jel 11,7).

⁶²⁷ BEALE, G. K. (1999): i. m. 986. p., 992. p.

⁶²⁸ POWELL, Charles E.: i. m. 103. p.

⁶²⁹ WEBB, William J.: Revelation 20: Exegetical Considerations. *The Baptist Review of Theology*, vol. 4 (1994) no. 2. 21. p.

⁶³⁰ WEBB, William J.: i. m. 21. p., 24. p. Vö.: POWELL, Charles E.: i. m. 104–105. p.

⁶³¹ MEALY, J. Webb (2014): i. m. 151. p.

Végül pedig említésre méltó, hogy a Jel 2,24-ben a thiatirai gyülekezetnek a Sátán mélységére (βαθύς) történik utalás.⁶³² A Jel 20,1 leírása szerint viszont maga a Sátán szorul ki az ἄβυσσος-ba, a feneketlen mélységbe.

5.6.2. Időbeli szempontok⁶³³

Az amillennialista⁶³⁴ megközelítés szerint a Sátán megkötözése jelenleg is tart. Ebből következik, hogy a bezárás nem korlátozza teljes egészében megtévesztő és pusztító munkáját.⁶³⁵ Az amillennialista álláspont támogatói szerint a Jel 20,3 arról számol be, hogy a Sátán miért került be a börtönébe, nem pedig arról, hogy a működése milyen mértékben van korlátozva.

Röviden itt csak arra utalunk, hogy az amillennialista álláspont gyengeségét a Jel lokális szempontjai is megmutatják. Véleményünk szerint a megközelítés hibája abban fedezhető fel, hogy az ἄβυσσος-t nem helyezi el pontosan a Jel világmélységébe. Beale szerint az ἄβυσσος nem önálló, elkülönített szféra, hanem olyan spirituális dimenzió, amely közvetlenül összekapcsolódik a földdel.⁶³⁶ Az amillennialista megközelítés tehát szem elől téveszti a Jel térbeli szempontjait. A Jel kozmológiájáról szólva részletesebben is rámutattunk, hogy a mélység önálló régiót alkot, és a földtől kulccsal van elzárva.

Szükséges, hogy ha érintőlegesen is, de a premillennialista⁶³⁷ és a posztmillennialista⁶³⁸ felfogásról is szóljunk. Mindkét megközelítés az ezer éves időszakot – így a Sátán bezárását is – a jövőben helyezi el. A két felfogás közötti legfőbb eltérés, hogy a premillennialista álláspont szerint Jézus visszajövele megelőzi az ezer éves birodalom kezdetét, a posztmillennialista megközelítés szerint a visszajövetelre a milleniumi időszak kerül sor. A premillennialista megközelítés mellett szól, hogy a legkorábbi ókeresztyén írók ezt a lehetőséget támogatták (pl. Papiasz, Jusztin Mártír, Irenaeus). A dolgozatunk szempontjából pedig a legfontosabb, hogy a Jel 19,11–21,8-ra olyan látomás-ciklusként

⁶³² Busch felhívja a figyelmet a „βαθέα τοῦ σατανᾶ” (Jel 2,24) és a „βάθη τοῦ θεοῦ” (1Kor 2,10) közötti polemikus összefüggésre. BUSCH, Peter: i. m. 198. p.

⁶³³ Az egység felosztásában segített: PAP Géza: „... és életek és uralkodtak a Krisztussal ezer esztendeig.” *Jelenések 20,1-6. Református Szemle*, 80. évf. (1989) 2. sz. 141–158. p.

⁶³⁴ Az amillennializmus elnevezés félrevezető. A megközelítés nem a millennium létét és fontosságát vonja kétségbe, hanem a millenniumra jelen idejű valóságként tekint. Beale egy más elnevezést javasol (*inaugurated millennialism*). BEALE, G. K.: *John's Use of the Old Testament in Revelation*. Sheffield, 1998, Sheffield Academic, 356–57. p.

⁶³⁵ BEALE, G. K. (1999): i. m. 985–986. p.

⁶³⁶ BEALE, G. K. (1999): i. m. 987. p.

⁶³⁷ Vö.: STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 563. p. A millennium kérdéséről általában: MOUNCE, Robert H.: i. m. 356–359. p., SATAKE, Akira: i. m. 389–392. p.

⁶³⁸ Vö.: LADD, George Eldon: i. m. 259–260. p.

tekintünk, amelyben az egységek kronologikusan is követik egymást, ezért a premillennialista megközelítés áll hozzánk a legközelebb. Érzelmzésünk szerint a posztmillennialista felfogást gyengíti, hogy már a Jel 19,11–21-ben – az ezer éves időszak előtt – Jézus visszajöveteléről olvasunk.⁶³⁹

A következőkben rámutatunk, hogy a Jel a Sátán bebörtönzéséről a lehető legaprólékosabban szól, mivel a Jel ennek számos apró mozzanatát villantja fel. A Jel részletes leírása azt juttatja kifejezésre, hogy a Sátán ezer esztendeig el lesz vágva minden más dimenziótól, hiszen a fogságban nem lehet kapcsolatban a külvilággal.⁶⁴⁰

5.6.3. Kulcs

A Jel 9,1–12-ben az ἄβυσσος kulcsát egy bukott angyal tartja a kezében. Ezzel szemben a Jel 20,1 szerint Isten angyala birtokolja ezt. Különbséget jelent, hogy a bukott angyal kiengedi a mélységben lakozókat, Isten angyala viszont bezárja ide a Sátánt (Jel 20,1–3). A Jel 9,1–12-ben az elpecsételtek számára megnyugvást jelent, hogy a mélységből feljövők nem gyötrik őket, a Jel 20,1–6 szerint pedig az adhat okot megkönnyebbülésre, hogy a Sátán nem árthat senkinek.

Beale az egységről szólva is megjegyzi, hogy a Jel felfogása szerinti ἄβυσσος és ἄδης kulcsa azonos. Arra a következtetésre jut, hogy a Jel 9,1–2 és a Jel 20,1 szerinti ἄβυσσος megegyezik a Jel 1,18 és 6,8 ἄδης-felfogásával.⁶⁴¹ A Jel kozmológiájáról szólva ismertettük a véleményünket, mely szerint a θάνατος és ἄδης, az ἄβυσσος, illetve a Dávid kulcsa három különféle kulcsra és szférára utal.

5.6.4. Angyal és kulcs

A Jel több helyen szól egy, a mennyből alászálló angyalról (Jel 9,1; 10,1; 18,1). Kiemelendő a Jel 9,1, ahol szintén a mélység kulcsait birtokolja az angyal. Mounce úgy látja, hogy a Jel 9,1-ben és a Jel 20,1-ben felbukkanó angyal azonos.⁶⁴² Ezt a megfeleltetést nem tudjuk elfogadni. A Jel 9,1-et magyarázva utaltunk arra, hogy itt egy aláhulló angyallal találkozunk. A Jel 20,1-ben viszont a mennyből alászálló angyal isteni küldöttként tartható számon. Utóbbi a mélység kulcsával és láncsal a kezében felvértezve érkezik.

⁶³⁹ PAUL, Ian (2018): i. m. 49–51. p.

⁶⁴⁰ POWELL, Charles E.: i. m. 102. p.

⁶⁴¹ BEALE, G. K. (1999): i. m. 984. p.

⁶⁴² MOUNCE, Robert H.: i. m. 351. p.

A Jel 20,1–3-ban fellépő angyalt többen megpróbálják azonosítani. 1. A Jel 1,18-hoz hasonlóan Krisztus birtokolja a kulcsot.⁶⁴³ Hangsúlyos viszont, hogy nem csupán Krisztus kezében lehet a mélység kulcsa (vö.: Jel 9,1). 2. A Jel 12 és a Jel 20,1–3 közötti hasonlóságok okán Mikáél a Sátán legyőzője is szóba jöhet (Jel 12,7–9).⁶⁴⁴ Kérdés lehet azonban, hogy az egység a Jel 12-hez hasonlóan miért nem nevezi meg itt is Mikáélt? 3. Egyesek Rafaélre gondolnak, különösen azért, mert a kapcsolódó מרפא igegyök a gyógyítást és a megkötözést is jelentheti.⁶⁴⁵ 4. Többek szerint egy számunkra ismeretlen angyal kötözi meg a Sátánt.⁶⁴⁶ Az utóbbi lehetőséget azért is támogatjuk, mert a Jel más helyén is találkozunk azzal, hogy a mű szándékosan nem árul el többet az angyal kilétéről.

5.6.5. Börtön

A Jel 20,1–3 leírása alapján az ἄβυσσος leginkább egy börtönhöz hasonlítható. Mindezt a Jel 20,7 is pontosan igazolja, mely szerint a Sátán nem az ἄβυσσος-ból, hanem a börtönből (φυλακή) szabadul ki. Ezzel együtt a Jel 20,1–3 számos apró utalása is érzékelteti az ἄβυσσος börtön-jellegét. Először is, az angyal egy börtönörhöz hasonlóan lép fel, láncsal és kulccsal a kezében. A bezárás előtt egy hosszú felsorolás ismerteti a Sátán neveit (Jel 20,2). Ő az ősi kígyó, a sárkány (Jel 12,7–9), az ördög (Jel 12,12), a Sátán, akinek hatalma van a bebörtönzésre (Jel 2,10). A nevek rámutatnak arra, hogy a formája változik, de a lényege állandó, mivel minden esetben Istennel és emberrel szemben lép fel.⁶⁴⁷ A számos alteregó ellenére nem marad rejtve kiléte,⁶⁴⁸ mert Isten leleplezi, és fogságra adja.⁶⁴⁹ Az előbbieket

⁶⁴³ GIESCHEN, Charles A.: *Angelomorphic Christology. Antecedents and Early Evidence*. Leiden, 1998, Brill, 250. p. Ennek a lehetőségét Pataki kizárja. A Jel 12,7–9 nyomán amellet érvel, hogy a Sátán – Krisztussal szembeni – erőtlenségét mutatja, hogy a Jel 12,7–9-ben és a Jel 20,1–3-ban nem is Krisztus, hanem az egyik angyala arat felette diadalt. PATAKI András Dávid: A Non-combat Myth in Revelation 12. *New Testament Studies*, vol. 57 (2011) no. 2. 270. p.

⁶⁴⁴ HOFFMANN, Matthias Reinhard: i. m. 128., VAN DEN BRINK, J. E.: i. m.: 307. p. Vö.: HANNAH, Darrell D.: *Michael and Christ: Michael Traditions and Angel Christology in Early Christianity*. Tübingen, 1999, Mohr Siebeck, 127-128. p. – A Júd 9 szerint is ő a Sátán legyőzője. MICHALAK, Aleksander R.: *Angels as Warriors in Late Second Temple Jewish Literature*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 120. p.

⁶⁴⁵ Az 1Én 10,4–8 él is a név kettős jelentésével: az angyal egyszerre a gyógyító és a megkötöző. MILIK, József T. (Ed.): *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*. Oxford, 1976, Clarendon Press, 316. p.

⁶⁴⁶ BEASLEY-MURRAY, George R.: i. m. 284. p., RÖCKER, Fritz W.: i. m. 435. p.

⁶⁴⁷ LICHTENBERGER, Hermann: Der Feind Gottes in der frühjüdischen Literatur. In Tilly, Michael – Morgenstern, Matthias et al. (Eds.): *L'adversaire de Dieu – Der Widersacher Gottes*. Tübingen, 2016, Mohr Siebeck, 54. p.

⁶⁴⁸ A Jel 19,12-ben megjelenő Emberfia olyan nevet visel, amit senki sem ismer rajta kívül.

⁶⁴⁹ Ezzel szemben a Jel 2,17-ben olvassuk, hogy olyan nevet kapnak a győztesek, melyet senki sem tud.

mellett szintén fontos, hogy a név ismerőjének hatalma van a név viselője felett.⁶⁵⁰ Ezért is lehetséges a bebörtönzés.

Ahogy utaltunk rá, a bebörtönzésről részletesen olvashatunk. Az aprólékos leírás minden mozzanata azt erősíti, hogy a Sátán saját erejéből nem szabadulhat ki innen. Első lépésként a mennyből alászálló angyal hatalmába kerítette a Sátánt. Az itt szereplő κρατέω az elfog, megragad, foglyul ejt jelentéssel is bírhat (pl. Mt 26,4.48.50.55.57).⁶⁵¹ Megemlítendő továbbá, hogy nem olvasunk az angyal és a Sátán közötti harcról, illetve nem értesülünk a Sátán ellenállásáról sem. Kizárólag az tárul elénk, hogy az angyal megragadta a Sátánt.

A következő lépésként a megkötözésről értesülünk. Lukács szerint a Sátánnak is hatalma van megkötözni (δέομαι: Lk 13,16) némelyeket. A tizennyolc éve meggörnyedt asszony története rámutat, hogy a Sátánnak ereje van az asszony felett. Emellett arról is értesülünk, hogy Jézus megoldja az asszony köteleit. A lukácsi vers olvasatában még inkább ironikus, hogy a másokat megkötöző maga is meg lesz kötözve.⁶⁵²

Ahogy korábban is utaltunk rá, a Sátán mélységbe dobása kozmikus többletet is hordoz. Mindez érzékelteti, hogy a Sátán a földről az ἄβυσσος-ba kerül. A kozmikus vonatkozás mellett lényeges párhuzamként tekinthetünk a szmirnai gyülekezetnek írt levélre. Itt arról értesülünk, hogy a Sátánnak hatalma van, hogy börtönbe vesse a közösség tagjait.⁶⁵³ Míg a gyülekezetből némelyeket „tíz napig” (Jel 2,10) börtönözhetett be, addig ő ezer esztendeig tartózkodik az ἄβυσσος-ban. A Jel 20 szerint tehát megfordulnak az események. A mártírok uralkodnak, és a Sátán kerül fogságba.⁶⁵⁴

A mélységbe vettetés után az angyal bezárja (κλείω) a Sátánt. Ahogy korábban rámutattunk, a κλείς mellett a κλείω is hordozhat kozmikus értelmet. Ugyancsak a bezárás kapcsán számottevő, hogy ami és aki Krisztus akaratából került távol, annak a bilincseit senki sem oldhatja meg. A Jel összefüggése alapján ez is azt erősíti, hogy a Sátán meghatározott ideig nem léphet a földi szférába.

⁶⁵⁰ BIETENHARD, H.: ὄνομα. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976d, Zondervan, 648. p. – Ehhez kapcsolódó gondolattal a Jel más helyén is találkozunk (Jel 19,12).

⁶⁵¹ VARGA Zsigmond: κρατέω. In Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest, 1996, Kálvin, 554–555. p.

⁶⁵² THOMPSON, Steven (1999): i. m. 265. p. Az előbbi példák alapján Pap úgy látja, hogy az itt alászálló angyal maga Krisztus. PAP Géza: i. m. 143–145. p. – A megkötözés összefüggésbe hozható: 1. Az Istennel szemben fellépők büntetésével (1Én 54,3–4; 2Bár 56,13; SibOr 2,289; Júd 6; 2Pt 2,4). 2. A végítélettel (Mt 22,13). 3. A sátáni erők semlegesítésével (Tób 8,3; Mk 3,27). KOESTER, Craig R.: i. m. 770. p.

⁶⁵³ Az Ézs 24,21–22 szerint az Istennel szemben fellépő angyali lelkek és királyok a végítélet előtt egy verembe (בּוֹר) bezárva várakoznak. KOESTER, Craig R.: i. m. 770. p.

⁶⁵⁴ WEBB, William J. (1994): i. m. 22. p., PAP Géza: i. m. 143. p.

Legvégül az angyal lepecsételi az ἄβυσσος-t. Néhány ezzel kapcsolatos bibliai példa: miután Dánielt az oroszlánok közé dobták, lepecsételték a verem száját (Dán 6,17), akárcsak Jézus sírját (Mt 27,66). A Jel-ben Beasley-Murray szerint a pecsét azt a célt szolgálja, hogy a fogvatartott ne szökhessen el észrevétlenül.⁶⁵⁵ Véleményünk szerint a pecsét az előbbieken túlmutató értelmet hordoz itt. A pecsét nem is az áthaladást korlátozta– ezt szolgálta a megkötözés és a bezárás – hanem ennek a célja a figyelmeztetés volt. A pecsét az illetéktelenek számára jelezte, hogy tilos a bejutás és a hozzáférés lehetősége.⁶⁵⁶ Gondolhatunk itt a Jel 5,2-re, ahol a tekercs átvétele előtt megfogalmazódik: ki méltó (ἄξιος), hogy feltörje a hét pecséttel (σφραγίς) lezárt tekercset? Az előbbiek mellett gondolhatunk itt az elpecsételést kifejező igére (σφραγίζω), amely szintén Isten mindenhatóságát hangsúlyozza (Jel 7,3-5.8).

Kozmológiai szempontból is lényeges, hogy a Jel az ἄβυσσος-t egy föld alatti szféraként ábrázolja. Erre a Jel 20,2 mutat rá legvilágosabban, ahol arról olvasunk, hogy a mélység fölé (ἐπάνω) került az angyal pecsétje.⁶⁵⁷ Emellett gondolhatunk itt a Jel 9,2-re, ahol az ἄβυσσος a mélység kútjaként szerepel. Az utóbbi vers is sejteti, hogy az ἄβυσσος egy föld alatti szféra.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az ἄβυσσος elsősorban nem a Sátán szenvedését szolgálja, hanem a földi működését lehetetleníti el.⁶⁵⁸ Ez a korlátozás meghatározott ideig, ezer esztendeig tart. Jóllehet a szimbolikus szám egy hosszú időszakot jelöl, de egyben magában hordozza az átmenetiséget is.

5.7. Ἄβυσσος és θάλασσα

Korábban rámutattunk, hogy a θάλασσα a Jel-ben többféle jelentést is hordoz.⁶⁵⁹ Ebből következik, hogy a következetesen használt ἄβυσσος és a θάλασσα kapcsán nem beszélhetünk teljes azonosságról. Példa gyanánt kiemelhetjük, hogy a θάλασσα esetében a víz, a káosz, míg az ἄβυσσος esetében a füst és a tűz képe jelenik meg (pl. Jel 9,1–2). Ennél is lényegesebb a Jel 21,1 megjegyzése, mely szerint a θάλασσα nem lesz része az új teremtésnek.⁶⁶⁰ Az ἄβυσσος-ról csupán annyit tudunk meg, hogy a lakói (legyen akár szó a fenevadról vagy a Sátánról) a tűz tavában fognak gyötrődni.

⁶⁵⁵ BEASLEY-MURRAY, George R.: i. m. 285. p.

⁶⁵⁶ KOESTER, Craig R.: i. m. 770. p.

⁶⁵⁷ WEBB, William J. (1994): i. m. 20. p.

⁶⁵⁸ THOMAS, Robert I. (1995): i. m. 410. p.

⁶⁵⁹ A θάλασσα Jel-béli szerepéről: MOO, Jonathan: i. m. 148–167. p.

⁶⁶⁰ Több helyen találkozunk ehhez hasonló megjegyzéssel (pl. SibOr 5,158; 8,256).

Az előbbiek ellenére több lényeges összecsengéssel is találkozunk.⁶⁶¹ A Jel alapján egyértelmű: Istennek hatalma van az ἄβυσσος és a θάλασσα felett is. Az előbbi kapcsán azzal találkozunk, hogy kulccsal rendelkezik a hely fölött (Jel 9,1; 20,1), illetve Krisztus legyőzi a mélységből érkező fenevadat. A θάλασσα Isten teremtése (Jel 5,13; 10,6; 14,7).⁶⁶² Az újjáteremtésnek nem lesz része a θάλασσα (Jel 21,1). További egyezést jelent, hogy értesülünk az ἄβυσσος és a θάλασσα börtön-jellegéről is. Az előbbiről a Jel 20,1–3 magyarázatakor szoltunk. Az utóbbival pedig a Jel 20,13-ban a végítélet alkalmával, a halottak kiadásakor találkozunk.⁶⁶³

Utaltunk arra, hogy a θάλασσα egyaránt lehet a ἄδης⁶⁶⁴ és az ἄβυσσος szinonimája is. Az előbbire példa, hogy a ἄδης mellett a θάλασσα is kiadja a halottakat (Jel 20,13). Az utóbbi kapcsán pedig gondolhatunk arra, hogy a θάλασσα-ból és ἄβυσσος-ból feljövő fenevaddal is találkozunk (Jel 13,1 és 11,7; 17,8.11). Bár a Jel-ben a θάλασσα többféle jelentést is hordoz, a Jel mégis összekapcsolja és világos ívre felfűzi a θάλασσα–ἄβυσσος–ἄδης szavakat. A Jel 13,1-ben a θάλασσα-ból érkező fenevad Krisztus ἄδης feletti győzelmét hivatott kifigurázni (Jel 1,18). Ne felejtjük el, hogy a Jel 20,13-ban a halottaknak a θάλασσα-ból is történő feltámadásáról is értesülünk. A θάλασσα-ból való feljövétel tehát mindkét vonatkozást eszünkbe juttathatja.

5.8. Ἄβυσσος és ἄδης: hasonlóságok

A Jel felfogása szerinti ἄδης és ἄβυσσος között számos kapcsolópont fedezhető fel. 1. Mindkét hely kulccsal nyitható és zárható (Jel 1,18, ill. 9,1; 20,1). 2. A ἄδης-szal a negyedik pecsét feltörésekor találkozunk, az ἄβυσσος-t pedig pecséttel zárja le Isten angyala (Jel 20,3). 3. Mindkét hely börtönhöz is hasonlítható. Isten angyala ezer esztendőre ἄβυσσος-ba zárta a Sátánt (Jel 20,1–3), illetve a ἄδης vonatkozásában is találkozunk a börtön-jelleggel (Jel 1,18, 20,13). 4. A ἄδης és az ἄβυσσος is a föld alatt található. Mindezt erősíti, hogy a Jel az ἄβυσσος-ról szólva is használja a καταβαίνω igét (Jel 20,1). Emellett a Jel 20,2

⁶⁶¹ Moo úgy látja, hogy az Ószövetségben a tenger az istenellenes erőket (is) szimbolizálja (Náh 1,4; Hab 3,8–15). MOO, Jonathan: i. m. 161. p. Rónay megjegyzi, hogy a tenger ösellséggé, negatív létezővé Mezopotámiában az akkád korszakban válik (Apsu, ill. Tiámat). RÓNAY Péter: „*És tenger sincs többé.*” – *Jel 21,1*. Budapest, 2012, Doktori disszertáció, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 244. p. – Kiemelendő a Jób 7,12 (LXX), ahol a θάλασσα, φυλακή és δράκων szavakkal is találkozunk. Világos a párhuzam a Jel 20,1–2.7-tel, ahol a φυλακή és δράκων szavak szerepelnek.

⁶⁶² RÓNAY Péter: i. m. 241. p.

⁶⁶³ A θάλασσα börtön-jellege olyan értelemben is kidomborodik, hogy a Patmosz szigetén raboskodó Jánost a tenger választotta el a kis-ázsiai gyülekezetektől. SZIGETI Jenő: i. m. 53. p.

⁶⁶⁴ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 68. p.

rámutat, hogy a mélység fölé (ἐπάνω) kerül az angyali pecsét. 5. Mindkét esetben találkozunk azzal, hogy a pusztító tevékenységüket az innen feljövők a földön is kifejtethetik (pl. Jel 6,7–8; 9,1–12). 6. Nem olvasunk arról, hogy a Jel „narrátora” alászállt volna a ἄδης-ba vagy az ἄβυσσος-ba. 7. A θάλασσα szerepelhet az ἄβυσσος és a ἄδης szinonimájaként is. A Jel 13,1 szerint a fenevad a tengerből (θάλασσα) jön fel. Számos hely pedig arról számol be, hogy a fenevad a mélységből (ἄβυσσος) érkezik a földre (pl. Jel 11,7). A Jel 20,13 szerint a θάνατος és a ἄδης mellett a θάλασσα is kiadja a halottakat. 8. Ha közvetve is, de mindkét fogalom kapcsán megjelenik az ideiglenesség gondolata. A ἄδης-ről a végítéletig beszélhetünk (Jel 20,13–14). A Jel 21,1 megjegyzésére úgy tekintünk („tenger sincs többé”), mint ami az ἄβυσσος megszűnésére is vonatkozik. 9. Mindkét szférában lévők kapcsán tudunk olyanokról, akik a tűz tavába kerültek (Jel 20,10.11–15). Végül pedig utalhatunk Róm 10,6–7 leírására is, mely szerint az ἄβυσσος a holtak hazájára vonatkozik. Az előbbieknél nyomán többen arra következtetnek, hogy a Jel-ben a két fogalom ugyanazt jelenti.⁶⁶⁵

5.9. Ἄβυσσος és ἄδης: különbségek

Ismételten megemlíthetjük, hogy az ἄβυσσος és a ἄδης között azért is szükséges a különbségtétel, mert többek szerint a Jel-ben a két fogalom azonos jelentéssel bír. Azokkal értünk egyet, akik szerint az ἄβυσσος-t és a ἄδης-t a fentebbi hasonlóságok ellenére is világosan meg lehet különböztetni egymástól.⁶⁶⁶

A korábbiakban is rámutattunk a két hely egyedi vonásaira. A Jel 9,1–12-ben annak ellenére is felfedezhető az eltérés, hogy a szöveg látszólag ennek az ellenkezőjét sejteti. A Jel 9,11-ben felbukkanó Pusztító több ószövetségi szövegben (Péld 15,11; 27,20 Jób 26,6) összekapcsolódik a ἡσψ-lal (ἄδης-szal). Éppen ezért Blount is él ezzel a fajta azonosítással, és azt mondja, hogy éppen ezért az ἄβυσσος a holtak hazája jelentéssel bír ezen a helyen.⁶⁶⁷ Nem kerülheti el a figyelmünket azonban, hogy a Jel 9,6 szerint a Pusztító nem gyilkolhatja meg a földön élőket, hanem „csupán” gyötörheti őket. Arról értesülünk, hogy a halál (θάνατος) elfut a szenvedést átélők elől. Míg a Jel-ben az ἄβυσσος és a θάνατος elkülönülhet egymástól, addig a ἄδης és a θάνατος minden esetben együttesen szerepelnek (Jel 1,18; 6,8; 20,13–14).

⁶⁶⁵ MANGINA, Joseph L. (2010): i. m. 122. p., MARCUS, Joel: i. m. 443–455. p., VAN DEN BRINK, J. E.: i. m. 103–107. p., BEALE, G. K. (1999): i. m. 984. p., THOMPSON, Steven (1999): i. m. 261–262. p.

⁶⁶⁶ KOESTER, Craig R.: i. m. 248. p., PRIGENT, Pierre: i. m. 565. p., TAKÁCS Gyula: i. m. 200. p.

⁶⁶⁷ BLOUNT, Brian K.: i. m. 179. p.

A Jel 17 magyarázatakor szoltunk arról, hogy az ἄβυσσος és a ἄδης közötti látszólagos azonosságának és lényegi eltérésének feszültsége adja a szakasz egyik markáns üzenetét. Az ἄβυσσος-ból érkező fenevad úgy tünteti fel magát, mint aki legyőzte a halált. A fellépése megtévesztő, mivel nem a holtak hazájából (ἄδης), hanem a démoni mélységből (ἄβυσσος) érkezik. A dolgozatunkban amellet érvelünk, hogy a fenevad megtévesztése abban áll, hogy nem a ἄδης-ből, hanem az ἄβυσσος-ból lép színre. Mindez a Jel egésze alapján onnan tudható, hogy egyedül Krisztus az, aki legyőzte a halált és egyedül neki van ereje (kulcsa) a ἄδης felett (Jel 1,18). A fenevad látszat-erejét mutatja: nem hogy a ἄδης, de még az ἄβυσσος kulcsát sem birtokolja. A mélységből is csak azért tudott feljönni, mert az ἄβυσσος kinyitattott előtte.⁶⁶⁸

A Jel-ben négy helyen találkozzunk kulcsokkal. Egy esetben a ἄδης, (Jel 1,18) kettőben az ἄβυσσος (Jel 9,1; 20,1) egyben pedig Dávid kulcsáról olvasunk (Jel 3,7). A Jel kozmológiájáról szólva rámutattunk, hogy a különböző kulcsok eltérő szférát feltételeznek. További különbségként tartható számon az is, hogy a ἄδης egyesek szerint megszemélyesített értelemben is szerepelhet. Mindez az ἄβυσσος esetében még csak lehetőség szintjén sem fogalmazódik meg.

Ugyan a ἄδης és az ἄβυσσος is egy olyan szférát jelöl, amely fölött Isten győzedelmeskedett, azonban a lényegüket tekintve eltérő hangsúlyokról beszélhetünk. A ἄδης halál feletti győzelem, az ἄβυσσος kapcsán pedig a fenevad és a Sátán feletti diadal jelenik meg legfőbb gondolatként.

Az előbbieket alapján tehát a szavak között egyfajta sorrendiség is felállítható. A Jel alapján úgy látjuk, hogy az ἄβυσσος a ἄδης-hoz képest ijesztőbb szféraként tartható számon. Legpontosabban ezt a Jel 9,6 mutatja meg. Röviden utalhatunk arra, hogy ez a sorrendiség a tűz tava fényében érthető meg a legteljesebben. Először is, mert a tűz tava ἄδης-nál és az ἄβυσσος-nál is rémisztőbb szférát jelöl. A mélységgel kapcsolatban lévők számára a fenyegetettséget a tűz tavába kerülés jelenti. A fokozást az is érzékelteti, hogy a ἄδης és az ἄβυσσος lakói is a tűz tavában lesznek (Jel 19,20; 20,10.14). A ἄδης a fizikai értelemben vett halált, az ἄβυσσος az Istennel való szembehelyezkedést, a tűz tava pedig a kettő jövőbeli együttesét fejezi ki.⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Míg Krisztus a holtak hazájából a mennyek országába, addig a fenevad a mélységből a tűz tavába kerül.

⁶⁶⁹ „Ne féljetez azoktól, akik a testet megölik, de a lelket meg nem ölhetik. Inkább attól féljetez, aki mind a lelket, mind a testet elpusztíthatja a gyehennában” (Mt 10,28).

5.10. Összefoglalás

Az ἄβυσσος-t egy, a mennyből aláhulló angyal nyitja meg (Jel 9,1–12). A feneketlen mélységből feljövők az el nem pecsételtek gyötrését kapták feladatul. Ennek keretén belül a gyötrődés a halálnál sokkal fájdalmasabb megtapasztalást ír le. Jelzi ezt, hogy az el nem pecsételtek az előbbivel szemben inkább a halált választanák. A Jel 6,7–8 olvasatában látható, hogy a θάνατος és a ᾄδης pusztításánál a gyötrődés súlyosabb csapásként tartható számon. Továbbá a gyötrődés előrebocsátja a tűz tava keservét is, ahol a Jel szintén βασιλῆω-vel írja le ezt a szörnyű állapotot (Jel 20,10).

A Jel 11,3–14-ben az egyházat megtestesítő két tanú bizonyágtételéről olvasunk. A küldetésük végeztével az ἄβυσσος-ból érkező fenevad megöli őket. Ebből is látható, hogy az ἄβυσσος-ból érkező az elpecsételteket is fenyegeti. Különbséget jelent viszont, hogy a mélységből érkező a két tanút nem gyötri, hanem végez velük. Ugyanakkor a fenevad csak látszat-győzelmet arat, mivel a két tanú, feltámadásukat követően, Isten közelében talál védelmet.

A Jel 17,1–16-ban az elpecsételtek a fenevadat úgy magasztalják, mint aki legyőzte a halált. A Jel ezen a helyen nyilvánvalóvá teszi, hogy a fenevad nem a ᾄδης-ből, hanem az ἄβυσσος-ból érkezik, ráadásul úgy, hogy az ἄβυσσος kulcsa nincs a kezében. Az egység a fenevad sorsát előrebocsátva rámutat, hogy a pusztulás lesz az osztályrésze. A Jel 19,20 és 20,10 olvasata alapján ez a tűz tavát jelöli.

Az ἄβυσσος legutoljára a Jel 20,1–3-ban szerepel. Miután a fenevadak a tűz tavába kerülnek, a Sátán megkötözve ezer évig az ἄβυσσος-ba kényszerül. Ez a megjegyzés is sejteti, hogy a Sátánra a szövetségeseihez hasonlóan a tűz tava keserősége vár. Továbbá az élet és a halál témája szempontjából feltárul, hogy a Sátán megkötözése után megy végbe az első feltámadás.

Az alfejezet legvégén pontokba szedve mutatunk rá a ᾄδης és az ἄβυσσος Jel-béli hasonlóságaira és eltéréseire. Ezen belül is hangsúlyos, hogy a kapcsolópontok ellenére is két megkülönböztethető szférát tár elénk a Jel.

6. Λίμνη τοῦ πυρός

6.1. Hinnóm-völgy⁶⁷⁰

Az Ószövetség a Hinnóm-völgyre a כְּוֵהֶם, גַּי כְּוֵהֶם, גַּי הַזֵּם formában utal. A גַּי völgyként fordítandó, כְּוֵהֶם pedig ennek a tulajdonosa lehetett.⁶⁷¹ Az Ószövetség néhány helyen egy határvonalként hivatkozik a területre. A Júda északi peremén húzódó völgy (Neh 11,30) Júda és Benjámin törzsét választotta el egymástól (Józs 15,8; 18,16).

A völgyről az emberáldozatok helyeként is olvasunk (2Kir 23,10; Jer 7,31–32; 19,6.11.12.13.14). A Hinnóm-völgy több ízben is a Tófettel (תּוֹפֵת) együtt szerepel. Tófet a Hinnóm-völgyében emelt magaslat (Jer 19,4–5; 32,35). Keveset tudunk az itt folytatott kultuszról, viszont bizonyos hogy az emberáldozatot tiltotta a Tóra (3Móz 18,21; 20,2–5). Továbbá a Tóra egy másik korlátozása szerint különösen utálatos a pogány istenek kultikus imádata. A Hinnóm-völgyében mindkét határozottan elítélt gyakorlatra volt példa. A tórai rendelkezések mellett markánsan kiálló Jeremiás hangsúlyozza, hogy Jahve soha nem parancsolta meg az emberáldozatok bemutatását (Jer 7,31; 19,5). Mindezek Molokhoz (Jer 32,35; 2Kir 23,10) és Baálhoz köthetők (Jer 19,4–5; 32,35; 2Krón 28,3). Gyermekáldozatot egy-egy izraeli és júdai király is bemutatott. Aháb tűzön vitte át a fiát a Hinnóm-völgyben (2Kir 16,3; 2Krón 28,3), akárcsak Manassé (2Kir 21,6; 2Krón 33,6).⁶⁷² Jósias személyében megjelenik az ellenpélda, aki tisztátalanná tette a helyet és a szomszédos Kirdón-völgyben elégette a honfitársai által tisztelt bálványszobrokat (2Kir 23,4.6).⁶⁷³

A Hinnóm az ítélettel kapcsolatban is szerepel (Jer 7,29–34; 19,6–9; 32,35).⁶⁷⁴ Jeremiás a templomkapuban szól a templom és a város eleséséről (Jer 7,1).⁶⁷⁵ A pusztulás oka többek között a gyermekáldozatok bemutatásában keresendő. Az ítélet a Hinnóm-völgyben is érvényre jut, ahol a holttestek temetetlenül fognak heverni (Jer 7,32). A rengeteg halott feltételezi Júda katonai vereségét.⁶⁷⁶ A Hinnóm-völgye és a Tófet helyett a Mészárlás-

⁶⁷⁰ Küchler részletes áttekintést ad a Hinnóm-völgyéről. KÜCHLER, Max: Jerusalem. *Ein Handbuch und Studienreise führen zur Heiligen Stadt*. In Orte und Landschaften der Bibel. Band IV,2, Göttingen, 2007, Vandenhoeck & Ruprecht, 751–759. p.

⁶⁷¹ BAILEY, Lloyd R.: Gehenna: The Topography of Hell. *Biblical Archeologist*, vol. 49 (1986) no. 3. 187. p.

⁶⁷² EGERESI László Sándor: A közvetítő áldozat torzult formája – gyermekáldozat az ókori Izraelben és annak bibliai nyomai. *Vallástudományi Szemle*, 2. évf. (2006) 2. sz. 98. p.

⁶⁷³ Jósias nevének jelentése: Isten tüze.

⁶⁷⁴ BIETENHARD, H.: γέεννα. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976c, Zondervan, 208–209. p.

⁶⁷⁵ A Jer 7,1–8,3-mat templombeszédnek is nevezik. Ennek része a próféta gyászéneke (Jer 7,29–34). PAP Ferenc: Jeremiás könyve 1–7. fejezetének összefüggései és magyarázata. In Pap Ferenc (Szerk.): *Dicsőségükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*. Budapest, 2014, L'Harmattan, 269. p.

⁶⁷⁶ PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 28. p.

völgyének nevezik a helyet. A holttestek tisztátalanná teszik a területet, ellehetetlenítve a kultusz folytatását.⁶⁷⁷ A Jer 7,32 (הַהֵיכָל־וְגֵימֵי בְּאֵיִם) erősíti az eszkatológikus jelleget.⁶⁷⁸ A leírást súlyosbítja, hogy a templom kapuja mellett (Jer 7,1) a Hinnóm-völgyben is elhangzik az ítéletet (Jer 19,2.14). Az előbbi beszámolókat ívét az Izrael és a Júda helyreállításáról szóló egység töri meg (Jer 31,23–40). A helyreállítás még a Hulla-völgyre és a Hamu-völgyre is kiterjed, mert ezek is az Úr szent helyeivé lesznek (Jer 31,40). Az isteni helyreállítás tehát magába foglalja még a sokak által kárhozott Hinnóm-völgyét is.⁶⁷⁹

Ézsaiás könyve arról szól, hogy az asszírok és a királyuk is meg fog halni a Tófeten (Ézs 30,33). Az Ézs 37,36 szerint Jeruzsálem ostroma alkalmával rengeteg asszír katona esett el. Elképzelhető, hogy a katonák teste el lett égetve. Ez a gondolat hatással lehetett az Ézs 30,33 megfogalmazására.⁶⁸⁰ Az Ézs 66,1–4 olyan Jeruzsálem környéki csatát ábrázol, amikor Isten el fogja pusztítani a hitehagyott zsidókat és pogányokat. A nehézségek közepette azonban az igazak számára Jeruzsálem védelmet fog nyújtani. Jeremiás könyvéhez hasonlóan itt is arról értesülünk, hogy az összecsapásban elesetteket nem temetik el.⁶⁸¹

Többek szerint a későbbiekben a Hinnóm-völgye szemétkerakóként (és szemétegetőként) funkcionált.⁶⁸² Az Ézs 66,24-ben egyszerre szerepel a tűz, a bomló testek és a férgek említése is. Jósiás is a Kidrón patakánál, ill. a Kidrón-völgyben égette el a pogány istenek szobrait (2Kir 23,4.6). Jósiás fellépése nyomán France szerint még Jézus korában is szemétegetőként használták a helyet.⁶⁸³ Russell úgy vélekedik, hogy szinte folyamatosan égetett a tűz ezen a helyen.⁶⁸⁴ Kyrtatas feltételezi, hogy a kivégzettek holttesteit is égethették itt.⁶⁸⁵ Bailey és Ehrman viszont amellet érvel, hogy sem az írásos sem a régészeti bizonyítékok nem támasztják alá az égetőhellyel kapcsolatos elképzeléseket.⁶⁸⁶

⁶⁷⁷ ALLEN, Leslie C.: *Jeremiah*. Louisville–London, 2008, Westminster John Knox, 103. p. – Jeremiás leírása jelenti az első lépést, hogy a későbbiekben Isten eszkatológikus ítéletével összefüggésbe hozzuk a helyet.

BLISCHKE, Mareike V. – WRIGHT, J. Edward: Gehinnom (Gehenna). In Allison, Dale C. – Helmer, Christine (Eds.): *Encyclopedia of the Bible and its Reception*. Vol. 9. Berlin–Boston, 2014, de Gruyter, 1068–1069. p.

⁶⁷⁸ MILIKOWSKY, Chaim: Which Gehenna? *New Testament Studies*, vol. 34 (1988) no. 2. 239. p. Mindezt Bailey árnyaltabban látja. BAILEY, Lloyd R.: i. m. 188. p.

⁶⁷⁹ ALLEN, Leslie C.: i. m. 359. p., PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 32. p.

⁶⁸⁰ PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 32. p.

⁶⁸¹ PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 32. p.

⁶⁸² BORING, M. Eugene: *Mark*. Louisville–London, 1988, Westminster John Knox Press, 284. p., VAN WIERINGEN, Archibald: i. m. 29. p.

⁶⁸³ FRANCE, R. T.: *The Gospel of Mark*. Grand Rapids, 2002, Eerdmans, 382. p.

⁶⁸⁴ RUSSELL, David Syme: *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*. Philadelphia, 1964, Westminster Press, 365. p.

⁶⁸⁵ KYRTATAS, Dimitris J.: The Origins of Christian Hell. *Numen*, vol. 56 (2009) no. 2. 284. p.

⁶⁸⁶ BAILEY, Lloyd R.: i. m. 189. p., EHRMAN, Bart D.: *Heaven and Hell: A History of the Afterlife*. New York, 2020, Simon & Schuster, 158. p.

6.2. Γέεννα az Újszövetségben⁶⁸⁷

A γέεννα szó tizenkét alkalommal lelhető fel az Újszövetségben. Egy előfordulást leszámítva a szinoptikusoknál szerepel, eszkatológikus összefüggésben. (Mt 5,22.29–30; 10,28; 18,9; 23,15.33; Mk 9,43.45.47; Lk 12,5; Jk 3,6).⁶⁸⁸ Hangsúlyos továbbá, hogy a szinoptikus helyek mindegyikében Jézustól hallunk a γέεννα-ról.

A Mk 9,43–50-ben a végítélet pozitív és negatív kimeneteléről értesülünk.⁶⁸⁹ A Mk 9,43.45-ben az élet (ζωή), a Mk 9,47-ben pedig Isten országa (βασιλεία τοῦ θεοῦ) jelenik meg a γέεννα-val szembeni ellenpontként. Márk evangéliuma a γέεννα-t kiegészíti az olthatatlan tűz (Mk 9,43.45), a tűz (Mk 9,47) és a férgek említésével (Mk 9,44.46.48).

A γέεννα a Hegyi Beszéd első (Mt 5,21–26) és második antitézisben (Mt 5,27–30) is szerepel.⁶⁹⁰ A Mt 5,20-ban Jézus a γέεννα ellenpontjaként is felfogható mennyek országáról beszél (οὐρανός; Mt 5,20). Míg a Mt 5,20 a mennyek országából való kimaradásra utal, addig a következő két antitézis rámutat, hogy a kívülmaradás egyenlő a γέεννα-ba kerüléssel. A Mt 5,22 háromféle bűnről és ezek következményéről szól. A harag ítéletet (κρίσις) eredményez. A felebarátját bolondnak nevező ember a nagytanács (συνέδριον) elé kerülhet. Aki pedig ostobának mondja a testvérét, méltó a kárhozatra (γέεννα). Bruner szerint mindegyik büntetés a végítéletet írja körül. Jézus három közismert képpel szemléltette itt a kárhozatot.⁶⁹¹ Luz szerint minőségi különbség húzódik az előbbi két büntetés, és a γέενna között. Az előbbieket a földi ítéletre vonatkoznak, az utóbbi az eszkatológikus ítéletre utal előre.⁶⁹² Luz meglátása Mt tágabb szöveggörnyezetére alapján is jól igazolható (pl. Mt 10,28). A Mt 5,29–30 leírásában is megfigyelhető az evangélium γέενna-felfogásának sajátossága. Ha csupán közvetve is, de kiolvasható, hogy a végítéletet megelőzi a feltámadás. Továbbá a γέενna itt is az eszkatológikus gondolatiság fényében értelmezhető.

A Mt 10,26–31 mindhárom jézusi imperatívusza egységesen arra hív fel, hogy „ne féljete!” A felszólítás mellett az egységet számos ellentétpár is összekapcsolja (titok-lelepleződés, sötét-világosság, értéktelen-értékes stb.). A szűkebb versünkben a legfőbb

⁶⁸⁷ France szerint a Hinnóm-völgy azonos az Újszövetségben szereplő γέενna-val. FRANCE, R. T.: i. m. 382. p.

⁶⁸⁸ Mivel a páli és a jánosi iratok sem említik a γέενna-t, árnyalható hogy az Újszövetség végső kárhozatot leíró fogalma volna ez. FRANKEMÖLLE, Hubert: Hölle. In Persch, Jörg (Hrsg.): *Religion Geschichte und Gegenwart*. Vol. 4. Tübingen, 2000, Mohr Siebeck, 1848. p.

⁶⁸⁹ A Mk 9,42–47 a Mt 18,6–9 parallelje, illetve a Mt 5,29–30-al és a Mk 9,32 a Lk 17,2-vel is kapcsolatba hozható.

⁶⁹⁰ KÓKAI NAGY Viktor: *A hegyi beszéd: A hegyi beszéd értelmezése a nagyobb igazság tükrében*. Budapest, 2007, L'Harmattan, 131. p.

⁶⁹¹ BRUNER, Frederick Dale: *Matthew 1–12*. Cambridge–Grand Rapids, 2004, Eerdmans, 213. p.

⁶⁹² LUZ, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus*. Zürich, 1985, Benziger–Neukirchener, 253. p.

ellentétet a „ne féljetez” – „inkább attól féljetez” kettőssége adja (Mt 10,28). A „ne féljetez” felszólítás talán a legnehezebb helyzetben csendül fel. Jézus a tanítványait arra bátorítja, hogy ne rettenjenek meg azoktól sem, akik képesek arra, hogy fizikailag is megsemmisítsék őket. Ugyanakkor Jézus a tanítványait óva intve azt mondja, hogy azoktól féljetez, akiknek hatalmuk van a test és lélek megölésére. A Mt 10,28-ban is kirajzolódik tehát, hogy: 1. A test és a lélek, azaz a teljes ember feltámadását az ítélet követi (vö.: Mt 5,29–30; 18,8–9; Mk 9,43–50). 2. A bibliai vers a Mt 5,27–30 és a Mt 18,8–9 olvasatában nyer mélyebb értelmet. Az utóbbi szerint: inkább csonkán a mennyek országába, mint épen a γέννα-ra. A Mt 10,28 eddigiekhez képest fokozással él. Itt nem egy-egy testrészt, hanem – ha más összefüggésben is – az egész test elvesztése jelenik meg. Mindez a végítéletre előreutalva rámutat, hogy Istennek hatalma van a test és lélek fölött.⁶⁹³

A Mt 23,13–33-ban Jézusnak az írástudók és a farizeusok ellen intézett hét jajszava csendül fel. Az első jaj szerint a farizeusok és az írástudók a mennyek országát bezárják az emberek elől. A következő jajmondás szerint a γέννα fiává teszik a prozelitát.⁶⁹⁴ A mennyek országából való kizáratás egyenlő a γέννα-ba kerüléssel. A γέννα tehát itt is a menny ellenpontjaként értelmezhető (vö.: Mt 5,20–30).⁶⁹⁵

Bár a Lk 12,4–5 és a Mt 10,28 formai és tartalmi hasonlósága nyilvánvaló, de Milikowsky szerint a kettő közötti különbség rámutat a mátéi (és márki) és a lukácsi eszkatológia sajátosságaira.⁶⁹⁶ Máté evangéliuma – Milikowsky szerint – egy, az Úr napján végbemenő, mindenkire kiterjedő feltámadásról és ítéletről tudósít. Ezzel szemben – ugyancsak Milikowsky szerint – Lk közvetlenül a halált követő egyéni ítéletet tárja elénk. Az azonnali ítélet után a γέννα-ba kerülők a lelki gyötrődés mellett kimaradnak a feltámadásból.⁶⁹⁷ Milikowsky meglátásából következik (amelyre ő is rámutat), hogy a Lk szerinti γέννα és ἄδης egyaránt a végítélet helyeként fogható fel.⁶⁹⁸ Az állítását kizárólag a lukácsi mű második része, az ApCsel figyelmen kívül hagyásával fogadhatnánk el. Korábban szoltunk az ApCsel 2,27.31 ἄδης-felfogásáról, és láthattuk, hogy ez közel sem azonos a végítélet helyével. Milikowsky állításával szemben Papaioannou is arra emlékeztet, hogy az ApCsel 24,15-ben Pál beszél az általános értelemben veendő feltámadásról.

⁶⁹³ NOLLAND, John: i. m. 436. p.

⁶⁹⁴ Az 1–2., 3–4., 5–6. jajmondások a hasonló gondolatosság okán összetartoznak. DAVIES, W. D. – ALLISON, D. C.: *Matthew 19–28*. London, 1997, T&T Clark, 282. p.

⁶⁹⁵ A γέννα rokon kifejezései az örök tűz (Mt 25,41.46) és örök büntetés (κόλασις αἰώνιος; Mt 25,46).

⁶⁹⁶ Milikowsky meglátása azért sem kerülhető meg, mert pl. Outi is átveszi gondolatát, monográfiája fontos állítását építve erre. OUTI, Lehtipuu (2007): i. m. 273. p.

⁶⁹⁷ MILIKOWSKY, Chaim: i. m. 244. p.

⁶⁹⁸ Az alábbi gonolatot támogatja: OUTI, Lehtipuu (2007): i. m. 273–274. p.

Legvégül pedig megkerülhetetlen, hogy Lk is beszél az általános érvényű feltámadásról (Lk 11,31–32).⁶⁹⁹ Az előbbieket mellett a Lk 12 szövegkörnyezete (mely a végítéletről számol be) is megerősíti, hogy a szinoptikusok γέεννα-felfogása között nincsen lényegi eltérés.⁷⁰⁰

A Jel felfogásáról szólva megjegyzendő, hogy a mű egy ízben sem használja a γέεννα szót. A Jel a végső kárhozat helyét – többek között – a tűz tavával írja le. Az utóbbival viszont az Újszövetségben másutt nem találkozunk. Ennek ellenére is elmondható, hogy a tűz tava és a γέεννα között számos kapcsolópont fedezhető fel. Többen feltételezik, hogy a Jel ismerte a γέεννα-fogalmat.⁷⁰¹ Mások pedig határozottan rámutatnak, hogy a Jel szerinti tűz tava és a γέεννα ugyanaz.⁷⁰² Mivel a legtöbben csak utalásszerűen jelzik a hasonlóságot (vagy azonosságot), szükséges, hogy konkrétan rámutassunk ezekre.

Először is, mindkét szó szövegkörnyezetében hasonló kifejezésekkel találkozunk. A γέεννα-ba és a tűz tavába történő vettetést a βάλλω (Mt 5,29; 18,9; Mk 9,45.47; Jel 19,20; 20,10.14–15) és az ἐμβάλλω (Lk 12,5) ige írja le. Mindkét szövegkörnyezetben szerepel a pusztulást kifejező ἀπόλλυμι (Mt 10,28; vö.: Jel 17,8.11). Mindkét esetben hangsúlyos a tűz említése (pl. Mk 9,42–48; Jk 3,6). Ezen belül is fontos, hogy az evangéliumokban több helyen is a Jel-ben fellelhető λίμνη τοῦ πυρός-hoz hasonló csengésű „γέεννα τοῦ πυρός” kifejezéssel találkozunk (Mt 5,22; 18,9).⁷⁰³ A hasonló gondolatiságot mutatja a feltámadás és az ítélet említése (Mt 5,22; 23,33; Jel 20,11–15). Mindkét fogalom kapcsán találkozunk a kívülmaradással is.⁷⁰⁴ Végül pedig az ószövetségi helyek okán a γέεννα a Jeruzsálemen kívüliség kifejezőjeként is felfogható, a tűz tava pedig az új Jeruzsálemen való kívülmaradás képét jelöli (Jel 21,1–8).

⁶⁹⁹Emellett a Lk 3,7.9.17; 9,26; 10,10–15 is az általános értelemben vett feltámadás irányába mutat.

PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 101–102. p.

⁷⁰⁰Találkozunk olyan véleménnyel is, mely szerint a Lk 12,4–5 sokkal inkább szól a test gyötrődéséről mint Mt és Mk leírása. Azoknak a teste kerül ide, akiket Isten öl meg. Mindez emlékeztet az Ézs 66,24-re.

PAPAIOANNOU, Kim Gary: i. m. 46. p.

⁷⁰¹FUDGE, Edward: The Final End of the Wicked. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 27 (1984) no. 3. 331. p., PAUL, Ian (2018): i. m. 176. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 350. p.

⁷⁰²BERNSTEIN, Alan: i. m. 259. p., PHILLIPS, Timothy R.: Lake of Fire. In Elwell, Walter A. (Ed.):

Evangelical Dictionary of Biblical Theology. Grand Rapids, 1996, Baker, 460. p., LADD, George Eldon: i. m. 258–259. p., LENSKI, Richard Charles Henry: i. m. 611. p., PAUL, Ian (2018): i. m. 176. p.

⁷⁰³MAIER, Gerhard (2012): i. m. 365. p.

⁷⁰⁴Bornkamm szerint a Jel 19,20 rámutat, hogy a tűz tava is a városon kívül lesz. BORNKAMM, Günther: Die Komposition der apokalyptischen Visionen in der Offenbarung Johannis. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, Jg. 36 (1937) Nr. 1. 136. p., 142. p.

6.3. Λίμνη τοῦ πυρός fordítása

A kifejezés hatszor, kivétel nélkül a könyv utolsó fejezeteiben szerepel (Jel 19,20; 20,10.14[2x].15; 21,8). A magyarázók és a bibliafordítók a tűztó,⁷⁰⁵tüzes tó,⁷⁰⁶ tűz tava,⁷⁰⁷ tűznek tava,⁷⁰⁸ égő mocsár⁷⁰⁹ lehetőségekkel kísérlik meg a λίμνη τοῦ πυρός visszaadását. A Jel további kiegészítésekkel is használja a kifejezést. A Jel 19,20 kénnel égő tüzes tóként, a Jel 20,10 kénes és tüzes tóként, a Jel 20,14–15 mindhárom előfordulása tüzes tóként, a Jel 21,8 tűzzel és kénnel égő tóként fordítható. A közérthetőség kedvéért egységesen utalunk a kifejezésekre, jelezve hogy mindegyik előfordulás ugyanazt jelöli. Mivel a λίμνη τοῦ πυρός két, egymást – szó szerint is – kioltó képet vonultat fel, ezért a képzavar elkerülése végett a tűz tava bevett magyar fordítással szemben a tüzes tó fordítást is elfogadhatónak tartjuk.

A Jel a végső kárhozat helyét nem a θάλασσα-val, hanem a λίμνη-vel adja vissza. Ennek oka az lehet, hogy a θάλασσα a Jel-ben számos összefüggésben szerepel.⁷¹⁰ A végítéletkor a ἄδης mellett is találkozunk a θάλασσα-val (Jel 20,14). Továbbá az ἄβυσσος szinonimája is lehet (Jel 13,1). A Jel λίμνη-t kizárólag a tűz tava összefüggésében használja.⁷¹¹

6.4. Λίμνη τοῦ πυρός a Jel szövegkörnyezetében

A tűz tava kivétel nélkül a Jel utolsó nagyobb egységében szerepel. Éppen ezért fontos, hogy a Jel 19,11–21,8-ról általánosságban is röviden szóljunk. Először is elmondható, hogy a Jel 19,11–21,8 végítélet-ábrázolása három kisebb szakaszra bontható. Mindegyik leírás legvége szerint egy-egy Istennel szembeni erő és negativitás a tűz tavába kerül. 1. A fenevad és a hamis próféta (Jel 19,11–16. 17–21). 2. A Sátán (Jel 20,1–3. 4–6. 7–10). 3. A θάνατος és a ἄδης (Jel 20,11–15; 21,1–8).⁷¹² Isten démoni (kozmosz) ellenfelei közül először a θάνατος és a ἄδης (Jel 1,18), másodikként a Sátán (Jel 12,3–18), legvégül a fenevad és a hamis próféta Jel 13,1–18 lép színre. Figyelemre méltó, hogy az utolsóként megjelenő fenevad és a hamis próféta hullik alá elsőként a tűz tavába. A θάνατος és a ἄδης pedig az „utolsó ellenség” (1Kor

⁷⁰⁵ DÉR Katalin (2014): i. m. 366. p.

⁷⁰⁶ KARNER Károly: i. m. 202. p.

⁷⁰⁷ LENKEYNÉ SEMSEY Klára (2016): i. m. 229. p.

⁷⁰⁸ ABLONCZY Dániel: *Jelenések könyve*. Budapest, 2002, Open Art, 149. p.

⁷⁰⁹ PERES Imre (1999): i. m. 114. p.

⁷¹⁰ OSBORNE, Grant R.: i. m. 691. p.

⁷¹¹ A szóhasználat is nyomatékosítja a ἄδης és az ἄβυσσος, illetve a tűz tava közötti különbséget.

⁷¹² GIBLIN, Charles H.: Structural and Thematic Correlations in the Theology of Revelation 16 – 22. *Biblica*, vol. 55 (1974) no. 4. 500–501. p. – Mindegyik egység végén találkozunk az el nem pecsételt pusztulásával (Jel 19,21; 20,9.15).

15,26) gyanánt ízeleli meg a végítélet keservét.⁷¹³ A tűz tavaról mindig az adott egység zárásában olvashatunk, legyen szó akár a végső összecsapásokról (Jel 19,20; 20,10) vagy az ítéletről (Jel 20,14–15). Kiemelendő egyúttal, hogy az új teremtés oldaláról (belülről) mintegy visszapillantva is ez figyelhető meg (Jel 21,8).⁷¹⁴ Hangsúlyos továbbá, hogy a Jelben kivétel nélkül a βάλλω passivuma (divinum passivum) jelzi a tűz tavába vettetést, (ἐβλήθησαν: Jel 19,20; ἐβλήθη: Jel 20,10.15).

A Jel 19,11–21,8 azért is jelentőségteljes, mert a tűz tava mellett feltűnik a ἄδης (Jel 20,13–14) és az ἄβυσσος (Jel 20,1) is. Bár a Jel felfogása szerinti végítélet legmarkánsabban a tűz tava fogalmával kapcsolódik össze, de rá fogunk mutatni, hogy több hangsúlyos teológiai toposz is segít a tűz tava szerepe megértésében (pl. kívülmaradás, második halál, pusztulás). Az előbbieket a ἄδης és az ἄβυσσος megértése, illetve a tűz tavával való összevetésük szempontjából is kiemelt fontossággal bírnak.

6.5. Jel 19,17–21

6.5.1. Szövegkörnyezet

Ahogy korábban is szoltunk róla, az Istennel szembehelyezkedő erők fokozatosan kiszorulnak a Jel kozmoszából (kozmosz exorcizmus). Ennek a legelső lépéseként a Sátánnak nincs maradása a mennyben (Jel 12,7–12). A Jel 17,12–14 előrebocsátja a királyok és a fenevad Báránnyal szembeni – a földi szférán belüli – harcát és vereségét. A Jel 17,13–14 dióhéjban azt tárja elénk, ami a Jel 19,17–21-ben bontakozik ki.⁷¹⁵ Jelen egységben a fenevad és a hamis próféta kozmoszból való kiszorítását a tűz tavába kerülés fejezi ki.

Szakaszunk a Jel utolsó nagyobb részében található (Jel 17–22). Ezen belül is azt a lehetőséget tartjuk elfogadhatónak, mely szerint a Jel 19,11–21,8 önálló egységet alkot.⁷¹⁶ Többekkel egyetértve mi is úgy látjuk, hogy a Jel 19,11–21,8 beszámolóit mintegy

⁷¹³ WOOD, Shane J.: *The Alter-Imperial Paradigm: Empire Studies & The Book of Revelation*. Leiden, 2016, Brill, 196. p. – Villiers a Sárkány (Jel 12), a két fenevad (Jel 13) és a parázna (Jel 17) vonatkozásában szól arról, hogy a színrelépésükkel ellentétesen jutnak pusztulásra. DE VILLIERS, Pieter G. R.: Prime evil and its many faces in the Book of Revelation. *Neotestamentica*, vol. 34 (2000) no. 1. 59. p. – A felsorolás kiegészíthető azzal, hogy Babilon is megjelenik Isten – a könyv szekvenciája szerinti – ellenfeleként (Jel 14,8). Babilon a fenevad és a hamis próféta előtt ízeleli meg Isten tüzes ítéletét (Jel 18,8).

⁷¹⁴ BAUER, Thomas Johann: i. m. 119. p.

⁷¹⁵ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 516. p.

⁷¹⁶ GIBLIN, Charles H. (1974): i. m. 489. p. Vö.: BEALE, G. K. (1999): i. m. 109. p., STEPHENS, Mark B.: i. m. 214. p., WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 239. p. – Campbell szerint a Jel 19,11–21 is a Babilon bukása feletti örömet írja le, nem pedig Krisztus második eljövételét. CAMPBELL, Alastair R.: Triumph and delay: the interpretation of Revelation 19:11–20:10. *Evangelical Quarterly*, vol. 80 (2008) no. 1. 6. p. Többek között a Jel 19,11, amely a megnyíló égről számol be, szintén sejteti, hogy Krisztus eljövételét írja le az egység.

kronologikus sorrendben követik egymást (ítélet, millennium, Sátán pusztulása, ítélet, új ég és föld).⁷¹⁷ A folytonosságot kifejezi, hogy a látomás-ciklus egyes tagjait a „καὶ εἶδov” formula vezeti be.⁷¹⁸

A nagyobb egységünk előtt Babilon bukásáról olvasunk (Jel 17,1–19,10). Szóltunk róla, hogy Babilon Isten utoljára felbukkanó ellensége. Az ellenlábások közül Babilon szenved legelőször megsemmisítő vereséget. Ha a Jel 19,3-ban tűz taváról nem is, de Babilon füstjéről olvasunk. A Jel 19,11–21-ben pedig Isten harmadjára felbukkanó és másodjára elbukó ellenfeleivel találkozunk.

A Jel 6-tól kezdődően a pecsétek, a trombiták és a kelyhek feltűnésekor arról olvastunk, hogy Isten mennybéli rendelése milyen formában jut érvényre a földön. A Jel 19,11-ben viszont a menny nyílik meg, és onnan jön el az Emberfiához hasonló alak. Ebből is látható, hogy a csapások leírása a csúcspontjához ér. Nem csupán egy mennyei ajtó nyílik meg a Jel 4,1-hez hasonlóan, hanem maga a menny tárul fel, és érkezik a földre az Emberfiához hasonló alak.⁷¹⁹

A Jel 19,11–21-ben olvasunk a menny, a föld és a tűz tava szerepéről. A szakasz három részre osztható: 1. Krisztus megjelenése (Jel 11–16).⁷²⁰ 2. Az égi madarak lakomája (Jel 17–18) 3. A fenevad és az őt követők büntetése (Jel 19–21).⁷²¹ Aune az isteni harcok eljövételére (Jel 11–16), illetve a fenevad, a hamis próféta és seregeik bukására (Jel 17–21) bontja az egységet.⁷²² A két szakaszt összekapcsolja, hogy a második leírásban „a fehér lovon ülő személyiségéről adott jellemzés csalhatatlanul megvalósul.”⁷²³

6.5.2. Végső háború

Amit a Jel 19,11 csupán sejtet, azt a Jel 19,19 egyértelművé tesz: háború (πόλεμος) van kibontakozóban. Az Emberfiához hasonló alak,⁷²⁴ illetve a fenevad és a hamis próféta

⁷¹⁷ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 239. p.

⁷¹⁸ THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 348. p. Smalley a καὶ εἶδov formulát nem kronologikus értelemben veszi. SMALLEY, Stephen S.: i. m. 501. p.

⁷¹⁹ BØE, Sverre: i. m. 246. p., GILBERTSON, Michael: i. m. 105. p., MILLER, Kevin E.: The Nuptial Eschatology of Revelation 19–22. *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 60 (1998) no. 2. 313. p.

⁷²⁰ A Jel 19,11-ben megnyílik a menny. Nem egyszerűen egy ajtó, amelyen be lehet lépni (Jel 4,1), hanem a fehér lovon ülő érkezik a földre.

⁷²¹ SLATER, Thomas: *Christ and Community: A Socio-Historical Study of the Christology of Revelation*. Sheffield, 1999, Sheffield Academic Press, 211. p.

⁷²² AUNE, David (1997–1998): i. m. 1046. p.

⁷²³ HORVÁTH Endre: „Igazságosságban ítélt és csatázik”. Isten Igéjének harca a Jel 19,11–16 szerint. In Benyik György (Szerk.): *Gyűlölet és kiengesztelődés a Bibliában*. Szeged, 2016, Jate Press, 102. p.

⁷²⁴ Azt olvassuk a Jel 19,12-ben, hogy a szeme tűz lángjához hasonló. Ez is rámutat, hogy az Emberfiához hasonló alakkal találkozunk (mint a Jel 1,14 és 2,18 esetében), nem pedig a Jel 6,2-ben fellépő fehér lovassal. WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 242. p. Vö.: MARTIN, Thomas W. (2016): i. m. 33–34. p.

néznek farkasszemet egymással. Ez a küzdelem nem azonos a Jel 1,18 leírásával. Collins megfogalmazása szerint: „Jézus halála az eszkatológiai menetrend szerint egyfajta D-naphoz hasonló, amely jelzi, hogy a végső ítélet még várat magára.”⁷²⁵

Tudvalevő, hogy a fenevad(ak) és a Sátán természetétől elválaszthatatlan a harc (pl. Jel 16,13–14).⁷²⁶ A harcot kifejező πόλεμος gyakran szerepel az ἄβυσσος-szal együtt (Jel 9,7,9; 11,7; 20,8). A πόλεμος is kifejezi az Istennel való szembehelyezkedésüket. Szintén ezt erősíti, hogy minden esetben az ἄβυσσος-ból feljövők (a sáskához hasonló lények és a fenevad) kezdeményezik az összecsapást. Most is támadólag lép fel a fenevad⁷²⁷ és a hamis próféta (Jel 19,19).

A fenevad a tengerből feljövő istenellenes lény (Jel 13,1–10),⁷²⁸ a hamis próféta pedig a földből érkező második fenevad (Jel 13,11–18).⁷²⁹ A Jel 19,11–21 szerinti fenevad a gyülekezeteket fenyegető politikai erő, a hamis próféta pedig az, aki ráveszi a földön élőket az antikrisztusi erők magasztalására.⁷³⁰ A hamis próféta mindezt úgy teszi, hogy különféle jelekkel félrevezeti a kicsinyeket és a nagyokat (Jel 13,13–15), elpecsételve őket a fenevadnak (Jel 13,16–17). A működése eredményességét mutatja, hogy egy hatalmas sereg követi a hamis prófétát és a fenevadat (Jel 19,18). A társadalom minden szintjéről csatlakoztak hozzájuk (királyok, szabadok és rabszolgák, kicsinyek és nagyok). Azon túl, hogy a követőik sokan vannak, komoly elkötelezettséget is mutatnak, mert készek a vezéreik oldalán az utolsó vérükig harcolni. Az egységet továbbolvasva megállapítható, hogy nem a fenevad és a hamis próféta hal meg a követőiért, hanem a szövetségesek vesznek el értük és velük együtt. Mindez a Krisztus-esemény fényében még markánsabb üzenetet hordoz (vö.: Jel 5,9).

Velük szemben az Emberfiához hasonló alak tűnik fel.⁷³¹ Megjelenése kozmikus szempontból is figyelemreméltó, ugyanis az eljövetelekor megnyílik (ἀνοίγω: Jel 19,11) az ég. Míg a Jel 4,1-ben azzal találkozunk, hogy a menny ajtaja nyílt meg (ἀνοίγω) János előtt, addig itt maga a menny tárul fel, és száll alá az Emberfiához hasonló alak. Az előbbie

⁷²⁵ „the death of Jesus marks a veritable D-day in the eschatological timetable, but the final judgement is yet to come.” COLLINS, John J.: *The Apocalyptic Imagination*. Grand Rapids–Cambridge, 1998, Eerdmans.

⁷²⁶ Az előbbieken túl a Jel 12,7.17 leírása szerint a Sátán, míg a Jel 13,7 szerint a fenevad indít harcot.

⁷²⁷ BEALE, G. K. (1999): i. m. 967. p.

⁷²⁸ HEO, Kyu: *Christus vincit. Das Christus-Krieger-Motiv in der Johannes-Offenbarung*. München, 2012, Doktori disszertáció, 72. p.

⁷²⁹ BAUCKHAM, Richard (1993a): i. m. 431. p., BEAGLEY, Alan James: i. m. 110. p.

⁷³⁰ MOUNCE, Robert H.: i. m. 349. p. Vö.: HARRINGTON, Wilfrid J.: i. m. 201. p., 232. p.

⁷³¹ Busch szerint a Jel 12,5-ben lévő gyermek azonos a Jel 19,11-ben feltűnő alakkal. A két beszámolót a vessző (ῥάβδος) említése is összekapcsolja (Jel 12,5; 19,15). BUSCH, Peter: i. m. 37. p.

mellett azt olvassuk, hogy a szájából éles kard jön ki (Jel 19,15).⁷³² Igéje által harcol, mivel az Isten Igéje nevet kapta (Jel 19,13).⁷³³

A két oldal egymásnak feszül, viszont egy pillanatig sem kétséges a harc kimenetele. Isten angyala már az összecsapás előtt lakomára hívja az égi madarakat. Nem csupán azt hirdeti meg, ami tudvalevő, hogy a küzdelem alkalmával vér fog folyni, hanem előre megnevezi a vesztes táborát (Jel 19,17–18). Ennek az előrebocsátását az is magyarázza, hogy a mennyből alászálló királyok Királya áll szemben a föld királyaival (Jel 19,16.19).

Harc bontakozik ki, de nem értesülünk a küzdelem mozzanatairól, mert kizárólag a fenevad(ak) elfogásáról, és a szövetségeseik kvázi-kivégzéséről olvasunk.⁷³⁴ Ezt a le(nem)írást a magyarázók kétféleképpen értékelik ki. Ladd szerint ténylegesen küzdelemben bonyolódik a két oldal, de a Jel kizárólag a végkimenetelről tudósít.⁷³⁵ Koester szerint már a csata előtt fogságba esik a fenevad és a hamis próféta.⁷³⁶ Koester gondolatát továbbvíve úgy látjuk, hogy azért sem bontakozik ki tényleges harc, mert az Emberfiához hasonló alak pusztta megjelenése egyértelművé teszi az események végkimenetelét. Ennek fényében olvashatjuk, hogy a fenevad(ak) fogságba vettek (ἐπιείσθη: Jel 19,20).⁷³⁷ Az előbbi gondolat – mely szerint az Emberfia pusztta feltűnése megbénító-jelleggel bír – más hely alapján is igazolható. Példa lehet erre, hogy a Jel narrátora meglátva Őt szinte halottá vált (Jel 1,17–18).⁷³⁸

6.5.3. Ítélet

Witherington szerint jelen egység Krisztus ítéletét közli és juttatja érvényre.⁷³⁹ Witherington állítását a Jel 19,11–21 számos részlete igazolja. A fehér lovon érkező Emberfiához hasonló alak igazságosan ítél és harcol (Jel 19,11). A Jel egésze alapján hangsúlyos, hogy míg a

⁷³² Collins szerint mindez az Ézs 11,4 fényében értendő. Továbbá a 4Ezsd 13,9–11 szerint a Messiás harcieszközök nélkül, szájával arat győzelmet. COLLINS, J. (1998): i. m. 277. p.

⁷³³ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 243. p.

⁷³⁴ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 244. p.

⁷³⁵ LADD, George Eldon: i. m. 258. p. – AUNE, David (1997–1998): i. m. 1065. p. A Jel-ben kizárólag itt nem találkozunk harc említésével, csupán az ellenfél elfogásával, majd megölésével (vö.: Jel 17,14; 20,7–10).

⁷³⁶ KOESTER, Craig R.: i. m. 767. p. Vö.: BARR, David L.: *The Apocalypse as a Symbolic Transformation of the World: A Literary Analysis. Interpretation: a Journal of Bible and Theology*, vol. 38 (1984) no. 1. 42. p.

⁷³⁷ A passzív megfogalmazás nyilvánvalóvá teszi, hogy mindennek a fehér lovon ülő a végrehajtója. AUNE, David (1997–1998): i. m. 1065. p. Vö.: MATHEWSON, David L.: 161. p.

⁷³⁸ A Dán 7,11–12-ben a fenevad pusztulását sem előzi meg harc. Utalhatunk itt a 2Thessz 2,8-ra is. Krisztus a törvénytíprót (ὁ ἄνομος) szájának leheletével – mintegy küzdelem nélkül – pusztítja el.

⁷³⁹ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 245. p. A Dán 7,11 szerint a fenevad nem harc, hanem az ítélet keretén belül lett megölve. – Blount szerint a Jel 8,13-ban és 14,6-ban az ég és föld között repülő madár az ítéletet bocsátja előre. Blount feltételezi, hogy a Jel 8,13-ban meghirdetett harmadik jaj itt jut érvényre. BLOUNT, Brian K.: i. m. 357. p.

bizonyágtételekor igaz és hű *tanúként* mutatkozik be (Jel 3,14), addig itt csupán az igaz és hű jelzővel találkozunk. Ennek oka, hogy az előbbi helyen tanúként, jelen esetben viszont bíróként jelenik meg. Míg a Jel 3,14 Krisztus első, addig a Jel 19,11 a második eljövételére utal.⁷⁴⁰

Az előbbieket igazolja, hogy az Emberfiához hasonló alak koronát visel. A korona az ítélet kifejezője (Jel 14,14).⁷⁴¹ Hangsúlyos továbbá, hogy a szemei tűz lángjához hasonlóak (Jel 19,12).⁷⁴² Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy semmi sem maradhat rejtve előtte.⁷⁴³ Emellett olvassuk, hogy az „Isten Igéje” nevet viseli (Jel 19,13), illetve hogy a szájából éles kard jött ki (Jel 19,15.21).⁷⁴⁴

A fenevad és a nagy hamis próféta elfogása is az ítéletet feltételezi (vö.: Jn 7,30.32.44; 10,39; ApCsel 12,4). Ezt követően a Jel a hamis prófétával és a nagy paráznál szembeni vádként fogalmazódik meg, hogy az előbbi csodákat tett és félrevezette az embereket, az utóbbi pedig önmaga imádására hívta a föld népeit (Jel 19,20). A vád ismertetése után az ítélet végrehajtásáról is értesülünk.⁷⁴⁵

6.5.4. Fenevad és hamis próféta: Tűz tava

Az ítélet a fenevad és a hamis próféta vonatkozásában azt jelenti, hogy élve vették (ζῶντες ἐβλήθησαν) a tűz tavába. Isten súlyos büntetése, ha valaki élve száll alá a meghaltak birodalmába (4Móz 16,33; Zsolt 55,16) vagy a kárhozat helyére (1Én 56,8).⁷⁴⁶ Emellett a tűz említése is az ítélet súlyosságára mutat rá (vö.: Dán 7,11). Koester felhívja a figyelmet, hogy az elégetéssel járó halálbüntetés a római gyakorlat szerint az állam ellenségeinek járt ki (Justitian Dig. 48,19,8,2). Ironikusnak mondható, hogy a fenevad, aki az elnyomó állam megszemélyesítése, végül maga is el lesz égetve.⁷⁴⁷

A Jel-ben a mennyből tüzet leparancsoló hamis próféta (Jel 13,13), maga is meg lesz égetve. A fenevad korábban a tűz által kívánta elhitetni, hogy isteni hatalommal rendelkezik. Itt viszont Isten teszi nyilvánvalóvá a fenevad valós erejét. Egyúttal a Jel 19,3 is elővételezi Isten tüzes ítéletét, ahol azt olvassuk, hogy Babilon füstje örökkön-örökké felszáll.

⁷⁴⁰ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 114. p.

⁷⁴¹ BEALE, G. K. (1999): i. m. 952. p.

⁷⁴² BEALE, G. K. (1999): i. m. 952. p.

⁷⁴³ STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 551. p.

⁷⁴⁴ Ez még inkább érzékelteti, hogy itt egy szimbolikus küzdelemről van szó.

⁷⁴⁵ Az ítéletre a Jel több helyen is rámutat (pl. Jel 19,2).

⁷⁴⁶ KOESTER, Craig R.: i. m. 761. p.

⁷⁴⁷ KOESTER, Craig R.: i. m. 761. p.

A korábbiakban rámutattunk, hogy a fenevad az ἄβυσσος-ból jött fel (Jel 17,8.11). A vele szemben fellépő Emberfiához hasonló alak pedig a mennyből érkezik (Jel 19,11). Most lesz egészen nyilvánvalóvá, hogy Krisztusnak hatalma van a mélység erői felett is. Látható ez abból is, hogy a legyőzöttek nem az ἄβυσσος-ba kerülnek ismételt, illetve a Sátánhoz hasonlóan (Jel 20,1–3), hanem a tűz tavába szorulnak ki.

Kizárólag itt találkozunk azzal, hogy valaki (vagy valakik) az ezer éves birodalmat megelőzően kerültek a tűz tavába. Krisztus uralma az után jut teljes egészében érvényre a földön is, hogy a Sátán mellett a hamis próféta sem tevékenykedhet tovább itt.

A tűz tava mellett – a Jel 20,14.15-öt leszámítva –többet megjegyzésként szerepel, hogy a végső kárhozat helye a tűz mellett egy kénnel teli tóhoz lesz hasonló.⁷⁴⁸ Hangsúlyos, hogy a kén a bűz kifejezője is lehet. Gondolhatunk akár a temetetlen holttestekre (Jel 19,21). Megemlíthető itt, hogy a kén és a bűz ellentétéként a Jel-ben számos helyen megjelenik a jó illat is. Utalhatunk példaként a szentek imádságára, amely jó illatként száll fel Isten színe elé (Jel 8,4).

6.5.5. Exkurzus: temetetlen holttestek

Számos görög-római szövegben az eltemetetlen holttest különösen nagy átoknak számított. Homérosz leírása túlvilági és evilági szemszögből is igazolja ezt. Odüsszeusz az alvilágbeli utazásakor legelőször a ἄδης-on kívül tartózkodó Elpénórral találkozott. Elpénór nem léphetett be a ἄδης-ba, mert a holtteste nem lett eltemetve (Hom. Od. 11,49–83). A temetés fontosságát mutatja, hogy Patroklos, az elesett harcostárs testéért küzdve többen az életüket kockáztatták (Hom. Il. 17,240–242, 17,254–255). Velük szemben a trójaiak azért küzdöttek – szintén halálos veszedelemnek kitéve magukat – hogy a testet a trójai kutyák elé vethessék (Hom. Il. 17,125–127). Továbbá Hektor azzal a szándékkal lépett fel Patroklosz ellen, hogy a holttestét a mezei vadak elé vesse (Hom. Il. 23,182–183).⁷⁴⁹ Emellett több szerzőt és esetet is megemlíthetünk. Szophoklész: Antigoné, és Euripidész: Bakkhánsnők c. művében olyanokkal találkozunk, akik nem temethették el a közeli hozzátartozójukat.⁷⁵⁰

Az Ószövetség számos esetben negatív összefüggésben szól az el nem temetett testekről (pl. 5Móz 28,26; Ézs 5,25; 49,26; Jer 7,33; 16,4; 19,7; 34,18–20; 1Sám 31,10–13; 2Sám 21,10; 1Kir 14,11; 16,4; 21,24; 31,8–13). Az 5Móz 28,26-ben az isteni átokformula

⁷⁴⁸ Bajusz szerint a kénkő bűze az undor és utálkozás jelképe. BAJUSZ Ferenc: i. m. 82. p. Vö.: Jel 9,17–18.

⁷⁴⁹ Vö.: ENDSJØ, Øistein: i. m. 33–35. p.

⁷⁵⁰ Vö.: Tób 1-2; Továbbá a keresztre feszítetteket is el kell temetni még naplemente előtt (Jos. BI. 4,137).

részeként olvassuk: „Holttested az ég összes madarának és a föld állatainak lesz az eledele, és nem lesz majd, aki elriassza őket.”

A Hinnóm-völgyéről olvasva is találkozunk el nem temetett testekkel. A Jer 7,31–33-ban és 19,6–7-ben számos, a Jel 19,17–21 szempontjából megkerülhetetlen vonatkozás jelenik meg. Isten ítélete, a harc, a Hinnóm-völgyébe vettetés és a temetetlen holttest említése szorosan összefügg. Itt – a gyermekáldozat bemutatása mellett – a próféta az idegen istenek tiszteletével szemben lépett fel. Hasonlóval találkozunk a Jel leírásában is, mivel a fenevadat imádták a meggyilkoltak (Jel 19,20). További hasonlóságot jelent, hogy a fenevad és a hamis próféta a tűz tavába szorul ki, illetve Jósiás reformja következtében a pogány istenek el lettek égetve (2Kir 23,4.6).

Szintén lényeges visszautalnunk az Ézs 66,24-re, mely szerint az új teremtés alkalmával, az új Jeruzsálemen kívül, Isten ítélete jeleként azok testeit fognak intő jelként ott tanyázni, akik hűtlenül elhagyták az Urat.

Megemlíthetjük az Ez 39,17–20 leírását,⁷⁵¹ ahol az állatok felfalják az Istennel szembeszegülők testét a végső összecsapás után.⁷⁵² Feltehetőleg az ezékieli szövegre alapozva fogalmazza meg az 1QM 11,1, hogy a végső harc után az elhunytak testeit nem lesznek eltemetve és a szabad ég alatt fognak heverni. A Jel az előbbi szövegeknél keményebben fogalmaz. Az Ez 39,17.18-ban (LXX) a hús (κρέας) szóval találkozunk. A Jel 19,18 viszont a holttestre utaló σάρξ-ot hozza, még erőteljesebbé téve a leírást.⁷⁵³

Több apokaliptikus irat szerint az idők végén a legyőzöttek testét elfogyasztják az igazak (1Én 60,7–8; 2Bár 29,4; 4Ezsd 6,49–52). A Jel 19,17–21-ben ezzel szemben azzal találkozunk, hogy a holttesteket az égi madarak elé kerülnek.

6.5.6. Értelmezés a Jel szövegekörnyezete alapján

Szóltunk róla, hogy a fenevad hadat indít, majd végez Isten választottaival (Jel 11,7). A győzelme után nem engedi a tanúk testének az eltemetését. Testüket nem a városon kívülre

⁷⁵¹ Az Ez 39,17-ben a madarak mellett a mezei állatok is részt vesznek az étkezésen. STEIN, Hans Joachim: STEIN, Hans Joachim: *Frühchristliche Mahlfeiern: Ihre Gestalt und Bedeutung nach der neutestamentlichen Briefliteratur und der Johannesoffenbarung*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck, 279. p. Koester meglátását elfogadva szerintünk is azért hagyja el a Jel 19,17.21 az állatokra történő utalást (θηρίων) és azért utal csupán madarakra (ὄρνεις), mert el akarja kerülni a fenevaddal kapcsolatos azonosítást. KOESTER, Craig R.: i. m. 759. p. Mivel holttesteket fogyasztanak el ezek a madarak, találkozunk olyan felvetéssel, hogy a szöveg keselyűkre gondol itt. MACLEOD, David J.: The Second “Last Thing”: The Defeat of Antichrist (Rev. 19:17–21). *Bibliotheca Sacra*, vol. 156 (1999) no. 623. 328. p.

⁷⁵² A primitív kultúrákban élt az a nézet, hogy a holttest elfogyasztásával az elhunyt ereje megszerezhető. ZSENGELLÉR József (2008): i. m. 33. p.

⁷⁵³ SATAKE, Akira: i. m. 382. p.

veti – mint ahogyan ez a Jel 19,17–21 alapján feltételezhető – hanem a város főutcáján hagyja, hogy mindenki láthassa ezeket. A Jel 19,17–21-ben viszont megfordul a helyzet, mivel a fenevad zászlója alatt harcolók szenvednek vereséget, és ő holttestük hever temetetlenül.⁷⁵⁴

A Jel 19-ben két, egymással ellentétes szöveggörnyezetben jelenik meg a lakoma (δειπνον).⁷⁵⁵ A győztesek a nagy lakomára (δειπνον) hivatalosak (Jel 19,9). A Krisztussal szembehelyezkedők nem csupán kimaradnak ebből, hanem a holttestüket fogyasztják el az ég madarai.⁷⁵⁶ A Jel 19,17–18-ban az angyalok felhívják a madarakat, hogy gyűljenek össze (συνάγω). Ironikusnak mondható itt, hogy a Jel a συνάγω-val fejezi ki az Istennel szembeni sereg gyülekezését is (Jel 16,14.16).

A Jel 19,21 a maradék (λοιπός) szót használja azokra, akikre a végső csata után ez a szégyenteljes sors vár.⁷⁵⁷ A λοιπός jelentheti a meg nem tért, Isten akaratával szembehelyezkedők összességét. Széles társadalmi réteget érthetünk „maradék” alatt. Ebbe a kategóriába tartoznak a királyok, a vezérek, a szabad emberek és még a rabszolgák is (Jel 19,18). A Jel 9,20–21 szerint a bálványimádással, a paráznsággal, a gyilkossággal és a lopással együttesen is olvasunk a maradékról. Jellemző rájuk, hogy nem tanulnak Isten korábbi ítéletéből (vö. Jel 20,7–10).

A Jel 6,1–8 és a Jel 19,11–21 között több kapcsolódási pont is felfedezhető. Mindkét esetben fehér lóval találkozunk, illetve mindkét egység halállal és pusztulással zárul. Az előbbi helyen a fenevad az ítélet eszköze, az utóbbiban viszont ő az ítélet tárgya. Továbbá az utóbbi egység végkicsengése jóval súlyosabbnak mondható. A fenevad és a hamis próféta a tűz tavába hull alá. Az oldalukon harcolók holttestét felfalják a madarak.⁷⁵⁸ Végül pedig a Jel 20,1–3 közös pontjaira utalva még inkább felfigyelhetünk az Istennel szemben fellépő erők eltérő sorsára. A fenevad és a hamis próféta a tűz tavába kerülése és a mellettük harcolók pusztulása mellett a Sátán az ἄβυσσος-ba lesz bezárva (Jel 20,1).

⁷⁵⁴ A Jel 11,12-ben a két próféta Isten színe elé vitetett fel, itt viszont a két Istennel szembehelyezkedő alak az Istentől legtávolabbi helyre került.

⁷⁵⁵ BLOUNT, Brian K.: i. m. 357. p., BORING, M. Eugene (1989): i. m. 200. p., HEIL, John Paul: i. m. 239. p., SMIT, PETER-BEN: *Fellowship and Food in the Kingdom. Eschatological Meals and Scenes of Utopian Abundance in the New Testament*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck, 350. p. Egyes szövegek szerint a diadalmaskodók a vesztes fenevadak testét fogyasztják el (1Én 60,7–8; 2Bár 29,4; 4Ezsd 6,49–52).

⁷⁵⁶ „Those who supposed they were to be guests turn out to be the menu.” BORING, M. Eugene (1989): i. m. 200. p.

⁷⁵⁷ Vö.: POLLARD, Leslie, N.: *The Function of loipos in Contexts of Judgment and Salvation in the Book of Revelation*. Berrien Springs, 2007, Doktori disszertáció, Andrews University, 211–235. A Jel 19,21 értelmezése kérdésével részletesen foglalkozik itt.

⁷⁵⁸ Nem tudjuk elfogadni Lietaert–Peerbolte véleményét, aki szerint a fenevadak oldalán harcolók és a fenevad ugyanabban a büntetésben részesülnek. LIETAERT–PEERBOLTE, Bert Jan: i. m. 163 p.

6.6. Jel 20,7–10

6.6.1. Szövegkörnyezet

A Jel 20,7–10 megértését két eltérő megfeleltetési kísérlet nehezíti. Többek szerint a Jel 19,11–21 és a Jel 20,7–10, ha más nézőpontból is, de ugyanazt írja le.⁷⁵⁹ McKelvey szerint mindkét egységben arról olvasunk, hogy az isteni harcos legyőzi a vele szemben fellépőket. A Jel 20,7–10-ben felbukkanó, Isten választottaival szemben fellépő sereg léte azzal magyarázható, hogy a két egység ugyanarról tudósít.⁷⁶⁰ Az előbbi véleménnyel szemben több ellenérv is felhozható. Először is, a Jel egy látomáscikluson belül nem él ismétléssel. Továbbá a két egységet egyszerre köti össze és különbözteti meg, hogy a fenevad és a hamis próféta már a tűz tavában van (Jel 20,10).

Mások szerint a Jel 20,7–10 és a Jel 20,11–15 írja le ugyanazt. Ezzel kapcsolatban gondolhatunk Mealy és Beale vitájára. Mealy szerint mindkét egység a meg nem tért emberiség feltámadását írja le.⁷⁶¹ Beale viszont azt kérdezi, hogy nem a Jel 20,11–15-ben támadnak fel az ítéletre érdemesek?⁷⁶² Mealy erre azt válaszolja, hogy a Jel 20,7–10 és a Jel 20,11–15 ugyanazt írja le, de más szemszögből.⁷⁶³ Beale felvetését elfogadva azt mondhatjuk, hogy a Jel 20,7–10 és a Jel 20,11–15 két külön eseményt tár elénk. Mt 25-ben is olvassuk, hogy a végítélet helye a gonosz lelkek számára lett elkészítve. Ezt követően pedig az emberiség megítélésével találkozunk.

A Jel abba az irányba mutat, hogy a Sátán (szó szerint véve is) egyre mélyebbre hull alá. Először a földre (Jel 12,7–9), másodsor az ἄβυσσος-ba (Jel 20,1–3) harmadszor a tűz tavába kerül (Jel 20,10).⁷⁶⁴ Mindegyik esetben a βάλλω passzív alakjai sejtetik, hogy a Sátán nem önszántából járja be ezt a lejtmenetet. Ugyanakkor az előbbieket kapcsán szükséges egy kiegészítést tennünk. A tűz tavába nem közvetlenül az ἄβυσσος-ból, hanem a földi régióból kerül a Sátán. Mindez azért is lényeges, mert találkozunk olyan magyarázattal, amely nem

⁷⁵⁹ MATHEWSON, Dave (2001): i. m. 251. p., MCKELVEY, R. J.: The Millennium and the Second Coming. In Moyise, Steve (Ed.): *Studies in the Book of Revelation*. Edinburgh, 2001, T&T Clark, 86. p., 98. p., BEALE, G. K. (1999): i. m. 1028. p.

⁷⁶⁰ MCKELVEY, R. J.: i. m. 86. p.

⁷⁶¹ MEALY, J. Webb (2014): i. m. 139. p. Mealey 1992-ben publikált értekezésében fejt ki részletesen álláspontját. Beale 1994-ben írt recenziójában felhívja a figyelmet, hogy a Jel 20,6–7 szól a többi halottról és feltámadásukról. Beale szerint a második feltámadás melletti érvek oly erősek, hogy a bizonyítás súlya azok vállát nyomja, akik cáfolni próbálják ezt. BEALE, G. K.: Review Article: J. W. Mealy, After the Thousand Years. *Evangelical Quarterly*, vol. 66 (1994) no. 3. 229–249. p.

⁷⁶² BEALE, G. K. (1994): i. m. 235. p.

⁷⁶³ MEALY, J. Webb (2014): i. m. 141. p.

⁷⁶⁴ POLLARD, Leslie, N.: i. m. 248–49. p.

számol ezzel a fontos kozmikus utalással.⁷⁶⁵ Az előbb felvázolt második és harmadik lépés között a Sátán kiszabadulhat az ἄβυσσος-ból (Jel 20,7). Hasonlóval találkozunk a fenevadak esetében is. Legszemléletesebben a Jel 17,8.11 mutat rá, hogy a fenevad az ἄβυσσος-ból ugyan feljöhetett, de nem ide, hanem a pusztulásba tér majd vissza. A Sátán a végítélet alkalmával nem vádolhat, mivel nem volt maradása a mennyben. Továbbá a földön sem pusztíthat tovább.

Campbell szerint a Jel 12,1–18 és a Jel 20,1–10 hasonló gondolatot fogalmaz meg. A Jel 12,1–6 a Sátán első támadását, a Jel 20,1–3 a Jel pedig Sátán első vereségét ábrázolja. A Jel 12,7–12 a Sátán kudarcát írja le, a Jel 20,4–6 pedig a Messiás követőinek uralmát. Ezt követi a Sátán második támadása (Jel 12,13–17), majd pedig végleges veresége (Jel 20,7–10). Kozmológiai szempontból lényeges, hogy a Jel 12-ben a mennyből, a Jel 20-ban pedig a földről lesz száműzve.⁷⁶⁶

Megemlítendő, hogy a Jel 20,7–10 mellett a korábbi fejezetekben is találoztunk az ἄβυσσος megnyílásával. A Jel 9,1–12-ben sáskához hasonló lények innen érkeztek a földre. A Jel 11,7 és a Jel 17,8.11 szerint pedig a fenevad jött fel a mélységből.

A Jel 14,19-ben szereplő „Isten haragjának nagy borsajtója” szó szerint is rímel a mű tűz tavával kapcsolatos felfogásával „ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ”; illetve a Jel 20,10-ben olvassuk a Sátán tűz tavába kerülése kapcsán, hogy „ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.” A görög szöveg alapján nyilvánvaló lehet a ληνός és λίμνη és a θυμός és πῦρ (πυρός) szavak összecsengése. A két egység hasonlóságát tovább erősíti, hogy mindkét esetben megjelenik a város is (Jel 14,20; 20,9).⁷⁶⁷

6.6.2. Elbocsáttatás

A Jel 20,1–3 a Sátán ἄβυσσος-ba vetését írja le. A Jel a Sátán kiszabadulásakor az ἄβυσσος helyett a φυλακή (börtön) szóra utal (Jel 20,7). Utóbbi említése azért is ironikus, mert a Sátánnak hatalma van arra, hogy némelyeket tíz napra bebörtönözzön (Jel 2,10). Az iróniát fokozza, hogy a Sátán összehasonlíthatatlanul súlyosabb büntetésként nem tíz napig, hanem ezer esztendőn át szenved el a megkötözést.⁷⁶⁸ Említésre méltó, hogy a bezárás ideje mellett

⁷⁶⁵ LEE, Hee Youl: i. m. 149. p.

⁷⁶⁶ CAMPBELL, Gordon W.: i. m. 165–166. p.

⁷⁶⁷ Vö.: BORNKAMM, Günther: Die Komposition der apokalyptischen Visionen in der Offenbarung Johannis. In Bornkamm, Günther (Hrsg.): *Studien zu Antike und Urchristentum*. Vol. 2. München, 1970, Chr. Kaiser, 214. p.

⁷⁶⁸ A bebörtönzött angyalok a végítéletig raboskodnak (pl. 1Én 10,4–7). A Jel-ben az ἄβυσσος-hoz az eloldozás is hozzákapsolódik. Esetleges párhuzam: Jub 10,1–9; Lk 8,31. KOESTER, Craig R.: i. m. 457. p.

a büntetés helye is súlyosabbnak mondható, mivel a Sátán nem a földön, hanem a mélységben raboskodik.

A Jel már a Sátán megkötözésekor is jelzi, hogy az előre meghatározott idő leteltével kiszabadul a börtönéből. Továbbá a Jel arra is rámutat, hogy a Sátán nem a saját erejéből juthat ki innen. Világossá teszi ezt a passzív megfogalmazás (λυθηῖναι: Jel 20,3). Továbbá látható ez abból is, hogy a Sátán nem szerzi meg a mélység kulcsait (vö.: Jel 1,18). A szabadon bocsátás egyedül Isten jóváhagyásából történhet meg (Jel 20,3).

Az eloldozás miéértjére a magyarázók többféle választ adnak. 1. A római diadalmenetek részeként a legyőzött hadvezért is felvonultatták. A menet csúcspontján, hogy teljes legyen a győzelem, végeztek vele.⁷⁶⁹ Az előbbieket mintájára Wood szerint a Jel 20,7–10 Isten diadalmeneteként fogható fel. A gondolatmenet szerint a Sátán a vesztes erőket képviseli.⁷⁷⁰ Wood elképzelését gyengíti, hogy a Sátán az elbocsátása után megtéveszti a föld lakóit, illetve, hogy hadat indít a választottakkal szemben. 2. A kiengedés a győztes irgalmát mutathatja, amelyre a szabadon engedett legtöbb esetben hálával és engedelmisséggel válaszolt. A Jel itt is leleplezi a Sátán valódi karakterét, aki ismételten fellázad a jótevőjével szemben. Ennek következménye, hogy örök büntetésként a tűz tava vár rá.⁷⁷¹ Az elképzeléssel szemben felhozható, hogy már a Jel 20,2 is jelzi, hogy nem számolhatunk a szabadulása után a Sátán engedelmisségével. 3. Mivel a Sátán Krisztust próbálja lekövetni, ezért a megszemélyesített Gonosz esetében is beszélhetünk egy második eljövételről (Jel 19,1–21; 20,7–10).⁷⁷² Véleményünk szerint az isteni szükségszerűséget kifejező δεῖ ennél mélyebb jelentést hordoz. 4. Blount szerint az elbocsátás célja, hogy az emberiség a Sátán eloldozása után kész legyen arra, hogy a helyes döntést meghozva ne hallgasson többé a Sátán szavára.⁷⁷³ A jövőbeli helyes döntés lehetőségét pedig az alapozza meg, hogy ezer évig nem folyt megtévesztés.⁷⁷⁴ Ladd szerint az egység viszont azt emeli ki, hogy az ember is kész ismételten az Istennel szembeni lázadásra. Ez pedig rámutat, hogy a végső ítélet alkalmával Isten rendelése jogos lesz.⁷⁷⁵ 5. Véleményünk szerint az elbocsátás legfőképpen azt üzeni, hogy nem vehető félvállról a gonosszal szembeni küzdelem. Ezt a gondolatot a Jel számos ponton igazolja. Miután a Sátán a mennyben vereséget szenvedett,

⁷⁶⁹ WOOD, Shane J.: i. m. 203. p.

⁷⁷⁰ WOOD, Shane J.: i. m. 213. p., 216. p. – A Jel nem említi, hogy a Sátán elbocsátásakor megszabadult volna a láncaitól. MÜLLER, Ekkehardt (1999): i. m. 232. p. – A Jel-ben Isten legfőbb ellensége nem Róma, hanem a Sátán. WOOD, Shane J.: i. m. 219. p., 229. p.

⁷⁷¹ KOESTER, Craig R.: i. m. 776. p.

⁷⁷² RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 89. p.

⁷⁷³ BLOUNT, Brian K.: i. m. 363. p.

⁷⁷⁴ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 63. p.

⁷⁷⁵ LADD, George Eldon: i. m. 269. p.

a tevékenységét tovább folytatja a földön (Jel 12,7–9). Ugyan a szövetségesei alulmaradtak, és a tűz tavába kerülnek (Jel 19,20), de a Sátán így is tovább folytatja a félrevezetést. Legvégül pedig a bebörtönzése és a szabadulása után is az Istennel való harcra hívja a föld lakóit.⁷⁷⁶

6.6.3. Félrevezetni az örök halál irányába⁷⁷⁷

Ahogy Krisztus eljövetele feltárta az igazi természetét (Jel 19,11–21), úgy a Sátán második eljövetele, azaz a mélységből feljövetele is megmutatja az ő leplezetlen valóját.⁷⁷⁸ Krisztus a szájának kardjával, az ige igazságával érkezik, a Sátán pedig a kiengedése után megtéveszti a föld lakóit.

A félrevezetés egy olyan teológiai toposzként tartható számon, amely a Szentírás több helyén is markánsan jelenik meg. Éppen ezért szükséges, hogy felvillantsunk néhány bibliai példát. Először is hangsúlyos, hogy a *πλανάω* gyakran hordoz lokális értelmet,⁷⁷⁹ sok esetben a bolyongást, az eltévedést és az útkeresést leírva. A pusztában bolyongó Hágár (1Móz 21,14), a testvéreit kereső József (1Móz 37,15) és a pusztai vándorlás is (2Móz 14,3) példaként szolgálhat. Emellett a vakok – fizikai értelemben vett – félrevezetése is kifejezhető az igével (5Móz 27,18). A lokális jelleget erősíti, hogy a ódós-szal együtt is szerepel (Ézs 35,8).

Az előbbieket mellett a *πλανάω* átvitt értelemben az Isten akaratától – az általa kijelölt útról – való eltérést és eltérítést is jelentheti (5Móz 11,28). Az Ószövetség rámutat, hogy a bálványok (Ám 2,4), a hamis próféták (Jer 23,32), a hűtlen királyok (2Krón 33,9) azok, akik tévútra vezetik a népet.⁷⁸⁰ Az Újszövetségben a *πλανάω* lokális és átvitt értelme több helyen összekapcsolódik. Gondolhatunk az eltévedt juh példázatára (Mt 18,12–13) és az 1Pt 2,25 intésére.⁷⁸¹ Jézus figyelmeztet, hogy az utolsó időkben többen megkísérlik majd a választottak félrevezetését. Jézus úgy utal rájuk, hogy ők a hamis próféták (Mt 24,11), a hamis krisztusok (Mt 24,24) és a Krisztus nevében érkezők (Lk 21,8).

⁷⁷⁶ KEALY, Sean P.: i. m. 219. p.

⁷⁷⁷ A *πλανάω* a *πλη* hifil alakjával hozható összefüggésbe. A félrevezetés és Isten tüzes ítélete Ézs-nál is összekapcsolódik (Ézs 30,28; 30,33). TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 412. p.

⁷⁷⁸ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 64. p.

⁷⁷⁹ Minderre az a Tipvarakankoon is rámutat, aki a Jel-beli félrevezetés kérdéséről írta értekezését.

TIPVARAKANKOON, Wiriya: *The Theme of Deception in the Book of Revelation*. 2013, Doktori disszertáció, The Lutheran School of Theology at Chicago, 24. p.

⁷⁸⁰ GÜNTHER, W.: *πλανάω*. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976a, Zondervan, 458. p.

⁷⁸¹ GÜNTHER, W.: i. m. 459. p.

Röviden utalhatunk a szó főnévi formájára (πλάνη) is, ahol szintén találkozunk a képies, és a térbeliséget szemléltető előfordulásokkal. A πλάνη néhány helyen a helyes útról való letérést (Tób 5,14) és a tévelygést kifejező utat ábrázolja ki (Bölcs 1,12; 12,24; Jak 5,20).

A LXX-ban ugyan nem találkozunk a Sátán és az itt tárgyalt, félrevezetést kifejező szavak összekapcsolásával, de az intertestamentális iratokban már olvasunk arról, hogy a lelkek és a démonok félrevezetik az embereket (pl. Test.Lévi 3,3; Test.Júd 25,3; SibOr 3,63–69).⁷⁸²

A Jel-ben a πλανᾶω nyolcszor szerepel (Jel 2,20; 12,9; 13,14; 18,23; 19,20; 20,3.8.10). Az ige kivétel nélkül a félrevezetés cselekményét írja le. A Jel szerint a félrevezetésnek több indíttatása is lehet. A félrevezető hívhat a fenevad imádatára (Jel 13,14) és a Babilonban való bizakodásra (Jel 18,23). Csábíthat emellett a pogány kultuszi gyakorlat és életvitel követésére is (Jel 2,20). A félrevezető célja lehet, hogy minél többeket szembehelyezzen Istennel és az ő szentjeivel. A félrevezető ennek eléréséhez Isten és az ő szentjei ellen indítandó háborúba vezeti bele a megtévesztetteket (pl. Jel 19,20; 20,8). A Jel szerint az előbbi célokban komoly eredményeket érnek el a tévútra vezetők. Jelzi ezt, hogy a megtévesztők hatalmas sereget toboroznak a táborukba (pl. Jel 19,20; 20,8).

A megtévesztést folytatók minden erőfeszítésük és a kezdeti sikereik ellenére is alulmaradnak. A folyamat részeként fény derül a kilétükre. Isten a megtévesztőket minden esetben néven nevezi, felfedve az igazi valójukat. Így tárulhat fel előttünk Jezábel, Babilon, a fenevad és a hamis próféta, illetve a Sátán leplezetlen kiléte és szándéka (Jel 2,20; 18,23; 19,20; 20,10). A leleplezést követően a büntetésük sem várat magára. Ez a fenevad és a hamis próféta, illetve a Sátán esetében a tűz tavába való kiszorulást jelenti.

A Jel a Sátánra az egész földkerekség megtévesztőjeként utal (Jel 12,9).⁷⁸³ A Sátán a száműzetése előtt egyszerre lehetett a mennybéli vádló és a megtévesztő (egy személyben ő volt a felbujtó és a vádló). A levettetése jelzi, hogy megszűnt mennybéli vádlói szerepe (Jel 12,9–10).⁷⁸⁴ Ennek ellenére a félrevezetést továbbra is gyakorolhatja a földön. Ezzel együtt a Jel arra is rámutat, hogy a Sátán utóbbit sem folytathatja korlátlan ideig. Az ἄβυσσος-ba történő bezárása és ezer esztendeig tartó megkötözésének az a célja, hogy ne tudja

⁷⁸² BUSCH, Peter: i. m. 122. p.

⁷⁸³ „A félrevezetés a Sátán fő karakterisztikáját jelöli.” („Deceit is presented as Satan’s main characteristic.”) LIETAERT–PEERBOLTE, Bert Jan: i. m. 135. p. Vö.: NEWTON, Jon K.: The Epistemology of the Book of Revelation. *The Heythrop Journal*, vol. 59 (2018) no. 4. 735. p.

⁷⁸⁴ Vö.: CANOY, Robert W.: Time and Space, Satan (Devil, Ancient Serpent, Deceiver, and Accuser), and Michael in Revelation. *Review & Expositor*, no. 114 (2017) vol. 2. 261. p.

megtéveszteni a föld lakóit (Jel 20,3). Ezt követően azért kerül a tűz tavába, hogy a félrevezetést soha többé ne folytathassa (Jel 19,20; 20,10).

A Jel 20,8.10-ben kirajzolódó félrevezetéssel kapcsolatos leírást érdemes a tágabb kapcsolópontok fényében is szemlélni. A Jel 12,9 és a Jel 20,2 a Sátánt leleplezi neveinek az ismertetésével. Ahhoz, hogy a gonosszal szembe lehessen helyezkedni, szükséges a megnevezése, hogy így feltárulhasson az igazi valója.⁷⁸⁵ A Jel 12,9 rámutat, hogy a Sátán a tévútra vezető (ὁ πλανῶν), ezért a mélységbe zárás célja, hogy ne tudja megtéveszteni a népeket (Jel 20,3). Továbbá mindkét felsorolás hozza a kígyó nevet is. A kígyó említése szorosan összekapcsolódik az 1Móz 3-mal.⁷⁸⁶ Ezt erősíti, hogy a Jel 12,9 és a Jel 20,2 is az ősi kígyóra (ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος) utal. Az utóbbi említése – különösen az ószövetségi példa fényében – szintén azt húzza alá, hogy ő a félrevezető.

A Jel 20,8 az egyedüli hely, ahol közvetlenül a Sátán maga megy el (ἐξέρχομαι) a népek megtévesztésére.⁷⁸⁷ Ennek oka, hogy a Jel narratívája szerint a Sátán szövetségesei, a fenevad és a hamis próféta is már a tűz tavában sínylődnek (Jel 19,20). A Jel 20,8-ban feltárul, hogy a megtévesztés háttérében a birodalmak, az uralkodók és a pogány kultuszok helyett a Sátán áll.⁷⁸⁸ Továbbá megmutatkozik, hogy a félrevezetés a Sátán nemzetekkel szembeni legfőbb (és leghatásosabb) fegyvere,⁷⁸⁹ mivel a félrevezetettek Isten választottaira törnek (Jel 20,8). A Sátán azonban egy vesztes küzdelemben hajszolja bele a szövetségeseit. Az ősi kígyóként ő a legelső, és a Jel 20,8-ban ő a legutolsó, aki félrevezeti az embert.⁷⁹⁰ Szerepe és magatartása a történelem egésze alatt ugyanaz maradt.

Említettük, hogy a πλανῶ lokálisan is vehető. A Jel-ben a szó lokális értelme kozmikus jelentőségűvé duzzad. Ennek jele, hogy a másokat félrevezetők kívül lesznek az első teremtésen és az új teremtésen is. A Sátán személyén keresztül látató, hogy egyre távolabb sodródik Istentől. Hosszú utat jár be, mivel a mennyből, az isteni közelségtől számított legtávolabbi helyre, a tűz tavába kerül. Hangsúlyos itt a félrevezetettek sorsának a további alakulása is. Szintén kivehető, hogy az Istennel szembehelyezkedésük lokális

⁷⁸⁵ A Jel 20,2 – a Jel 12,9 ellenében – nem hozza a tévútra vezető (ὁ πλανῶν) nevet. Néhány kézirat a Jel 20,2-ben is szerepelteti a Jel 12,9-ben is szereplő „ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὄλην” kiegészítést (046; 051; 2030; 2377). A Jel 20,3 viszont utal a Sátán megtévesztő tevékenységére. Sőt mi több: a Sátán azért kerül az ἄβυσσος-ba, hogy ne folytathassa a félrevezetést.

⁷⁸⁶ BUSCH, Peter: i. m. 116–117. p., PERCER, Leo R.: *The War in Heaven: Michael and Messiah in Revelation 12*. Waco, 1999, Doktori disszertáció, Baylor University, 164. p., TIPVARAKANKOON, Wiriya: i. m. 237. p.

⁷⁸⁷ Az ἐξέρχομαι ige az 1Jn 4,1-ben a hamis prófétával kapcsolódik össze. SMALLEY, Stephen S.: i. m. 512. p.

⁷⁸⁸ TIPVARAKANKOON, Wiriya: i. m. 249–250. p.

⁷⁸⁹ TIPVARAKANKOON, Wiriya: i. m. 81. p.

⁷⁹⁰ A Jel narratíváját követve a Sátán az, aki utolsóként lesz véglegesen megfosztva a félrevezetés lehetőségétől.

értelemben is megmutatkozik a tűz tavába kerülésükkel. A félrevezetés tehát a kozmikus és eszkatológikus céltévesztettség formájában is körvonalazódik.

A félrevezetéssel szemben hangsúlyos, hogy Krisztus és a trónon ülő több helyen igazként jelenik meg (Jel 3,14; 19,11; 21,5), mivel a bizonyágtételük úgy is felfogható, mint ami híján van minden hazugságnak. Ez világos ellentéte a fenevad, a hamis próféta és a Sátán fellépésének. Krisztus a szájából kijövő kétélű éles karddal felszámolja a hazugságot, és ítéletet mond a hamis beszédet megfogalmazók és a félrevezetettek felett (Jel 19,20–21). Ez is magyarázza, hogy Krisztusnak az „Isten Igéje” név adatik (Jel 19,13).⁷⁹¹

6.6.4. Háború

A Sátán az Istennel és a választottaival elleni küzdelemre hívja Gógot és Magógot. Góg és Magóg Jel-béli szerepének megértésére számos magyarázat született. 1. A Sátán Góg és Magóg személyében démoni sereget toboroz maga mellé.⁷⁹² A Jel lokális szempontjait komolyan véve ezt nem fogadhatjuk el, mivel a szöveg megjegyzi, hogy a Sátán a földről, nem pedig a mélységből toborozza táborát (Jel 20,8). Továbbá a „συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς τὸν πόλεμον” kifejezést az előbbi mellett a Jel 16,14-is hozza, földi seregre vonatkoztatva.⁷⁹³ 2. Góg és Magóg azokat jelképezi, akik feltámadtak, és meg lesznek ítélve. Az olvasatot gyengíti, hogy az általános érvényű feltámadásra a következőekben kerül sor (Jel 20,11–15).⁷⁹⁴ 3. Góg és Magóg az Istennel szemben ellenségesen fellépő sokaságra utal (Ez 39,11–16). Azoknak a népeknek a megtestesítői, akik Isten választottaira fognak támadni.⁷⁹⁵ Ezékiel szerint Góg Magóg nemzetének uralkodója. A Jel szerint azonban Góg és Magóg is a nemzeteket jelöli.⁷⁹⁶

A Jel 20,9-ben lévő tábor és város együttes említése az elpecsételték tartózkodási helyét jelöli. Feltételezhető, hogy a kettő ugyanarra a helyre vonatkozik. A „καὶ τὴν πόλιν τὴν ἡγαπημένην”-t bevezető καί-t magyarázó (epegezetikus) értelemben vehetjük: „a tábor, amely a szeretett város.”⁷⁹⁷ Ugyanakkor a két említés úgy is érthető, mint amelyek ellentétes képet vonultatnak fel. A tábor az ideiglenesség (pl. 4Móz 5,1–4; 5Móz 23,14), a város pedig

⁷⁹¹ RESSEGUIE, James L. (1998): i. m. 115. p.

⁷⁹² LOHSE, Eduard: 105. p., RISSI, Mathias (1966b): i. m. 34–35. p.

⁷⁹³ PRIGENT, Pierre: i. m. 576. p.

⁷⁹⁴ MEALY, J. Webb: i. m. 140–142. p.

⁷⁹⁵ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1094. p., BORNKAMM, Günther: i. m. 215. p.

⁷⁹⁶ LIETAERT-PEERBOLTE, Bert Jan: i. m. 165. p.

⁷⁹⁷ BØE, Sverre: i. m. 327–328. p., BRIGHTON, Louis A.: *Revelation*. Saint Louis, 1999, Concordia Publishing House, 571. p. Vö.: PRIGENT, Pierre: i. m. 576. p., ROLOFF, Jürgen (1984): i. m. 194. p.

az állandóság megtestesítője.⁷⁹⁸ Továbbá a tábor a sebezhetőséget, a szeretett város pedig a védelmet is kifejezheti. Hubner szerint a két szféra egyszerre utal vissza és előre. Az előbbi a pusztai vándorlásra – és ennek bizonytalanságára –, az utóbbi pedig az új Jeruzsálemet bocsátja előre.⁷⁹⁹

Összefoglalásként elmondható, hogy a Sátán célkitűzése az ezer éves fogságát követően ugyanaz maradt. Továbbra is azokra támad rá, akik nem ízlelik meg a második halált (vö.: Jel 20,4–6), illetve az eddigiekhez hasonlóan továbbra is sereget gyűjt maga mellé.

6.6.5. A Sátán bukása

A választottakra isteni közbeavatkozás híján vereség várna. Korábban láthattunk rá példát, hogy a démonikus erők az elpecsételték felett diadalmaskodhatnak (Jel 11,7; 13,7). Eddig az adott reménységre okot, hogy a holtak hazájának kulcsa Isten kezében van (Jel 1,18). A Jel 11,3–14-ben a mélységből feljövő fenevaddal szembeni győzelem azt jelentette, hogy a megölt tanúk feltámadtak, majd Isten közelébe kerültek. Itt viszont a győzelem a pusztító pusztulását jelöli. A mélység kulcsának birtoklása egyenlő azzal, hogy Isten diadalt arat az innen feljövőkkal szemben. Továbbá a Jel 11,5 és a Jel 20,9 kapcsolatára utalva elmondható, hogy mindkét helyen megjelenik a tűz. Az előbbi a tanúk szájából jön ki, az utóbbi Isten eszkatológikus fegyvere lesz. Amit a két tanú (egyház) végez a történelemben, az teljesebben ki.⁸⁰⁰

A Jel 19,17–21 szerint először a fenevad és a hamis próféta, majd a seregeik nyerik el büntetésüket. A Jel 20,7–10-ben először a választottakkal szemben fellépő sereg, majd a Sátán részesül ebben. A démonikus erők büntetését mindkét esetben a tűz tavába kerülés jelenti.⁸⁰¹ A Sátán és a fenevad tűz tavába vettetése számos további hasonlóságot mutat. 1. A skarlátvörös (κόκκιος) színű fenevad (Jel 17,3) és a tűzpiros (πύρρος) színű Sátán (Jel 12,3) kerül a tűz tavába. 2. A Sátán a hamis prófétához hasonlóan félrevezette a népeket. Mindkét esetben a *πλανάω* adja meg a tűz tavába történő kiszorulás okát. 3. A Jel 20,10 emlékeztet, hogy a tűz tavában van már a hamis próféta és a fenevad. 4. Az *ἄβυσσος*-ból

⁷⁹⁸ KISTEMAKER, Simon J.: i. m. 543. p.

⁷⁹⁹ HUBER, Konrad (2017a): i. m. 131. p.

⁸⁰⁰ BLOUNT, Brian K.: i. m. 212. p. – A mennyből alászálló tűz a szárazföldi fenevad tiszteletére vesz rá (Jel 13,13), itt pedig a bálványimádókat és a hitetleneket pusztítja el. DE WAAL, Kayle B.: i. m. 168. p.

⁸⁰¹ A megtévesztettek holttesteit az égi madarak falják fel (Jel 19,21), illetve tűz emészti meg ezeket (Jel 20,9).

érkező fenevad és Sátán szorul ki a tűz tavába. 5. Nem közvetlenül a mélységből, hanem a földről kerülnek mindhárman a tűz tavába.

A Sátán bukásának további dimenzióját tárja fel Campbell: „Az olvasó számára helyénvaló és megnyugvást adó végkicsengés, hogy a büntetés a bűnhöz mért: az, aki vég nélkül vádolta a szenteket Isten, a Bíró előtt, mostantól kezdve éjjel és nappal megtapasztalhatja saját bűnhődését (Jel 20,10).”⁸⁰²

Míg a Sátán a mélységben ezer esztendeig tartózkodik, addig a tűz tava kapcsán az „örökkön-örökké” jelző csendül fel. Az egységen belüli két időbeli meghatározás fokozásként is felfogható. Az ezer esztendő a mélységhez, az „örökkön-örökké” jelző a tűz tavához kapcsolódik. Az időbeli meghatározás rámutat a két szféra közötti különbségre is. Nem csupán a kulcs, és ennek hiánya mutatja a mélység és a tűz tava közötti különbséget, hanem az időbeli dimenzió is kifejezi az ezek közötti különbséget. A kulcs hiánya, továbbá az örökkévalóságra történő utalás is a szabadulás lehetetlenségét és a tűz tava véglegességét nyomatékosítja.

6.6.6. Gyötrődés

A βασανισμός⁸⁰³ eredetileg a kipróbáltságot jelölte. A szó leírhatta a zsidó (pl. 2Makk 4,26; 5,6; 6,27.30; 7,2) és keresztyén mártírok szenvedését (1Kel 6,1 és 2Kel 17,7).⁸⁰⁴ Emellett általánosságban a szenvedésre is vonatkozhatott.⁸⁰⁵ Találkozunk ezzel a kapernaumi százados szolgájáról olvasva (Mt 8,6), illetve hogy Jézus közbeavatkozása enyhítette a tengeren hanyódó tanítványok gyötrődését (Mt 14,24; Mk 6,48). Ugyanakkor a gyötrődés gyakran a végítéletre vonatkozik (pl. Ez 3,20; 7,19; 12,18; 32,24.30).⁸⁰⁶ A gadarai megszállottakban lévő démonikus lelkek kérdezik Jézustól: „azért jöttél ide, hogy idő előtt meggyötörj minket?” (Mk 8,29).⁸⁰⁷ Hangsúlyos, hogy a szó a tűzzel és végítélettel is

⁸⁰² „For reader this an appropriate and satisfying denouement for the punishment fits the crime: the very one that never stopped accusing the saints before God the Judge must now endure its own chastisement night and day (20.10).” Továbbá az univerzális uralom igényét tartották fenn maguknak. Azonban amikor ez nem valósult meg, a tűz tavába kerülnek. CAMPBELL, Gordon W.: i. m. 166. p.

⁸⁰³ Vagy: βασανός; igei forma: βασανίζω.

⁸⁰⁴ A Jel-ben egy alkalommal a választottak időleges szenvedéseiről olvashatunk (Jel 12,2).

⁸⁰⁵ MUNDLE, W.: βασανός. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 3. Grand Rapids, 1978, 855–856. p., SCHNEIDER, Johannes: βασανός. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 1. Stuttgart, 1933, Kohlhammer, 559–561. p. Eredetileg a nemesfémek kipróbáltságát jelölte (Sir 4,7), később a próba ideje alatti szenvedésre vonatkozott.

⁸⁰⁶ SCHNEIDER, Johannes: i. m. 561. p.

⁸⁰⁷ Mindez árnyalja, hogy a βασανίζω csupán a Jel-ben vonatkozik az isteni ítélet következményére.

A színoptikusoknál szereplő „sírás és fogcsikorgatás” hasonló képet tár elénk (Mt 8,12; 22,13; 25,30; Lk 13,28).

összekapcsolódik (pl. 4Makk 9,9).⁸⁰⁸ A βάσσαος az alvilági gyötrődéseket is kifejezte (Bölcs 3,1; 4Makk 13,15). A Lk 16,23.28-ban pedig a gyötrődés és a ᾄδης (jelen szakaszban a végítélet előtti hely) szorosan összefügg.⁸⁰⁹

A Jel szerint a gyötrődést⁸¹⁰ – egy kivételtől eltekintve (Jel 12,2) –⁸¹¹ Isten ellenfelei tapasztalják meg. A szenvedést átélők Istenhez fordulva elkerülhetik a súlyosabb szenvedést.⁸¹² Az ἄβυσσος-ból feljövők a nehézségeken keresztül is felhívják figyelmet a még komolyabb szenvedésre, a tűz tavaára (Jel 9,5–6). A Jel szerint a gyötrődés leggyakrabban a végítélettel együtt jut érvényre. Gyötrődni fognak, akik a fenevad bélyegét viselik (14,10–11). Továbbá ennek elszenvedője lesz Babilon (Jel 18,7.10), a fenevad és a hamis próféta, illetve a Sátán is (Jel 20,10). A Jel 14,10–11 szerint a fenevad követői a Bárány és az angyalok előtt gyötrődnek.⁸¹³ A szenvedés átélői „nem bírnak nyugalmat” („οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν”: Jel 14,11). Ezzel együtt a szövegkörnyezetben felcsendül, hogy az Úrban meghaltak nyugalmat találnak majd (ἀνάπαήσονται: Jel 14,13).⁸¹⁴

A gyötrődés rámutat a tűz tava és az ἄβυσσος közötti újabb fontos párhuzamra. Míg a Jel 9,5–6-ban az ἄβυσσος-ból feljövő lények hozzák el a földre a gyötrődést, addig a Jel 20,10 szerint az ἄβυσσος-ból feljövő fenevad, hamis próféta, illetve Sátán szenvedik el ezt a tűz tavában.

6.7. Jel 20,11–15

6.7.1. Szövegkörnyezet

A Jel 20,11 Isten eljövételéről tudósít. Ennek a legelső mozzanataként „[Isten] színe elől elfutott a föld és az ég” (Jel 20,11). Mindez azért is lényeges, mert a mindenség újjáteremtésével csupán a Jel 21,1-től kezdődően találkozunk. A Jel 20,11–15 szerinti végítélet tehát a két teremtés között megy végbe. Fentebb már szoltunk a Jel 20,11–15 egységről, amikor a ᾄδης szerepére figyelve a feltámadás kérdését jártuk körbe. Most viszont

⁸⁰⁸ A végítélet és a gyötrődés összekapcsolódásával is találkozunk (4Makk 10,11; 12,12; 13,15).

⁸⁰⁹ HAUGE, Matthew Ryan: *The Biblical Tour of Hell*. London, 2013, T&T Clark, 129. p.

⁸¹⁰ Varga Zsigmond szerint a βασανίζω hordozhatja a „kínoz, gyötör, szorongat” jelentést is. VARGA Zsigmond: βασανίζω. In Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest, 1996, Kálvin, 137. p.

⁸¹¹ A hívők megpróbáltatását többségében más szóval írja le a Jel (pl. θλίψις).

⁸¹² STENGER, W.: βάσσαος. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Grand Rapids, 1990, Eerdmans, 200–201. p.

⁸¹³ Vö.: 1Én 48,9; 62,12; 4Ézsd 7,93. – Ennek ellenpéldája, hogy Babilon pusztulásának füstjét sirva szemlélik a szövetségeseik (Jel 18,9).

⁸¹⁴ Vö.: Jel 6,11.

a végítélet negatív kimeneteleként felfogható tűz tavába kerülés jelentőségét vizsgáljuk meg behatóbban.

6.7.2. A halál halála mint az örök élet

A halál haláláról számos bibliai és azon kívüli szöveg is beszámol. Az Ószövetségben is reménységként megfogalmazódik, hogy Isten „véget vet a halálnak örökre” (Ézs 25,8). Az Újszövetségben pedig arról értesülünk, hogy a halál utolsó ellenségként lesz eltörölve (1Kor 15,26.54–56). Az előbbiekhöz hasonló gondolattal a Szentírásen kívül is találkozunk: „végül a Hádész el fog tűnni és az emberek pedig boldogok lesznek” (Plut. De Is. et Os. 47).⁸¹⁵ Szempontunkból azonban a legfontosabb, hogy a Jel a halál megsemmisülését a θάνατος a és ἄδης tűz tavába kerüléseként írja le.⁸¹⁶

Aune szerint a θάνατος és a ἄδης nem a halált és a holtak hazáját, hanem az ítéletre érdemes embereket személyesíti meg itt.⁸¹⁷ Aune véleményét azonban a szövegösszefüggés világosan megcáfolja. Mivel a megelőző versekben azt olvassuk, hogy a θάνατος és a ἄδης kiadja a halottakat (Jel 20,13), ezért lehetetlennek tűnik, hogy egyenlőségjelet tegyünk az élet könyvébe be nem írtak, illetve a θάνατος és a ἄδης közé. Koesterrel együtt úgy látjuk, hogy szükséges a két leírás megkülönböztetése.⁸¹⁸ Mindez kiegészíthető azzal, hogy a Jel következetesen szól a fenyegető erők pusztulásáról (Babilon, fenevadak, Sátán), így joggal feltételezhető, hogy a felsorolás része kell legyen a θάνατος és a ἄδης is.

Az előbbiek mellett azt is lényeges rögzítenünk, hogy a ἄδης és a tűz tava nem azonos. Ennek a legvilágosabb jele, hogy a θάνατος és a ἄδης pusztulása egyenlő ezek tűz tavába kerülésével (Jel 20,14).⁸¹⁹ Itt mutatkozik meg leginkább, hogy a tűz tava a halálnál jóval komolyabb erővel bír. Szintén ezt erősíti meg, hogy a ἄδης a θάνατος, a tűz tava pedig a δεύτερος θάνατος mellett szerepel.⁸²⁰ Úgy véljük, hogy a θάνατος–δευτερος θάνατος fokozása is felhívja a figyelmet arra, hogy a tűz tava jóval fenyegetőbb a ἄδης-nál. Továbbá

⁸¹⁵ „Τέλος δ' ἀπολείπεσθαι τὸν Ἄϊδην, καὶ τοὺς μὲν ἀνθρώπους εὐδαίμονας ἔσσεσθαι” (saját fordítás). http://penelope.uchicago.edu/Thayer/H/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/C.html#47 letöltve: 2017.02.24. Emellett a British Museum tulajdonában is van egy Kr. e. IV. sz-i, ugyanezt a jelenetet feldolgozó váza (Cat. Vases D56). – Az utolsó ítéletkor minden romlottság eltűnik (4Ezsd 7,31; 2Bár 21,23).

⁸¹⁶ STETTLER, Christian: i. m. 173. p.

⁸¹⁷ Aune felteszi a kérdést: „hogyan tapasztalhatná meg a Halál és a Hádész a második halált, amikor nem tapasztalták meg az első (azaz fizikai) halált?” („How can Death and Hades experience the second death when they have not experienced the first (i.e., physical) death?”) AUNE, David (1997–1998): i. m. 1004. p. A Jel szerint azonban az első halálban nem részesülő Sátán is megízlelte a második halált (Jel 20,10).

⁸¹⁸ KOESTER, Craig R.: i. m. 781. p.

⁸¹⁹ „A megsemmisülés maga is megsemmisítettet.” („Die Vernichtung selbst wird vernichtet.”) LILJE, Hanns: *Das letzte Buch der Bibel*. Hamburg, 1965, Furche Verlag, 273. p.

⁸²⁰ Vö.: Jel 21,8.

a Jel kozmológiáját vizsgálva rámutattunk, hogy a tűz tava fájdalmas voltát a kulcsok hiánya is megmutatja. Míg a θάνατος és a ἄδης kapcsán reménységre ad okot, hogy ezeknek a kulcsa Krisztus kezében van (Jel 1,18), addig itt a kulcsok hiánya a szabadulás lehetetlenségére mutat rá. A Jel a θάνατος és a ἄδης feletti diadal mellett figyelmeztet a tűz tava és a második halál általi fenyegetésére. A θάνατος és a ἄδης meghatározott ideig és mértékig jelent fenyegetést, viszont a tűz tava ennél jóval borzalmasabb valóságként értelmezhető.

A θάνατος és a ἄδης tűz tavába kerülése azt üzeni, hogy: 1. Szerepük okafogyottá válik, mivel az új teremtésben nem lesz jelen a halál (Jel 21,4).⁸²¹ 2. A halál feletti győzelem teljessé lesz. 3. Isten büntetése nem lehet többé a halál (Jel 6,8). Senki sem lakozhat ismételten ἄδης-ba, mert ez az emberek felett kimondott ítélet előtt már kiszorult a tűz tavába (Jel 20,14).

6.7.3. A cselekedetek könyve és az élet könyve

A római jog szerint a vád és a védelem meghallgatása után születhet meg az ítélet. Egységünk a bevett jogi gyakorlattól egy lényeges ponton eltér. Hangsúlyos, hogy a végítélet alkalmával a Bíró, a vádlottak és a könyvek megléte mellett nem olvasunk a vádlóról. Erre a hiányra a Jel tágabb leírása ad választ. A Sátán vádlóként a mennyben volt, de az aláhullásával ezt a funkcióját elvesztette (Jel 12,10–12).⁸²² Ennél is hangsúlyosabb, hogy a korábbi vádló felett már ki lett mondva az ítélet, amely után a tűz tavába került (Jel 20,10).

Megemlítendő, hogy a vádló helyett könyvekkel találkozunk,⁸²³ mivel a Bíró a cselekedetek könyve⁸²⁴ és az élet könyve alapján hozza meg az ítéletét. Az előbbi az egyén felelősségét hangsúlyozza. Továbbá a cselekedetek könyve figyelmeztet, hogy tetteink nem merülnek a feledés homályába.⁸²⁵ A tettek fontosságát a Jel megelőző fejezetei is nyilvánvalóvá teszik. A Jel 2–3-ban a gyülekezetek cselekedeteiről (ἔργον) olvasunk pozitív

⁸²¹ BAUCKHAM, Richard (2015): i. m. 76. p., KOESTER, Craig R.: i. m. 781. p.

⁸²² KOESTER, Craig R.: i. m. 791. p.

⁸²³ A Jel-ben a könyvek szerepe kiemelt jelentőségű. A műben a könyv (βιβλος, βιβλίον, βιβλαρίδιον) huszonnyolc alkalommal fordul elő. Ezen felül tizenkilenc alkalommal használja az Újszövetség a szavakat. – A könyv folyamatosan tanúskodva őrzi meg a történéseket. Maga a Jel is úgy fogalmazódott meg, hogy Krisztus felszólította Jánost a mű megírására (Jel 1,11). ANDROSOVA, Veronika: The System of Heavenly Books in the Apocalypse of John: a Dialogue with Hans-Georg Gradl. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 379–380. p.

⁸²⁴ Ez alapján lehet jutalmat kapni (Eszk 6,1–3).

⁸²⁵ SWETE, Henry Barclay: i. m. 272. p.

és negatív értelemben egyaránt. Egységünk nem részletezi a helyes és helytelen cselekedeteket, csupán a könyv meglétéről tudósít.⁸²⁶

A végítélet alkalmával felnyíló élet könyve azonos a megölt Bárány életkönyvével (Jel 3,5; 13,8; 17,8; 21,27). Az élet és a halál kettőssége szempontjából hangsúlyos, hogy az élet könyve a halál felett diadalmaskodó Krisztus kezében van (Jel 1,18).⁸²⁷ Az élet könyve a Bárányhoz tartozik, aki feltámadottként az élet adója,⁸²⁸ és a fellépése az igaz bíróéhoz mért (Jel 19,15–16).⁸²⁹

A két könyv együttes említése felveti a kérdést, hogy a végítélet alkalmával ezek milyen célt szolgálnak. A könyvek együttes szerepét a magyarázók többféleképpen értékelik ki. 1. A cselekedetek könyve a bűnöket rögzíti, az élet könyvében pedig az üdvözültek nevei szerepelnek.⁸³⁰ 2. Az élet könyvébe való beíratás a fenevaddal és a hamis prófétával való szembehelyezkedést jelöli (Jel 13,8; 17,8). A cselekedetek pedig az Istenhez és Bárányhoz való halálig tartó hűséget fejezik ki.⁸³¹ 3. Egyszerre jelenik meg az ember felelőssége és Isten kegyelme, mivel a cselekedetek könyve az ember tetteit tartalmazza, míg az élet könyvében az üdvözülők neve szerepel.⁸³² 4. Az élet könyve a leginkább meghatározó. A döntő szó az élet könyve, nem pedig az emberi tettek alapján születik meg.⁸³³ A fontosságát mutatja, hogy az élet könyve a Jel-ben hatszor (Jel 3,5;13,8; 17,8; 20,12.15; 21,7), míg a cselekedetek könyve csupán egyszer szerepel (Jel 20,12). Peres helyesen fogalmazza meg: „Az élet könyve azt hirdeti, hogy Krisztus lesz a mérce az emberi sorsok eszkatológikus eldöntésében.”⁸³⁴ Az előbbieket kiegészíthetők azzal, hogy az utolsó ítélet kimondásával vádló helyett pártfogóval találkozunk. Míg a Jel 12-ben a Sátán mennyei vádlóként volt jelen, addig az utolsó ítélet alkalmával a Bárány akarata érvényesül az élet könyvén keresztül.

⁸²⁶ Vö.: a Jel bűnkatalógusai (Jel 21,8; 21,27; 22,15). – A cselekedetek pozitív oldala kapcsán a tanúbizonyság kiemelkedő fontosságú. BLOUNT, Brian K.: i. m. 373. p. A hűségesek erőfeszítéseit nem feledi Isten (Jel 14,13). KOESTER, Craig R.: i. m. 780. p.

⁸²⁷ BAYNES, Leslie: i. m. 146–147. p.

⁸²⁸ MALINA, Bruce. J. – PILCH, John J.: *Social-science Commentary on the Book of Revelation*. Minneapolis, 2000, Fortress Press, 2424. p., THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: i. m. 542. p.

⁸²⁹ A zsidó tradícióban az élet könyve Isten, esetleg egy angyal kezében van, a Jel-ben viszont Krisztus birtokolja ezt. ANDROSOVA, Veronika: i. m. 383–384. p.

⁸³⁰ ROLOFF, Jürgen (1994): i. m. 120. p., GIESEN, Heinz: i. m. 129. p. – A Dán-ban is két könyvvel találkozunk. A Dán 7,10-ben lévő könyv a választottakat üldözők cselekedeteit tartalmazza. A Dán 12,1–2-ben a könyv az üdvösséget fejezi ki. BEALE, G. K. (1999): i. m. 1032. p. Továbbá Isten a jó cselekedeteket is számon tartja (Neh 13,14; Mál 3,16). ANDROSOVA, Veronika: i. m. 385. p.

⁸³¹ BAUER, Thomas Johann: i. m. 212. p.

⁸³² KOESTER, Craig R.: i. m. 760. p., BORING, M. Eugene (1994): 72. p.

⁸³³ KOESTER, Craig R.: i. m. 791. p.

⁸³⁴ PERES Imre: Isten mennyei könyvei. *Vallástudományi Szemle*, 3. évf. (2007) 1. sz. 80. p.

Peres az élet könyvével kapcsolatos üzenetet így summázza:

1. Isten tud rólunk a halálban is, amikor mi már nem rendelkezünk önmagunkkal. 2. A földi életnek van kontinuitása, illetve kihatása a posztmortális létünkre. 3. Az eszkatológiai létünk azonban Jézustól függ, a vele való földi bánásmódunk következménye lesz vagy nem lesz a vele való örök életünk. 4. A különböző könyvek képe azt sugallja, hogy Isten nem fogja összeroszni az emberi sorsokat: minden sors/lélek előtte és az örökkévalóságban egyedi marad. 5. Az ítéletre utalás azt sugallja, hogy az ember felelőtlenül vagy könnyelműen nem veheti semmibe felelősségét az életért és cselekedeteiért. De a Bárány könyve szerint nem felejtheti el, hogy az őszinte bűnbánatban és Jézusban Isten fel tudja oldani az embert, hogy eljuthasson az életre és a vele való közösségbe. 6. Ha valakit beír magának az Isten, az biztosan övé lesz. A könyvek tehát erőteljesen hirdetik ezt a tudatot, vagyis az üdvbizonyosság boldog reménységét.⁸³⁵

Kiemelendő itt, hogy a Jel 20,11–15 azoknak a további sorsáról ír, akiknek a neve nem szerepel az élet könyvében. Velük kapcsolatban jegyzi meg, hogy a tűz tavába kerülnek, ami egyenlő a második halállal.

Az eddigi tűz tavával kapcsolatos leírásokat is figyelembe véve, felfigyelhetünk ennek a gyűjtő jellegére. Itt lakoznak együtt a korábban az ἄβυσσος-ban tartózkodó démoni lények, illetve akik korábban a ἄδης-ban voltak és a nevük hiányzik az élet könyvéből. Hasonló gyűjtőhely jelleget tár elénk a Mt 25,41 is, ahol Krisztus a bal keze felől állókat „az ördögnek és angyalainak elkészített örök tűzre” számúzi. A mátéi vershez képest többletként jelenik meg itt, hogy a Jel szerint a ἄδης is a tűz tavába szorul ki.⁸³⁶

Kozmológiai szempontból látható, hogy a tűz tavában lévők kívülmaradnak az új teremtésen, és a *Senki* földjén lesznek.⁸³⁷ Ezzel kapcsolatban ne felejtsük el, hogy a Jel 20,11–15 a régi és az új teremtés peremén játszódik. Vagy egy jóval erősebb képpel kifejezve ugyanezt: a Jel nem a halál, hanem a *második halál* lehetőségét szemlélteti.

Összefoglalva mondhatjuk, hogy az egység célja a figyelmeztetés.⁸³⁸ A leírás határozottan rámutat, hogy a Bárány életkönyvébe való beíratás mindennél fontosabb.

⁸³⁵ PERES Imre (2007): i. m. 81–82. p.

⁸³⁶ Az 1Én 68,27–29 szerint a végítéletet követően az istenellenes erők mellett a múlandóság is eltűnik.

⁸³⁷ MCDONOUGH, Sean M.: i. m. 184. p.

⁸³⁸ STEWART, Alexander: i. m. 157. p.

Továbbá a szövegekörnyezetben bátorításként megfogalmazódik, hogy nem lesz többé halál (Jel 21,4). Ennek alapját az adja meg, hogy a θάνατος és a ἄδης a tűz tavába kerül (Jel 20,14). Nem lesz többé halál, mert az élet vize (Jel 21,6), koronája (Jel 2,10) és fája (Jel 22,2) lesz az elpecsételték jutalma. Mindezt megfordítva bátorításként elmondható, hogy *a halál halála egyenlő az örök élettél*.

6.7.4. Második halál

6.7.4.1. Párhuzamok⁸³⁹

Plutarkhosz pozitívan szól az első és második halálról (ὁ δεύτερος θάνατος). Az első halál a földi élet végén elporladó emberi σῶμα-ra vonatkozik, a második halál pedig a ψυχή halálát jelenti a holdon. Az utóbbi eredményeképp felszabadul νοῦς (elme, értelem), mely végső boldogságát elnyerve felemelkedik a napig (Plut. De. Fac. 942f).⁸⁴⁰ Plutarkhosz szerint a második halál a végső boldogság elnyerésének az eszköze. A második halál emellett negatív értelemben is szerepel. Püthagorasz és Platón olyan vonatkozásban is használják a szót, hogy a halált követően a lélek elhagyja a testet, és következményeképp az utóbbi is elenyészik.⁸⁴¹ Az előbbi beszámolókat olvasva joggal feltételezhető, hogy ezek csekély hatással lehettek a Jel-re (ha egyáltalán kimutathatunk bármiféle áthallást). Plutarkhoszt olvasva nyilvánvaló lehet a párhuzam hiánya, az utóbbi példák kapcsán pedig elmondható, hogy a Jel szerint a második halált megelőzi a feltámadás és az utolsó ítélet.

Több targumi szöveg is említést tesz a második halálról. Ezek az előfordulások három kategóriába sorolhatók. 1. Mindenki feltámad, és ítélet alá esik. Az ítélet negatív kimenetele pedig egyenlő a második halállal (pl. Tg. Jon. Ézs 22,14; Tg. Jon. Jer 51,39.57).⁸⁴² 2. A második halál a feltámadásból való kizárást jelenti (Tg. Onk. 5Móz 33,6; Tg. Neof. Deut 33,6; Tg. Jon. Jer. 51,39.57; Tg. Zsolt 49,11).⁸⁴³ 3. Den Dulk szerint az első

⁸³⁹ A Júd 12-re is párhuzamként tekinthetünk. BAUCKHAM, Richard (2015): i. m. 66. p.

⁸⁴⁰ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1091. p.

⁸⁴¹ Vö.: AUNE, David (1997–1998): i. m. 1091. p.

⁸⁴² A Tg. Jer 51,39.57 szerint a második halált megízlelő nem léphet be az eljövendő világba. A kívülmaradás nem az örök gyötrődéssel, hanem az örök alvással kapcsolódik össze. FORD, J. Massyngberde: i. m. 393. p.

⁸⁴³ HOUTMAN, Alberdina – MISSET VAN DE WEG, Magda: The Fate of the Wicked: Second Death in Early Jewish and Christian Texts. In Houtman, Alberdina – de Jong, Albert et al. (Eds.): *Empsychoi Logoi – Religious Innovations in Antiquity: Studies in Honour of Pieter Willem van der Horst*. Leiden, 2008, Brill, 413–421. p. A második elképzelés kapcsán további targumokra hivatkozik Aune. AUNE, David (1997–1998): i. m. 168. p.

halál a bűnesetre vonatkozik (1Móz 2,17), a második halál pedig a földi halállal egyenlő (pl. Tg. P. Deut 33,6).⁸⁴⁴

A Tg. Ézs 65,5–6-ban a Hinnóm-völgyről és az örökké égő tűzről olvasunk. A leírás nyilvánvalóvá teszi: 1. Az istentelenek nem részesülnek a feltámadásban. 2. Az istentelenek kimaradnak az új teremtés áldásaiból. 3. Az istentelenekre az örök pusztulás és szenvedés vár.⁸⁴⁵ A Jel szempontjából lényeges, hogy a második halál és a tüzes ítélet mindkét helyen megjelenik.⁸⁴⁶

6.7.4.2. Első és második halál⁸⁴⁷

Takács szerint a Jel nem használja és nem ismeri az első halál kifejezést.⁸⁴⁸ „A mi elgondolásunk teszi hozzá az első feltámadáshoz a másodikat mint a sorrend logikus folyamányát; illetve a második halál elé az elsőt.”⁸⁴⁹ Takács szerint a második halál a feltámadással együtt értelmezendő. Meglátása szerint a halál és a feltámadás sorrendiséget fejez ki: a feltámadás az első, a halál pedig a második. Javasolja, hogy ne kronologikusan, hanem „karaktere, lényege tekintetében”⁸⁵⁰ értsük, hogy a halál – mint második – alulmaradt a feltámadással szemben. Takáccsal szemben a kutatók túlnyomó többségével úgy látjuk, hogy a Jel-ben kivehető az első halál és a második halál önálló volta is.⁸⁵¹

Az első és a második halál tehát egymástól megkülönböztethető, mivel: 1. A θάνατος vehető megszemélyesített értelemben, ellenben a δεύτερος θάνατος-szal.⁸⁵² 2. Az első

⁸⁴⁴ DEN DULK, Matthijs: The Promises to the Conquerors in the Book of Revelation. *Biblica*, vol. 87 (2006) no. 4. 517. p.

⁸⁴⁵ A Jel 2,17 megfogalmazásakor, amikor Krisztus arról beszél, hogy új nevet ad a hűségeseeknek, valószínű, hogy az Ézs 65,15-re utal vissza. A Jel 21,1–4 az Ézs 65,17.19 gondolatiságát szemé előtt tartotta.

MCNAMARA, Martin: i. m. 227. p.

⁸⁴⁶ Vö.: MCNAMARA, Martin: *Targum and Testament, Revisited: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible, A Light on the New Testament*. Grand Rapids, 2010, Eerdmans, 223–227. p.

⁸⁴⁷ A Jel a második halálra a ó θάνατος ó δεύτερος (Jel 2,11; 20,6; 20,14; 21,8) és a ó δεύτερος θάνατος formában utal. (Jel 20,6).

⁸⁴⁸ Takács szerint második feltámadásról sem beszélhetünk, mert ezt a fogalmat sem használja a Jel.

⁸⁴⁹ TAKÁCS Gyula: i. m. 414. p.

⁸⁵⁰ TAKÁCS Gyula: i. m. 414. p.

⁸⁵¹ A Jel nem használja az első halál kifejezést, de többekhez hasonlóan a könnyebb érthetőség kedvéért ezzel és a második feltámadás fordulattal is élünk. BECKWITH, Isbon T.: i. m. 455. p., BÖCHER, Otto (2010): i. m. 93. p., HOEKSEMA, Herman: i. m. 80. p., LADD, George Eldon: i. m. 45. p., MAIER, Gerhard (2012): i. m. 416. p., METZGER, Bruce M.: i. m. 34. p., NAGY ANTAL MIHÁLY: i. m. 1043. p. Vö.: OEGEMA, S. Gerbern: *Auferstehung in der Johannesoffenbarung: eine rezeptionsgeschichtliche Untersuchung zu der Vorstellung zweier Auferstehungen in der Offenbarung des Johannes*. In Avemarie, Friedrich – Lichtenberger, Hermann (Hrsg.): *Auferstehung – Resurrection*. Tübingen, 2001, Mohr Siebeck, 209. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 709. p., STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 570. p. – Több kutató használja az első- és második halál és feltámadás kifejezést a Jel-ről szólva. RISSI, Mathias (1966b) i. m. 84. p., ROLOFF, Jürgen (1994): i. m. 118–119. p.

⁸⁵² RISSI, Mathias (1966b) i. m. 83. p.

halálból – szemben a második halállal – lehetséges a szabadulás (Jel 1,18; 20,13). 3. Szó szerint is kirajzolódik, hogy a második halál elnyeli az elsőt (Jel 20,14).⁸⁵³

A megkülönböztetést azért fontos látnunk, mert találkozunk olyan véleménnyel, hogy „a második halál a halál végét is jelenti.”⁸⁵⁴ Ezzel szemben *a második halál lényegét tekintve a halál radikalizálódása*. Bár a Jel-ben olvasunk a halál hiánya, de erre az új teremtesen belül találunk utalást (Jel 21,4). Továbbá fontos a Jel 21,4-nek az a megjegyzése is, hogy „az elsők elmúltak.” Érthetjük ezt akár az (első) halálra vonatkoztatva. Ezzel együtt feltárul, hogy a második halál nem múlik el (Jel 21,8). Pontosabb, ha az elmúlás helyett a kívülmaradásról beszélünk, ugyanis a második halál kívül marad az új teremtesen.

Ahogy a tűz tava lokális értelemben kifejezi az Istennel szembeni távolságot, úgy a második halál ezt egy rendkívül markáns képpel érzékelteti. A Jel szerint a halál az ember egészére kihat. Az első és a második halál is testestől-lelkestől jut érvényre. A különbséget az adja, hogy az első halál mindenkin, a második pedig kizárólag az el nem pecsételteken diadalmaskodik.⁸⁵⁵

A második halál a hitehagyottak, illetve a θάνατος és a ᾄδης említésekor szerepel. A Jel egységessége alapján mindez nem véletlen. Meglátásunk szerint az előbbieket vonatkozásában azért jelenik meg a második halál, mert ezek kapcsolódnak az első halálhoz. Megemlítendő, hogy egyik előfordulás sem vonatkozik a fenevadakra és a Sátánra. Esetükben a végső állapotukat (gyötrődésüket) az örökkön-örökké jelző nyomatékosítja.

6.7.4.3. Jel-béli előfordulások vizsgálata

A Jel 2,11 minden előzetes megjegyzés nélkül vezeti be a második halál fogalmát. Krisztus a szmirnai gyülekezetet bátorítandó fogalmazza meg, hogy a győzteseknek⁸⁵⁶ nem árthat ez. A levél alapján is igazolható, hogy a második halál nem egyenlő fizikai értelemben vett halállal (első halál). A Jel 2,10 két ízben is sejteti a különbséget. Krisztus az első halálról szólva a „ne félj” biztatással él (Jel 2,10). Másodsor, a(z első) halálig tartó hűség jutalma az élet koronája.⁸⁵⁷ A bátorítások kiegészülnek azzal, hogy „a győzteseknek nem árt a második halál” (Jel 2,11).⁸⁵⁸

⁸⁵³ Az első halálnál jóval súlyosabb nehézséget jelent a gyötrődés (βασανίζω: Jel 9,6).

⁸⁵⁴ „The second death also means the end of death.” STEFANOVIĆ, Ranko (2002): i. m. 571. p.

⁸⁵⁵ KOESTER, Craig R.: i. m. 792. p.

⁸⁵⁶ A Jel-ben a νικῶω a mártíromságra való felhívással függ össze. MIDDLETON, Paul: i. m. 161. p.

⁸⁵⁷ LUIPERI, Edmondo F.: i. m. 120. p. – Az élet koronája az örök élet metaforájaként értendő. BEALE, G. K. (1999): i. m. 244. p.

⁸⁵⁸ Blount a második halál összefüggésében mondja: ettől a haláltól kell félni. BLOUNT, Brian K.: i. m. 178. p.

A Jel 2,11 összecseng a Jel 21,7–8-cal. Mindkét esetben megjelenik, hogy a győztesek nem lesznek elszenvedői a végítéletnek. Továbbá a két egységet olvasva felfedezhető a második halál és a tűz tava együttes említése. A Jel 2,11-ben a végítélet negatív kimenetele a második halál, a Jel 21,8 szerint a tűz tava.

A Jel 20,6 az első feltámadásról és a második halálról tudósít. E bibliai hely szerint az első feltámadásban részesülőknek nem árt a második halál. Az első feltámadás a mártírok kiváltsága, a második feltámadás pedig mindenkire kiterjedő megtapasztalásként jut érvényre. Ezzel szemben az első és második halál ellenkező logikát követ. Az első halál mindenkit érint, azonban a második halál kizárólag az isteni ítélet alatt lévőket sújtja.⁸⁵⁹ Látható tehát, hogy az első feltámadás a második halál ellentéte. Az első feltámadás az üdvösséget, a második halál a kárhozatot jelenti.⁸⁶⁰ Hangyás szerint a Jel 20,6-ban a második halál megszemélyesített értelemben veendő. A Jel-t khiasztikusan olvasva úgy látja, hogy a Jel 6,8 mintájára a halál mellett a második halál is megszemélyesített értelmet hordoz. Ahogy a Jel 6,8-ban a halál az ἐξουσία, úgy a Jel 20,6-ban a második halál szerepel a szó összefüggésében.⁸⁶¹ Ha ezt nem is tudjuk maradéktalanul elfogadni, de Hangyásnak az a megjegyzése megfontolandó, mely szerint a Jel 6,8-ban a halál korlátozott erejével, a Jel 20,6-ban pedig azzal találkozunk, hogy az üdvözültek felett nem lesz hatalma.⁸⁶²

Összefoglalva, a Jel pontosan láttatja, hogy kik nem fogják megízlelni a második halált. 1. A győztesek (Jel 2,11; 21,8) 2. Az első feltámadás részesei (Jel 20,6) 3. Az élet könyvében lévő (Jel 20,15). A Jel, különösen a mártíromságra való tekintettel fogalmazza meg, hogy a választottaknak nem kell félniük a(z első) haláltól (Jel 2,10; 6,9–11; 12,11–14,13). Ennek oka, hogy lehetséges a feltámadás. A mártírok minden esetben az elsőt tapasztalják meg, legyen szó halálról vagy feltámadásról. De szintén bátorítást jelent, hogy a győzteseknek attól a második haláltól sem kell félniük, amiből lehetetlen a feltámadás (Jel 2,11). Ennek magyarázata, hogy a második halál kifejezi a feltámadás és a reménység lehetetlenségét,⁸⁶³ illetve Istentől, az élet forrásától való végleges és áthidalhatatlan

⁸⁵⁹ FARRER, Austin M.: *Rebirth of Images: The Making of St. John's Apocalypse*. Boston, 1949, Beacon, 206. p.

⁸⁶⁰ „As there is a second and higher life, so there is also a second and deeper death. And as after that life there is no more death (ch. xxi. 4), so after that death there is no more life, ver. 10; Matt. xxv. 41). ALFORD, Henry: *Apocalypse of John*. In *The Greek Testament*. Vol. 4. Boston, 1878, Lee and Shepard, 735–736. p.

⁸⁶¹ HANGYAS László: i. m. 167–168. p.

⁸⁶² HANGYAS László: i. m. 171–172. p.

⁸⁶³ BARKER, Margaret: *Revelation of Jesus Christ: Which God Gave to Him to Show to His Servants What Must Soon Take Place (Revelation 1.1)*. Edinburgh, 2000, T&T Clark, 312. p., LOHSE, Eduard: i. m. 106. p.

szakadékat.⁸⁶⁴ Egyetértünk Bauckham összefoglaló megállapításával: „A második halál az örök élet ellentéte.”⁸⁶⁵

6.8. Jel 21,5–8

6.8.1. Szövegekörnyezet

A Jel 21,1–22,5 bepillantást enged az új teremtésbe. Az egység az új teremtés gazdagságának érzékeltetése mellett több helyen is nyomatékosítja, hogy az első teremtéshez képest mi marad az új teremtésen kívül. Joggal tekinthetünk ezekre az egész egységen belül felbukkanó utalásokra egyfajta *via negativaként* (Jel 21,1.4.8.22–23.25; 22,3.5).⁸⁶⁶ Mindez azért is aláhúzendő, mert a Jel 21,8 is ebbe a csoportba sorolható.

Egységünk a Jel 21–22 egy további specifikus kategóriájának a része. A Jel 21,8 – a Jel 21,27 és a Jel 22,15 mellett – a műfaját tekintve bűnkatalógusként (*Lasterkataloge*) is meghatározható. Mindhárom bűnkatalógus rámutat, hogy kik maradnak kívül az új teremtésen. Ugyanakkor egyik leírás sem szól részletesebben a kívülmaradás konkrét mozzanatairól. A három bűnkatalógus közül a Jel 21,8 a leghosszabb. Bauer szerint az előbbi kettőt (és a Jel 9,21 felsorolását) kombinálja.⁸⁶⁷

Egységünk legfőbb jellegzetessége, hogy a Jel 21,5–8-ban a mennyei Atya szólal meg. Jelentőségét mutatja, hogy a Jel 1,8-at leszámítva ez az egyedüli hely, ahol a mennyei Atya hangja csendül fel.⁸⁶⁸ A dolgozatunk szempontjából hangsúlyos, hogy a Jel 1,8 és a Jel 21,5–8 között lényeges kozmológiai kapcsolópont is felfedezhető. A két egység együttesen üzeni, hogy a teremtés folyamatát elkezdő Isten céljához juttatja munkáját (Jel 21,5–8), mivel Ő az Alfa és az Ómega (Jel 1,8).⁸⁶⁹

A Jel 21,5–8-ban számos ellentét feszül egymásnak. Kozmológiai szempontból megjelenik az új teremtés (Jel 21,1–7) és az ezen kívül maradó tűz tava (Jel 21,8). Krisztus a szomjazónak az élet vizét kínálja (Jel 21,6), a tűz tava viszont az abszolút értelemben vett halált fejezi ki.⁸⁷⁰ Az ellentétet fokozza a víz és a tűz kettősége is. Witherington mutat rá,

⁸⁶⁴ METZGER, Bruce M.: i. m. 97. p.

⁸⁶⁵ „The second death is the opposite of eternal life.” BAUCKHAM, Richard (2015): i. m. 76. p.

⁸⁶⁶ LADD, George Eldon: i. m. 279. p. Vö.: HOHNJEC, Nikola: i. m. 154. p.

⁸⁶⁷ BAUER, Thomas Johann: i. m. 232. p.

⁸⁶⁸ AUNE, David (1997–1998): i. m. 1114. p., BAUCKHAM, Richard (2015): i. m. 60. p., NEWTON, Jon K. (2018): i. m. 738. p., REDDISH, M. G.: i. m. 403. p.

⁸⁶⁹ REDDISH, M. G.: i. m. 403–404. p.

⁸⁷⁰ WALL, Robert W.: i. m. 249. p.

hogy a víz Izraelben mindig is élet-halál kérdése volt.⁸⁷¹ További ellentétként fogható fel a győztesek (Jel 21,7) és a gyávák (Jel 21,8) együttes említése is.⁸⁷²

Egységünk nem egyszerűen az új teremtés részleteit ismerteti, hanem arra hív, hogy feltegyük a kérdést: a győztesek vagy a gyávák oldalán állunk-e?⁸⁷³ Akárcsak a Jel 20,4–6 és 20,11–15 esetében, úgy itt is a fenevaddal való szembehelyezkedést jelöli ez.⁸⁷⁴ Míg a nem keresztyének számára a Jel 20,11–15 bír fenyegető jelleggel, addig a Jel 21,7–8 a nehézségek alatti kitartásra hívja az elpecsételtet.⁸⁷⁵

A győzelem a Jel 21,7–8 mellett több helyen összekapcsolható az új teremtés áldásaival. A hét gyülekezetnek megfogalmazott levelekben látható, hogy a győzelem összefügg Isten jövőbeli jótéteményével (Jel 2,7.11.17.26; 3,5.12.21).

6.8.2. Bűnkatalógus

Himmelfarb mutat rá, hogy az új Jeruzsálemben azért nem lesz templom, mert az egész város templommá lesz. Ennek jeleként egy angyal megméri az új Jeruzsálemet (Jel 21,15–21).⁸⁷⁶ Ahogy a templomba sem léphettek be az illetéktelenek, úgy az új teremtésnek sem lehetnek részesei azok, akik erre nem érdemesek. Minderre világosan rámutat az alábbi bűnkatalógus is. A Jel 21,8 elején olvasható *δέ* kötőszó határozottan elválasztja a megelőző versben szereplő győzteseket az új teremtésen kívülmaradóktól. Továbbá a Jel 21,8 a bűnöket és a büntetést is megnevezi.⁸⁷⁷

A bűnkatalógus nyolc elemet sorol fel. A bűnök között több magyarázó kapcsolópontot vél felfedezni. Henning feltételezi, hogy a lista háttérében a Tízparancsolat elemei lelhetők fel.⁸⁷⁸ Szerintünk a bűnkatalógus és a Tízparancsolat összekapcsolása azért sem lehetséges, mert az előbbi a Dekalógustól független elemet is hoz (pl. varázslás). Ford a bálványimádás bűnét rendezőelvként megjelölve úgy látja, hogy a Jel 21,8 a rituális tisztátalansággal szemben szól. Ford elképzelésébe azonban a felsorolás több eleme sem illeszthető be (pl. gyávák).⁸⁷⁹ Bøe szerint a fenevad és a Sátán követőire vonatkozhatnak a

⁸⁷¹ WITHERINGTON, Ben III.: i. m. 256. p.

⁸⁷² AUNE, David (1997–1998): i. m. 1131. p.

⁸⁷³ OSBORNE, Grant R.: i. m. 740. p. – A Jel legfőbb retorikai üzenete a győzelemre való felhívás. STEWART, Alexander: i. m. 71. p.

⁸⁷⁴ BAUER, Thomas Johann: i. m. 217. p.

⁸⁷⁵ GUNDRY, Robert H.: The New Jerusalem: People as Place, not Place for People. *Novum Testamentum*, vol. 29 (1987) no. 3. 258. p.

⁸⁷⁶ Akárcsak Ezékiel könyvében az angyali küldött (Ez 40–42). HIMMELFARB, Martha: i. m. 84–85. p.

⁸⁷⁷ Számos helyen találkozunk ehhez hasonlóval (pl. Róm 1,32a; 1Kor 6,10; Jel 9,21; 22,15a). AUNE, David (1997–1998): i. m. 1132. p.

⁸⁷⁸ HENNING, Meghan: i. m. 137. p.

⁸⁷⁹ FORD, J. Massyngberde: i. m. 345. p.

felsorolás egyes elemei.⁸⁸⁰ Mounce szerint a bűnkatalógus a hitehagyott keresztyéneket figyelmezteti.⁸⁸¹ Boring úgy látja, hogy az üldöztetés alatti elbukókra utal a szöveg.⁸⁸² Osborne meglátása szerint a felsorolás első tagja (gyávaság) hívókra, míg a többi elem a keresztyének ellenségeire értendő. Ennek értelmében a Bárányhoz hűtlenek a kívülállókkal együtt a tűz tavába kerülnek.⁸⁸³

A gyáva (δειλός) megjelölés az üldöztetések alkalmával erejüket veszettekre utal.⁸⁸⁴ Nem véletlen, hogy az első helyen ez áll egy olyan korban, amikor sokakat megpróbáltak a hitükért.⁸⁸⁵ A felsorolás következő elemeként a hitetlen (ἄπιστος) jelző áll. Mindez azokra értendő, akik külső nyomásra feladták a meggyőződésüket.⁸⁸⁶ A felsorolás további része olyan pogányokra, illetve viselkedésükre reflektál, amelyek a gyülekezetek hitét fenyegethetik.⁸⁸⁷ A βδελύσσομαι a fenevad imádóira utal (vö.: Jel 17,4).⁸⁸⁸ A gyilkosság (φονεύς),⁸⁸⁹ paráznaság (πόρνος), varázslás (φάρμακος) a Jel 9,21-ben is szerepel. Az előbbi három elem is a fenevad követőire vonatkozik, akárcsak az εἰδωλολάτρης megjelölés.⁸⁹⁰ Lenkeyné szerint a megértés kulcsát a felsorolás végi hazugokra történő utalás adja. Mindezt ösbűnként titulálva rámutat, hogy az igazság minden erényt, a hazugság pedig minden bűnt magába foglal.⁸⁹¹

Deutsch hosszasan taglalja, hogy az új Jeruzsálem Babilon ellentétekeként értelmezhető. A Jel 21,8 számos eleme Babilon összefüggésében is szerepel (βδελύσσομαι: Jel 17,4–5; πόρνος: Jel 17.1.2.5.15.16; 18,3.9; φάρμακος: Jel 18,23).⁸⁹²

6.8.3. Tűz tava

A Jel-ben az osztályrész (μέρος) pozitív értelemben szerepelhet az első feltámadás (Jel 20,6), az élet fája és az új Jeruzsálem (Jel 22,19) szöveggörnyezetében. Emellett arról is olvasunk, hogy a bűnkatalógusokban megjelöltek osztályrésze is a tűz tava lesz.

⁸⁸⁰ BØE, Sverre: i. m. 273. p.

⁸⁸¹ MOUNCE, Robert H.: i. m. 375. p.

⁸⁸² BORING, M. Eugene (1989): i. m. 216–218. p.

⁸⁸³ OSBORNE, Grant R.: i. m. 741. p., 744. p.

⁸⁸⁴ Vö.: MOUNCE, Robert H.: i. m. 375. p.

⁸⁸⁵ KISTEMAKER, Simon J.: i. m. 561. p.

⁸⁸⁶ BEALE, G. K.: (1999) i. m. 1059. p., MOUNCE, Robert H.: i. m. 375. p.

⁸⁸⁷ BEALE, G. K.: (1999) i. m. 1059. p.

⁸⁸⁸ LADD, George Eldon: i. m. 279. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 741. p.

⁸⁸⁹ Gyilkosság: akik a fenevad rémuralma alatt öltek (13,15). MOUNCE, Robert H.: i. m. 375. p.

⁸⁹⁰ LADD, George Eldon: i. m. 279. p.

⁸⁹¹ LENKEYNÉ SEMSEY Klára (2014): 206. p.

⁸⁹² DEUTSCH, Celia: i. m. 122–123. p.

További lényeges kontextuális összefüggés – a Jel dinamikus kozmológiai irányultságát követve – a tűz tava szerepének a kibontakozása. A tűz taváról az ezer éves birodalmat megelőzően (Jel 19,20) és azt követően is olvashattunk (Jel 20,10; 14[2x].15). Ugyanakkor a Jel 21,8 az új égről és az új földről szólva is utal a szférára. Az utóbbiak fényében a tűz tava a Jel leírása szerint az új teremtésen kívül eső valóság kifejezője. Lee rámutat, hogy a tűz tavába kerülők nem csupán az új Jeruzsálemen, hanem az új teremtésen is kívül maradnak.⁸⁹³

A Jel 21,8-ban olvasunk legutoljára a tűz taváról. Az előfordulás legfőbb sajátossága, hogy a tűz tava mellett több, a végítéletet leíró képpel is találkozunk. A Jel a tűzzel és a kénnel égő tó képe mellett a második halálra is utal itt.⁸⁹⁴ Emellett – bár szó szerint a Jel nem említi – de a bűnkatalógusok és a kozmikus vonatkozások vizsgálata szempontjából mindenképp szólnunk kell a kívülmaradás toposzáról is.

6.8.4. Kívülmaradás

Az Ószövetségben a kívülmaradás számos helyen összekapcsolódik az ítélettel (kiűzetés az Édenből, pusztai vándorlás, babiloni fogság, stb.).⁸⁹⁵ Az Újszövetségben a kívülmaradást az ἔξω és a fokozása (ἔξωθεν: Mt 8,12; 22,13; 25,30) fejezi ki. A kívülmaradás elvéte pozitív értelmet is hordozhat. Jézus a kapun kívül szenvedett (Zsid 13,12), és a követői is kívül-lét vállalására lettek elhívva (Zsid 13,13), esetlegesen a kívülállók bevonásáért (Mt 4,11; Kol 4,5; 1Thessz 4,12). A kívülmaradás az Újszövetségben leggyakrabban Isten ítéletével kapcsolódik össze (Mt 13,48; 1Kor 5,12–13). Kiegészülhet ez a tűzzel (Jn 15,6), az ajtón kívül maradással (Lk 13,25), illetve a sírással és a fogcsikorgatással (Lk 13,28).⁸⁹⁶ Megjegyezzük, a legkülsőbb (ἔξωθεν) sötétségre kerüléssel is szerepel együtt a sírás és a fogcsikorgatás (Mt 8,12; 22,13; 25,30).⁸⁹⁷ A kívülmaradás a halál szempontjából is lényeges. Utalhatunk a megkövezettek testének kivonszolására (Mt 21,39; Mk 12,8; ApCsel 7,58; ApCsel 14,19).⁸⁹⁸ Az előbbieken alapján látható, hogy számos esetben megjelenik a lokális jelleg.

⁸⁹³ LEE, Pilchan: i. m. 277. p.

⁸⁹⁴ GIBLIN, Charles H. (1974): i. m. 500. p.

⁸⁹⁵ Vö.: Ézs 66,24

⁸⁹⁶ A szinoptikusoknál olvasható „sírás és fogcsikorgatás” a Jel-ben a gyötrődés fogalmával írható le.

⁸⁹⁷ A Jel nem szól külső sötétségről, de arról igen, hogy Isten, a világosság forrása a városban lesz (Jel 22,5). Máténál a sírás és a fogcsikorgatás a tüzes kemencébe történő vettetéssel is összekapcsolódik (Mt 13,42.50). A Jel felfogása szerinti kívülmaradás és tüzes ítélet képe is összecseng. Vö.: BEALE, G. K. (1999): i. m. 1139. p., RISSI, Mathias (1966b) i. m. 81. p., OSBORNE, Grant R.: i. m. 790. p.

⁸⁹⁸ Arról is olvasunk, hogy a kívül lévő hasznavehetetlen, mivel elvesztette funkcióját (Mt 5,13).

Thompson a kívülmaradással összefüggő, határvonal (*boundary*) kérdését vizsgálja a Jel-ben. Thomson szerint a határvonal térbeli és időbeli értelemben is vehető. Határvonalat akkor szükséges húzni, amikor két eltérő minőség, tárgy vagy erő találkozik. Thompson szerint a határvonal nem egyszerűen jelzi, hanem meg is teremti a különbséget.⁸⁹⁹ Az előbbi irányultságokkal számos helyen találkozunk. A végső elkülönülést a Jel 11,1–2 előrebocsátja, ahol az elpecsételték a templomon belül, míg a pogányok kívül (ἔξωθεν), a külső udvaron lesznek.⁹⁰⁰ További ígéret, hogy a győztesek nem kerülnek ki Isten templomából (Jel 3,12). A Jel az elpecsételtéket arra szólítja fel, hogy menjenek ki (ἐξέλθατε: Jel 18,4) Babilonból. A Jel felfogása szerint a belső és a külső közötti határ a szent és profán, a tiszta és tisztátalan közötti határvonalat is jelenti. A bent lévő szentek tiszták, a kívül lévők viszont a fenevadhoz és a paráznához kapcsolódnak.⁹⁰¹

A Jel leggyakrabban a végítélettel együtt szól a kívülmaradásról. Az összekapcsolás sejteti, hogy az Isten jelenlététől való elkülönítés egyenlő az ítélettel.⁹⁰² A Jel 14,14–20 a végítéletet egy olyan szürethez hasonlítja, amikor az arra érdemesek a városon kívülre kerülnek („ἔξωθεν τῆς πόλεως”), a borsajtóban maradt kipréselt szőlőszemekhez hasonlóan. A kívülmaradás itt is az új Jeruzsálemre értendő.⁹⁰³ Fentebb már röviden rámutattunk a Jel 14,14–20 és a Jel 19,11–21 közötti párhuzamokra. Mindkét esetben egy mennyei lény jelenik meg (Emberfiához hasonló alak és mennyei fehér lovas). Mindkét helyen fellelhető Isten haragjának a városon kívül lévő kifejeződése. Az előbbi esetben a prés (Jel 14,20), az utóbbiban pedig a tűz tava (Jel 19,20).

Említettük, hogy a Jel 21,8.27 és 22,15 versek összefoglalóan a bűnkatalógus címkével is elláthatók. Ezek mindegyike előrebocsátja, hogy kik azok, akik nem léphetnek be az új teremtésbe.⁹⁰⁴ Ellenben lényeges, hogy ezt a képet a bűnkatalógusok kétféleképpen írják le. A Jel 21,27⁹⁰⁵ és a Jel 22,15⁹⁰⁶ a végítélet átkos oldalára a kívülmaradás képével

⁸⁹⁹ THOMPSON, Leonard L.: 75–76. p. Vö.: BREU, Clarissa: i. m. 26. p.

⁹⁰⁰ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 397. p.

⁹⁰¹ STEVENSON, Gregory: i. m. 275–276. p.

⁹⁰² BEALE, G. K.: (1999) i. m. 1059. p.

⁹⁰³ BEALE, G. K.: (1999) i. m. 780–781. p., KUYKENDALL, Michael (2019): i. m. 128. p. – deSilva véleménye szerint a táboron kívüli állapotot értelmezi újra a bibliai hely és a szakasz. A tábor tiszta volt (3Móz 6,11; 4Móz 19,3.9), illetve egy olyan szent hely, ahol Isten lakozott (2Móz 33,7). DESILVA, David A.: Final Topics: The Rhetorical Functions of Intertexture in Revelation 14:14–16:21. In Watson, Duane Frederick (Ed.): *The Intertexture of Apocalyptic Discourse in the New Testament*. Leiden, 2002, Brill, 224. p.

⁹⁰⁴ Vö.: BEALE, G. K. (1999): i. m. 1061. p.

⁹⁰⁵ A Jel 21,27 szerint a Bárány életkönyvében nem szereplők nem mehetnek be az új Jeruzsálembe. Mindez összefügg a Jel 20,15-tel, ahol az élet könyvébe be nem írtak a tűz tavaiba kerülnek.

⁹⁰⁶ A Jel 22,14 szerint az új Jeruzsálem lakosainak joguk lesz az élet fájához. Míg a bennlévők ehetnek az élet fájáról, addig a kívül maradóak a második halált ízlelik meg (Jel 21,8).

utal.⁹⁰⁷ Az előbbi helyen a bemenetel lehetetlensége jelenik meg, az utóbbiban pedig az ἔξω-
val, azaz a kívülmaradással találkozunk. A Jel 21,8 ugyanezt a tűz tavával írja le. Az előbbi
helyek rámutatnak, hogy némelyek honnan fognak kimaradni, míg a Jel 21,8 a „hová”
kérdését válaszolja meg.

Az előbbieket mellett a kívülmaradás a Jel kozmológiája szempontjából is
megkerülhetetlen. Az új teremtésről szólva a különbséget nem a menny és föld, hanem a
bent és kint feszültsége adja.⁹⁰⁸ Mindezt úgy érthetjük, hogy a kívülmaradó nem egyszerűen
az új Jeruzsálemből szorul ki, hanem az új teremtés áldásaiban sem részesülhet. Továbbá a
kívülmaradás képe erősíti a dolgozatunk elején megfogalmazottakat: a tűz tavát nem lehet
elhelyezni sem az első, sem az új teremtés világképébe. A tűz tava kívül van a Jel
kozmoszán. Ahogy Gundry megállapítja: „A városon kívül lenni nem egyenlő azzal, hogy
kívül lenni a földön. Ez nem a földön, hanem a tűz tavában való létet jelenti.”⁹⁰⁹

6.9. Összefoglalás

A Jel 17,8.11 előrebocsátja az ἄβυσσος-ból érkező fenevad pusztulását. A pusztulás a
fenevad és a hamis próféta tűz tavába kerülésével jut érvényre (Jel 19,17–21). A mennyből
alászálló Krisztus a szájának kardjával ítéletet tart a földön pusztító fenevadak felett. Miután
a Sátán ezer éves fogsága után kiszabadul az ἄβυσσος-ból, és a földön hadat indít a
választottakkal szemben, majd szintén a tűz tavába hull alá. A Jel tűz tava-felfogásának
egységességét mutatja az a megjegyzés, hogy a Sátán a tűz tavában csatlakozik a korábban
idekerült fenevadakhoz (Jel 20,10). Szintén a koherenciát erősíti, hogy mindegyikük az
emberek félrevezetéséért szorultak ki a tűz tavába. Kozmológiai szempontból lényeges és
ironikus üzenetként fogható fel, hogy az új teremtésen kívülmaradnak az embereket
félrevezetőket.

Az előbbieket mellett a θάνατος és a ᾗδης összefüggésében is találkozunk a tűz tavával.
Miután a végítélet alkalmával kiadták az elhunytakat, a tűz tavába kerülnek (Jel 20,14). Ez
a mozzanat is megmutatja a tűz tava fenyegetőbb jellegét és a halál radikalizálódását.

Legvégül pedig az élet könyvébe be nem írtak ízelelik meg a tűz tava fájdalmait (Jel
20,11–15). A ᾗδης és a tűz tava együttes üzenete szempontjából lényeges, hogy ez a
feltámadást és a ᾗδης pusztulását követően jut érvényre. Emellett a Jel 21,7–8 bűnkatalógusa

⁹⁰⁷ A 3Móz 14,40-ben (LXX) a kivettetést kifejező ἐκβάλλω az ἔξω összefüggésében szerepel.

⁹⁰⁸ TAYLOR, Deborah Furlan: i. m. 397. p.

⁹⁰⁹ „To be outside the city, then, is not to be outside it on earth. It means to be on earth not at all; rather, in the
lake of fire.” GUNDRY, Robert H.: i. m. 263. p.

felsorolja azoknak a bűnöknek az elkövetőit, akik a tűz tavába száműzve kívülmaradnak az új teremtésen.

Az előbbiek mellett rámutattunk, hogy a Jel-ben számos kifejezés és teológiai toposz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik a tűz tavához:

Kárhozat kifejezője	Bibliai hely (Jel)	Elszenvedő
Tűz tava	19,20; 20,10.14[2x].15; 21,8	Fenevad, hamis próféta. Sátán, θάνατος és ἄδης, fenevad követői
Második halál (δεύτερος θάνατος)	2,11; 20,6; 20,14[2x]; 21,8	Élet könyvébe be nem írtak
Pusztulás (ἀπώλεια)	17,8.11	Fenevad
Gyötrődés (βασανισμός, βασανίζω)	14,10–11; 20,10	Fenevad, hamis próféta. Sátán, fenevad követői
Kívül (ἔξωθεν, ἔξω)	21,8; 22,15	Bűnkatalógusok szereplői

1. táblázat: a tűz tavához kapcsolódó fogalmak

Azon túl, hogy az előbbiek segítenek a tűz tava szerepének pontosabb megértésben, a jelentőségük a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava együttese szempontjából is megkerülhetetlen. Ennek nyomán az alábbi lényeges következtetések mutathatóak ki. 1. Nem a ἄδης-hoz kapcsolódó első, hanem a tűz tavával összefüggő második halál jelenti a komolyabb fenyegetettséget. 2. A mélységből érkező fenevadnak nincs jövője, mert a pusztulásba tart (Jel 17,8.11). Ez is előrebozsátja, hogy a tűz tava a mélységnél is sokkal fenyegetőbb erőt jelöl. 3. A mélységből érkező lények előrebozsátják a tűz tava gyötrelmét (Jel 9,1–12; 20,10).

A tűz taváról szóló leírások – a csapásokhoz hasonlóan (pl. Jel 9,1–12) – bűnbánatra hívnak. Továbbá a Jel ezek által olyan jövőt, vagy inkább jövőnélküliséget fest meg, amelyek változásra sarkallnak.⁹¹⁰

Végül megjegyezzük, hogy a tűz tava kifejezés hallatán számos magyarázó kizárólag az ember üdvösségének és kárhozatának a kérdésére összpontosít. Jóllehet ez egy elengedhetetlen kérdéskör, de szükséges látni, hogy a Jel a tűz taváról ennél jóval tágabb

⁹¹⁰ BLOUNT, Brian K.: i. m. 358. p.

értelemben szól. Sőt, az előfordulások többsége nem is az ember vonatkozásában beszél erről. Bármilyen különösen is hangozzék, a tűz tavaról a Jel legtöbb esetben úgy tesz említést, mint ami bátortást hordoz. Reménységre adhat okot, hogy tűz tavába kerülésével az új teremtésen kívül marad a θάνατος és ἄδης, illetve az ἄβυσσος-ból érkező minden negativitás is.

7. „Légy hű mindhalálig” (Jel 2,10): Gyakorlati kitekintés

A Jel műfaji sokszínűségét mutatja, hogy az irat egyszerre sorolható az apokaliptika, a prófécia és a levél kategóriájába. Kiemelhetjük, hogy a Jel-en belül fellelhető dinamizmus – akár a kozmikus összefüggésekre, akár az élet és a halál kérdéskörére gondolva – az apokaliptika és a prófécia mellett a levél műfaji kategóriájában is fellelhető.⁹¹¹ A két irányultság együttes és legvilágosabb körvonalazódása a szmirnai gyülekezetnek címzett jézusi levélben figyelhető meg.

Krisztus mennybéli bemutatkozása előrevetíti a levél későbbi, élettel és halállal kapcsolatos üzenetét. Mintegy bátorításként úgy mutatkozik be, hogy halott volt és életre kelt (Jel 2,8). Krisztus kijelentése világosan összecseng a Jel 1,18 megállapításával is, mely szerint a meghalt, de feltámadt Krisztus kezében van a θάνατος és a ἄδης kulcsa.⁹¹² A mennybéli Krisztus tehát úgy jelenti ki önmagát, mint aki megtapasztalta a halál mélységeit, de diadalt aratott fölötte.

Miután Krisztus megismertette magát a gyülekezettel, közli velük, hogy pontosan ismeri a szmirnai közösség helyzetét (Jel 2,9). Jól tudja Krisztus, hogy az itt élő követői milyen nehézségeket élnek át. Ezen túl nincsen előle elrejtve a gyülekezet közeli és a távoli jövője sem. Éppen ezért a Jel 1,17-hez hasonlóan a „ne féj” bátorítással szólítja meg a közösséget (Jel 2,10).

A biztatásra azért is van szükség, mert ugyan a Sátán nem léphet fel mennyei vádlóként a választottakkal szemben (Jel 12,5–12), de a földön továbbra is folytatja az elpeccéselteltekkel szembeni kíméletlen küzdelmét (Jel 12,17). A földi szférában vádlóként – a jogi (és lokális) képnél maradva – hatalma van a választottak bebörtönzésére (Jel 2,10) és sanyargatására. A működése egyrészt a gyülekezet földi életét nehezíti meg, másrészt pedig a Jel 2,10 megfogalmazása azt is sejteti, hogy a Sátán akár a halált hozhat a közösség némely tagjára.⁹¹³

⁹¹¹ A hét gyülekezetnek írt levél kozmológiai szempontból is felosztható. Minden levélben szerepel 1. A mennybéli Krisztus önkijelentése (2,1; 2,8; 2,12; 2,18; 3,1.7.14). 2. A gyülekezet földi helyzete (2,2.9–10.13.14–15.20–23; 3,1–3.8.15–19) 3. Ígéret az új Jeruzsálemre vonatkozólag (2,7.11.17.28; 3,5.12.21). 4. Bátorítás a gyülekezet földi helyzetében. GILBERTSON, Michael: i. m. 90–91. p. Vö.: ALKIER, Stefan – NICKLAS, Tobias: i. m. 216. p.

⁹¹² PAUL, Ian (2018): i. m. 84. p., SLATER, Thomas: i. m. 109. p.

⁹¹³ Paul kitekintés gyanánt előreutal két későbbi eseményre: A szmirnai püspök, Polikárp mártírhálálára, illetve a Diocletianus-féle keresztyénüldözésekre. PAUL, Ian (2018): i. m. 85. p.

A Sátán azért tevékenykedhet továbbra is a földön, mert még nincs az ἄβυσσος-ban,⁹¹⁴ illetve a tűz tavában. Ugyanakkor bármilyen fájdalommal teli is a Sátán pusztítása, a gyülekezet a nehézségeket előre meghatározott ideig – tíz napig (Jel 2,10) – fogja elszenvedni. A Jel egésze alapján nyilvánvaló lehet, hogy nem csupán a halál, hanem a Sátán feletti diadal is pontosan kirajzolódik (pl. Jel 12,7–12; 20,1–3.7–10). A megpróbáltatások végessége ennek fényében még inkább értelmet nyer.

A nehézségek közepette további megerősítést jelent Krisztus ígérete, mely szerint a győzteseknek nem árt a második halál. Leithart erőteljes megfogalmazása szerint: „halál és halál közötti a választás. Hűségesek lehetnek az első halálig vagy ennek ellenében a második halállal kell szembenézzenek.”⁹¹⁵ Krisztus üzenetének pozitív – élettel teli – üzenetét felvillantva megállapítható, hogy legvégül nem kerül ítélet alá az, aki a Sátán munkálkodása nyomán kerül börtönbe, illetve szenved el különféle hátratételeket. Bár a Krisztus nevéért vállalt földi gyötrelmet szegénységet eredményez (Jel 2,9), de Krisztus az élet koronájára utalva előrebecsátja, hogy a hűségesek az új teremtésben gazdag örökség birtokosai lehetnek.⁹¹⁶

A szmirnai gyülekezetben tehát a jelen és a jövő látszólag feloldhatatlan feszültségében van egymással. Mivel Krisztus diadalmaskodott a halál felett, és hatalma van arra, hogy másokat is feltámasszon, ezért intézi a felhívást: „légy hű mindhalálig” (Jel 2,10).⁹¹⁷ Mivel legyőzte a halált, és hatalma van arra, hogy másokat is feltámasszon, ezért hív a halálig tartó hűségre (Jel 2,10).⁹¹⁸ Továbbá Krisztus mellett a két tanút életre keltő Lélek is bátorítja a közösséget (Jel 2,11; 11,11). A levél üzenetét – és akár az egész Jel-t – összefoglalva látható, hogy Krisztus az ott és akkor szenvedőt szólítja meg az örök élet üzenetével.

Barr lentebbi gondolata világosan összefoglalja, hogy a Jel bátorítása milyen hatással lehet a közösségekre a jelen szempontjából.

A narrátor szemszögéből semmi sem változott. A körkörös cselekmény végső soron visszatért oda, ahol kezdődött. János közvetlenül szólítja meg a címzetteket: »Én, János, hallottam és láttam ezeket (Jel 22,8; vö.: 1,9)«. Ilyen értelemben semmi sem változott

⁹¹⁴ Vö.: A Jel 20,1–3 magyarázata.

⁹¹⁵ „The choice is between death and death: They can be faithful to the first death, or face the second death.” LEITHART, Peter J. (2018a): i. m. 162. p.

⁹¹⁶ GUNDRY, Robert H.: i. m. 258. p.

⁹¹⁷ GANOUNE, Diop: i. m. 48. p.

⁹¹⁸ GANOUNE, Diop: i. m. 48. p.

meg. Az elővételezett idő még mindig közel van (Jel 22,10; vö.: 1,3), akárcsak Jézus közelgő eljövetele (Jel 22,12; vö.: 1,1). A kutyák továbbra is kívül vannak (Jel 22,15).

„Ugyanakkor a történetben lévő karakterek szempontjából minden újjá lett. Isten városa alászállt a mennyből, elhozva mindenkinek az élet fáját (Jel 22,2), és »semmi nem lesz többé átok alatt« (Jel 22,3). Éden kudarca semmivé lett a győztes által. A világ megváltozott. Addig a fokig, ameddig a címzettek azonosulnak ezekkel a karakterekkel, az ő világuk is megváltozhat.⁹¹⁹

⁹¹⁹ „From the viewpoint of the narrator, nothing has changed. Our circling plot eventually comes back to where it began, with John directly addressing the audience in his own voice, "I, John, am the one who heard and saw these things" (22:8; cf. 1:9). In this way, nothing has changed. The anticipated time is still near (22:10; cf. 1:3), and Jesus is still coming soon (22:12; cf. 1:1). The dogs are still outside (22:15). But from the viewpoint of the characters in the story, everything has changed. The city of God has descended from heaven, bringing the tree of life to all (22:2), and "there shall be no curse anymore" (22:3). The failure of Eden has been undone by the one who conquers. The world has changed. To the degree that the audience identifies with these characters, their world, too, may be changed." BARR, David L. (2016): i. m. 383. p.

8. Összefoglalás

A dolgozatunkban legfőképpen a narratív-kritika módszerére hagyatkozva tártuk fel a Jel-béli ἄδης, ἄβυσσος és tűz tava összefüggését. Munkánk két főbb előfeltevésből indult ki: 1. Mindhárom fogalom pontosan megkülönböztethető egymástól. 2. A különbségtétel mellett szorosan összefüggő, egymásból következő és mélyebb feltárássra váró – az élet és a halál nagy kérdéskörét érintő – kapcsolat fedezhető fel. A feltevések igazolása behatóbb vizsgálatot kívánt meg.

Mindkét kiindulópont szempontjából lényeges, illetve dolgozatunk további tézise, hogy a ἄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava is különálló szféraként fogható fel. Ezt igazolandó a dolgozatunk első nagyobb egységében a Jel kozmológiájának keretébe helyeztük el ezeket. Bár a Jel szerinti világmindenség felosztására és megértésére számos kísérlet született, de ezek egyike sem volt számunkra teljes egészében meggyőző. Éppen ezért egy új – eddig tudomásunk szerint még nem javasolt – rendezőelvet vezettünk be. Ennek nyomán további tézisünk, hogy a Jel kozmosza a kulcs (κλεις) szimbólumával rendszerezhető legpontosabban. Mindezt erősíti, hogy kulcs mellett az ajtó (θύρα) és a kút (φρέαρ) mint kapcsolódó szimbólumok is kifejezik a szférák közötti áthaladás lehetőségét. Emellett a Jelben fellelhető több kapcsolódó ige is támogatja a felosztási javaslatunkat (κλείω, ἀνοίγω, βάλλω, ἀναβαίνω καταβαίνω).

A vizsgált fogalmaink szempontjából a kulcs a ἄδης vonatkozásában Krisztus feltámadását jelöli (Jel 1,18). Az ἄβυσσος esetében a kulcs jelzi, hogy a pusztító erők a szabadulásukat követően tevékenykedhetnek (Jel 9,1), illetve hogy a Sátánnak bebörtönzésben lesz része (Jel 20,1–3). Mindez jelzi, hogy Istennek hatalma van a ἄδης és az ἄβυσσος felett is. Ellenben hangsúlyos üzenetet hordoz, hogy a ἄδης-szal és az ἄβυσσος-szal szemben a tűz tavához nem tartozik kulcs (Jel 1,18; 9,1; 20,1). A tűz taváról szólva a kulcs hiánya arra mutat rá, hogy a tűz tava nem szerves része a Jel szerinti kozmosznak. Mindez azt jelenti, hogy a Jel egyszerre számol és nem számol a tűz tavaival. Szintén lényeges, hogy a tűz tava esetében a kulcs hiánya a szabadulás lehetetlenségét is érzékelteti.

A Jel kozmoszát egyszerre vizsgáltuk térbeli és időbeli szempontok alapján is. Azért, hogy ezt a két aspektust együttesen érzékeltetni tudjuk, bevezettük a dinamikus kozmológia fogalmát. Dinamizmus alatt azt értjük, hogy a Jel szerinti kozmosz mozgásban van. Ennek kezdőpontja a teremtés (Jel 4,11; 14,7), végpontja pedig az újjáteremtés (Jel 21,5). A vizsgált fogalmaink szerepe ezen a kereten belül a következőképpen bontakozik ki. Először is elmondható, hogy a ἄδης és az ἄβυσσος kizárólag az első teremtéshez kapcsolódik. A Jel

leírása alapján egyértelműen kivehető, hogy az új teremtésben nem lesz helyük ezeknek. Ugyanakkor a tűz tavaival kapcsolatban árnyaltabban kell fogalmaznunk. Mivel a tűz tava nem szerves része a Jel világképének, ezért sem a régi sem pedig az új teremtésnek nem lehet a része. Annak ellenére is így ítéljük meg ennek a szférának a szerepét, hogy a Jel szerinti első teremtésről és új teremtésről szólva is találunk utalást a tűz tavaára (pl. Jel 19,20; 21,8).

A dolgozatunk következő fejezeteiben külön megvizsgáltuk a ᾄδης, az ἄβυσσος és a tűz tava előfordulásait. Témafelvetésünkéből kifolyólag – és mivel legfőképpen a narratív-kritika módszerére támaszkodunk – javarészt a Jel-béli előfordulásokra összpontosítottunk. Ezen belül is törekedtünk arra, hogy az adott Jel-béli szövegösszefüggésben értelmezzük ezek szerepét.⁹²⁰

A LXX a holtak hazáját jelölő ἡνῶπι-⁹²¹t számos esetben ᾄδης-ként fordítja. Hangsúlyos továbbá, hogy a ᾄδης az Újszövetség további helyein is lokális értelmet hordoz (Mt 11,23; 16,18; Lk 10,15; 16,23; ApCsel 2,27.31). A ᾄδης a Jel-ben összesen négy alkalommal lelhető fel (Jel 1,18; 6,8; 20,13.14). Lényeges, hogy a ᾄδης minden esetben a θάνατος-szal együtt szerepel. Mindegyik előfordulás nyilvánvalóvá teszi a ᾄδης korlátozottságát. Jézusnál van ennek kulcsa (Jel 1,18), a hatalma nem abszolút (Jel 6,8), az utolsó napokon kiadja a halottakat (Jel 20,13), majd a tűz tavaiba szorul ki (Jel 20,14).

A LXX a δεινῶν-ot szinte kivétel nélkül ἄβυσσος-ként fordítja. Az Újszövetségben – a Jel-t leszámítva – két ízben szerepel az ἄβυσσος (Lk 8,31; Róm 10,7). Az ἄβυσσος az előbbi helyen a démoni lelkek lakóhelyét, az utóbbi helyen pedig a holtak hazáját jelöli. Amellett érvelünk, hogy Jel-ben az ἄβυσσος kivétel nélkül a démoni lelkek lakóhelyére utal. A mélységből feljövőkkkel kapcsolatban megállapítható, hogy az el nem pecsételteket gyötrik (Jel 9,6), illetve az elpecsétettek kárára is tevékenykednek (Jel 11,7). Emellett az ἄβυσσος börtönként is szolgálhat. A Sátán ἄβυσσος-ba történő bezárása előzi meg a millenniumot (Jel 20,1–3). Végül pedig ἄβυσσος összefügg a megtévesztéssel is. A fenevad úgy tünteti fel magát, mint aki feltámadt a halálból, de nem a ᾄδης-ből, hanem az ἄβυσσος-ból érkezik (Jel 17,8.11).

A tűz tava kifejezéssel a Jel-t leszámítva nem találkozunk a Bibliában. Az Ószövetségben a Hinnóm-völgy (הַיְיִטְּ, הַיְיִטְּ, הַיְיִטְּ), az Újszövetségben pedig a γέεννα jelenti a legfőbb párhuzamot. A Jel-ben minden esetben a tűz tavaiba való vettetésről

⁹²⁰ Az egyes fogalmak esetében a további eredmények összefoglalását az alfejezetek végén ismertetjük.

olvasunk. Ezzel találkozunk a fenevad és a hamis próféta (Jel 19,20), a Sátán (Jel 20,10), a θάνατος és a ἄδης (Jel 20,14), illetve az élet könyvében be nem írtak esetében is (Jel 20,15).

Az előbbiek mellett kísérletet tettünk arra, hogy rámutassunk a fogalmak közötti párhuzamok kimutatására is. Először is hangsúlyos, hogy mindhárom fogalom egy-egy negatív töltetű szféraként értelmezhető. A ἄδης a testi halált (első halál), az ἄβυσσος az Istennel szembeni lelki távolságot, a tűz tava pedig a testi-lelki halált együttesen fejezi ki. Másodsor pedig mindegyik fogalom esetében igaz, hogy egyetlen helyen sem olvasunk arról, hogy a Jel narrátora elragadtatott volna ezekbe a szférákba.

A tűz taváról szólva rámutattunk olyan fogalmakra, amelyek a tűz tava mellett a ἄδης-szal, illetve az ἄβυσσος-szal együtt is szerepelnek. A ἄδης-hoz a θάνατος (Jel 1,18; 6,8; 20,13.14), a tűz tavához pedig a δεύτερος θάνατος kapcsolódik (2,11; 20,6; 20,14[2x]; 21,8). Az ἄβυσσος-ból érkező fenevad sorsát előrebocsátja, hogy a pusztulásba tart (Jel 17,8.11), amely a Jel 19,20 leírása szerint a tűz tavát jelenti. Végül pedig az ἄβυσσος-ból érkező lények elővételezik a tűz tava gyötrelmét (Jel 9,1–12; 20,10).

Jól kivehető a három fogalom közötti egyre fenyegetőbb sorrendiség is. Bár a ἄδης a halál kifejezője, de már a Jel legelején felcsendül, hogy ennek a kulcsa Krisztusnál van (Jel 1,18). A Jel legvégén a feltámadásról olvasva kirajzolódik, hogy mindenki részesülni fog a testi halál feletti diadalban (Jel 20,11–15). Ugyanakkor az ἄβυσσος a ἄδης-hoz képest fájdalmasabb helyként fogható fel. Először is azért, mert az ἄβυσσος az Istennel való szembehelyezkedés kifejezője. Továbbá az ἄβυσσος fenyegetőbb voltára rámutat, hogy az el nem pecsételtek inkább vágytak a halálra, mintsem elszenvedjék az ἄβυσσος-ból feljövő lények kíntását (Jel 9,1–12). Végül a tűz tava a Jel-en belüli legmarkánsabb negatív szféraként értelmezhető. Ezt támasztja alá egyértelműen, hogy a ἄδης és az ἄβυσσος lakói is ide kerülnek (Jel 19,20;20,10.14).

A fogalmak között néhány további lényeges eltérés is felfedezhető. Míg a ἄδης kapcsán néhányan hangsúlyozzák ennek esetleges megszemélyesített értelmét (pl. Jel 6,7–8), addig az ἄβυσσος és a tűz tava kapcsán mindez még csak felvetés szintjén sem fogalmazódik meg. Míg a ἄδης-ban θάνατος személyében lakozhatott egy uralkodó erő és olvasunk az ἄβυσσος vezéről (Jel 9,11), addig nem értesülünk arról, hogy van-e egy, a tűz tava feletti uralkodó.

Dolgozatunk utolsó fejezetében a szmirnai gyülekezetnek megfogalmazott levélen keresztül mutatunk rá a Jel élettel és halállal, örök élettel és örök halállal kapcsolatos üzenetére. Összességében az mondható el, hogy a Jel kettős üzenetet tár elénk. Először is vigasztal, hogy a halál mint legyőzhetetlennek tűnő ellenség legyőzött. Ellenben felhívja a

figyelmet: a halálnál sokkal jelentősebb fenyegetettségre, a második halálra (tűz tava). Ezzel együtt rámutat az utóbbival szembeni reménységre is (Jel 2,11).

Bár a tűz taváról leggyakrabban az üdvözülők és az elkárhozók összefüggésében szólnak a magyarázók, de a Jel jóval tágabb szempontok alapján szól ennek a szerepéről. A Jel olvasói számára komoly bátorítást jelent, hogy a tűz tavába kerülésével az új teremtésen kívül marad a θάνατος és a ᾗδης, illetve az ἄβυσσος-ból érkező minden negativitás. A θάνατος és a ᾗδης kívülmaradásával arra mutat rá a Jel, hogy az új teremtésbe bebocsátást nyerőket a halál nem fenyegeti. Másként kifejezve: a halál halála (tűz tavába vettetése) egyenlő az örök élettel.

9. Summary

This study seeks to grasp the relation between ἄδης, ἄβυσσος and the lake of fire in the Book of Revelation by the method of narrative-criticism. Our work has two starting points. 1. Each term can be distinguished well. 2. Beside this, the terms are deeply interconnected. These points, which are in connection with the question of life and death, are crying for a thorough investigation.

One of our premises is that each term marks a separate local entity. In order to prove this, the first major chapter investigates these entities in the larger context of the cosmology of Rev. Although there are numerous attempts to frame the cosmology of Revelation (Rev), none of these are convincing. Because of this, we suggest a new approach. We conclude that the cosmos of Rev can be structured and understood by the symbol of key (κλείς). Beside the key, the door (θύρα) and the shaft (φρέαρ) also reveal the possibility of passing through between the spheres. Moreover, there are verbs, which support our framing (κλείω, ἀνοίγω, βάλλω, ἀναβαίνω καταβαίνω).

The key of the ἄδης appears in connection with the resurrection of Jesus (Rev 1:18). The key of ἄβυσσος is able to release and imprison the destructive forces (Rev 9:1; 20:1–3). These signify God's power over the two aforementioned localities. However, – contra to ἄδης and ἄβυσσος – no key belongs to the lake of fire (Rev 1:18; 9:1; 20:1). The lack of key marks some fundamental aspects. 1. It shows the impossibility of escape from the lake of fire. 2. The lake of fire is not an integral part of the cosmos. The Rev both reckons and does not reckon with the lake of fire.

The cosmos of Rev is investigated by the lens of locality and temporality. To grasp both aspects, we introduce the concept of dynamic cosmology. Dynamism signifies that the cosmos of Rev is constantly moving. This process starts with the creation (Rev 4:11; 14:7) and culminates in the new creation (Rev 21:5). In this frame, our terms can be described as follows. Ἄδης and ἄβυσσος partakes solely in the first creation. They are not part of the new creation. However, the lake of fire is different. While the lake of fire is not an integral part of the cosmos of Rev, it can not be the part of the old nor of the new creation. Although we can read about lake of fire in connection both to the first- and the new creation, the locality is not part of these (Rev 19:20; 21:8).

The next chapters investigate the appearance of ἄδης, ἄβυσσος and the lake of fire. These chapters mainly focus on the context of Rev and especially on the narrower context of the book.

The LXX usually translates לִישׁוֹן (generally: the dwelling place of the dead) as ἄδης. In the NT, ἄδης appears as a local entity (Matt 11:23; 16:18; Luke 10:15; 16:23; Acts 2:27.31). In the Rev, ἄδης occurs four times, along with θάνατος (Rev 1:18; 6:8; 20:13.14). Each verse shows the limit of ἄδης. The keys of ἄδης and θάνατος are in the hands of Jesus (Rev 1:18), the authority of ἄδης is limited to the fourth of the earth (Rev 6:8), at the last judgment ἄδης will give up the dead (Rev 20:13), and the ἄδης will be thrown into the lake of fire (Rev 20:14).

The LXX mostly translates מוֹתֵת as ἄβυσσος. In the NT – excluding Rev – ἄβυσσος occurs two times. The ἄβυσσος marks the demonic realm (Luke 8:31), and ἄβυσσος is the place of the dead (Rom 10:7). In the Rev ἄβυσσος can be grasped as a demonic realm. The inhabitants of the ἄβυσσος can threaten everyone, because the demonic host stand up against the unsealed (Rev 9:6) and God’s witnesses (Rev 11:7). In addition, the ἄβυσσος can be a prison. Before the millennia, the Satan will be thrown into the ἄβυσσος (Rev 20:1–3). Finally, the ἄβυσσος is in connection with the deceiving. The beast acts as he overcame death, but instead of ἄδης, he comes up from ἄβυσσος (Rev 17:8.11).

The term “lake of fire”, appears only in Rev. In the OT the Valley of Hinnom (גֵּי הַהֵמָּה, גֵּי הַהֵמָּה, גֵּי הַהֵמָּה), in the NT the γέεννα is the closest parallel. In each case of Rev, one can read about the throwing into the lake of fire. According to Rev, there will be in the lake of fire: the beast and the false prophet (Rev 19:20), the Satan (Rev 20:10), the θάνατος and the ἄδης (Rev 20:14), and whose name are missing from the book of life.

Ἄδης, ἄβυσσος and lake of fire can be interpreted as a sequence, which marks a more frightening order. Although ἄδης represents death, the first chapter of Rev makes known, that Jesus possesses its keys (Rev 1:18). At the end of Rev it is shown, that everyone partakes in the corporeal resurrection (Rev 20:11–15). Moreover, ἄβυσσος is – in comparison with ἄδης – representing a more ominous reality. Ἄβυσσος symbolizes the revolution against God. In addition, death is more desirable than being tortured by the dwellers of ἄβυσσος (Rev 9:1–12). Finally, the lake of fire is the most frightening locality. The inhabitants of ἄδης (and the ἄδης itself) and the dwellers of ἄβυσσος will be thrown here (Rev 19:20; 20:10.14).

One can notice other differences too. Some suppose that ἄδης might be a personal reality (Rev 6:7–8). However, in connection with ἄβυσσος and the lake of fire there is no such an assumption. In connection with ἄδης and ἄβυσσος there is a ruling force. In the former case it is θάνατος, in the latter case it is the Destroyer (Rev 9:11). However, there is no ruling force in the lake of fire. Each entity will be suffering here.

There are some terms, which are related to ἄδης, ἄβυσσος and lake of fire. The ἄδης is in connection with θάνατος (Rev 1:18; 6,8; 20:13.14). The lake of fire appears together with δεύτερος θάνατος (Rev 2:11; 20:6; 20:14[2x]; 21:8). The beast from ἄβυσσος are going to the destruction (Rev 17:8.11), which is equals with the lake of fire (Rev 19:20). Finally, the demonic beings of ἄβυσσος indicates the torment of the lake of fire (Rev 9:1–12; 20:10).

The last chapter demonstrates the message of life, death, eternal life and eternal death via the letter of Smyrna. The Rev assures that death – the last enemy – is defeated. At the same time Rev warns that second death (lake of fire) is an ongoing threat in this present era. However, as a victor – despite sufferings and even death – there is the hope of eternal life (Rev 2:11).

Most interpreters speak of the lake of fire only in connection with personal salvation and damnation. Yet the lake of fire is a considerably broader concept. It is essential, that all negativity stay outside the new creation by being thrown into the lake of fire (θάνατος, ἄδης, and the creatures and demonic forces of ἄβυσσος). Θάνατος and ἄδης will be “outside”, so that in the new creation death will not be a possibility. The death of death (being thrown into the lake of fire) equals eternal life.

10. Bibliográfia⁹²¹

10.1. Források

10.1.1. Bibliák

- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Elliger, K. – Rudolph, W. Stuttgart, 1997, Deutsche Bibelgesellschaft.
- Novum Testamentum Graece: 28th Revised Edition*. Nestle – Aland, Stuttgart, 2012, Deutsche Bibelgesellschaft.
- The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*. Pierpont, William G. – Robinson, Maurice A. (Eds.), Chilton Book, 2005, Southborough.
- Biblia*. Szent István Társulat (ford.), Budapest, 2016, Szent István Társulat.
- Biblia*. Magyar Bibliatársulat (ford.), Budapest, 2014, Kálvin Kiadó.
- English Standard Version*. Wheaton, 2011, Crossway.
- The New International Version*. Grand Rapids, 2011, Zondervan.
- Zürcher Bibel*. Zürich, 2008, Theologischer Verlag Zürich.

10.1.2. További források

- CHARLES, R. H.: *The Book of Enoch*. Oxford, 1912, Clarendon Press.
- HORSLEY, G. H. R.: *New Documents Illustrating Early Christianity: Review of the Greek Inscriptions and Papyri Published in 1976*. North Ryde, 1981, Macquarie University.
- MILIK, József T. (Ed.): *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*. Oxford, 1976, Clarendon Press.
- KNUDTZON, J. A.: *Die El-Amarna-Tafeln: mit Einleitung und Erläuterungen*. Leipzig, 1915, Hinrichs.
- KULIK, Alexander: *3 Baruch: Greek-Slavonic Apocalypse of Baruch*. Berlin–New York, 2010, De Gruyter.
- STEGEMANN, Hartmut – SCHULLER, Eileen et. al.: *1QHodayot^a with Incorporation of 1QHodayot^b and 4QHodayot^{a-f}*. Oxford, 2009, Clarendon Press.

⁹²¹ A Bibliográfiát a KRE-HDI Működési Szabályzatának ajánlása alapján (<http://www.kre.hu/htk/images/doc/doktori-iskola/HDI-mukodesi-szabalyzat-2016-tol.pdf> letöltve: 2018.11.23.). Gyurgyák János művét követve készítettem el: GYURGYÁK János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest, 2005, Osiris. – Az ókori szerzőkre az alábbi munka rövidítéseit követve utalunk: CANCIK, Herbert – SCHNEIDER Helmuth: *Brill's New Pauly*. Leiden, 2002–2011 (22 Vols.), Brill.

10.2. Kommentárok

10.2.1. Jel

- ABLONCZY Dániel: *Jelenések könyve*. Budapest, 2002, Open Art.
- ALMÁSI Tibor: *A Jelenések könyve*. 1. köt., Szokolya, 1998, GyuRó Art-Press.
- ALFORD, Henry: *Apocalypse of John*. In *The Greek Testament*. Vol. 4. Boston, 1878, Lee and Shepard, 544–750. p.
- AUNE, David: *Revelation*. 1–3 Vols., Dallas, 1997–1998, Word Books.
- BARCLAY, William: *The Revelation of John*. Vol. 2. Philadelphia, 1976, Westminster Press.
- BARKER, Margaret: *Revelation of Jesus Christ: Which God Gave to Him to Show to His Servants What Must Soon Take Place (Revelation 1.1)*. Edinburgh, 2000, T&T Clark.
- BARR, David L.: *Tales of the End: A Narrative Commentary on the Book of Revelation*. Santa Rosa, 1998, Polebridge Press.
- BEALE, G. K.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1999, Eerdmans.
- BEALE, G. K. – MCDONOUGH, Sean: Revelation. In Beale, G. K. – Carson D. A. (Eds.): *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*. Grand Rapids, 2007, Baker.
- BEASLEY–MURRAY, George R.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1983, Eerdmans.
- BECKWITH, Isbon T.: *The Apocalypse of John*. Eugene, 2001, Wipf and Stock.
- BLOUNT, Brian K.: *Revelation: A Commentary*. Westminster, 2009, John Knox Press.
- BORING, M. Eugene: *Revelation*. Louisville, 1989, John Knox Press.
- BOUSSET, Wilhelm: *Die Offenbarung Johannis*. Göttingen, 1906, Vandenhoeck & Ruprecht.
- BÖCHER, Otto: *Johannes-Offenbarung und Kirchenbau: das Gotteshaus als Himmelsstadt*. Neukirchen-Vluyn–Ostfildern, 2010, Neukirchener–Patmos.
- BRIGHTON, Louis A.: *Revelation*. Saint Louis, 1999, Concordia Publishing House.
- BRÜTSCH, C.: *Die Offenbarung Jesu Christi*. Vol. 1., Zürich-Stuttgart, 1970, Zwingli Verlag.
- BUCHANAN, George Wesley: *The Book of Revelation: Its Introduction and Prophecy*. Eugene, 1993, Wipf and Stock.
- CALKINS, Raymond: *The Social Message of the Book of Revelation*. New York, 1920, The Woman's Press.
- CAMPBELL, Gordon W.: *Reading Revelation: A Literary-theological Approach*. Cambridge, 2012, James Clarke & Co.

- CHARLES, Robert H.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John*. Vol. 1–2, Edinburgh, 1920, T. & T. Clark.
- CHILTON, David: *The Days of Vengeance: An Exposition of the Book of Revelation*. Ft. Worth, 1987, Dominion Press.
- DÉR Katalin: *A Jelenések könyve*. Budapest, 2014, Kairosz.
- DOUKHAN, Jacques: *Secrets of Revelation: The Apocalypse Through Hebrew Eyes*. Hagerstown, 2002, Review and Herald.
- FANNING III, Buist M.: *Revelation*. Grand Rapids, 2020, Zondervan.
- FARRER, Austin M.: *Rebirth of Images: The Making of St. John's Apocalypse*. Boston, 1949, Beacon.
- FEE, Gordon D.: *Revelation*. Eugene, 2011, Wipf & Stock.
- FORD, J. Massyngberde: *Revelation: A New Translation with Introduction and Commentary*. Garden City, 1975, Doubleday.
- GARROW, A. J. P.: *Revelation*. London–New York, 1997, Routledge.
- GIESEN, Heinz: *Die Offenbarung des Johannes*. Friedrich Pustet, 1997, Regensburg.
- GONZÁLEZ, Catherine Gunsalus – GONZÁLEZ, Justo L.: *Revelation*. Westminster, 1997, Westminster John Knox Press.
- HARRINGTON, Wilfrid J.: *Revelation*. Collegeville, 2008, Liturgical Press.
- HOEKSEMA, Herman: *Behold, He Cometh! An Exposition of the Book of Revelation*. Grand Rapids, 2006, Baker.
- HOLTZ, Traugott: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht.
- KARNER Károly: *Apokalipszis*. Magánkiadás, 1974, Bécs.
- KARRER, Martin: *Johannesoffenbarung*. Patmos Verlag–Vandenhoeck & Ruprecht 2017, Ostfildern.
- KEALY, Sean P.: *The Apocalypse of John*. Collegeville, 1987, Liturgical Press.
- KISTEMAKER, Simon J.: *Revelation*. Grand Rapids, 2001, Baker.
- KIDDLE, Martin: *The Revelation of St. John*. Edinburgh–London–New York, 1943, Hodder and Stoughton.
- KOESTER, Craig R.: *Revelation: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven–London, 2014, Yale University Press.
- KRAFT, Heinrich: *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen, 1974, Mohr Siebeck.
- LADD, George Eldon: *A Commentary on the Revelation of John*. Grand Rapids, 1993, Eerdmans.

- LEITHART, Peter J.: *Revelation*. 1–2 Vols., London, 2018, Bloomsbury–T&T Clark.
- LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *A Jelenések könyvének magyarázata*. Vol. 2. Debrecen, 2016, Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma.
- LENSKI, Richard Charles Henry: *The Interpretation of St. John's Revelation*. Minneapolis, 2008, Augsburg Fortress.
- LILJE, Hanns: *Das letzte Buch der Bibel*. Hamburg, 1965, Furche Verlag.
- LOHMEYER, Ernst: *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen, 1926, Mohr Siebeck.
- LOHSE, Eduard: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 1988, Vandenhoeck & Ruprecht.
- LUPIERI, Edmondo F.: *A Commentary on the Apocalypse of John*. Grand Rapids, 2006, Eerdmans.
- MAIER, Gerhard: *Die Offenbarung des Johannes*. 1–2. Vols. Witten–Giessen 2009–2012, SCM R. Brockhaus–Brunnen.
- MALINA, Bruce J.: *On the Genre and Message of Revelation: Star Visions and Sky Journeys*. Peabody, 1995, Hendrickson.
- MALINA, Bruce J. – PILCH, John J.: *Social-science Commentary on the Book of Revelation*. Minneapolis, 2000, Fortress Press.
- MANGINA, Joseph L.: *Revelation*. Grand Rapids, 2010, Brazos Press.
- METZGER, Bruce M.: *Breaking the Code: Understanding the Book of Revelation*. Nashville, 1999, Abingdon Press.
- MOUNCE, Robert H.: *The Book of Revelation*. Grand Rapids, 1977, Eerdmans.
- MÜLLER, Ulrich B.: *Die Offenbarung des Johannes*. Gütersloh–Würzburg, 1984, Mohn–Echter.
- MORRIS, Leon: *The Book of Revelation: An Introduction and Commentary*. Grand Rapids, 1987, Eerdmans.
- OSBORNE, Grant R.: *Revelation*. Grand Rapids, 2002, Baker Academic.
- PALMER, Earl F.: *1, 2, 3 John, Revelation*. Waco, 1982, Word Books.
- PAUL, Ian: *Revelation: An Introduction and Commentary*. Downers Grove, 2018, InterVarsity Press.
- POHL, Adolf: *Die Offenbarung des Johannes*. 1–2 Vols. Brockhaus, 1983, Wuppertal.
- RICHARD, Pablo: *Apokalypse: das Buch von Hoffnung und Widerstand: ein Kommentar*. Luzern, 1996, Exodus.
- PRIGENT, Pierre: *Commentary on the Apocalypse of St. John*. Tübingen, 2004, Mohr Siebeck.
- REDDISH, M. G.: *Revelation*. Macon, 2001, Smyth & Helwys.

- RESSEGUIE, James L.: *The Revelation of John: A Narrative Commentary*. Grand Rapids, 2009, Baker.
- ROLOFF, Jürgen: *Die Offenbarung des Johannes*. Zürich, 1984, Theologischer Verlag.
- SATAKE, Akira: *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht.
- SICKENBERGER, Joseph: *Erklärung der Johannesapokalypse*. Bonn, 1942, Hanstein.
- SMALLEY, Stephen S.: *The Revelation to John: A Commentary on the Greek Text of the Apocalypse*. Downers Grove, 2005, InterVarsity.
- STEFANOVIĆ, Ranko: *Revelation of Jesus Christ: Commentary on the Book of Revelation*. Berrien Springs, 2002, Andrews University Press.
- STEVENS, Gerald L.: *Revelation: The Past and Future of John's Apocalypse*. Pickwick, 2016, Eugene.
- SWEET, John: *Revelation*. London, 1979, S. C. M.
- SWETE, Henry Barclay: *The Apocalypse of St. John: the Greek Text with Introduction Notes and Indices*. London, 1911, Macmillan.
- TAKÁCS Gyula: *A Jelenések könyve*. Budapest, 2000, Paulus Hungarus – Kairos.
- THOMAS, John Christopher – MACCHIA, Frank D.: *Revelation*. Grand Rapids, 2016, Eerdmans.
- THOMAS, Robert I.: *Revelation 1–7: An Exegetical Commentary*. Chicago, 1992, Moody.
- THOMAS, Robert I.: *Revelation 8–22: An Exegetical Commentary*. Chicago, 1995, Moody.
- THOMPSON, Leonard L.: *Revelation*. Nashville, 1998, Abingdon.
- TRAFTON, Joseph L.: *Reading Revelation: A Literary and Theological Commentary*. Macon, 2005, Smyth & Helwys.
- VAN DEN BRINK, J. E.: *Revelation: The Church in the Final Conflict*. Bankstown, 1975, High Road.
- WALL, Robert W.: *Revelation*. Peabody, 1991, Hendrickson.
- WILCOCK, Michael: *The Message of Revelation*. Leicester, 1975, InterVarsity.
- WITHERINGTON, Ben III.: *Revelation*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press.
- WOODMAN, Simon Patrick: *The Book of Revelation*. London, 2008, SCM Press.

10.2.2. További kommentárok

- ALLEN, Leslie C.: *Jeremiah*. Louisville–London, 2008, Westminster John Knox.
- BOCK, Darrell L.: *Luke*. Vol. 2. Grand Rapids, 1996, Baker.
- BORING, M. Eugene: *Mark*. Louisville–London, 1988, Westminster John Knox Press.

- BRUNER, Frederick Dale: *Matthew 1–12*. Cambridge–Grand Rapids, 2004, Eerdmans.
- DAVIES, W. D. – ALLISON, D. C.: *Matthew 19–28*. London, 1997, T&T Clark.
- FRANCE, R. T.: *The Gospel of Mark*. Grand Rapids, 2002, Eerdmans.
- GELDENHUYS, Norval: *The Gospel of Luke*. Grand Rapids, 1979, Eerdmans.
- LUZ, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus*. Zürich, 1985, Benziger–Neukirchener.
- MARSHALL, Howard I.: Acts, In Beale, G. K. – Carson D. A. (Eds.): *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*. Grand Rapids, Baker, 2007, 513–606. p.
- NOLLAND, John: *The Gospel of Matthew*. Grand Rapids, 2005, Eerdmans.
- RUSSELL, David Syme: *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*. Philadelphia, 1964, Westminster Press.

10.3. Tanulmány- és gyűjteményes kötetek

- ALKIER, Stefan – NICKLAS, Tobias: Wenn sich Welten berühren. Beobachtungen zu zeitlichen und räumlichen Strukturen in der Apokalypse des Johannes. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 205–226. p.
- ANDROSOVA, Veronika: The System of Heavenly Books in the Apocalypse of John: a Dialogue with Hans-Georg Gradl. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 379–392. p.
- AUNE, David: God and Time in the Apocalypse of John. In Aune, David: *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity*. Tübingen, 2006a, Mohr Siebeck, 261–279. p.
- AUNE, David: Stories of Jesus in the Apocalypse of John. In Longenecker, Richard N. (Ed.): *Contours of Christology in the New Testament*. Eerdmans, 2005, Grand Rapids–Cambridge, 292–319. p.
- AUNE, David: The Apocalypse of John and Graeco-Roman Revelatory Magic. In Aune, David: *Apocalypticism, Prophecy and Magic in Early Christianity*. Tübingen, 2006b, Mohr Siebeck, 347–367. p.
- BAUCKHAM, Richard: Judgement in the Book of Revelation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 55–79. p.

- BARR, David L.: Narrative Technique in the Book of Revelation. In Fewell, Danna Nolan (Ed.): *The Oxford Handbook of Biblical Narrative*. Oxford, 2016, Oxford University Press, 376–388. p.
- BARR, David L.: The Story John Told: Reading Revelation for its Plot. In Barr, David L. (Ed.): *Reading the Book of Revelation: A Resource for Students*. Atlanta, 2003, Society of Biblical Literature, 11–23. p.
- BARTELMUS, Rüdiger: šamajim – *Himmel*: Semantische und traditionsgeschichtliche Aspekte. In Janowski, Bernd – Ego, Beate (Hrsg.): *Das Biblische Weltbild und seine altorientalischen Kontexte*. Tübingen, 2004, Mohr Siebeck, 87–124. p.
- BLACK, Matthew: Some Greek Words with "Hebrew" Meanings in the Epistles and Apocalypse. In McKay, J. R. – Miller, J. F. (Eds.): *Biblical Studies: Essays in Honour of William Barclay*. London, 1976, Westminster Press, 135–146. p.
- BORNKAMM, Günther: Die Komposition der apokalyptischen Visionen in der Offenbarung Johannis. In Bornkamm, Günther (Hrsg.): *Studien zu Antike und Urchristentum*. Vol. 2. München, 1970, Chr. Kaiser, 204–222. p.
- CAMPBELL, Gordon W.: Fire and Fury. Reading Revelation's Violence in the Context of Recent Interpretation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 147–173. p.
- CHESTER, Andrew: Chaos and New Creation. In Ashton, John (Ed.): *Revealed Wisdom: Studies in Apocalyptic in Honour of Christopher Rowland*. Leiden–Boston, 2014, Brill, 333–347. p.
- CIAMPA, Roy E.: Deuteronomy in Galatians and Romans. In Menken, Maarten J. J. – Moyise, Steve (Eds.): *Deuteronomy in the New Testament*. London, 2007. T&T Clark, 99–117. p.
- Collins, John J.: Apocalyptic Eschatology as the Transcendence of Death. In Hanson, Paul D. (Ed.), *Visionaries and Visionaries and Their Apocalypses*. Philadelphia–London, 1983, Fortress–SPCK, 61–84. p.
- COLLINS, John J.: Introduction: Towards the Morphology of a Genre. In Collins, John J. (Ed.): *Apocalypse: the Morphology of a Genre*. Missoula, 1979, Society of Biblical Literature, 1–20. p.
- DESILVA, David A.: Final Topics: The Rhetorical Functions of Intertexture in Revelation 14:14–16:21. In Watson, Duane Frederick (Ed.): *The Intertexture of Apocalyptic Discourse in the New Testament*. Leiden, 2002, Brill, 215–241. p.

- DU RAND, Jan A.: Soteriology in the Apocalypse of John. In van der Watt, Jan G. (Ed.): *Salvation in the New Testament*. Leiden–Boston, 2005, Brill, 465–504. p.
- EBERHARDT, Gönke: Die Gottesferne der Unterwelt in der JHWH-Religion. In Berlejung, Angelika – Janowski, Bernd (Hrsg.): *Tod und Jenseits im alten Israel und in seiner Umwelt: Theologische, religionsgeschichtliche, archäologische und ikonographische Aspekte*. Tübingen, 2009, Mohr Siebeck, 373–395. p.
- FEUILLET, André: Interpretation of Chapter XI. of the Apocalypse. In Feuillet, André: *Johannine Studies*. Staten Island, 1965, Alba House, 232–256. p.
- FRENYÓ Zoltán: A Hádésztől az Orcusig. In L. Erdélyi Margit – Peres Imre (Szerk.): *Gaudium et corona – Tanulmánykötet ThDr. Ing. Takács Zoltán, PhD. tiszteletére, 80. születésnapja alkalmából*. Komárno, 2007, Selye János Egyetem, 60–95. p.
- GASPARRO, Giulia Sfameni: Egyptian Theological Lore in PGM IV: a religious-historical commentary. In Bąkowska–Czerner, Grażyna – Roccati, Alessandro et. al. (Eds.): *The Wisdom of Thoth: Magical Texts in Ancient Mediterranean Civilisations*. Oxford, 2015, Archaeopress, 111–119. p.
- GERÉB Zsolt: A Jelenések könyvének magyarázata. I–V. fejezet. In Geréb Zsolt: *Újszövetségi tanulmányok*. Nagyvárad, 2005, Partium, 33–82. p.
- GERÉB Zsolt: A menny és a pokol az Újszövetségben. In Geréb Zsolt: *Újszövetségi tanulmányok*. Nagyvárad, 2005, Partium, 159–170. p.
- EKROTH, Gunnel – NILSSON, Ingela (Eds.): *Round Trip to Hades in the Eastern Mediterranean Tradition Visits to the Underworld from Antiquity to Byzantium*. Leiden–Boston, 2018, Brill.
- FRIESEN, Steven: Roman Imperial Imagery in Revelation: Space, Knowledge, and Time. In Labahn, Michael – Lehtipuu, Outi (Eds.): *Imagery in the Book of Revelation*. Leuven–Paris, 2011, Peeters. 43–54. p.
- HAHN, Ferdinand: Die Schöpfungsthematik in der Johannesoffenbarung. In Evang, Martin – Merklein, Helmut et. al. (Hrsg.): *Eschatologie und Schöpfung*. Berlin–New York, 1997, De Gruyter, 85–93. p.
- HOHNJEC, Nikola: Az újszerűség teológiája a Jelenések könyvében. In Simon T. László (Szerk.): *Utolérnek téged a szavak: a hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*. Pannonhalma, 2011, Pannonhalmi Főapátság, 144–155. p.
- HORVÁTH Endre: „Igazságosságban ítél és csatázik”. Isten Igéjének harca a Jel 19,11–16 szerint. In Benyik György (Szerk.): *Gyűlölet és kiengesztelődés a Bibliában*. Szeged, 2016, Jate Press, 93–104 p.

- HOUTMAN, Alberdina – MISSET VAN DE WEG, Magda: The Fate of the Wicked: Second Death in Early Jewish and Christian Texts. In Houtman, Alberdina – de Jong, Albert et al. (Eds.): *Empsychoi Logoi – Religious Innovations in Antiquity: Studies in Honour of Pieter Willem van der Horst*. Leiden, 2008, Brill, 405–424. p.
- HUBER, Konrad: Imaginierte Topoi. Zu Raum und Raumkonzept in der Narration der Johannesoffenbarung. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 131–159. p.
- KARRER, Martin: Himmel, Millennium und neuer Himmel in der Apokalypse. In Ebner, Martin – Fischer, Irmtraud (Hrsg.): *Jahrbuch für Biblische Theologie: Der Himmel*. Neukirchen–Vluyn, 2006, Neukirchener, 225–260. p.
- KOCSIS Imre: A Bárány-Krisztus dicsőítése a Jel 5,9-14-ben. In Kuminetz Géza (Szerk.): *Lángolt a szívünk... (Lk 24,32): a hetvenéves Takács Gyula köszöntése*. Budapest, 2017, Szent István Társulat, 79–94. p.
- LABAHN, Michael: Die Septuaginta und die Johannesapokalypse. In Frey, Jörg – Kelhoffer, James A. (Eds.): *Die Johannesapokalypse*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 149–190. p.
- LENKEYNÉ SEMSEY Klára: "Íme újjá teremtek mindent." In Enghy Sándor (Szerk.): *Ki nem száradó Patak: Győri István tiszteletére*. Sáropatak, 2014, Hernád Kiadó, 189–212. p.
- LICHTENBERGER, Hermann: Der Feind Gottes in der frühjüdischen Literatur. In Tilly, Michael – Morgenstern, Matthias et al. (Eds.): *L'adversaire de Dieu – Der Widersacher Gottes*. Tübingen, 2016, Mohr Siebeck, 53–74. p.
- LINDEMANN, Andreas: »... und der Tod wird nicht mehr sein«: die Zukunft des Todes in der Jesusüberlieferung, bei Paulus und in der Johannesoffenbarung. In Elschenbroich, Julian – de Vries, Johannes (Hrsg.): *Worte der Weissagung: Studien zu Septuaginta und Johannesoffenbarung*. Leipzig, 2014, Evangelische Verlagsanstalt, 258–278. p.
- MANGINA, Joseph: Revelation (Book of). In Johnson, Adam J. (Ed.): *T&T Clark Companion to Atonement*. London–New York, 2017, Bloomsbury T&T Clark, 719–722. p.
- MARJOVSZKI Tibor: Néhány megjegyzés a rabbinikus hagyomány föltámadás hitéhez. In Zsengellér József (Szerk.): *Eszkhatológia és utópia*. Pápa, 2000, Open Art, 9–16. p.
- MCKELVEY, R. J.: The Millennium and the Second Coming. In Moyise, Steve (Ed.): *Studies in the Book of Revelation*. Edinburgh, 2001, T&T Clark, 85–100. p.
- MCDONOUGH, Sean M.: Revelation: The Climax of Cosmology. In Pennington, Jonathan T. – McDonough, Sean M. (Eds.): *Cosmology and New Testament Theology*. London, 2008, T&T Clark, 178–188. p.

- MEALY, J. Webb: Revelation is One: Revelation 20 and the Quest to Make the Scriptures Agree. In Reynolds, Benjamin E. – Lugioyo, Brian et al. (Eds.): *Reconsidering the Relationship between Biblical and Systematic Theology in the New Testament: Essays by Theologians and New Testament Scholars*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 131–153. p.
- MÜLLER, Ulrich B.: 'Die Tiefen des Satans erkennen...': Überlegungen zur theologiegeschichtlichen Einordnung der Gegner in der Offenbarung des Johannes. In Kraus, Wolfgang (Hrsg.): *Beiträge zur urchristlichen Theologiegeschichte*. Berlin–New York, 2009, Walter de Gruyter, 465–478. p.
- NAGY Viktor: Az alvilág kapui. In Németh Áron (Szerk.): *Az ókori keresztyén világ (V.): Eszkatológiai antropológia*. Debrecen, 2019, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 61–70. p.
- OEGEMA, S. Gerbern: Auferstehung in der Johannesoffenbarung: eine rezeptionsgeschichtliche Untersuchung zu der Vorstellung zweier Auferstehungen in der Offenbarung des Johannes. In Avemarie, Friedrich – Lichtenberger, Hermann (Hrsg.): *Auferstehung – Resurrection*. Tübingen, 2001, Mohr Siebeck, 204–227. p.
- ØKLAND, Jorunn: Cernelian and Caryatids: Sacred Space in the Apocalypse of John. In Økland, Jorunn – de Vos Cornelis et al. (Eds.): *Constructions of Space III.: Biblical Spatiality and the Sacred*. London, 2016, T&T Clark, 184–214. p.
- PAUL, Ian: Source, Structure and Composition in the Book of Revelation. In Vallen, Garrick – Paul, Ian et al. (Eds.): *The Book of Revelation: Currents in British Research on the Apocalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 41–54. p.
- PAULSEN, Thomas: Zu Sprache und Stil der Johannes-Apokalypse. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015, Mohr Siebeck, 3–25. p.
- PAP Ferenc: Jeremiás könyve 1–7. fejezetének összefüggései és magyarázata. In Pap Ferenc (Szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*. Budapest, 2014, L'Harmattan, 233–269. p.
- PERES Imre: Apocalypsis Homeri: Homeroszi motívumok a Jelenések könyvében. In Nagy Antal (Szerk.): *Napkelettől napnyugatig: Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest, 1999, Lux, 63–149. p.
- PERES Imre: Hellenistic Texts and Images in John's Apocalypse. In Benyik György (Szerk.): *The Hellenistic and Judaic Background to the New Testament*. Szeged, 2019, JATE Press, 365–378. p.

- PÉNTEK Dániel Gábor: A Héber Biblia alvilágképének értelmezési irányai a kutatásban. In Kiss Gábor (Szerk.): *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok VIII. Nemzetközi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete*. Budapest, 2018, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 166–174. p.
- PIPPIN, Tina: Peering into the Abyss: A Postmodern Reading of the Biblical Bottomless Pit. In McKnight, Edgar V. – Struthers, Elizabeth (Eds.): *The New Literary Criticism and the New Testament*. Valley Forge, 1994, Trinity Press, 251–267. p.
- ROLOFF, Jürgen: Neuschöpfung in der Offenbarung des Johannes. In Ebner, Martin – Fischer, Irmtraud (Hrsg.): *Jahrbuch für Biblische Theologie: Schöpfung und Neuschöpfung*. Neukirchen–Vluyn, 1990, Neukirchener, 119–138. p.
- ROLOFF, Jürgen: Weltgericht und Welt Vollendung in der Offenbarung des Johannes. In Klauck, Hans-Josef (Hrsg.): *Weltgericht und Weltvollendung: Zukunftsbilder im Neuen Testament*. Freiburg, 1994, Herder, 106–127. p.
- SOMMER, Michael: Das Motivfeld Sodom und der Tag YHWHs in der Offenbarung. In Alkier, Stefan – Hieke, Thomas et al. (Eds.): *Poetik und Intertextualität der Johannesapokalypse*. Tübingen, 2015a, Mohr Siebeck, 319–342. p.
- SOMMER, Michael (2017): "Show me the way to heaven?": der Leser und die Konstruktion der Raumstrukturen der Offenbarung des Johannes. In Adela Yarbro Collins (Ed.): *New Perspectives on the Book of Revelation*. Leuven, 2017b, Peeters, 473–486. p.
- STUCKENBRUCK, Loren T. – MATHEWS, Mark D.: The Apocalypse of John, 1 Enoch, and the Question of Influence. In Frey, Jörg – Kelhoffer, James A. (Eds.): *Die Johannesapokalypse*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck, 191–234. p.
- TOENGES, Elke: See, I am Making All Things New: New Creation in the Book of Revelation. In Reventlow, Henning Graf – Hoffman, Yair (Eds.): *Creation in Jewish and Christian Tradition*. London, 2002, Sheffield Academic, 138–152. p.
- VAN WIERINGEN, Archibald: Descent into the Netherworld: A Biblical Perspective. In Sarot, Marcel – van Wieringen, Archibald (Eds.): *The Apostles' Creed: 'He Descended into Hell'*. Leiden, 2018, Brill, 9–32. p.
- VLADÁR Gábor: Az új ég és új föld motívuma a Jelenések könyvében. In Unger Zoltán (Szerk.): *Föld és Ég: tudomány és hit: Geológia és Teológia Konferencia*. Budapest, 2009, Hantken Kiadó, 123–129. p.
- VÖGTLE, Anton: In Grässer, Erich – Merk, Otto: » Dann sah ich einen neuen Himmel und neue Erde...« (Apk 21,1): Zur kosmischen Dimension neutestamentlicher Eschatologie.

Glaube und Eschatologie: Festschrift für Werner Georg Kümmel zum 80. Geburtstag. Tübingen, 1985, Mohr Siebeck, 303–333. p.

10.4. Jegyzetek, monográfiák

- BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története.* Budapest, 2008, Károli Egyetemi Kiadó.
- BAUCKHAM, Richard: *Living with Other Creatures: Green Exegesis and Theology.* Waco, 2011, Baylor University Press.
- BAUCKHAM, Richard: *The climax of prophecy: Studies on the Book of Revelation.* Edinburgh, 1993a, T&T Clark.
- BAUCKHAM, Richard.: *The Fate of the Dead: Studies on the Jewish and Christian Apocalypses.* Leiden, 1998, Brill.
- BAUCKHAM, Richard: *The Theology of the Book of Revelation.* Cambridge, 1993b, Cambridge University Press.
- BAUER, Thomas Johann: *Das tausendjährige Messiasreich der Johannesoffenbarung 19,11–21,8.* Berlin–New York, 2007, de Gruyter.
- BASS, Justin. W.: *The battle for the keys: Revelation 1,18 and Christ's descensus ad Inferos.* Eugene, 2014, Paternoster.
- BATTLE, Michael: *Heaven on Earth: God's Call to Community in the Book of Revelation.* Louisville, 2017, John Knox Press.
- BAYNES, Leslie: *The Heavenly Book Motif in Judeo-Christian Apocalypses 200 BCE-200 CE.* Leiden–Boston, 2012, Brill.
- BEAGLEY, Alan James: *The "Sitz im Leben" of the Apocalypse with Particular Reference to the Role of the Church's Enemies.* Berlin, 1987, de Gruyter.
- BEALE, G. K.: *John's Use of the Old Testament in Revelation.* Sheffield, 1998, Sheffield Academic.
- BERNSTEIN, Alan: *The Formation Of Hell Death And Retribution In The Ancient And Early Christian Worlds.* London, 2003, University College London.
- BOLYKI János: *A Jelenések könyve 1,4,5 fejezetének magyarázata.* Budapest, é.n. Budapesti Református Theológiai Akadémia.
- BOLYKI János: *Teremtésvédelem: ökológiai krízisünk teológiai megközelítése.* Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 70–71.
- BØE, Sverre: *Gog and Magog: Ezekiel 38–39 as pre-text for Revelation 19,17–21 and 20,7–10.* Tübingen, 2001, Mohr Siebeck.

- BUSCH, Peter: *Der gefallene Drache: Mythenexegese am Beispiel von Apokalypse 12*. Tübingen 1996, Francke.
- CHESTER, Andrew: *Future hope and Present Reality*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck.
- COLLINS, Adela Y.: *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. Leiden, 1996, Brill.
- COLLINS, Adela Y.: *The Combat Myth in the Book of Revelation*. Missoula, 1976, Scholars Press.
- COLLINS, John J.: *The Apocalyptic Imagination*. Grand Rapids–Cambridge, 1998, Eerdmans.
- DESILVA, David A.: *An Introduction to the New Testament: Contexts, Methods & Ministry Formation*. Downers Grove, 2018, IVP Academic.
- DÉR Katalin: *A Biblia olvasása*. Budapest, 2008, Kairosz.
- EHRMAN, Bart D.: *Heaven and Hell: A History of the Afterlife*. New York, 2020, Simon & Schuster.
- ENDSJØ, Øistein: *Greek Resurrection Beliefs and the Success of Christianity*. New York, 2009, Palgrave Macmillan.
- ENGHY Sándor: *Halál, feltámadás, örökélet az Ószövetségben*. Budapest, 2014, magánkiadás.
- EMERSON, Matthew Y.: *"He Descended to the Dead": An Evangelical Theology of Holy Saturday*. Downers Grove, 2019, InterVarsity Press.
- EVANS, Craig: *Jesus and the Fall of Satan: Studies in Demonology and the Early Christian Movement*. Budapest, 2012, Habilitációs dolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem.
- FEE, Gordon D. – STUART, Douglas: *How to Read the Bible for All Its Worth: A Guide to Understanding the Bible*. Zondervan, 2002, Grand Rapids.
- FRIESEN, Steven J.: *Imperial Cults and the Apocalypse of John Reading Revelation in the Ruins*. Oxford, 2004, Oxford University Press.
- GALLUSZ László: *Jézus hét reformációs üzenete a Jelenések könyvében: Kortörténeti szempontok, mai vonatkozások*. Budapest, 2016, Advent.
- GALLUSZ László: *The Throne Motif in the Book of Revelation*. London, 2014, Bloomsbury T&T Clark.
- GIESCHEN, Charles A.: *Angelomorphic Christology. Antecedents and Early Evidence*. Leiden, 1998, Brill.
- GILBERTSON, Michael: *God and History in the Book of Revelation: New Testament Studies in Dialogue with Pannenberg and Moltmann*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press.

- GILCHREST, Eric J.: *Revelation 21–22 in Light of Jewish and Greco-Roman Utopianism*. Leiden–Boston, 2013, Brill.
- GOUNELLE, André – VOUGA, François: *Mi van a halál után? Keresztény elgondolások a túlvilágról*. Pannonhalma, 2008, Bencés Kiadó.
- GUNKEL, Hermann: *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit: eine religionsgeschichtliche Untersuchung über Gen 1 und Ap Joh 12*. Göttingen, 1895, Vandenhoeck & Ruprecht.
- HANGYAS Laszlo: *The Use and Abuse of Authority: an Investigation of the [Exousia]*. Berrien Springs, 1997, doktori disszertáció.
- HANNAH, Darrell D: *Michael and Christ: Michael Traditions and Angel Christology in Early Christianity*. Tübingen, 1999, Mohr Siebeck.
- HANSEN, Ryan Leif: *Silence and Praise Rhetorical Cosmology and Political Theology in the Book of Revelation*. Evanston, 2012, Doktori disszertáció, Garrett–Evangelical Theological Seminary.
- HAUGE, Matthew Ryan: *The Biblical Tour of Hell*. London, 2013, T&T Clark.
- HAYS, Christopher B.: *Death in the Iron Age II and in First Isaiah*. Tübingen, 2011, Mohr Siebeck.
- HENNING, Meghan: *Educating Early Christians through the Retic of Hell: “Weeping and Gnashing of Teeth” as Paideia in Matthew and the Early Church*. Tübingen, 2014, Mohr Siebeck.
- HEO, Kyu: *Christus vincit. Das Christus-Krieger-Motiv in der Johannes-Offenbarung*. München, 2012, Doktori disszertáció.
- HEMER, Colin J.: *The Letters to the Seven Churches of Asia in Their Local Setting*. Sheffield, 1989, Sheffield Academic.
- HERMS, Ronald: *An apocalypse for the Church and for the world: a literary-narrative and tradition-historical reading of the Book of Revelation*. Durham, 2005, Doktori disszertáció, Durham University.
- HERMS, Ronald: *An apocalypse for the Church and for the world: the Narrative Function of Universal Language in the Book of Revelation*. Berlin–New York, 2006, de Gruyter.
- HIMMELFARB, Martha: *The Apocalypse: a Brief History*. Chichester, 2010, Wiley–Blackwell.
- HOFFMANN, Matthias Reinhard: *Angelomorphic Christology and the Book of Revelation*. Durham, 2003, Doktori disszertáció, Durham University.

- HOFFMANN, Matthias Reinhard: *The Destroyer and the Lamb: The Relationship between Angelomorphic and Lamb Christology in the Book of Revelation*. Tübingen, 2005, Mohr Siebeck.
- HOLTZ, Traugott: *Die Christologie der Apokalypse des Johannes*. Berlin, 1971, Akademie Verlag.
- JOHNSON, David R.: *Pneumatic Discernment in the Apocalypse: An Intertextual and Pentecostal Exploration*. Bangor, 2017, Doktori értekezés, Bangor University.
- KERÉNYI, Karl: *Mythologie der Griechen: Götter, Menschen und Heroen*. Stuttgart, 2013, Klett–Cotta.
- KIEL, Micah D.: *Apocalyptic Ecology: The Book of Revelation, the Earth, and the Future*. Collegeville, 2017, Minnesota
- KLUTZ, Todd: *The Exorcism Stories in Luke-Acts: a Sociostylistic Reading*. Cambridge, 2004, Cambridge University Press.
- KÓKAI NAGY Viktor: *A hegyi beszéd: A hegyi beszéd értelmezése a nagyobb igazság tükrében*. Budapest, 2007, L'Harmattan.
- KUYKENDALL, Michael: *Lions, Locusts, and the Lamb: Interpreting Key Images in the Book of Revelation*. Eugene, 2019, Wipf and Stock.
- KÜCHLER, Max: *Jerusalem. Ein Handbuch und Studienreiseführen zur Heiligen Stadt*. In *Orte und Landschaften der Bibel. Band IV,2*, Göttingen, 2007, Vandenhoeck & Ruprecht.
- LEE, Hee Youl: *Dynamic Reading of the Holy Spirit in Revelation: A Theological Reflection on the Functional Role of the Holy Spirit in the Narrative*. Bristol, 2011, University of Bristol.
- LEE, Pilchan: *The New Jerusalem in the Book of Revelation: A Study of Revelation 21–22 in the Light of Its Background in Jewish Tradition*. Tübingen, 2001, Mohr Siebeck.
- LEE, Yongbom: *Paul, Scribe of Old and New: Intertextual Insights for the Jesus-Paul Debate*. London, 2015, Bloomsbury T&T Clark.
- LIETAERT–PEERBOLTE, Bert Jan: *The antecedents of Antichrist: a traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponents*. Leiden–New York, 1996, Brill.
- LIU, Rebekah Yi: *The backgrounds and meaning of the image of the beast in Rev 13:14,15*. Berrien Springs, 2016, Doktori disszertáció, Andrews University.
- LONGENECKER, Bruce W. (Ed.): *Narrative Dynamics in Paul: A Critical Assessment*. Louisville–London, 2002, Westminster John Knox.

- LUNCEFORD, Joe E.: *Parody and Counterimaging in the Apocalypse*. Eugene, 2009, Wipf & Stock.
- MAIER, Harry O.: *Apocalypse Recalled: The Book of Revelation After Christendom*. Minneapolis, 2002, Fortress Press.
- MATHEWSON, David L.: *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse*. Leiden–Boston, 2010, Brill.
- MAZZAFERRI, Frederick David: *The Genre of the Book of Revelation from a Source-Critical Perspective*. Berlin–New York, 1989, de Gruyter.
- MCNAMARA, Martin: *Targum and Testament, Revisited: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible, A Light on the New Testament*. Grand Rapids, 2010, Eerdmans.
- MEALY, J. Webb: *After the Thousand Years: Resurrection and Judgment in Revelation 20*. Sheffield, 1992, Sheffield Academic Press.
- MICHALAK, Aleksander R.: *Angels as Warriors in Late Second Temple Jewish Literature*. Tübingen, 2012, Mohr Siebeck.
- MIDDLETON, Paul: *Radical Martyrdom and Cosmic Conflict in Early Christianity*. London, 2006, T&T Clark.
- MOȚ, Laurențiu Florentin: *Morphological and Syntactical Irregularities in the Book of Revelation: A Greek Hypothesis*. Leiden–Boston, 2015, Brill.
- MUTH, Robert: *Einführung in die griechische und römische Religion*. Darmstadt, 1998, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- NAGY ANTAL MIHÁLY: *Az Ó- és Újszövetség bibliai teológiája*. Pépa, 2013, Dunántúli Református Egyházkerület.
- NICKELSBURG, Georg E.: *Resurrection, Immortality and Eternal Life in Intertestamental Judaism and Early Christianity*. Cambridge, 2006, Harvard University Press.
- NILS, Lund: *Studies in the Book of Revelation*. Chicago, 1955, Covenant Press.
- OUTI, Lehtipuu: *The Afterlife Imagery in Luke's Story of the Rich Man and Lazarus*. Leiden, 2007, Brill.
- PAPAIOANNOU, Kim Gary: *Places of punishment in the synoptic gospels*. Durham, 2004, Doktori disszertáció, Durham University.
- PELHAM, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Leiden, 2012, Brill.
- PENNINGTON, Jonathan T.: *Heaven and Earth in the Gospel of Matthew*. Leiden, 2007, Brill.
- PERCER, Leo R.: *The War in Heaven: Michael and Messiah in Revelation 12*. Waco, 1999, Doktori disszertáció, Baylor University.

- PEZZOLI-OLGIATI, Daria: *Täuschung und Klarheit zur Wechselwirkung zwischen Vision und Geschichte in der Johannesoffenbarung*. Göttingen 1997, Vandenhoeck & Ruprecht.
- POLLARD, Leslie, N.: *The Function of loipos in Contexts of Judgment and Salvation in the Book of Revelation*. Berrien Springs, 2007, Doktori disszertáció, Andrews University.
- RAJU, Elaine: *Tod, Auferstehung und ewiges Leben im Matthäusevangelium*. Heidelberg 2017, Doktori disszertáció, Universität Heidelberg.
- REYNOLDS, Benjamin E.: *The Apocalyptic Son of Man in the Gospel of John*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck.
- RESSEGUIE, James L.: *Narrative Criticism of the New Testament*. Grand Rapids, 2005, Baker.
- RESSEGUIE, James L.: *Revelation Unsealed: A Narrative Critical Approach to John's Apocalypse*. Leiden, 1998, Brill.
- RISSI, Mathias: *Die Zukunft der Welt – Eine exegetische Studie über Johannesoffenbarung 19,11 bis 22,15*. Basel, 1966b, Friedrich Reinhardt.
- RÓNAY Péter: „*És tenger sincs többé.*” – *Jel 21,1*. Budapest, 2012, Doktori disszertáció, Evangélikus Hittudományi Egyetem.
- RÖCKER, Fritz W.: *Belial und Katechon: Eine Untersuchung zu 2Thess 2,1–12 und 1Thess 4,13–5,11*. Tübingen, 2009, Mohr Siebeck.
- RUDOLPH, Stefanus Hermanus: *There will be no Death: Exegetical Evaluation of the Concepts of Life and Death in the Book of Revelation*. Pretoria, 2005, University of Pretoria.
- RYAN, Sean Michael. *Hearing at the Boundaries of Vision: Education Informing Cosmology in Revelation 9*. London, 2012, T&T. Clark.
- SLATER, Thomas: *Christ and Community: A Socio-Historical Study of the Christology of Revelation*. Sheffield, 1999, Sheffield Academic Press.
- SMIT, PETER-BEN: *Fellowship and Food in the Kingdom. Eschatological Meals and Scenes of Utopian Abundance in the New Testament*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck.
- SOMMER, Michael: *Der Tag der Plagen: Studien zur Verbindung der Rezeption von Ex 7–11 in den Posaunen- und Schalenvisionen der Johannesoffenbarung und der Tag des Herrn-Tradition*. Tübingen, 2015b, Mohr Siebeck.
- STRECKER, Georg – HORN, Wilhelm: *Theology of the New Testament*. New York – Berlin, 2000, de Gruyter.
- STAUFFER, E.: *Christ And The Caesars: Historical Sketches*. Philadelphia, 1955, The Westminster Press.

- STEIN, Hans Joachim: *Frühchristliche Mahlfeiern: Ihre Gestalt und Bedeutung nach der neutestamentlichen Briefliteratur und der Johannesoffenbarung*. Tübingen, 2008, Mohr Siebeck.
- STEPHENS, Mark B.: *Annihilation Or Renewal?: The Meaning and Function of New Creation in the Book of Revelation*. Mohr Siebeck, 2011, Tübingen.
- STETTLER, Christian: *Das Endgericht bei Paulus*. Tübingen, 2017, Mohr Siebeck.
- STEWART, Alexander E.: *Soteriology as Motivation in the Apocalypse of John*. 2012. Doktori disszertáció, Southeastern Baptist Theological Seminary.
- STUCKENBRUCK, Loren T.: *Angel Veneration & Christology: A Study in Early Judaism & the Christology of the Apocalypse of John*. Mohr Siebeck 1995, Tübingen.
- SZIGETI Jenő: *A hármias angyali üzenet*. Budapest, 2002, Heted7Világ Kiadó.
- TAVO, Felise: *Woman, Mother and Bride: An Exegetical Investigation into the "Ecclesial" Notions of the Apocalypse*. Leuven, 2007, Peeters.
- TAYLOR, Deborah Furlan: *The Geographical and Adversarial Orientation of the Book of Revelation*. Washington, 2004, Doktori disszertáció, the Catholic University of America.
- THOMAS, Rodney Lawrence: *Magical Motives in the Book of Revelation*. 2007. Doktori disszertáció, Durham University.
- THOMAS, Rodney Lawrence: *Magical Motifs in the Book of Revelation*. London, 2010, T&T Clark.
- THOMPSON, Steven: *The Apocalypse and Semitic Syntax*. Cambridge–New York, 1985, Cambridge University Press.
- TIPVARAKANKOON, Wiriya: *The Theme of Deception in the Book of Revelation*. 2013, Doktori disszertáció, The Lutheran School of Theology at Chicago.
- ULFGARD, Håkan: *Feast and Future: Revelation 7,9-17 and the Feast of Tabernacles*. Lund, 1989, Wallin & Dalholm.
- DE VOS, Christiane: *Klage als Gotteslob aus der Tiefe: Der Mensch vor Gott in den individuellen Klagepsalmen*. Mohr Siebeck, 2005, Tübingen.
- DESILVA, David A.: *Seeing Things John's Way: The Rhetoric of the Book of Revelation*. Louisville, 2009, Westminster John Knox Press.
- WOOD, Shane J.: *The Alter-Imperial Paradigm: Empire Studies & The Book of Revelation*. Leiden, 2016, Brill.
- WRIGHT, Edward J.: *The Early History of Heaven*. New York, 2000, Oxford University Press.

10.5. Egyéb könyvek

- BLASS, Friedrich – DEBRUNNER, Albert: *Grammatik des Neutestamentlichen Griechisch*. Göttingen, 1959, Vandenhoech & Ruprecht.
- MOULTON, James Hope – FRANCIS, Howard Wilbert, et al.: *Grammar of New Testament Greek*. Vol. 4., Edinburgh, 2000 T & T Clark.
- MOUNCE, William D.: *Basics of Biblical Greek Grammar*. Grand Rapids, 2003, Zondervan.
- HORST, Dietrich Preuss: *Old Testament Theology*. Vol. 1. Westminster, 1995, John Knox Press.
- LEWIS, C. S.: *A fájdalom*. Budapest, 1992, Harmat.
- USPENSKY, Boris: *A Poetics of Composition: The Structure of the Artistic Text and Typology of a Compositional Form*. Berkeley, 1973, University of California Press.

10.6. Szócikkek

- BAUDER, Wolfgang: θηρίον. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 1. Grand Rapids, 1975, Zondervan, 113–114. p.
- BEEKES, Robert: ἄιδης. In Beekes, Robert (Ed.): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1. Leiden–Boston, 2010, Brill, 34. p.
- BEEKES, Robert: βυθός. In Beekes, Robert (Ed.): *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. 1. Leiden–Boston, 2010, Brill, 247–248. p.
- BIETENHARD, H.: ἄβυσσος. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976a, Zondervan, 205. p.
- BIETENHARD, H.: ἄδης. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976b, Zondervan, 206–208. p.
- BIETENHARD, H.: γέεννα. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976c, Zondervan, 208–209. p.
- BIETENHARD, H.: ὄνομα. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976d, Zondervan, 648–655. p.
- BLISCHKE, Mareike V. – WRIGHT, J. Edward: Gehinnom (Gehenna). In Allison, Dale C. – Helmer, Christine (Eds.): *Encyclopedia of the Bible and its Reception*. Vol. 9. Berlin–Boston, 2014, de Gruyter, 1068–1069. p.

- BÖCHER, Otto: ἄβυσσος. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 4. p.
- BREMMER, J. N.: Hades. In Karel van der Toom et al. (Eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden–Boston–Köln, 1995, Brill, 382–383. p.
- BULTMANN, Rudolf: ζῆλον. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1935, Kohlhammer, 875. p.
- CANCIK, Herbert – SCHNEIDER Helmuth: *Brill's New Pauly*. Leiden, 2002–2011 (22 Vols.), Brill.
- CLINES, David J. A. (Ed.): *The Dictionary of Classical Hebrew*. Vol. 8. Sheffield, 2011, Sheffield Phoenix Press, 91. p.
- FOERSTER, Werner: θηρίον. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 133–136. p.
- FRANKEMÖLLE, Hubert: Hölle. In Persch, Jörg (Hrsg.): *Religion Geschichte und Gegenwart*. Vol. 4. Tübingen, 2000, Mohr Siebeck, 1848. p.
- GÜNTHER, W.: πλανάω. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976a, Zondervan, 457–461. p.
- GREYER, Herbert G.: Abyss. In Freedman, David Noel (Ed.): *The Anchor Bible Dictionary*. Vol. 1. New York, 1992 Doubleday, 49. p.
- HAHN, C. H.: ἀπόλεια. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 1. Grand Rapids, 1975, Zondervan, 462–465. p.
- HUTTER, M.: Abaddon. In Karel van der Toom et al. (Eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden–Boston–Köln, 1995, Brill, 1. p.
- HOFINUS, O.: βάλλω. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 191–192. p.
- JEREMIAS, Joachim: κλείς. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 3. Stuttgart, 1939, Kohlhammer, 744–753. p.
- JEREMIAS, Joachim: πύλη. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 6. Stuttgart, 1959, Kohlhammer, 920–927. p.
- KRETZER, A.: ἀπόλλυμι; ἀπόλεια. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Eerdmans, 1990, Grand Rapids, 135–136. p.
- LOUW, Johannes P. – NIDA, Eugene A.: ἄηρ. In Louw, Johannes P. – Nida, Eugene A. (Eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*. Vol. 1. New York, 1988, United Bible Societies, 3. p.

- LOUW, Johannes P. – NIDA, Eugene A.: λίμνη τοῦ πυρός. In Louw, Johannes P. – Nida, Eugene A. (Eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*. Vol. 1. New York, 1988, United Bible Societies, 6–7. p.
- MERRILL, Eugene H.: ἡἰσψ̄. In VanGemenen, Willem A. (Ed.): *Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. Vol. 4. Grand Rapids–Carlisle, 1997, Zondervan–Paternoster, 6–7. p.
- MUNDLE, W.: βασανός. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 3. Grand Rapids, 1978, 855–856. p.
- MURAOKA, Takamitsu: ἄβυσσος. In Muraoka, Takamitsu: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Leuven, 2009, Peeters, 1. p.
- MÜLLER, D. – BROWN, C.: κλείς. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976c, 729–734. p.
- OEPKE, Albrecht: ἀπόλλυμι. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 1. Stuttgart, 1933, Kohlhammer, 393–397. p.
- PEISKER, C. H. – BROWN, C.: ἀνοίγω. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976, Zondervan, 726–729. p.
- PHILLIPS, Timothy R.: Lake of Fire. In Elwell, Walter A. (Ed.): *Evangelical Dictionary of Biblical Theology*. Grand Rapids, 1996, Baker, 460. p.
- PODELLA, T: Scheol. In Görg, Manfred – Lang, Bernhard (Hrsg.): *Neues Bibel–Lexikon*. Vol. 3. Düsseldorf, 2001, Benziger, 471–472. p.
- SCHMITZ, Leonhard: Hades. In Smith, Willian (Ed.): *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* Vol. 2. London, 1849, Taylor–Walton–Maberly, 318–319. p.
- SCHNEIDER, Johannes: βασανός. In Kittel, Gerhard (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Vol. 1. Stuttgart, 1933, Kohlhammer, 559–561. p.
- SIEDE, B.: ἀναβαίνω. In Colin Brown (Ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Vol. 2. Grand Rapids, 1976, Zondervan, 184–186. p.
- STENGER, W.: βάσανος. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 1. Grand Rapids, 1990, Eerdmans, 200–201. p.
- STROBEL, A.: θηρίον. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 2. Eerdmans, 1991, Grand Rapids, 148–149. p.
- UNTERGASSMAIR, Franz Georg: κλείω. In Balz, Horst – Schneider, Gerhard (Eds.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Vol. 2. Eerdmans, 1991, Grand Rapids, 296–297. p.

- VARGA Zsigmond: βασιλεύω. In Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest, 1996, Kálvin, 137. p.
- VARGA Zsigmond: κρατέω. In Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Budapest, 1996, Kálvin, 554–555. p.
- VLADÁR Gábor: Pokol, holtak hazája. In Bartha Tibor (Szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*. 2. Köt. Budapest, 2004, Kálvin Kiadó, 382–383. p.
- WÄCHTER, L.: לִישָׁׁ. In Botterweck, Johannes G. – Ringgren, Helmer et al. (Eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. 14. Grand Rapids, 2004, Eerdmans, 239–248. p.
- Sz. n.: Mélység. In: Bartha Tibor (Szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*. 2. Köt. Budapest, 2004, Kálvin Kiadó, 193. p.

10.7. Folyóiratok

- ANDERSON, Paul N.: Revelation 17:1–14. *Interpretation: a Journal of Bible and Theology*, vol. 63 (2009) no. 1. 60–61. p.
- BAILEY, Lloyd R.: Gehenna: The Topography of Hell. *Biblical Archeologist*, vol. 49 (1986) no. 3. 184–92. p.
- BAJUSZ Ferenc: Descendit ad inferna. *Collegium Doctorum*, 1. évf. (2005) 1. sz. 79–85. p.
- BALES, William: The Descent of Christ in Ephesians 4:9. *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 72 (2010) no. 1. 84–100. p.
- BARR, David L.: The Apocalypse as a Symbolic Transformation of the World: A Literary Analysis. *Interpretation: a Journal of Bible and Theology*, vol. 38 (1984) no. 1. 39–50. p.
- BAUCKHAM, Richard: The Martyrdom of Enoch and Elijah: Jewish or Christian? *Journal Biblical Literature*, vol. 95 (1976) no. 3. 447–458. p.
- BEALE, G. K.: Review Article: J. W. Mealy, After the Thousand Years. *Evangelical Quarterly*, vol. 66 (1994) no. 3. 229–249. p.
- BELL, Albert A.: The Date of John's Apocalypse. The Evidence of some Roman Historians Reconsidered. *New Testament Studies*, vol. 25 (1978) no. 1. 93–102. p.
- BORNKAMM, Günther: Die Komposition der apokalyptischen Visionen in der Offenbarung Johannis. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, Jg. 36 (1937) Nr. 1. 132–149. p.

- BORING, M. Eugene: Narrative Christology in the Apocalypse. *Catholic Biblical Quarterly*, vol. 55 (1993) no. 4. 702–23. p.
- BORING, M. Eugene: Revelation 19–21: End without Closure. *The Princeton Seminary Bulletin*, Supplementary Issue (1994) vol. 3. 57–84. p.
- BOVON, François: John's Self-presentation in Revelation 1:9-10. *Catholic Biblical Quarterly*, vol. 62 (2000) no. 4. 693–700. p.
- BOVON, François: The Child and the Beast: Fighting Violence in Ancient Christianity. *Harvard Theological Review*, vol. 92 (1999) no. 4. 369–392. p.
- BREU, Clarissa: „Geht hinaus aus ihr!“ (Offb 18,4). Vier Frauenfiguren und ihre Bedeutung für die Organisation des Raumes in der Johannesoffenbarung. *Protokolle zur Bibel*, Jg. 27 (2018) Nr. 1. 24–41. p.
- BURTON, Keith Augustus: The Faith Factor: New Testament Cosmology in its Historical Context. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 34–46. p.
- CAMPBELL, Alastair R.: Triumph and delay: the interpretation of Revelation 19:11–20:10. *Evangelical Quarterly*, vol. 80 (2008) no. 1. 3–12. p.
- CANOY, Robert W.: Time and Space, Satan (Devil, Ancient Serpent, Deceiver, and Accuser), and Michael in Revelation. *Review & Expositor*, no. 114 (2017) vol. 2. 254–265. p.
- CASSEM, N. H.: A Grammatical and Contextual Inventory of the use of κόσμος in the Johannine Corpus With Some Implications for a Johannine Cosmic Theology. *New Testament Studies*, vol. 19 (1972) no. 1. 81–91. p.
- COLLINS, Adela Y.: Eschatology in the Book of Revelation. *Ex Auditu*, vol. 6 (1990) no. 1. 63–72. p.
- COLLINS, John J.: The Root of Immortality: Death in the Context of Jewish Wisdom. *The Harvard Theological Review*, vol. 71 (1978) no. 3. 177–192. p.
- DECOCK, Paul B.: The Scriptures in the Book of Revelation. *Neotestamentica*, vol. 33 (1999) no. 2. 373–410. p.
- DE WAAL, Kayle B.: The Downfalls of Satan in the Book of Revelation. *Ministry: International Journal for Pastors*, vol. 85 (2013) no. 2. 22–24. p.
- DE WAAL, Kayle B.: The Two Witnesses and the Land Beast in the Book of Revelation. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 53 (2015) no. 1. 159–174. p.
- DEUTSCH, Celia: Transformation of Symbols: The New Jerusalem in Rv 21:1–22:5. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, vol. 78 (1987) no. 1–2. 106–126. p.
- DE VILLIERS, Pieter G. R.: Prime evil and its many faces in the Book of Revelation. *Neotestamentica*, vol. 34 (2000) no. 1. 57–85. p.

- DEN DULK, Matthijs: The Promises to the Conquerors in the Book of Revelation. *Biblica*, vol. 87 (2006) no. 4. 516–522. p.
- DU RAND, Jan A: "Your kingdom come 'on earth as it is in heaven'": The theological motif of the Apocalypse of John. *Neotestamentica*, vol. 31 (1997) no. 1. 59–75. p.
- EGERESI László Sándor: A közvetítő áldozat torzult formája – gyermekáldozat az ókori Izraelben és annak bibliai nyomai. *Vallástudományi Szemle*, 2. évf. (2006) 2. sz. 86–105. p.
- FILHO, José Adriano: Revelation 1,9–20: John's vision and prophetic commission. *Pistis & Praxis: Teologia e Pastoral*, vol. 5 (2013) no. 2. 441–457. p.
- FUDGE, Edward: The Final End of the Wicked. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 27 (1984) no. 3. 325–34. p.
- FULLER, J William: "I Will Not Erase His Name from the Book of Life" (Revelation 3:5). *The Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 26 (1983) no. 3. 297–306. p.
- GANOUNE, Diop: Jesus Christ in the Midst of His People: A Study of Revelation 1:9–22. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 8 (1997) no. 1–2. 40–58. p.
- GIBLIN, Charles H.: Revelation 11.1–13: Its Form, Function, and Contextual Integration. *New Testament Studies*, vol. 30 (1984) no. 3. 433–459. p.
- GIBLIN, Charles H.: Structural and Thematic Correlations in the Theology of Revelation 16 – 22. *Biblica*, vol. 55 (1974) no. 4. 487–504. p.
- GORDON, Robert P.: Loricatè Locusts in the Targum To Nahum Iii 17 and Revelation Ix 9. *Vetus Testamentum*, vol. 33 (1983) no: 3. 338–339. p.
- GUNDRY, Robert H.: The New Jerusalem: People as Place, not Place for People. *Novum Testamentum*, vol. 29 (1987) no. 3. 254–64. p.
- HAMAR Zoltán: „Az Úr színe előtt járok az élők földjén” (Zsolt 116,9). A halálból való szabadítás motívuma a Zsoltárok könyvében. *Studia Biblica Athanasia*, 10. évf. (2008). 1. sz. 17–30. p.
- HAY, Jared W.: Scrolling through Revelation: A Note on the βιβλ- Word-Group in the Narrative Structure of John's Apocalypse. *The Expository Times*, vol. 129 (2017) no. 3. 105–111. p.
- HEIL, John Paul: The Fifth Seal (Rev 6,9–11) as a Key to the Book of Revelation. *Biblica*, vol. 74 (1993) no. 2. 220–243. p.
- HOSKINS, Paul M.: Priesthood in the Book of Revelation. *The Southern Baptist Journal of Theology*, vol. 22 (2018) no. 2. 101–117. p.

- HUBER, Konrad: Kontrastierung und Überblendung. Strategien der Raumin szenierung in der Narration der Johannesoffenbarung. *Protokolle zur Bibel*, Jg. 26 (2017a) Nr. 2. 115–135. p.
- JANG, Young: Narrative Plot of the Apocalypse. *Scriptura*, vol. 23 (2003) no. 3. 381–390. p.
- JORDAAN, Gert J. C.: Cosmology in the book of Revelation. *In die Skriflig/In Luce Verbi*, vol. 47 (2013) no. 2. 1–8. p.
- JOSEPH, Simon J.: “For Heaven and Earth to Pass Away?” Reexamining Q 16,16–18, Eschatology, and the Law. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, Jg. 105 (2014) Nr. 2. 169–188. p.
- KOWALSKI, Beate: "... sie werden Priester Gottes und des Messias sein; und sie werden Könsein mit ihm- tausend Jahre lang." (Offb 20,6) Martyrium und Auferstehung in der Offenbarung. *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt*, Jg. 28 (2001) Nr. 1. 139–163. p.
- KUYKENDALL, Michael: The Twelve Visions of John: Another Attempt at Structuring the Book of Revelation. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 60 (2017) no. 3. 533–555. p.
- KYRTATAS, Dimitris J.: The Origins of Christian Hell. *Numen*, vol. 56 (2009) no. 2. 282–297. p.
- KVANVIG, Helge S.: The Relevance of the Biblical Visions of the End Time. *Horizons in Biblical Theology*, vol. 11 (1989) no. 1. 35–58. p.
- LAMBRECHT, Jan: Final Judgments and Ultimate Blessings: The Climactic Visions of Revelation 20,11–21,8. *Biblica*, vol. 81 (2000) no. 3. 362–385. p.
- LAMBRECHT, Jan: The Opening of the Seals (Rev 6,1–8,6). *Biblica*, vol. 79 (1998) no. 2. 198–220. p.
- LEE, Michelle V.: A Call to Martyrdom: Function as Method and Message in Revelation. *Novum Testamentum*, vol. 40 (1998) no. 2. 164–194. p.
- LICHTENWALTER, Larry L.: Creation and Apocalypse. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 125–137. p.
- LOCKER, Markus: A Semiotic Analysis of the "New Jerusalem" in the Book of Revelation. *Journal of Biblical Theology*, vol. 1 (2018) no. 4. 187–208. p.
- MARCUS, Joel: The Gates of Hades and the Keys of the Kingdom (Matt 16:18–19). *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 50 (1988) no. 3. 443–455. p.

- MACLEOD, David J.: The Second "Last Thing": The Defeat of Antichrist (Rev. 19:17–21). *Bibliotheca Sacra*, vol. 156 (1999) no. 623. 325–35. p.
- MACLEOD, David J.: The Sixth "Last Thing": The Last Judgement and the End of The World (Rev. 20:11–15). *Bibliotheca Sacra*, vol. 157 (2000) no. 3. 315–330. p.
- MARTIN, Thomas W.: Angels Run Amok: A Literary-Theological Reassessment of the Violence against Creation in the Book of Revelation. *Canadian-American Theological Review*, vol, 5 (2016) no. 1. 25–42. p.
- MARTIN, Thomas W.: The Silence of God: A Literary Study of Voice and Violence in the Book of Revelation. *Journal for the Study of the New Testament*, vol. 34 (2018) no. 2. 246–260. p.
- MATHEWSON, Dave: A Re-Examination of The Millennium In Rev 20:1–6: Consummation and Recapitulation. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 44 (2001) no. 2. 237–51. p.
- MAUSER, Ulrich W.: "Heaven" in the World View of the New Testament. *Horizons in Biblical Theology*, vol. 9 (1987) no. 1. 31–51. p.
- MEYLAHN, R.: Narrative-critical approach as hermeneutical framework for a creative dialogue between biblical sources and secular extra-biblical sources: The Lord of the Rings as an entry into the Book of Revelation. *Verbum et Ecclesia*, vol. 30 (2009) no. 1. 175–201. p.
- MILIKOWSKY, Chaim: Which Gehenna? *New Testament Studies*, vol. 34 (1988) no. 2. 238–249. p.
- MILLER, Kevin E.: The Nuptial Eschatology of Revelation 19–22. *The Catholic Biblical Quarterly*, vol. 60 (1998) no. 2. 301–318. p.
- MOO, Jonathan: The Sea That is No More. Rev 21:1 and the Function of Sea Imagery in the Apocalypse of John. *Novum Testamentum*, vol. 51 (2009) no. 2. 148–167. p.
- MÜLLER, Ekkehardt: Creation in the New Testament. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 15 (2004) no. 1. 47–62. p.
- MÜLLER, Ekkehardt: Microstructural Analysis of Revelation 20. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 2. 227–255. p.
- NEWTON, Jon K.: Story-Lines in the Book of Revelation. *Australian Biblical Review*, vol. 61 (2013) no. 1. 61–78. p.
- NEWTON, Jon K.: The Epistemology of the Book of Revelation. *The Heythrop Journal*, vol. 59 (2018) no. 4. 733–746. p.

- NGUYEN, van Thanh: A Vision of Cosmic Transformation (Rev 21:1-5). *Bible Today*, vol. 46 (2008) no. 6. 371–376. p.
- NICKLAS, Tobias: Schöpfung und Vollendung in der Offenbarung des Johannes. *Sacra Scripta*, vol. 8 (2010) no. 1. 72–94. p.
- OURO, Roberto: The Earth of Genesis 1:2 Abiotic or Chaotic? Part II. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 1. 39–53. p.
- PAP Géza: „... és életek és uralkodtak a Krisztussal ezer esztendeig.” Jelenések 20,1–6. *Református Szemle*, 80. évf. (1989) 2. sz. 141–158. p.
- PAPP György: Alászállt a poklokra. *Református Szemle*, 104. évf. (2011) 1. sz. 55–73. p.
- PASCHKE, Boris A.: Die damnatio und consecratio der zwei Zeugen (Offb 11). *Biblica*, vol. 89 (2008) no. 4. 555–575. p.
- PATAKI András Dávid: A Non-combat Myth in Revelation 12. *New Testament Studies*, vol. 57 (2011) no. 2. 258–272. p.
- PAULIEN, John: Revisiting the Sabbath in the Book of Revelation. *Journal of the Adventist Theological Society*, vol. 9 (1998) no. 1–2. 179–186. p.
- PEARSON, Fred B.: Sheol and Hades in Old and New Testament. *Review and Expositor*, vol. 35 (1938) no. 3. 304–314. p.
- PERES Imre: A mennyei-apokaliptikus Krisztus. *Studia Theologica Debrecinensis*, 5. évf. (2012) 1–2. sz. 51–62. p.
- PERES Imre: Isten mennyei könyvei. *Vallástudományi Szemle*, 3. évf. (2007) 1. sz. 68–82. p.
- POWELL, Charles E.: Progression Versus Recapitulation in Revelation 20:1–6: Some Overlooked Arguments. *Bibliotheca Sacra*, vol. 163 (2006) no. 1. 94–109. p.
- POYTHRESS, Vern Sheridan: Genre and Hermeneutics In Rev 20:1–6. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 36 (1993) no. 1. 41–54. p.
- PRUSZINSKI, Jolyon G. R.: The Cognitive Phenomenology of Doors in the Book of Revelation: A Spatial Analysis. *Religions*, vol. 10 (2019) no. 3. 1–14. p.
- REDDISH, Mitchell G.: Followers of the Lamb: Role Models in the Book of Revelation. *Perspectives in Religious Studies*, vol. 40 (2013) no. 1. 65–79. p.
- STEFANOVIĆ, Ranko: End-Time Demonic Activities in the Book of Revelation. *Journal of Adventist Mission Studies*, vol. 11 (2015) no. 2. 169–182. p.
- STEVENSON, Gregory: The Theology of Creation in the Book of Revelation. *Leaven*, vol. 21 (2013) no. 3. 139–142. p.
- STRELAN, Rick: "Outside Are the Dogs and the Sorcerers ..." (Revelation 22:15). *Biblical Theology Bulletin*, vol. 33 (2003) no. 4. 148–157. p.

- THOMPSON, Steven: The End of Satan. *Andrews University Seminary Studies*, vol. 37 (1999) no. 2. 257–268. p.
- VANNI, Ugo: Hope witnessed in the Book of Revelation. *Proceedings of the Irish Biblical Association*, vol. 32 (2009) no. 1. 74–90. p.
- VINSON, Richard B.: The Sea of Glass, the Lake of Fire, and the Topography of Heaven in Revelation. *Perspectives in Religious Studies*, vol. 45 (2018) no. 1. 127–138. p.
- WAYMEYER, Matt: The First Resurrection in Revelation 20. *The Master's Seminary Journal*, vol. 27 (2016) no. 1. 3–32. p.
- WEBB, William J.: Revelation 20: Exegetical Considerations. *The Baptist Review of Theology*, vol. 4 (1994) no. 2. 7–39. p.
- WHITE, R. Fowler: Making sense of Rev 20:1–10?: Harold Hoehner vs. Recapitulation. *Journal of the Evangelical Theological Society*, vol. 37 (1994) no. 4. 539–551. p.
- WHITE, R. Fowler: Reexamining the Evidence for Recapitulation in Rev 20:1–10. *Westminster Theological Journal*, vol. 51 (1989) no. 2. 319–344. p.
- WOODS, Andrew M.: Have The Prophecies In Revelation 17–18 About Babylon Been Fulfilled? Part 1. *Bibliotheca Sacra*, vol. 169 (2012) no. 1. 79–100. p.
- ZSENGELLÉR József: Demitizálás: Az Ószövetség válasza a halál kihívására. *Studia Biblica Athanasia*, 10. évf. (2008). 1. sz. 31–42. p.

10.8. Internetes hivatkozás

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/H/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/C.html#47 letöltve: 2017.02.24.

10.9. Tanulmányaim

- NAGY József: A ἄδης szó használata, különös tekintettel a Jelenések könyvében. In Czentnár Simon – Nagy József – Nagy Levente (Szerk.): *Beszélgétek el dicsőségét: Conferentia Rerum Divinarum 6*. Budapest, 2019, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 37–51. p.
- NAGY József: A Jelenések könyvének kozmológiája. *KRE-DIT: A KRE-DOK Online Tudományos Folyóirata*, vol. 2 (2019) no. 1. 1–12. p. <http://www.kredit.hu/tanulmanyok/nagy-jozsef-a-jelenesek-konyvenek-kozmologiaja/> letöltve: 2019.12.02.

NAGY József: Bevezetés a Jelenések könyvéhez. *KRE-DIT: A KRE-DOK Online Tudományos Folyóirata*, vol. 2 (2019) no. 2. 1–30. p. <http://www.kredit.hu/tanulmanyok/nagy-jozsef-bevezetes-a-jelenések-könyvéhez/> letöltve: 2020.01.17.

NAGY József: Gallusz László: Jézus hét reformációs üzenete a Jelenések könyvében: Kortörténeti szempontok, mai vonatkozások. *Vallástudományi Szemle*, vol. 13 (2017) no. 3. 141–143. p.

NAGY József: Kíséret a negyedik evangélium zóé (aiónios) fogalmának megértésére a szinoptikus felfogás tükrében. In Zila Gábor (Szerk.): *"Uram, hogy lássak!"*. Budapest, 2016, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 236–250. p.